

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

**«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
№4(40)**

Алматы, 2012

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Әлеуметтік және саяси
ғылымдар» сериясы

№4(40), 2012

2001 ж. бастап шығады.

Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:

филос.ғ.д., проф.

Р.Б. ӘБСАТТАРОВ

Бас редактордың орынбасары:

А.Ж. Мұқажанова *с.ғ.д., доцент*

Редакция алқасы:

Г.С. Абдраимова *ғ.ғ.д., проф.,*

К.У. Биекенов *ғ.ғ.д., проф.,*

Ж.Ж. Жаназарова *ғ.ғ.д., проф.,*

Лим Че Ван *с.ғ.д., проф. (Корея),*

Г.О. Насимова *с.ғ.д., проф.,*

Н.П. Нарбут *ғ.ғ.д., проф. (Ресей),*

И.А. Рау *филос.ғ.д., проф.*
(Германия),

М.С. Садырова *ғ.ғ.д., проф.,*

Д.Е. Слизовский *т.ғ.д., проф.*

(Ресей),

М а з м ұ н ы

С о д е р ж а н и е

ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Абсааттаров Г.Р. Республика Казахстан: конституция, право, культура.....	3
Shaltykov A.I. Actual problems of government service elaboration in Kazakhstan.....	3
Sheryazdanova K. The Eastern European vector of foreign policy of the Republic of Kazakhstan: history and nowadays.....	8
Кенжалин Ж. Газет-журнал таралымы қоғамдық-саяси жұмыстың бір өрісі.....	10
Сейсен Н.Б. Основные разновидности политической модернизации в ценностном измерении: национальные и общенациональные аспекты.....	13
Matakbayeva L.H. Mechanisms of state power legitimation in Eastern Europe.....	16
Сәрсенбаева Ж.Ғ. Қазақстандағы зайырлы мемлекет принципі және діни экстремизммен күрес мәселелері.....	34
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	
Абсааттаров Р.Б. Актуальные вопросы миграции населения.....	42
Байғабылов Н.О. Қазақстан Республикасындағы мемлекет құрушы ұлттың әлеуметтік жауаптылығы.....	42
Mizimbaeva A.S. The definition, role and possible ways of research culture development in high educational institutions.....	48
Николаева О. Новые формы молодёжных субкультур через призму сравнения в городах Алматы и Караганды.....	54
Салықжанов Р.С. Социальный капитал молодежи: образование и профессия.....	58
.....	

Лоранс Тен *э.э.д. проф.* (Франция),

А.И. Шалтыков *с.э.д., проф.,*

Н.Б. Сейсен *с.э.к., доцент*

(жауапты хатшы)

© Абай атындағы

Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2012

Қазақстан Республикасының мәдениет
және ақпарат министрлігінде 2009 жылы
мамырдың 8-де тіркелген №10107-Ж

Басуға 01.08.2013 қол қойылды.

Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 19,5 е.б.т.
Таралымы 300 дана.

Тапсырыс 191.

050010, Алматы қаласы,

Достық даңғылы, 13.

Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің

«Ұлағат» баспасы

**Казахский национальный
педагогический**

университет имени Абая

ВЕСТНИК

**Серия «Социологические и
политические науки»**

№4(40), 2012

Выходит с 2001 года.

ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ

62

Трибуна зарубежных ученых

Асаналиев У.А. Системно-математическая модель
политической
системы.....

Амир Х.А. Медийная
дипломатия.....

69

74

Трибуна молодых ученых

Жас ғалымдар мінбесі

Абсаттаров Г.Р., Шөкен М.Ш. Саяси жаңару
аясындағы Қазақстан Республикасындағы президенттік
билік: саяси-құқық
мәселелері.....

Mussabekov M.N. Value in philosophy of
G.Rikkert.....

78

Молдахмет Б. Исламский мир в мировой политике.....

80

Мусабеков М.Н. Қазіргі кезеңдегі жастардың
құндылықтары және «виртуалды
шынайылық».....

82

Назарбек Қ.Ж. Халықаралық исламдық сипаттағы
радикалды діни ұйымдарды жүйелеу
негіздері.....

85

Серикжанова С.С. Публичное пространство в
современном
городе.....

88

.....

93

Абсаттаров Г.Р., Шөкен М.Ш. Президенттік институт:
элементі және қазақстандық тәжірибе
сабақтастығы.....

96

Халикова Ш.Б. Система государственного управления в
Японии.....

Қуанышбаева Ж.Ж. Жаһандану жағдайындағы ұлттық
құндылықтар.....

100

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ

103

Оқытушыларға көмек

Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:

д. филос. н., проф.

Р.Б. АБСАТТАРОВ

Зам. главного редактора:

А.Ж. Мукажанова *д. полит. н.,
доцент*

Редакционная коллегия:

Г.С. Абдраимова *д. с. н., проф.,*

К.У. Биекенов *д. с. н., проф.,*

Ж.Ж. Жаназарова *д. с. н., проф.,*

Лим Че Ван *д. полит. н., проф.
(Южная Корея),*

Г.О. Насимова *д. полит. н., проф.,*

Н.П. Нарбут *д. с. н., проф. (Россия),*

И.А. Рау *д. филос. н., проф.
(Германия),*

М.С. Садырова *д. с. н., проф.,*

Д.Е. Слизовский *д. и. н., проф.
(Россия),*

Лоранс Тен *д. с. н., проф. (Франция),*

А.И. Шалтыков *д. полит. н., проф.,*

Н.Б. Сейсен *к. полит. н., доцент*

(ответ. секретарь)

© **Казахский национальный**

педагогический университет

имени Абая, 2012

Зарегистрировано

в Министерстве культуры и информации
Республики Казахстан

8 мая 2009 г. №10107-Ж

Абсаттаров Р.Б., Қалдыбаева Т.Ж. Шоқан Уәлихановты өсірген әлеуметтік-саяси орта.....
Мусабеков М.Н. Этно-ұлттық құндылықтар трансформациясы

Кенжалин Ж. Қазақ баспасөзі: дәстүр сабақтастығының дәнекері.....

108

113

Сейсен Н.Б. Сравнительный анализ категориального аппарата политическо-национальных проблем.....

Абсаттаров Р.Б., Қалдыбаева Т.Ж. Шоқан Уәлиханов – саяси зерттеуші.....

116

Сейсен Н.Б. Сейсенова А.Б. Қазақстандағы салық саясатының әлеуметтік-саяси стратегиясы: ұлттық және жалпыұлттық мүдделері.....

119

139

145

Подписано в печать 01.08.2013.

Формат 60x84 ¹/₈.

Объем 19,5 уч.-изд.л.

Тираж 300 экз. Заказ 191.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального
педагогического
университета имени Абая

¹ Білім және ғылым саласындағы қадағалау және аттестаттау Комитеті (БФСҚАК) 2003 жылғы 26 маусымдағы №433-3 ж бұйрығының негізінде Абай атындағы ҚазҰПУ-дың «Хабаршы» журналы «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясын саяси және әлеуметтанулық ғылымдар бойынша (23.00.00; 22.00.00 мамандықтары) диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялайтын басылымдар тізбесіне енгізілгені туралы хабарлайды.

² На основании приказа Комитета по надзору и аттестации в сфере образования и науки (КНАСОН) №433-3 ж от 26 июня 2003 г. Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Социологические и политические науки» внесен в перечень изданий

ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ

РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН: ИСЛАМ, ПРАВО, КУЛЬТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Г.Р. Абсаггаров – *к.полит.н., заместитель декана исторического факультета КазНПУ им. Абая*

Түйін

Мақалада саяси ғылымда әлі зерттелмеген Қазақстан тұрғындарының мұсылмандық-құқықтық мәдениеті мәселе-лері қарастырылады. Сонымен қатар дискуссиялық мәселелерге де көңіл бөлінген.

Резюме

В статье рассматривают вопросы мусульманско-правовой культуры населения Казахстана, которые в политическо-ой науке еще не изучены. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Summary

In article consider questions of Muslim and legal culture of the population of Kazakhstan which in political science aren't studied yet. At the same time the attention and to debatable questions is paid.

Прежде всего, следует отметить, что ислам, право, культура, образование проявляются в мусульманско-правовой культуре. Естественно, что в одной статье невозможно охватить все вопросы этой пробле-мы. Поэтому, мы рассмотрим некоторые вопросы мусульманско-правовой культуры в Республике Казахстан, которые в политической науке еще не изучены.

Мусульманско-правовая культура представляет как явление исключительно сложное по своей внутренней структуре и богатству социально-политических связей.

В связи этим следует сказать, что мусульманско-правовая культура может сыграть определенную роль в правовом, политическом и культурном развитии Казахстана и других стран СНГ.

Мусульманско-правовая культура казахстанцев – часть казахстанской, мировой правовой культуры как политологическая проблема. В настоящее время, ислам исповедуют более одного млрд. человек в ми-ре, из них около 11 млн. казахстанцев. Сегодня в Республике Казахстан насчитывается свыше 300 мусуль-манских объединений, только в последнее время были построены тысячи мечетей. Сейчас в Казахстане 2228 мечетей [1]. Возвращаются и реставрируются многие здания, отобранные у верующих в прежние годы. Образованы Исламский институт в Алматы, курсы по подготовке мусульманских служителей культа в Шымкенте, Казалинске, Мерке. Верующие направляются на учебу в Турцию, Египет и другие мусульманские государства.

Надо подчеркнуть: чтобы правильно понять мусульманско-правовую культуру в Казахстане, прежде всего необходимо знать особенности мусульманского права. Главная особенность мусульманского права, раскрывающая его природу и отличающая его от других правовых систем, заключается во взаимодействии в нем сакрального и светского, религиозного и собственно юридического начал, что проявляется в специфике его происхождения и исторической эволюции, источников и структуры, механизма действия и правопонимания мусульманских юристов, соотношения этого права с государством и светским законодательством. Другая яркая черта мусульманского права – его исключительное разнообразие, широкая гамма региональных и национальных форм, тесное взаимодействие с местными традициями и обычаями, сочетание в нем как детализированных индивидуальных решений с общими принципами, так и стабильности и постоянства с гибкостью и способностью изменяться во времени. В контексте всех этих вопросов предопределяется актуальность изучения состояния и перспективы развития мусульманско-правовой культуры Республики Казахстан на современной правовой карте мира. Причем обращение к мусульманско-правовой культуре представляет для нынешнего Казахстана не только научный, политический, но и практический интерес, который в научной литературе еще не изучен.

Актуальность мусульманско-правовой культуры для Казахстана определяется прежде всего тем, что ислам – это не нечто чуждое и постороннее для нашей республики, а неотъемлемая часть ее истории и культуры, важнейшая сторона образа жизни многих миллионов казахстанских мусульман. Не претендуя на полноту изложения, отметим те особенности казахстанского ислама, которые имеют непосредственное отношение к нашей теме.

Прежде всего, для ислама в нынешнем Казахстане характерны чрезвычайная разноликость, плюрализм проявлений, неоднозначность функций, что определяется как общими, присущими исламу чертами, так и специфическими для Казахстана социальными, культурными, политическими, конфессиональными и иными факторами. Так, бросается в глаза многообразие региональных форм ислама, объясняемое прежде всего этническими, абorigенскими моментами, тесным переплетением с местными обычаями и традициями.

Наблюдается множественность уровней и ролей ислама, которая вытекает из его сложной структуры (он выступает как собственно религиозная система и как образ жизни) и усиливается разнообразием выполняемых им функций в религиозной иерархии, социальной и политической структуре современного казахстанского общества.

Следует сказать, что особенность казахстанского ислама – сравнительно низкий уровень мусульманской культуры, что проявляется по-разному. В частности, речь идет о собственно религиозных институтах и уровне знаний самих мусульман. Причин такого отставания немало. Одна из них – длительная изоляция казахстанских мусульман и исламских институтов от остального исламского мира, от ведущих центров исламского знания, оторванность от современной исламской цивилизации, в итоге, заметное отставание от новейших достижений ислама, его духовной, интеллектуальной, политико-правовой культуры. Казахские исламские религиозные центры еще в достаточной мере не приобщены к опыту современного ислама, не готовы к поиску ответов на актуальные мирские проблемы, с которыми сталкиваются мусульмане в динамично меняющемся казахстанском обществе, в духе достижений современной исламской мысли. Поэтому нынешнее возрождение ислама в Казахстане практически ограничивается религиозно-культурной стороной проблемы, а на уровне образа жизни мусульман, его социальных и культурных составляющих продолжают преобладать архаичные формы быта, отсталая культура, нерешенность социальных проблем. Налицо явное расхождение между культовой и светской сторонами ислама, исламом-религией и исламом-образом жизни, или, говоря словами исламских мыслителей, между исламом-религией и исламом-государством.

К тому же надо учитывать, что казахстанский ислам – это ислам в многорелигиозной среде, где к нему проявляются, как правило, настороженность и недоверие, а то и враждебность. Например, в среде немусульман и на уровне государственных структур явно не хватает объективных знаний об исламе и достижениях исламской культуры, тем более современной. Здесь преобладают поверхностные, часто искаженные представления об исламе и т.д.

Особенно остро ощущаются недостатки политико-правовой культуры в отношении ислама, почти полное отсутствие знаний мусульманско-правовой культуры [2]. В частности, властные структуры, разрабатывающие и осуществляющие правовую политику, не только не обладают достаточным опытом решения проблем мусульман и исламских институтов с учетом мусульманского права, но и не располагают адекватной информацией о нем самом, о его месте в современных правовых системах и взаимодействии с другими правовыми культурами, а также о подходах мусульманско-правовой доктрины к таким вопросам, как соотношение религиозного и светского начал, религии и права, государства и религии в исламе, – вопросам, имеющим актуальное значение для Казахстана.

Отмеченные и другие особенности казахстанского ислама следует учитывать при политологическом анализе той роли, которую может сыграть мусульманское право в Казахстане. Причем, акцент на освоение из всего исламского наследия именно достижений мусульманско-правовой культуры определяется теми ключевыми вопросами, от решения которых зависит будущее ислама в нашей стране.

В частности, по нашему мнению, наиболее актуальными в условиях Казахстана являются не сферы исламского вероисповедания, догматики и культа, а те светские проблемы, с которыми сталкиваются мусульмане и исламские институты. Дело в том, что исламская догматика и культ – относительно неизменны, стабильны и могут быть достаточно быстро усвоены: ликвидация элементарной неграмотности в этой области не требует больших сроков и чрезмерных интеллектуальных усилий и может ориентироваться на восприятие готовых зарубежных образцов. Во всяком случае, восстановить старые мечети и построить новые, распространить подготовленную за рубежом популярную литературу по исламскому культу, организовать краткосрочные учебные курсы – вполне решаемая задача, особенно при поддержке, которую в последние годы оказывают зарубежные исламские центры.

Но ведь эти важные меры сами по себе не решают главной проблемы, которая заключается не в простой религиозной неграмотности, а в низкой исламской культуре в широком смысле, в неумении освоить и использовать во благо казахстанских мусульман и Казахстана в целом весь богатейший духовный и интеллектуальный потенциал ислама, в том числе достижения мусульманско-правовой культуры. Казахские мусульмане должны не только грамотно и в строгом соответствии с принятыми в исламе правилами совершать религиозные обряды, но и уметь по-исламски мыслить и подходить к решению своих проблем – политических, социально-экономических и т.д., причем делать это следует с учетом общемировых стандартов и на основе взаимодействия с иными культурами и религиями. Пользуясь терминологией мусульманских правоведов-политологов, можно утверждать, что главная проблема казахских мусульман лежит не в области культа, ислама-религии, а в сфере мирских взаимоотношений, ислама-государства, «светского ислама».

Решение этой задачи требует не распространения упрощенной пропагандистской литературы и благотворительной раздачки фиников в мечетях в период мусульманского поста, а приобщения к истинной исламской культуре, поощрения творческого поиска, формирования интеллектуальной традиции, позволяющей самостоятельно находить в духе ислама ответы на вопросы, которые ставит перед мусульманами казахстанская действительность, государственная политика, то есть, говоря мусульманско-правовым языком, утверждения казахстанской школы иджтихада. Ведь современные социально-экономические, культурные, политические, национальные и иные проблемы – это

преимущественно та область, в которой ислам не имеет готовых конкретных решений. Они-то и формулируются на основе иджтихада в зависимости от специфики условий и особенностей образа жизни мусульман в стране. Поэтому чужой опыт, решения, найденные и доказавшие своей эффективности в других государствах, в Казахстане могут и не подойти, и даже, скорее всего, не подойдут из-за слишком большой разницы «места, времени и условий», по принятой в мусульманско-правовой доктрине терминологии.

В отличие от религиозного культа и основ исламской догматики, которые могут быть восприняты в законченной форме по готовым образцам и изданным за рубежом пособиям, решение светских, социаль-но-политологических проблем, своего образа жизни казахстанские мусульмане должны искать сами, ибо за них этого никто сделать не может. Ведь иджтихад в Казахстане – это не простое заучивание раз и навсегда установленных правил, не механическое воспроизведение опыта других, а творческий подход к нестандартным проблемам на основе постижения смысла, сути и целей ислама, освоения всего его духов-ного наследия и, прежде всего, мусульманско-правовой культуры.

Надо подчеркнуть, что мусульманское право выделило иджтихад не случайно, ибо он – одна из цен-тральных категорий, стержень именно мусульманско-правовой доктрины. Не следует также забывать, что основным предметом последней являются мирские взаимоотношения людей, ключевые для казахстан-ского ислама. Конечно, решение проблем, вытекающих из такого подхода, значительно сложнее и требу-ет неизмеримо большего времени, усилий и знаний, нежели перевод на казахский язык зарубежных пропагандистских брошюр об исламе. Но без этого трудно ожидать кардинальных изменений в положе-нии казахстанского ислама, войти в современную исламскую цивилизацию, избежать вульгарной полити-зации ислама и его использования в качестве не цели, а средства реализации интересов, весьма далеких от истинных исламских ценностей. Пока что эту стратегическую общекультурную задачу никто всерьез не решает. Между тем освоить ислам как открытую систему, позволяющую решать многие современные светские, социально-политические проблемы мусульман Казахстана, использовать его сильные позитив-ные стороны могут только культурные, грамотные, знающие люди. Но, к сожалению, исламское возрож-дение в Казахстане не сопровождается ростом престижа глубоких знаний всех сторон ислама, в частности освоением потенциала мусульманско-правовой культуры.

Следует сказать, что в настоящее время приобретает большое значение использование достижений мусульманско-правовой культуры в интересах развития правовой системы Казахстана. Мусульмане в нашей республике не только должны иметь возможность свободно посещать мечети и беспрепятственно совершать паломничество к своим святыням, но и вправе рассчитывать на то, что некоторые мирские отношения получают законодательное закрепление также с учетом мусульманско-правовых традиций.

При этом следует принимать во внимание известные различия в Казахстане в подходах к правовому регулированию исламского культа и мирских вопросов. Если в сфере отправления религиозных обязанно-стей, исходя из отделения религии от государства, основным принципом должно быть вмешательство власти Казахстана, предоставление ею гарантий свободы вероисповедания и создание для этого необхо-димых условий, то в светской области особое значение приобретает прямое воздействие, принятие законодательства, устанавливающего четкие, юридически обязательные принципы и нормы.

Сегодня из чисто теоретической данная проблема очень быстро превращается для Казахстана в проблему практической правовой политики [3]. Следует отчетливо осознать, что возрождение ислама в нашей стране, возвращение к его ценностям неизбежно ставят вопрос о признании ряда сторон мусуль-манско-правовой культуры, в том числе об их законодательном закреплении. Поскольку речь идет именно о мирских делах и принятии некоторых достижений исламской цивилизации всем

казахстанским обществом, перспективы ислама в Казахстане во многом зависят от того, будут ли его основополагающие ценности облечены в правовую форму, сориентированы на правовые критерии.

Для Казахстана, где мусульмане составляют конфессиональное большинство, а государство имеет светский характер, на наш взгляд, правильным подходом является освоение не шариата вообще, а мусульманского права. С учетом отделения религии от государства светская правовая система Казахстана может воспринять лишь те элементы исламского образа жизни, которые в нее вписываются, а значит, напрямую не связаны с религией. При таком условии обращение к наследию ислама будет означать использование опыта оригинальной правовой системы при соблюдении светского характера государства в Казахстане.

Другое условие освоения достижений мусульманско-правовой культуры состоит в их совместимости с общими началами казахстанской правовой системы, прежде всего конституционными. При этом речь идет не только о соответствии положений мусульманского права указанным началам, но и о том, чтобы воспринимаемые принципы и нормы гармонично вписывались в правовую систему Казахстана по своим технико-юридическим, структурным характеристикам. О том, что такая адаптация мусульманского права к параметрам других правовых систем вполне реальна, свидетельствует опыт современных исламских стран, изучение которого весьма актуально для Казахстана. Этот вопрос выходит за рамки нашего исследования. Отметим лишь, что практика «современного» мусульманского права в ряде стран Востока подтверждает возможность успешного развития правовой системы, построенной на сочетании и взаимодействии элементов, восходящих к различным правовым культурам – исламской и европейской (как континентальной, так и англосаксонской). Для нашей страны это имеет особое значение, так как помогает преодолеть искаженные представления о мусульманском праве и обосновать его совместимость с европейской, евразийской, казахстанской правовой культурой.

При соблюдении указанных условий мусульманско-правовая культура может оказаться полезной для Казахстана. Учет отдельных норм, принципов, институтов мусульманского права и включение их в правовую систему европейского образца – вполне вероятная перспектива развития казахстанского законодательства. Следует четко осознавать, что у нее не просто есть будущее в Казахстане. Более того, правовое развитие здесь в перспективе вообще вряд ли возможно без обращения к правовым аспектам шариата. В настоящее время здесь пока не стоит вопрос о практическом применении мусульманского права, не снимает с повестки дня проблему его будущей судьбы. При этом к перспективе включения элементов шариата в правовую систему Казахстана надо относиться не как к неизбежному злу, а как к естественному процессу возрождения серьезной правовой культуры, имеющей здесь вековые традиции и внесшей заметный вклад в мировое правовое развитие. В этом вопросе нет дилеммы «или шариат, или иная правовая культура». Речь может идти лишь о выборе между различными подходами к правовому пониманию шариата, об умении профессионально и цивилизованно обращаться с мусульманским правом и использовать его достижения во благо казахстанского общества и человека. Главное, как уже отмечалось, зависит от последовательно правового подхода к отбору воспринимаемых институтов, в том числе от уважения общепризнанных норм и принципов международного права, соблюдения прав и интересов немусульман.

Восприятие отдельных положений исламского права может осуществляться только путем взвешенных, тщательно подготовленных мер и промежуточных шагов при условии плавного, поэтапного включения в соответствующее законодательство тех мусульманско-правовых предписаний, которые по своему содержанию совместимы с общими началами казахстанского права, а по своей форме будут восприняты современной казахстанской правовой культурой. Примером может служить тщательно разработанный в мусульманском праве брачный договор, положения которого вполне могут использоваться в детальном регулировании данного института семейного права законодательством Казахстана.

Перспективным представляется и обращение к опыту решения вопросов наследования, опеки, попечительства и благотворительности в мусульманском праве. Примечательно, что, хотя они считаются инсти-тутами личного статуса, регулирующее их законодательство во многих арабских странах распространяет-ся на всех граждан вне зависимости от конфессиональной принадлежности и не воспринимается как закрепление религиозных постулатов. Такой подход косвенно подтверждает правовой характер указанных институтов.

В частности, для регулирования благотворительной деятельности несомненный интерес может представить институт вакфа-имущества, изъятого из оборота и предназначенного для использования в благотворительных целях. Отточенный мусульманско-правовой доктриной на протяжении столетий этот институт ранее широко использовался для поддержки образования и науки, а в настоящее время, кроме того, применяется в исламском мире в целях финансирования социальных программ. Причем мусульман-ское право значительно подробнее и эффективнее, нежели действующее казахстанское законодательство, регулирует правовой статус и взаимные права и обязанности трех основных сторон благотворительной деятельности – донора, выгодополучателя и лица, уполномоченного управлять вакуфным имуществом и направлять получаемые от эксплуатации доходы на удовлетворение потребностей адресата помощи.

В гражданском и коммерческом законодательстве Казахстана могут найти свое место отдельные виды сделок, детально разработанные в мусульманском праве, в том числе относящиеся к банковской деятель-ности. В последние десятилетия исламские банки получили распространение не только в мусульманском мире, но и в некоторых западных странах, например, в Великобритании и Люксембурге. Казалось бы, мусульманское право, известное запретом на получение процентов за предоставление кредита или просрочку погашения долга, абсолютно несовместимо с современным коммерческим оборотом. Однако занявшие несколько лет сравнительно-правовые исследования привели к тому, что сделкам, осуществляе-мым исламскими банками, была придана форма, которая, с одной стороны, соответствует требованиям европейского банковского права, а с другой – не отходит от основополагающих принципов мусульман-ского права.

Перечень примеров возможного использования мусульманско-правовой культуры может быть продол-жен. В этой связи применительно к регионам Казахстана, где перспективы мусульманско-правовой культуры просматриваются отчетливо, целесообразно детально изучить наследие мусульманского права и его новейшие концепции, выбрав из них то, что отвечает правовым критериям Казахстана и может быть востребовано казахстанской правовой системой и правовой политикой.

Известно, что ислам в целом стоит на стороне законопослушания и лояльности по отношению к власти, готовой уважать разделяемые им ценности [4]. Большинство из них созвучно современным право-вым системам и не противоречит принципам казахстанского права. Поэтому от признания достижений мусульманско-правовой культуры, включения некоторых из них в действующее законодательство выиграют не только мусульмане, но и иные конфессии, казахстанское общество в целом. Трудно предста-вить, чтобы в Казахстане эффективно действовал какой-либо крупный закон, если он не воспринимается всеми ведущими конфессиями с учетом их нравственно-правовых взглядов, в том числе мусульманами, ориентирующимися на высшие идеалы своей религии и принципы мусульманского права. Если наиболее влиятельные политические силы Казахстана в последнее время все настоятельнее подчеркивают необхо-димность общественного, гражданского и общенационального согласия при разработке и принятии важнейших решений общегосударственного значения, в том числе и законодательных актов, то не менее актуально достижение и межконфессионального консенсуса по принципиальным направлениям правовой политики, которая должна ориентироваться на использование всего позитивного, что накоплено различ-ными правовыми культурами, включая и исламскую.

Овладение мусульманско-правовой культурой может оказаться небесполезным для отношений Казахстана с исламскими странами СНГ и исламским миром вообще. Мусульманско-правовая культура может стать важным фактором взаимопонимания и доверия, в том числе и для миротворческих усилий Казахстана в этих странах, например, в Кыргызстане, Таджикистане. В то же время данная культура может быть использована для нейтрализации экстремизма и терроризма под флагом ислама, поскольку мусульманское право по своим принципам несовместимо с насилием и нетерпимостью. Иными словами, это право в состоянии быть союзником Казахстана в его политике в Центральной Азии и других регионах мира.

В заключении следует сказать, что мусульманско-правовая культура содержит немало полезного для решения актуальной в условиях Казахстана задачи подведения под политику нравственных и правовых основ. Такой подход, очевидно, особенно актуален для сегодняшнего Казахстана, который провозгласил, что будет строить правовое государство.

1. Шариф Лама. Қазақстанның діни алаңы тазарды – Алматы Ақшамы. 2012, 1 қараша.
2. Ныгметов Т. Религиозное образование – на должный уровень // Казахстанская правда. 2012, 11 августа.
3. См. *Sozialphilosophie, politische und rechtliche Aspekte der Modernisierung Kasachstans*. – Berlin, 2012. – S. 138-139.
4. Абсаттаров Г.Р. Правовая культура населения – важнейший фактор совершенствования правовой политики Республики Казахстан // Вестник КазНПУ. Серия социологические и политические науки. 2012, - №2. – Алматы, 2012. – С. 151.

ACTUAL PROBLEMS OF GOVERNMENT SERVICE ELABORATION IN KAZAKHSTAN

A.I. Shaltykov – Republic Kazakhstan, Almaty

Түйін

Мақалада жанару ортасындағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік қамтамасыз етудегі даму үрдістері талданған.

Резюме

Статья анализирует процесс преобразования государственного обслуживания Республики Казахстан в среде модернизации.

Summary

Article analyzes the process of reforming of state service of Republic Kazakhstan in the environment of modernization.

Governmental management reforming became one of the key problems which became prominent now in all CIS republics, Kazakhstan including. It is abundantly obvious that in many respects, mainly the economic reforms implementation, the society democratization trends, and total stabilization and country development

depends on exact current system of the governing, officials professionalism, their abilities and creativeness, adherence to the selected country' policy.

Gained by the Republic of Kazakhstan the sovereignty and independence has caused necessity of political modernization. State governing modernization and carrying out of political reforms would promote the Kazakhstan society' consolidation, increase the authority and prestige of Kazakhstan on the world scene, that could allow our country to become one of the joints of world policy, civilizations dialogues, stability and integration in Central Asian region.

Administrative reforms carried out in the country in the frames of political system modernization gets its very special urgency, as a primary factor of Kazakhstan' competitiveness providing is the effective government management. With a view to implement the strategy of occurrence of Kazakhstan in the list of 50 competitive countries of the world the importance of government managing system reforming increases. It is important as the stability and efficiency of the state governing is the basement and the condition when all other economic and social reforms can successfully be carried out. Today in Kazakhstan it is carried out more than 16 national programs. Dynamics and fulfilling of each direction is distinguished. The key direction or the canvas of all other reforms is, first of all, reform of state governing.

Therefore in Kazakhstan, the new model of the government in its political and administrative sphere as well as in organizational the legal form today is necessary. The state, being the special body of the political power, has its problems and functions. These tasks in practice are performed by means of divisions and government institutes at different levels of the government which gain their authority and force in effective functioning of structures and institutes.

Keeping in mind the political and practical importance of timeliness of carrying out administrative reform and elaboration of rational, modern model of the government in Kazakhstan, President N.Nazarbaev has acted with the program report «Government modernization on principles of corporate governance, transparency and public accountability», sounded on September, 1st, 2006 when opening the third session of the third convocation of Parliament of Republic Kazakhstan when it was noticed: «We will build qualitatively new model of the government where the interests of the state services consumers will be put as the corner-stone. The state system should function on corporate govern principles, transparency and public accountability, handling the best international experience» (1).

Since independence in Kazakhstan they launched the process of optimization and the government perfection which purposed creation the professional Government who manage effective solving current and perspective projects of country development. «Our problem, - was stated in the strategic program «Kazakhstan – 2030 », - is to create for Kazakhstan effective, modern state service which would be conform to market economy; to elect the government, being in charge to implement the priority aims; to build the state, protecting the national interests» (2). Thus at each stage they solved the problems which a precise moment of social, economic and political mood of the country suggested.

The fundamental document, stating the priorities in developing the Kazakhstan' system of state-administration managerial control is «Long-term strategy of development of Kazakhstan». It formulated the task «to elaborate for Kazakhstan an effective, modern state service and its structural of management which would much conform to market economy » (3).

The idea of modernization of the government, based on the managerial approach, popular in the West in the second half of the XX century, became the basis of administrative reform in Kazakhstan. Starting from 2003 in Kazakhstan they shifted into competitive - evaluation model of state service. To improve the state service, on July, 2005 the changes have been made in the Law «About state service». The RK President's Decree of May 3, 2005 confirmed the Code of honor for state officials of RK which has strong anti-venal practices character and stipulates the detailed norms required to behavior of state employees. Each state office runs its Book of

ethics control. Any citizen may put in writing the fact of legitimate rights' infringement and Code norms breaking by state employees. The Republic Kazakhstan President' Decree of April, 14, 2005 «About measures of strengthening the fight against corruption, advancing discipline and subordination in activity of state structures and officials» they set disciplinary councils of Agency on state service in all regions of the republic.

The process of the government system perfection in Kazakhstan with its part as local government should necessarily be accompanied by management decentralization. It is normal stage of local government evolution that proves to be true by existing practice and history of municipal joints creation in abroad.

Kazakhstan, as other CIS countries, has inherited from the former USSR the centralized control system of the state, economy, a society. The first years of independence gaining brought to the republic government several priority problems, as founding the basement of the state, the country sovereignty strengthening, preserving the territorial integrity. At that given stage government centralization was conforming to the situation.

The law «About the local government in Republic Kazakhstan» subordinates the accurate scheme of the local government and defines jurisdiction of local executive bodies in all levels, starting from regional, district (city) and village, aul (rural) level.

According to this Law, in Kazakhstan the local government is executed by local representative bodies (maslikhats), local executive bodies (akimats). Akim as the head of a local executive office, and also the executive structure itself are subsidized by local budgets, i.e. the official bodies authorized by Akim to fulfill separate functions of local management (so-called branch departments, managements, departments).

Decentralization should reach schools, hospitals, local systems water- and electrical supplies so that to promote better accountability of officials and service providers to country consumers. Functions transfer assumes transfer of more governance and controls to local authorities. When local taxes and functions of an expenditure of funds are well combined with system of the central financing, decentralization can promote creation of system of controls and counterbalances between branches of government and services supplying in the peripheries. However, decentralization advantages could be lost, if a financial and other element of Center and regions relationships does not fit with each other.

On modern stage of the country development, proceeding from necessity of the further developing the government efficiency, the priorities are the questions of more accurate differentiation of functions between all levels of the governing, moving over the center of reforms performance on the lower levels of the local government and creating the system of real municipal management. Functions distributing between regional, district (city) and rural governing levels today is delegated to regional level and often looks like centralized scheme of management. That means, all jurisdictions, delegated from the center remains on regional level that not exactly fit to the idea of spent reforms.

As it is known, strategic planning is one of the most effective tools of the state reforming. And Kazakhstan was the first state on the post-Soviet territory, shifted to strategic planning. For Kazakhstan as the long-term program, for sure, is the Strategy of Kazakhstan' development till 2030, where it was precisely defined the country' basic development directions for the long period.

Now all state structures of Kazakhstan work over introducing the state planning focused on results. In the end of 2007 it has been accepted the concept of new system of the state planning focused on achieving the strategic targets and tasks of the state controlled by indicators of productivity. Since 2008 the central state structures have started working out of strategic plans of the activity in 2009 – 2011 years. It means that state bodies' activity will be directed to reaching strategic targets and tasks, gaining precise results (4).

In the world practice developed countries and the largest transnational companies use the strategic planning with a view to increase competitiveness. Certainly, without accurate strategic planning the state loses its ability

to realize own mission and becomes dependent on a situation.

In Kazakhstan the process of government reforming definitively isn't finished. All measures implementation in administrative reform involves large organizational, including legislative work and considerable material resources. It is necessary to remind that any reforming, and management system reforms in particular, is the long and difficult process consuming efforts of all society and that is important, opennesses of the authorities for with it.

Today Kazakhstan is on a threshold of the next stage of construction of effective, flexible, reliable and professional system of the government. The further government system reforming in Kazakhstan should be carried out by the coordinated efforts of the state and public structures.

1. *Nazarbayev N.A. Modernization of the government on corporate governance principles, transparency and the accountability to the population. \\ Kazakhstanskaya Pravda, - September 2, 2006.*

2. *The future well-being of the country – to start to build today (the Report of the President of PK, N.Nazarbayev, at meeting of a republican top managers) // Kazakhstanskaya Pravda, October 11, 1997.*

3. *The President of Republic Kazakhstan. About Strategy of territorial development of Republic Kazakhstan up to 2015: the Decree from August 28, 2006 - №167 // www.zakon.kz.*

4. *Ivatova L. Political technologies as a way of performing the political modernization of the Kazakhstan society // Actual problems of modernization of Republic Kazakhstan: economy, policy, ideology. – Almaty, 2005. – С. 11.*

THE EASTERN EUROPEAN VECTOR OF FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: HISTORY AND NOWADAYS.

K.Sheryzdanova – *Doctor (PhD), associate professor of the External Policy and Diplomacy Department, Institute of Diplomacy, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan (Astana)*

Түйін

Экономикалық дамудың деңгейі оның структурасы мен бірін-бірі толықтырушылығы, Қазақстан мен Шығыс Еуропа елдерінің алдында тұрған проблемалардың сипаты, осы елдердің арасындағы саяси, сауда-экономикалық, ғылыми-мәдениеттік ынтымақтастықты жалғастыруда үлкен перспективаларды ашады.

Резюме

Казakhstan заинтересован в продолжении политического диалога, развитии и углублении отношений со странами Восточной Европы и в целом с ЕС, расширении двустороннего торгово-экономического взаимовыгодного сотрудничества на принципах равноправного партнерства и взаимодействия на международной арене. Уровень экономического развития, структура и взаимодополняемость экономик, характер стоящих перед Казахстаном и странами Восточной Европы проблем создают широкие перспективы для разностороннего политического, торгово-экономического и научно-культурного сотрудничества на взаимовыгодной основе.

Summary

Kazakhstan is interested in the political dialogue, development and deepening of relations with Eastern European countries and EC, enlargement of bilateral commercial and economic mutually beneficial cooperation on the principles of equitable partnership and cooperation in international scene.

Level of economic development, structure and complementarity of economies, problems of Kazakhstan and Eastern European countries establish great perspectives for various political, commercial, economic, scientific and cultural relations on mutually beneficial basis.

When it's referred to European direction of Kazakh foreign policy, we mean its policy at two levels, namely: at the level of relations between RK and EC and at the level of its relations with European states at bilateral basis. To the question why Kazakhstan is interested in event occurred in Europe, the President N.Nazarbayev, answering the question of one journalist in press-conference in September 1992 during his first visit to Germany and France, said that some part of Kazakh territory is situated in Europe and, therefore, Kazakhstan is not indifferent in European situation.

Why does Europe attract attention of many countries of the world including RK? Because Europe is a receptive market, consumption market of energetic raw materials; Europe is the highest level of equipment and technologies; Europe is export of capital and investments into economy of many countries; Europe is the highest level of life, education and healthcare. Whatever processes occur in the world, Europe was, is and will be the center of world development. Therefore, the Republic of Kazakhstan intends to improve cooperation and activation of partner relation with Europe in the future [1, p. 121].

EC makes efforts directed to modernization of communications and transport networks in Central Asia. Ideally economic policy of European Union implies the investments and participation in projects "of connection" of the sea coast of the Pacific Ocean with European territory that in American terminology is called as strategy of "Silk Way" [2, p. 69-74].

Political and commercial-economic relations between the Republic of Kazakhstan and European Union are based on the Partnership and Cooperation Agreement signed in Brussels on January 23, 1995. Assess in the qualitative level of mutual relations Brussels-Astana, political scientists note that "the enlargement of European Union significantly approached it to Kazakh borders. Integration activity of our country, first of all, within Common Economic Area, and implementation of EC program "Enlargement of Europe – New Neighbors: New Frameworks of Relations with Eastern and Southern Neighbors of EC" initiated in 2003 and associated European policy of neighborhood shall assist in more intensification of mutual contacts" [3].

EC is the largest commercial partner of Kazakhstan, goods turnover for 2010 was 38.020 billion USD, import – 7.238 billion USD, export – 30.782 billion USD. Share of EC countries in goods turnover is 46% of total volume of the external trade of the Republic of Kazakhstan. Total goods turnover between Kazakhstan and Eastern European countries was 4.116 billion USD as of 2010 that constituted almost 11% of the total goods turnover with EC [4]. According to the Kazakh scientists, from the end of XX century Kazakhstan is the principle regional exporter of oil and gas products for EC, annually providing to 20% of all European import. According to data of the Statistics Agency of the Republic of Kazakhstan, share of Kazakh energy carriers in some European countries significantly increased for the last years – in Italy (74%), Great Britain (11%), and Germany (10%) [5, p. 3-6].

The Republic of Kazakhstan is interested in cooperation with European Union within TACIS program which was established to support the authorities of the former Soviet Union in its efforts to make economic reforms and revive economy. TACIS creates all conditions for the development of the investment climate, economic growth and political stability, development of trade required for economic reorganization and modernization of Kazakhstan.

Within the program TEMPUS directed to the support of high education reforming, EC allocated 1.7 million ECU to various projects in Kazakhstan in 1999. Agreements on the establishment of Kazakh-European legal center, information bureau of TEMPUS program in the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan were achieved. Center of business relations was established in Almaty within the program; this center helps to fulfill practical contacts between enterprises of EC and RK.

Besides national programs, international and regional programs as INOGATE and TRACEKA are fulfilled within TACIS. INOGATE (International Program of Oil and Gas transportation to Europe) is directed to the

formation of hydrocarbon delivery system from Central Asia to Europe and assistance in restoration and modernization of the existing regional oil and gas transport systems. Program exists since 1997.

Based on strategic interests of European Union, the project of Caspian oil transportation TRACEKA (transport corridor "Europe-Caucasus-Asia") was established by EC within TACIS program. This program of technical assistance financed by European Union is directed to the development of transport corridor West-East from Europe through Black Sea, Caucasus and Caspian Sea to Central Asia [7].

Eastern European countries take the special place in general European vector of foreign policy of the Republic of Kazakhstan that specified by their geopolitical position, level of political, economic and social development of countries of this region.

Europe and Asia were always united by Great Silk Way, and Polish monk-Franciscan Benedict Polish was among the first Europeans discovered Kazakh steppes more than seven centuries ago. His trip in 1245-1247 with diplomatic mission of the Holy See into deep of Asia through the steppes of the modern Kazakhstan was the first evidence of the establishment of diplomatic relations between our regions. Monk-traveller Benedict Polish played the key role in the collection of information on the Great Steppe and discovered its life and everyday life of its inhabitants firstly in Europe [8].

Medieval politicians of the Golden Horde paid a special attention to the relations with Eastern European region. Many materials on Eastern European politics of the Golden Horde were collected. It shall be mentioned the most significant aspects of the politics of the Golden Horde which played the important role and reflected actual political processes on the territory of the Eastern Europe [9, p. 26]. All historians agree that the Golden Horde played the very important role in historical destinies of the Eastern Europe, but the character of this role was revealed in different ways [10].

Relations with Poland, Czech Republic, Slovakia, Hungary, Bulgaria develop intensively at the present days. Contractual legal framework including international and intergovernmental economic, humanitarian, scientific and cultural agreements and contracts is enlarged consecutively. Kazakhstan thinks that cooperation with countries of this region shall be built on the legal basis which should promote the effective interaction of market economies. This stipulates for the conclusion of agreements on the promotion and mutual protection of investments, avoidance of double taxation and acceptance of other documents providing for maximum freedom of movement of goods and services.

Moreover, Eastern European countries are attractive as one of the European regions with dynamically forming model of the establishment of market relations. The experience of Hungary, Czech Republic, Poland and Slovakia in the sphere of economic reforms is also multiple valued. Kazakhstan is very interested in the experience of economic reforms, construction of democratic society, popularization of national ideas.

Experience of joining NATO of Eastern European states and European Union is very important politically for the Republic of Kazakhstan, positively affects the strengthening of foreign political and foreign economic positions of our state in the relations with these organizations. Moreover, this experience may be interesting in the perspective for regional integration of Central Asian states [6, p. 81].

At the same time on the of the priority directions of cooperation between Kazakhstan and EC is the possible close relations of the Republic of Kazakhstan with economic and political organizations of Central and Eastern European countries, first of all with such sub-regional political structures as "V4", "Central European Initiative", Danube Commission, Organization for Cooperation of Black Sea countries. Establishment of relations with these international institutions is base don the fact that Central and Eastern European countries consider Kazakhstan as a state with rich natural and material resources and as the country succeeded in the establishment of legal democratic state, market reforms and support of international unity and solidarity. Kazakhstan shall trade an destablish transfer of technologies from Eastern European countries. This is mutually beneficial process: Europeans will obtain accessto Central Asia and Kazakhstan will obtain accessto Europe [6, p. 79].

It should be noted that Eastern European states approve the European vector of foreign policy of the Republic of Kazakhstan. Poland is interested in integrated strengthening of political, economic, cultural and humanitarian cooperation with Kazakhstan [11].

Historical generality with many Eastern European countries shall be taken into consideration as tribes from Kazakh steppes lived in Polish territory. Polish people "when they were Sarmatians" ruled a huge empire extended from Don to Vistula, from Black Sea to Baltic Sea including the entire Eastern Europe with Bohemia. Polish people, however, could not keep "the legacy" of their Sarmatian ancestors and their empire was limited

to the modern Poland [12, p. 281].

The general cultural legacy with Hungary significantly strengthens relations. There was much information on Kipchaks in Hungarian territory in works of Hungarian and foreign explorers. At the end of IX century tribes of nomads-cattle breeders (Kipchaks) appeared in Hungary; they made crusades to the countries of Central and Southeastern Europe and scarified the entire Europe. The famous scientist Ishtvan Konur Mandoki studied generality and peculiarities of Kazakh and Hungarian nations. He was the author of some monographs and investigations in the field of study of Turkic languages. We find the common words in Kazakh and Hungarian languages. This imprint was left by thousand year relations of former neighboring nations. Words with the same meaning include names of labor tools, cereals, fruits; more than five hundred words. There is a family generation in Kazakhstan which is called Magyars. Descendants of Kipchaks, so called Kuns, live in Hungary. According to the history, them other of the Hungarian king Bell V was the sister of the Kipchak khan Kotyan. The article "Kazakhstan is Our Partner" was published in the newspaper "Nepsabadshag" on March 8, 1995. It described the foreign policy of Kazakhstan on the establishment of EAC, CICMA suggested by the President N. Nazarbayev. "Kazakh foreign policy seriously takes the experience of the Hungarian political and economic reforms. The embassy of Kazakhstan was opened in Budapest, because it has the central role in the region" [13, p. 310].

The concept of program "Way to Europe" declared by the President of Kazakhstan N. Nazarbayev was enthusiastically accepted in Slovakia. Slovakia considers Kazakhstan as one of the key states in Central Asia which significantly affects the political and economic processes in the region. We are interested in the development of friendly and mutually beneficial relations between our countries and reckon on the further intensification of the mutual cooperation. Our relations are not burdened by any arguable issues and develop in a balanced manner in all sectors. Membership of Slovakian Republic in EC gives the additional impulse to the mutual cooperation and political dialog from the point of view of our individual interests and obligations resulting from our membership in EC. Moreover, Kazakhstan relates to the priority countries of the Slovakian official assistance in development; 15 projects were approved for 2004-2008 within this program. These projects were directed to the support of small and medium enterprises, civil society development and water resources and energy [14].

Kazakhstan interested in the political dialogue, development and deepening of relations with Eastern European countries and EC, enlargement of bilateral commercial and economic mutually beneficial cooperation on the principles of equitable partnership and cooperation in international scene.

Level of economic development, structure and complementarity of economies, problems of Kazakhstan and Eastern European countries establish great perspectives for various political, commercial, economic, scientific and cultural relations on mutually beneficial basis. Kazakhstan and Eastern European countries are equally interested in lasting peace, stability which are compulsory conditions of the progressive development on a way of establishment of democratic society and strengthening of national identity in the best interests of their nations [6, p. 82].

1. *Ibrashev Zh.U. Actual issues of integration and globalization by the example of Europe: collected scientific works – Almaty: Kazakh University, 2008 – 232 p.*
2. *Temirkhanov E. Development of national economy under conditions of globalization // Tranzitnaya economica – Almaty, 2004 - #3, – 69-74 p.*
3. *Mikheyev S. Co-operation of Kazakhstan and European Union – www.analitika.org.*
4. *Archives of CTC of Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan.*
5. *Sabden O. Integration of Kazakhstan in to world economy: Challenges and problems // News of National Academy of Science of the Republic of Kazakhstan. Series "Socialsciences" – Almaty, 2006 - #2, – 3-6 p.*
6. *Suleimenov T.S. Kazakhstan and Eastern European countries: principal directions and perspectives of cooperation: monogram – Astana: State University of the President of the Republic of Kazakhstan, 2008 – 134 p.*

7. *Some issues of project implementation of the UN Development Program "Development of region of Great Silk Way" and technical assistance of European Union "Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia" – Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan #1437 of 10 November 2001.*

8. *Web-site of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan www.mfa.kz.*

9. *Grekov I.B. Eastern Europe and decline of the Golden Horde – Science edition, 1975.*

10. *Essays of Russian culture of 12-15 centuries. – M., 1970 – volume 1, 2 – 7-32 p.*

11. *European vector of foreign policy of Kazakhstan is approved and supported by Poland. – National Information Bureau "Kazinform" – 10.04.2008 - <http://www.zakon.kz/108998-evropejskijj-vektor-vneshnejj-politiki.html>.*

12. *Larry Wolf inventing eastern Europe The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment, Stanford university press, Stanford, California, 1994. – 231 p.*

13. *Kurmanguzhin S.A. 45 years in diplomatic service: Memoirs – Almaty: "Zhibek Zholy" edition, 2003, – 320 p. + 32 insets.*

14. *We highly appreciate the foreign policy of Kazakhstan // "Continent" – 18.11.2008 - #21 (230) - <http://www.continent.kz/2008/21/3.htm>.*

ГАЗЕТ-ЖУРНАЛ ТАРАЛЫМЫ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ЖҰМЫСТЫҢ БІР ӨРІСІ

Ж.Кенжалин – с.ғ.к., «Қазақ газеттері» ЖШС-нің Бас директоры, Редакторлар кеңесінің төрағасы

Түйін

Мақалада БАҚ жұмысын жаңғыртудың бір арнасы баспасөзге жазылу мәселесі көтерілген. Автор нақты мысал-дарды тілге тиек ете отырып, орын алған кемшілікті жоюдың жолын жазады.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы одной из главных задач отечественных СМИ – распространение газет и журналов среди подписчиков. Автор приводя конкретные примеры указывает пути и решения накопившиеся проблемы в этой отрасли.

Summary

In article questions of one of the main tasks of domestic mass media - distribution of newspapers and magazines among followers are considered. The author giving concrete examples specifies ways and decisions the collected problems in this branch.

Қазақ журналистері бір ғасырдан астам уақыт бойына, міне, газет-журнал таралымымен табандатып тұрып айналысып келеді. Шыға бастағандарына 100 жылдан асып кеткен ұлт баспасөзінің аталары «Қазақ» пен «Айқаптың» қызметкерлері де өздері шығарып отырған басылымдарын насихаттаудан еш жаңылмаған, шаршамаған, шалдықпаған. Мәселен, «Айқаптың» тілшісі Мұхаметсәлім Кәшімов журнал-дың 1912 жылғы 13 нөмірінде «Шымкент уезінде» деген мақала жазды. Мақалада Сартбек қажының асындағы ысырапшылдыққа нали отырып, «...Біз шымкенттік Хатқа баласы Ғабдолқадыр мырзамен ақылдасып, ысырап орынға төгіліп жатқан көп малдан «Айқапқа» да жәрдем болмас па деп харекет қылып көрсек те милләт пайдасына, сауатты орынға құлдық жолы берік көрініп ешнәрсе өнбеді. Бірақ әрқайсысы тұрған, жүрген, жолыққан адамдарға

газет-журнал керектігі хақында көп сөз айтып, көп адамға «Айқаптың» адрестерін жазып бердім. Өзіме өлең айта келген ахун молда Мансұр Құнанбаев, Орынбай, Ысқақ ахундардан «Айқапқа» деп бір сом, жарым сомдарын алып қалдым. Зорлары ұқпағанда бұлардың ұғуына Алла разы болсын айттым» [1].

Мұхаметсәлім Кәшімов атамыздың дәл осы сөзіндегі ой өзегі арада бір ғасыр өткенде Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінде қайталанды. Тәуелсіз Қазақстанның тұңғыш Баспасөз министрі, бүгінгі депутат Қуаныш Сұлтанов ұлттық басылымдардың еліміздегі үлкенді-кішілі қалалардағы дүңгір-шіктерде шет қақпай көріп отырғандығын, газет-журнал тиражының өсуіне таратушы агенттіктер онша құлық танытпай жүргенін атап айтты.

Бұдан қандай қорытынды шығаруға болады? Жарайды, ХХ ғасырдың басында ел ішінде оқу-тоқу кемшін болған-ақ шығар. Газет-журнал қадірін білудің бір қайнауы жетпеген-ақ шығар... Бірақ, соған қарамастан журналист ағайындар белден-бел асып, арқадан-арқа асып, аяғынан тозып, жер-жерде, ел-елде баспасөз таратумен айналысты. Мықтап айналысты! Соның арқасында мәселен, «Қазақ» газетінің тиражы 8000 данаға дейін өсті. Бұл, әрине, сол кез үшін едәуір жетістік!

Сол 8000 данамен «Қазақ» ұлттық ой-сана мінберіне айналды. Алаш руханиятының алтын көпірі болды. «Айқап» әдебиетіміз бен мәдениетіміздің мәйегін мәпелеп отырып, қанаттыға қақтырмай, тұмсық-тыға шоқыттырмай өз оқырмандарына ұсынды! Осы дәстүр бүгіндей қазақ баспасөзі даму дәстүрінен жалғасын тауып келеді.

Қазақ әдебиеті мен мәдениетінің, тарихының жылнамашысы ұлт басылымдары болып отырғаны ақиқат. Демек, қазақ баспасөзі оның жоқшысы, жаршысы. Сондықтан да, қалам ұстаған қазақтар ана тіліміздегі әрбір басылым тиражының мүмкіндігінше мол болғанын қалайды.

Қазақстан Республикасының Президенті өзінің «Қазақстан-2050 Стратегиясы» атты Жолдауында біздің әрбір қадамымыздан болашақтың іргетасын қалауға деген айқын да, шынайы ұмтылыстың болуы қажеттігін айта келіп: «Өз бойымызда және балаларымыздың бойында жаңа қазақстандық патриотизмді тәрбиелеуіміз керек» [2] деп атап көрсетті.

Алайда, осынау мемлекеттік мәселеге кейбір жергілікті билік иелері мұрнын шүйіре қарайтыны жасырын емес. Олар газетке жазылу-жазылмау әркімнің жеке іс ғой деп, жауырды жаба тоқи салады. Әрине, бүгінгідей ақпараттық технологияның дамыған заманында әрбір жанұя ғаламның түпкір-түпкірі-мен электрондық жүйе арқылы тіл қатысып отырған шақта газет пен журналдың дәуірі өткен жоқ па деген пікір туу да мүмкін. Солай ғой, дегенмен, ғаламдық дамыған елдердің тәжірибесі ақпарат алудың бұл екі дәстүрлі тәжірибесі, жолы да қатар дами беретіндігін көрсетіп отыр.

2003 жылдың 17 мамырында Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Жарлығымен Қазақстан Республикасының индустриялық-инновациялық дамуының Стратегиясы бекітілгені көпшілік қауымға белгілі. Бұл стратегия еліміздің, оның ішінде пошта саласының да мәдени-әлеуметтік және экономикалық жаңғыру дәуірінің алғашқы кезеңін бастаған болатын. Бүгінде еліміздегі «Қазпочта» Акционерлік Қоғамы халыққа қызмет көрсететін, республика бойынша 21000-ға жуық қызметкері, 3200 байланыс бөлімшелері, 14 облыстық және 4 республикалық мәндегі филиалы бар ірі компанияның бірі. Қазақстандық поштаның ең басты мәселесі көрсетілетін қызметтердің сапасын көтеру, пошта жөнелтілімдерін жеделдету, клиенттердің талғамына сәйкес келетін жаңа қызмет түрлерін көбейту екені белгілі. Дегенмен, сандық технологияның қарыштап дамыған заманында пошта қызметіне әлі де сын айтушылар көп.

«Қазпочта» АҚ-ның қазіргі таңдағы кейбір қызметтеріне халықтың көңілі тола қоймайтыны байқала-ды. Қазіргі уақытта «Қазпочта» АҚ-ның қызметіне қатысты мынадай мәселелер бар. Атап айтсақ, елімізде мемлекеттік тілдегі басылымдардың дер кезінде оқырман қолына тимеуі, бөлшек саудада газет-журналдардың саудасы жүрмеуі, жіберілген хаттардың кешігіп жетуі, тіпті түрлі төлемақыларды төлеуде ұзақ сонар кезектің толастамауы бүгінде өзекті мәселеге айналып отыр. Мәселен, Маңғыстау облысындағы мына бір жайт «Қазпочта» АҚ-ның басшылығын ойландыруы тиіс деп бағамдаймыз. Оқырмандардың редакцияға хабарласып, шағымдануына қарағанда, Маңғыстау облысының шалғай жатқан ауылдары, елдімекендеріндегі оқырмандарға газет-журналдар уақытылы жетпейтіні байқалып отыр. Мәселен, «Қазақ газеттері» ЖШС-на қарасты басылымдардың оқырмандары 2013 жылдың қаңтар айында бірде-бір газет-журналдың келмегенін хабарлады. Осы

жағдайдан кейін біздің қызметкерлер Маңғыстау облысын-дағы жергілікті «Қазпошта» бөлімшелеріне хабарласып мәселенің мән-жайын сұрастыра отырып, ақпан айында да оқырман қолына тимей қалған сандардың барын анықтады. Жағдай тек наурыз айынан бастап қана бір жүйеге түсе бастаған сынайлы.

Тағы бір атап өтерлік жайт, басылымдарға жазылу үдерісі, қаладағы көпқабатты үйлеріне кодтар қойылып, пошта жәшіктерінің алынып тасталғанына байланысты басылымдарын дер кезінде қолына ала алмайтыны назардан тыс қалып келеді. Сол себепті қаладағы үйлерге хат-хабар, басылымдар тарату қиын. Одан бөлек пошта ұяшықтарын орналастыру мәселесі де бар. Мысалы, Оңтүстік Қазақстан облысы Шымкент қаласының тұрғындары ана тіліміздегі басылымдарға жазылғысы келетіндерін, алайда жаңадан көшіп барған «Нұрсәт» мөлтекауданындағы үйлерде пошта жәшігінің болмауына байланысты жазыла алмай отырғандарын жеткізді. Осы мәселеге де «Қазпошта» мекемесі назар аударса деген тілегіміз бар. Өйткені, оқырман пошта жәшіктерінің болмауынан басылымдарға жазыла алмай, мерзімді басылымдар-ды газет-журнал дүңгіршіктерінен сатып алуға мәжбүр.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің сөйлеген сөздері мен терең мағыналы еңбектерінде еңбек адамдарына мінсіз қызмет көрсету керектігіне ұдайы назар аударып келе жатқаны белгілі. Оның: «Өңірлер арасында олардың экономикалық және мәдени жетістіктері туралы ақпараттар алмасу жеткіліксіз дәрежеде қалуда [3]» деуі сондықтан. Осы орайда біздің әрбір іс-қимылымыздан елжандылық пен отаншылдықтың көрінісі байқалып тұру керек екендігін айтқымыз келеді. Ол әрбір іске жауапкершілікпен таза қазақи иманмен, ар-ұятпен кірісу қажеттігінен байқалмақ. «Қазақстандық патриотизм ең әуелі қазақ патриотизміне негіз-делуі керек. ...Қазақтар елде болып жатқан оқиғалар үрдісі алдындағы жауапкершіліктен қашпауы қа-жет» – деп жазған ғалым В.Бектемісованың ой-орамдарын еріксіз еске аласыз [4].

Еліміздің басқа қалаларын айтпағанның өзінде, Алматы қаласында бейсенбі күні шығатын «Ана тілі» газеті оқырмандардың қолына тек сенбі күні тиетіні белгілі болып отыр. Ал өзге өңірлерде бұл тіпті кешігеді екен.

Астана қаласында қазақ тілді басылымдарды сатумен айналысатын дүңгіршік иесінің айтуынша, мәселен, «Ана тілі» газеті оларға өз уақытынан кешігіп жетеді екен. Алматы қаласынан «Қазақ газеттері» ЖШС өнімдерін басылымдарды экспедициялау цехы уақытында жібергенімен, Астана қаласындағы логистикалық орталық қызметкерлері «басылымдар әлі келген жоқ» деген жауап айтады екен. Сатушы-ның қайта-қайта телефон соғып, хабарласуынан кейін ғана аталған орталық қызметкерлері басылымдар-ды жеткізетін көрінеді.

Қазақстан бойынша «Қазпоштаның» 3000-нан аса бөлімшесі бар екені белгілі. Біздің ұсынысымыз – осы бөлімшелер «Қазақ газеттері» ЖШС-на қарасты басылымдарды өз бөлімшелерінде сатылымға шығарса. Содан кейін «Қазпоштаның» жыл сайын шығаратын мерзімді басылымдар «Каталогында» басылымдарымыздың өзіндік бағасына 15%, кейде тіпті 20% үстеме баға қосылады. Бұл оқырмандарымыз үшін айтарлықтай қымбат. Осыған байланысты айтар ұсынысымыз – осы каталогта үстеме ретінде қосылатын бағалар төмендетілсе.

Біз осы уақытқа дейін басылымдарға қалалық телефон арқылы жазылу жайын қозғап, сала министрлігіне хат та жолдадық. Ондағы айтпақ болған мәселеміз мынау болатын. Қазіргі таңда уақыттың тығыз болуына байланысты оқырмандарымыз пошта бөлімшелеріне барып, ұзақ-сонар кезекте тұрып, жазылуға мүмкіндіктері бола бермейді. Осы мәселені ескеріп, біз мерзімді басылымдарға жазылуды телефон арқылы ұйымдастыруды айтып, мәселе көтерген болатынбыз. Ол үш жақты келісім негізінде, яғни «Қазпошта», «Қазақтелеком» және «Қазақ газеттері» ЖШС-і арасында жүзеге асырылса. Бірақ бұл ұсынысымыз аяқсыз қалып келеді. Ал көршілес Ресей елінде басылымдарға жазылудың электрондық жолы да әлдеқашан қалыптасты. Осындай тәжірибені пайдалану – уақыт талабы болып отыр.

«Қазақ газеттері» ЖШС-нің басылымдарының оқырмандарға жеткізілу жолы – темір жол қатынасы

болып табылады. Бұл басылымдарды оқырмандарға жедел жеткізу тұрғысынан алғанда оншалықты тиімді емес екені белгілі. Ал әуе қатынасы арқылы жеткізудің бағасы біз үшін тым қымбат. Осы орайда әуе қатынасы тарифтерін арзандату мәселесі қарастырылса.

Пошта – көп салалы мекеме. Бүгінде елімізде арнайы пошталық байланыс торабы, халықаралық байла-ныс торабы қосылды, пошта арқылы үлкен халықаралық заттарды қабылдау қызметі, түрлі төлемдер мен несие беру қызметі атқарылуда. «Қазпошта» – ел мүддесін қорғайтын, қолға алатын бірден бір мемлекет-тік мекеме деп бағамдасақ, ал елдік мүддеге қозғау салатын мерзімді басылымдар болып табылады. Сол себепті «Қазпошта» АҚ-ның қызметі заман талабына сай өзгеріп, жаңғыра түссе деген тілегіміз бар.

Қоғам дамуының заңдылығы: бір ұрпақ келеді, бір ұрпақ өтеді. Бірақ, өркениеттің мәңгі өшпейтін, өлмейтін, ұмытылмайтын құндылықтары бары екені тағы ақиқат. Олай болса, «Жалпы қазақстандық құндылықтарды қалыптастыру үрдісінде қоғамдық-саяси ақпаратпен қамтамасыз етудің рөлі күшті»[5]. Ол – Мәдениет, әдебиет деп аталатын ұғымдар. Ал, оның томағасын сыпырушы, сәт-сапар тілеп, қияға қанат қақтырушысы жоғары мәртебелі Баспасөз! Сондықтан, оның тарылым ауқымының зор болуына зиялы қауым мүдделі.

1. Қазақ Энциклопедиясы Бас редакциясы. – Алматы, Айқап. 1995 ж. – 129 бет.
2. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы – «Қазақстан 2050 Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. // Ақиқат. - №1, 2013 ж. – 23 б.
3. Назарбаев Н. «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам. – Астана: Ақорда, 2012 ж. – 31 б.
4. Бектемісова В.А. К вопросу об «общеказакстанском патриотизме» // Вестник КазНПУ им. Абая, - №2(30), 2010; – С. 17.
5. Баймурзаева В.Х. Функции общеказахстанских ценностей / Вестник КазНПУ им. Абая, - №4(20), 2007; – С. 16.

ОСНОВНЫЕ РАЗНОВИДНОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ В ЦЕННОСТНОМ ИЗМЕРЕНИИ: НАЦИОНАЛЬНЫЕ И ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

Н.Б. Сейсен – доцент кафедры политологии и социально-философских дисциплин
Института магистратуры и докторантуры PhD, к.полит.н.

Түйін

Автор бұл мақалада құндылықтық өлшемдерде саяси модернизацияның түрлерін қарастырады. Әлеуметтік-саяси ғылымдарда әлі зерттелмеген ұлттық және жалпыұлттық аспектілер қарастырылған.

Резюме

В данной статье автор рассматривает основные разновидности политической модернизации в ценностном измерении: национальные и общенациональные аспекты, которые в социально-

политической науке еще не изучены.

Summary

In this article the author considers the main versions of political modernization in valuable measurement: national and national aspects which in socio-political science to yet izucheny. politichesky science are not studied yet.

В процессе осуществления модернизации и реформирования современного общества, на наш взгляд, нужно соблюдать такие условия как: последовательность, постепенность, своевременность, адекватность, традиционные ценности, уровень политической культуры и др. Практика свидетельствует, что исключение традиционных ценностей не всегда является эффективным решением. Многие ценности традиционного общества могут только укрепить модернизационные процессы.

Примечательно, что модернизация зависит во многом от конкретного государства. Поскольку потенциал и ресурсы для проведения модернизации сосредоточены именно в рамках этого основного политического института.

Мы с уверенностью можем отметить, для успешного осуществления политической модернизации важно наличие политики и стратегии проведения коренных изменений. Модернизация это далеко не безболезненные процессы в том или ином государстве, что важно понимать. Этот процесс сопровождается определенными трудностями, касающимися практически всех сфер жизни общества. В свою очередь, данная сторона процессов по реформированию естественна для перехода от традиционных обществ к современному.

Следовательно, к обязательным условиям модернизационных процессов можно отнести последовательность, постепенность, адекватность, а также стабильность, согласие, консолидацию.

В свою очередь, эволюция политической системы в направлении создания современной суверенного государства, усиление роли государства; расширение сферы действия и усиление роли законодательного поля, объединяющая государство и граждан; рост численности граждан (лиц с политическими и гражданскими правами), расширение привлечения к политической жизни социальных групп и индивидов; возникновения и роста политической бюрократии, превращение рациональной деперсонифицированной бюрократической организации в доминирующую систему управления и контроля; ослабление традиционных элит и их легитимности, усиление модернизаторской элит, все эти и многие другие признаки определяют факторы политической модернизации, в частности переходных обществ и соответственно – одновременное изменение ценностей общественной жизни.

При этом следует помнить, что искусственное навязывание западных ценностей может привести к исчезновению общества. Таким образом, традиционные ценности и нормы могут сыграть весьма положительную роль в процессе модернизации. Об этом свидетельствует опыт модернизации протестантских, католических, буддийских стран [1].

В конце XIX века ученые предложили особый подход в изучении культуры, т.к. культура, в современном понятии, имеет переходную модель в ценностном измерении модернизационного характера. Так, представители неокантианской философии В. Виндельбанд и Г. Риккерт установили отличие «наук о культуре» от «наук о природе». По мнению Риккерта, культура обладает ценностным характером и для нее присуще «важное», «интересное», «значимое» своей уникальностью. Явления

культуры соотносятся с определенными ценностями – моральными, эстетическими, религиозными, политическими и т.д. [2].

По мнению ученых, проблема ценностей возникает в обществе в процессе смены социальной парадигмы, обесценивания культурных традиций или дискредитации идеологических устоев. Рубеж XX-XXI столетий характеризуется ростом социально-экономических, политических и этнокультурных проблем во всех регионах мира, что обусловило, в том числе, рост терроризма и преступности. Безопасность человеческой жизни, реализация неотъемлемого права на жизнь стали в ряд наиболее актуальных задач и ценностей и приобрели статус общечеловеческих [3].

К негативным причинам можно отнести и состояние общества, характеризующееся некоторыми исследователями понятием «аномия», которое имеет три основных значения: 1) отсутствие или недостаток целей и ценностей у социальной группы или у общества в целом, ведущие к дезорганизации, отчужденности; 2) социальные условия, характеризующиеся ломкой норм, которые управляют поведением людей и обеспечивают общественный порядок; 3) чувство тревоги, отчуждения и неопределенности у индивидов, которые происходят от недостатка целей и идеалов. Западный ученый Э.Дюркгейм рассматривал феномен аномии в работе «Распределение труда» (1893). Примечательно, что организационная или групповая аномия обособленно не существует, а развивается в соответствии с аналогичными процессами, протекающими в обществе.

В свою очередь, понятие ценности в обыденном смысле применялось с древности, однако оформилось в качестве философской категории во второй половине XIX века. Данному факту способствовали труды Германа Лотце. Затем на рубеже XIX-XX веков это понятие оформляется, как отдельная научная, философская дисциплина – аксиология. Причиной послужили социальные и духовные явления. В частности такое явление, как развитие отчуждения человека, в XIX веке поставило реальной проблемой «переоценки ценностей». Появился нигилизм, принявший интернациональный характер.

В то же время, в истории многих стран получил развитие атеизм. В результате, нарушилась традиционная система ценностей. Появились системы «новой», «более прогрессивной» морали, в частности, «пролетарско-классовая» мораль Маркса, что потребовало новых средств осмысления духовно-нравственного бытия и его защиты.

С появлением учения Канта о трансцендентных и трансцендентальных принципах стала постепенно оформляться теория ценностей. Неокантианцы так называемой Баденской школы, В.Виндельбанд, Г.Риккерт и другие ученые стали первыми из философов, которые создали систематическое учение о ценностях. Понятие ценности стало важнейшей философской категорией [4].

Согласно учению баденцев, ценности, являются основанием важнейших мировоззренческих и гносеологических положений. Рассматривая понятие ценности как философскую категорию, неокантианцы всё же считали, что оно является трудно определяемым. «Мы употребляем это, обозначающее понятие, которое, подобно бытию, не допускает уже никакого дальнейшего определения» [5].

По мнению неокантианцев, ценности обладают определенными свойствами, такими как единство и единственность. Они трансцендентны и трансцендентальны, а значит, предназначены для всех людей. Ценности, по их мнению, это определённые идеально-субъективные феномены, трансцендентальные формы, принципы, «независящие от всякой индивидуальной воли», определяющие значение объекта для субъекта. Однако минусом аксиологии неокантианцев является то, что они слишком абсолютизируют трансцендентальность и субъективность ценностей и связывают их только с отношениями.

В дальнейшем с аксиологией тесно связана персоналистско-феноменологическая теория ценностей Макса Шелера. Ценности, как считают ученые это особые качества не вещи, а блага. Благо само есть «подобное вещи единство ценностных качеств, и предстаёт данностью одинаково первоначальной с вещью. Примерами ценностей по, мнению ученого является то, что выражается словами «благородный, хороший, злой и т.п.» [6].

В то же время, независимость ценностей от личности относительна, поскольку ценности концентрируются вокруг личности и связаны с её биологической, социальной и духовной природой. Существует внутренняя связь между личностью, определённым жизненным укладом, ситуацией и той

или иной ценностью, которая функционирует в единстве и для конкретного типа личности. Таким образом, ценность всегда интенциональна. В этом и состоит суть аксиологического закона М.Шелера интенцио-нальности ценности.

Развитию аксиологии способствовала и «критическая онтология» западного исследователя Н.Гартмана. По его мнению, ценности – это определённые объективные идеальные сущности. Они идеальны, их бытие не имеет реального существования, но материя их доступна реализации. Ценности познаются, по словам Гартмана, интуитивным, эмоциональным путем, а знание о них может иметь рациональный, теоретический характер. Ученый также предложил и классификацию ценностей, основанную на иерархии в онтологических слоях самого бытия, и закон «обоснования ценностей». В частности, «вышестоящие ценности обосновываются только нижестоящими. С другой стороны, они обладают ценностной автономией и не сводимы к иным» [7]. Однако учению Н.Гартмана присуща чрезмерная схематичность, метафизичность. Поскольку такую проблему идеализма, как соотношение идеального и материального, ученый так и не смог решить.

Проблеме ценностей уделено значительное внимание и в работах исследователя Н.О. Лосского, напри-мер, в трудах «Ценность и бытие» и «Бог и мировое зло». В частности, учение о ценностях, сам исследо-ватель определяет, как идеально-реалистическое. Ценности – это особые идеальные трансцендентные фе-номены, которые могут быть объективными и субъективными, абсолютными и относительными, положи-тельными и отрицательными. Ученый признает объективность и всеобщность ценностей. Недостатком его учения является то, что ценности определяются, как «значения для субъектных деятелей», и это чрезмерно «субъективизирует» ценности, не позволяет должным образом решить проблему «самоценности».

Исследователь В.П. Тугаринов определял ценности как «предметы, явления и их свойства, которые нужны (необходимы, полезны, приятны и пр.) людям определённого общества или класса или отдельной личности в качестве средств удовлетворения их потребностей и интересов, а также – идеи и побуждения в качестве нормы, цели или идеала» [8].

Таким образом, ценности отличаются объектно-субъектной природой. Особое внимание, по мнению ученого, необходимо уделять социальной природе ценностей, так как и объект и субъект ценностного отношения должны рассматриваться как продукт социально-исторического процесса.

Как считает ученый В.П. Тугаринов, ценностный подход играет важную роль не только в практике, но и в теории, поскольку оценка, которая формируется на основе той или иной ценности, «не только предше-ствующий практике акт, но она сама входит в состав практики. Наряду с этим оценка производится и в науке. Имея в виду перспективы использования и практические последствия того или иного научного открытия, наука подвергает критике с этих позиций его результаты»¹. Другой исследователь О.Г. Дробницкий к ценностям подходит также в рамках объектно-субъектных отношений как к опреде-лённой значимости объекта для субъекта. При этом внимание ценностям уделяется как субъектным феноменам.

По словам этого ученого ценности это «свойства только общественного предмета», круг которых невелик, которые отличаются дихотомической природой. Также понятие «ценности» может использо-ваться на уровне обыденного сознания, связанного с эмоциями, субъективными предпочтениями, «для теоретического сознания – это довольно-таки тощая абстракция», «суррогат знания» [9]. В целом, О.Г. Дробницкий признал, следуя за Д.Юмом и неопозитивистами, что ценностные суждения являются только прескриптивными, за которыми признаётся только научная значимость.

В 60-70-е годы прошлого века проблемам ценностей в СССР уделяется пристальное внимание. Такие свойства ценностей, как историзм, классовость, социальная субъективность, были наиболее изучены в марксистской философии. Этим проблемам были посвящены целые сборники, монографии по аксиологи-ческой тематике. Однако такие свойства ценностей, как идеальность, единственность, единство, транс-цендентность, оставались незатронутыми. Многие сферы общественного бытия стали «обесцененными» для учёных.

В тот период философами активно решалась проблема создания, основанного на материализме, учения о морали. Проблема определения сущности нравственности стали особенно приоритетными. Однако, на использование ценностного подхода в советской этике существовало своего рода вето, поскольку считалось, что «привнесение в теорию морали нормативно-ценностных концептов (и особенно в процессе определения нравственности) является серьёзной методологической ошибкой» [10].

Наряду с этим, в советской этике появляются работы, посвящённые отдельным ценностям, проводятся социологическо-этические исследования. Но эти работы не имели системного характера и исходили из традиционного для марксистской философии взгляда на ценность, как объективно-субъективную значимость. Моральные ценности оказывались «неинтересными», а целые сферы бытия, связанные с природой, экономикой, правом, религией оставались «незатронутыми» этическим анализом. Исследование морали свелось к изучению морально-специфического, нравственного. Реальные моральные проблемы отношений человека и общественных систем, человека и природы не рассматривались.

Необходим был более «широкий», «объективный» подход к ценностям, что постепенно и стало утверждаться в советской философии. На наш взгляд, ценность невозможно адекватно определить. Можно дать реальное определение ценности, как особого, объективного феномена, который связан с объектами и субъектами и определяется местом этих объектов и субъектов во всеобщей взаимосвязи. В современной западной философии изучение ценностей и аксиологии получает дальнейшее развитие. В этике широкое развитие получили как теоретические, так и нормативные исследования, которые занимаются анализом конкретных моральных феноменов.

Так например, в своих трудах, понятие «ценности» американский ученый Дж. Ролз рассматривает «узко» как «значимость». Достоинством концепции этого исследователя является её гуманность, рациональность, содержательность и анализ важнейших вопросов. Ученому удалось провести содержательный анализ экономики, политики, права, системы воспитания, которые входят в базисную структуру современного общества [11].

Философские направления XX века выдвинули проблему ценностей на первый план. Так, ценность, по мнению известного немецкого философа Ганса Ленка, это интерпретационный конструкт, это интерпретация, в которой субъект выражает свои предпочтения. Ценности не только там, где человек относится к чему-либо безразлично, не интересуется различиями между истиной и заблуждением, прекрасным и безобразным, добрым и злым. Таким образом, исходя из всего имеющегося материала, можно сделать следующие выводы. Ушедший XX век стал веком глобальных перемен, которые нашли свое отражение и в современном политическом процессе. Падение главной тоталитарной системы правления обеспечило становление новых независимых государств. Провал коммунистической идеологии повлек за собой распространение ценностей современного западного общества. Так на смену пятнадцати бывшим советским республикам пришли совершенно новые системы правления.

Таким образом, можно констатировать, что к настоящему времени аксиология утвердилась, как особая область знания не только в западной, но и постсоветской традиции. Более того, современная аксиология выходит на новый этап своего развития (ценностный релятивизм постмодернизма, компаративистская философия, герменевтические теории, философия и социология знания, философия и социология образования и т.д.), связанный, во многом, с трактовкой философии как самосознания культуры, как рефлексии над ее предельными (смысловыми и ценностными) основаниями, как средства конструирования и освоения новых "возможных человеческих миров" (в этом отношении соотносимой с искусством, религией и наукой), как задающей не только теоретическое, но и практически-духовное отношение к миру и человеку (в этом плане соотносимой с этикой, правом и наукой), в том числе на основе "ценностного причинения" (механизмы

целеполагания и долженствования). Аксиология поворачивает философское и социогуманитарное познание к анализу феноменов личности и индивидуальности, "человеческого в человеке", смыслам и оправданию человеческого бытия, его идеалам и императивам. В настоящее время аксиология, как теория, дополняется феноменологией ценностей (история как генетическое "редуцирование" ценностей, социология как репрезентация типов и иерархий ценностных систем, культурология как конкретный целостный анализ автономных культурных образований).

Невозможно переоценить значимость этических ценностей в любой сфере человеческой жизнедеятельности, в том числе и в политической сфере. Каковы этические и культурные ценности человека, таким же является его бытие. Индивидуальное и социальное. Точно так же справедливо данное утверждение и к обществу в целом. Можно с уверенностью утверждать: каковы ценности гражданского общества, такова и демократия.

Исследуя роль и место ценностей в рамках реализации политической модернизации, в целом, государственной политики, деятельности и решений правительства, власти по кардинальному или реформистско-му изменению жизни и существования граждан общества можно выделить два взаимоположенных аспекта.

- Во-первых, существующие в обществе политические, нравственные, традиционные ценности и идеалы могут способствовать и придать силу решениям и проектам государства, правительства, власти в экономике, социальной сфере, в рамках политической трансформации системы и институтов;

- Во-вторых, существующие в обществе нравственные, социально-культурные традиционные ценности и идеалы могут стать препятствием, ограничителем политических реформ, политической модернизации, реализации проектов и программ трансформации экономики, социальной сферы, политической системы.

Российская политологическая энциклопедия подтверждает, что имеющиеся в обществе основные идеалы и традиции имеют двойственное влияние в реализации и осуществлении политической, социально-культурной, экономической модернизации. Кроме того, общественные ценности и традиции могут стать внутренним механизмом и инструментом блокирования принятия и осуществления властью, правительством политических решений по модернизации и кардинальному изменению существующей политической системы, режима, системы управления и государственного устройства. В дополнение, общественные ценности могут стать основой и механизмом объединения населения, сплочения граждан вокруг осуществления властями, правительством масштабных политических, экономических реформ, значительных преобразований. Подтверждается, что значительные политические изменения и трансформация, которые затрагивают большинство населения, должны основываться и обращаться за помощью и поддержкой существующих в обществе идеалов и ценностей. «Ценности политические – призваны содействовать интеграции социальной группы как части более широкой социальной целостности; мотивировать политическую деятельность... определять иерархию как самих целей политики, так и выбора метода их достижения, попутно производя отбор приемлемых и блокирование неприемлемых (по крайней мере для данных условий) целей и методов...» [12].

Казахстанские политологи также придерживаются позиции, что ценности в реализации политической, социально-культурной, экономической модернизации, политических реформах играют двойственную функцию. Именно в рамках двух направлений влияния и роли общественных, общечеловеческих ценностей, норм и традиций выражается место и значение ценностей. Так, согласно мнению казахстанских ряда ученых, ценности «мотивируют политическую деятельность и создают условия, при которых социальные цели становятся непосредственными мотивами субъектов политики; способствуют формированию стандартов оценки каждого конкретного действия и его последствий; определяют иерархию целей политики и методов их достижения; ориентируют каждого субъекта политики по отношению к другим участникам политического процесса»².

Ранее, как и в настоящее время существуют устойчивые институциональные, функциональные концепции, которые обосновывают результативность и успех модернизации с техническими, институциональными реформами в государственной системе управления, экономическими системными преобразованиями. Наиболее главными и общими направлениями понимания механизмов успешности и эффективности модернизации являются две концепции.

Первая концепция – либеральная. Наиболее известными представителями либерального направления являются американские ученые: Р.Даль, Г.Алмонд и Л.Пай. Согласно их позиции, модернизация возможна и эффективна в условиях, когда государство имеет наименьшую степень влияния и регулирования данного процесса. И, наоборот, большую роль и влияние в этом процессе имеет активное население, гражданское общество. Более того, они полагали, что существующие в обществе ценности, традиции и идеалы, общемировые ценности, религиозные убеждения способны сами регулировать и контролировать ход модернизации в политике, экономике, социальных отношениях. В этом процессе большая ответственность возлагалась на средний класс, как основной субъект экономических, политических процессов и решений. В рамках исследования места и роли политического режима и системы управления, принятия властных решений они пришли к выводу о том, что только демократический политический режим, либеральные механизмы принятия решений способны обеспечить эволюционный и системный характер модернизации. Более того, демократические механизмы способны обеспечить результативность и устойчивость модернизации в обществе. И, наоборот, авторитаризм и тоталитаризм воспринимаются как политические режимы не способные привести в модернизацию результативность, успех и устойчивость. Политические, экономические достижения авторитарного режима не могут обладать устойчивостью и постоянством, поскольку основные субъекты – население, элита не имели возможности участвовать в процессе разработки, внедрения модернизации.

Особого внимания в русле либерального подхода к осуществлению процесса модернизации заслуживает теория полиархии. Основоположником данной теоретической концепции является известный политолог Р.Даль.

Оказание существенно ощутимой помощи со стороны развитых государств также является одной из важнейших мер по осуществлению процесса перехода к полиархии. При этом особое внимание исследователь отводит тому, что развитые страны должны оказывать не просто помощь, но и осуществлять международный контроль за реформами преобразования. В данном случае большая роль отводится различным наднациональным структурам и объединениям, всевозможным международным соглашениям и т.д. Согласно формулировке Р.Даля (в труде "Полиархия"), полиархия – это реалистический вариант демократии. Понимаемая как "соревнование, открытое для участия", полиархия описывается через два взаимозависимых измерения – политическое участие и политическую конкуренцию. Дефиниция Даля кратка и элегантна. Правда, ее недостаточно для того, чтобы идентифицировать различия между конституционно-правовой и дефектной демократиями. Соответственно, она требует дополнения. Ключевым концептом, из которого мы выводим три отклоняющихся подтипа дефектной демократии, выступает либеральная конституционно-правовая демократия. К тому же мы, уточняем наш концепт демократии, привнося в него элементы либерального конституционализма и определение правового государства, так как демократия не может быть полной без этих легитимирующих ее основ. Термин "демократия" становится, таким образом, синонимом либеральной демократии. Дефектные демократии являются политическими режимами, отвечающими некоторым, но не всем, центральным критериям ключевого концепта [13].

Он предложил называть полиархиями реально существующие демократические страны. Если применить полиархию к слаборазвитым странам, то именно она обеспечивает открытую политическую конкуренцию лидеров и элит, и одновременно способствует высокой гражданской активности населения. В совокупности эти условия становятся конкретными предпосылками эффективного осуществления реформ преобразования традиционных обществ.

С точки зрения американского политолога Р.Даля, современная развитая демократия опирается на семь основных институтов:

- 1) Суверенитет народа и выборность высших должностных лиц – то есть народ как высший

источник власти выбирает политических руководителей и может периодически сменять их;

2) Свободные и честные выборы – выборы с реальной конкуренцией и равенством шансов претендентов, без всякого принуждения избирателей к голосованию;

3) Всеобщее голосование, т.е. положение, когда практически все взрослые дееспособные граждане имеют право голосовать на выборах;

4) Право претендовать на выборные должности, которым также должны обладать практически все дееспособные взрослые граждане;

5) Свобода слова – т.е. граждане должны иметь право свободно выражать свое мнение по самому широкому кругу политических и общественно значимых вопросов, критиковать политическую власть, ее политику и господствующую идеологию;

6) Альтернативная информация – т.е. в демократическом государстве помимо официальных должны существовать альтернативные источники информации, к которым граждане могли бы регулярно обращаться;

7) Независимость организаций – граждане должны иметь право, с целью защиты своих интересов, создавать независимые от государства объединения – ассоциации, политические партии, группы давления, и т.д. Все это, как принято сегодня считать, в совокупности, и составляет сущность реальной демократии.

Таким образом, полиархия, по Р.Далю это правление меньшинства, избранного населением на конкурентных демократических выборах. Ученый выделил семь основных условий, которые оказывают важнейшее влияние на процесс продвижения отсталых стран к полиархическому правлению. Так он конкретно обозначил следующие моменты. Последовательность в осуществление политического реформирования традиционных обществ. Это условие обеспечит дальнейшее благоприятное развитие процесса обновления общества и государства. Политические реформы должны быть тщательно продуманы, и их осуществление требует времени и контроля.

Кроме того, американский политолог считает, что непременным условием перехода к полиархии является создание сильной исполнительной власти. Установление и функционирование сильной исполнительной ветви власти будет источником успешности социально-экономического преобразования традиционных обществ. Поскольку обеспечит стабильность и имеет определенные ресурсы плодотворного осуществления реформирования. Еще одним условием осуществления полиархии, то есть успешной реализации процесса перехода традиционных обществ к современным, представлено установление определенных отношений равенства – неравенства.

Наличие в модернизирующемся обществе дифференциации интересов и потребностей индивида, личности, различных субкультур тоже является условием осуществления перехода к полиархическому правлению в традиционных обществах.

Только последовательное осуществление процесса реформирования общества и государства, сохранение безопасности конкурирующих элит, установление сильной исполнительной власти при одновременном развитии местного самоуправления – вот далеко не полный перечень условий успешного осуществления великого преобразования традиционных обществ. К благотворным последствиям или преимуществам демократии, по мнению Р.Даля, относятся: “1. Избавление от тирании. 2. Соблюдение основных прав и свобод. 3. Свобода личности. 4. Самоопределение. 5. Моральная автономия. 6. Возможность развития личности. 7. Защита основополагающих интересов личности. 8. Политическое равенство. 9. Стремление к миру. 10. Процветание” [14]. Все вышеописанное относится к так называемому либеральному направлению выбора путей и вариантов

модернизации.

Вторая концепция – консервативная. Они придерживаются противоположной точки зрения на место и роль общественных, общечеловеческих ценностей и традиций в процессе осуществления и реализации модернизации в политике, экономике, социально-культурной сфере. Главными представителями консервативной точки зрения являются С.Хантингтон и Х.Линдз. Основой идеей консерватизма является суждение о том, что модернизация должна находиться под управлением и ответственностью государства, властных институтов управления, правительства. В качестве основного источника движения модернизации принимается конфликт между политическими интересами, потребностями населения и проблемой включенности их в процессы принятия властных решений. Кроме того, отсутствие или бездействие политических институтов представления и выражения интересов населения способствует росту потребности в модернизации политической системы.

Необходимость осуществления политической модернизации в рамках государства, государственных институтов обосновывается той идеей, что современное государство, как основной институт регулирования и определения жизни населения, не может себе позволить долгий период упадка, кризиса, бездействия. Если предприятие в экономике может себе позволить процессы банкротства, временного закрытия, бездействия, то государство должно основывать свою деятельность на принципах стабильности и устойчивости. Известный американский ученый С.Хантингтон делает упор на организованности, порядке, авторитарных методах правления. Именно эти средства приспособления политического режима к изменяющейся обстановке предполагают компетентное политическое руководство, сильную государственную бюрократию, возможность поэтапной структурализации реформ, своевременность начала преобразований и другие необходимые средства и действия, ведущие к позитивным результатам модернизации»[15]. Консервативная политическая мысль опровергает идею либерализма о том, что только при демократии возможны политические изменения и модернизация. Факт того, что политическая модернизация может проходить в условиях авторитаризма подтверждает американский ученый Х.Линдз. Согласно его позиции, в рамках авторитарного политического режима могут проходить и выполняться некоторые принципы и задачи политической модернизации. Это относится к вопросам экономических преобразований по внедрению и развитию рыночных механизмов управления, конкуренции, свободы частного предпринимательства, частной собственности. Экономические свободы могут стать основой строительства среднего класса, формирования большинства, поддерживающего авторитарный политический режим. Более того, необходимость перераспределения властной и государственной ответственности может сподвигнуть авторитарный режим на привлечение институтов оппозиции, частных СМИ к контролю и регулированию государственных функций, общественных отношений. В данных условиях, консервативная концепция предлагает собственное определение места и роли общественных, общечеловеческих ценностей в рамках осуществления модернизации, политических реформ.

Представители консервативного направления исходят из того, что основным источником процесса перехода от традиционных обществ к современным является конфликт между мобилизованностью населения, его вовлеченностью в политический процесс и институционализацией, наличием необходимых структур и механизмов для артикуляции и агрегирования интересов граждан. Отсутствие должным образом функционирующих институтов, обеспечивающих артикулирование и агрегирование становится серьезным препятствием для процесса реформирования.

Одновременно с этим такие факторы как неподготовленность населения к процессу управления, неумение использовать институты власти для осуществления конкретных целей, значительно подавляет ожидания от включения в политический процесс. В свою очередь, это становится благоприятной основой для создания обстановки напряженности и дестабилизации режима правления.

В данном случае, активность населения становится опережающей по отношению к властным элитам, и, как отмечает С.Хантингтон, модернизация вызывает "не политическое развитие, а политический упадок". Он же считает, что модернизированность политических институтов связана не с уровнем их демократизации, а диктуется их прочностью и организованностью. Это будет своеобразной гарантией адаптирования к постоянно изменяющимся условиям социальной среды, с ее целями и задачами. По мнению того же ученого, только жесткий авторитарный режим, осуществляющий порядок и стабильность, может обеспечить национальное единство и переход к рыночной экономике. Таким образом, в отличие от представителей либерального направления консерваторы считают, и приводят аргументированные доказательства в пользу авторитаризма, как режима способного обеспечить успех реформирования традиционных обществ в современные. В своих исследованиях теоретики консервативного направления выделяют конкретные условия, которые необходимы для осуществления последовательной модернизации под началом авторитарной политической власти.

Если определяющим условием проведения преобразования экономической сферы социальной системы является бурный экономический рост, то для политической сферы главным условием является обеспечение стабильности. Именно поэтому для переходных систем крайне важно создание сильного политического режима, во главе с легитимной правящей партией. Эта политическая партия может сдерживать тенденции дестабилизации в период великого преобразования.

Таким образом, если либералы делали акцент на интеграцию общества на основе культуры, образования, религии, философии, то представители консервативного направления делают упор на создание авторитарной власти. По их глубокому убеждению, стабильность, организованность, порядок, как основы авторитарного правления, смогут обеспечить успешный процесс реформирования традиционных обществ в современные.

Консервативное направление отталкивается от того, что успех процесса модернизации зависит от компетентного политического руководства. Профессиональное и сильное правительство сможет обеспечить необходимые условия успешного проведения реформирования традиционных обществ.

Как уже было отмечено выше, особая роль отводится последовательности проведения модернизации, логического прохождения конкретных этапов обновления традиционного общества. Консерваторы считают, что выделение конкретных этапов процесса модернизации обеспечит достижение общей цели реформирования за счет последовательного претворения реформ. На каждом конкретном этапе модернизационного процесса ставятся определенные цели и задачи. Решение поставленных целей в последовательном порядке является залогом обеспечения эффективной модернизации и достижением желаемого результата.

Кроме того, сами реформы преобразования должны быть своевременными в общем процессе модернизации. Каждая из реформ должна логически определять последующую. Реформирование конкретной сферы социальной системы должно отвечать вызову времени, не быть запоздалым или чересчур ранним. Это тоже одно из важнейших условий успешного проведения перехода традиционного общества к современному.

Теоретики консервативного направления указывают на возможность различных вариантов процесса модернизации, поскольку авторитарные системы правления весьма неоднородны. Разница между конкретными авторитарными режимами может быть действительно существенной. В частности, политический опыт постсоветских республик весьма ярко демонстрирует широкую гамму авторитарных систем правления: от эффективных до откровенно диктаторских.

Консерваторы предложили несколько вариантов либерализации авторитарных режимов. Например, за счет перераспределения власти в пользу оппозиции, но при одновременном сохранении ведущих рычагов управления в руках правящей элиты. Это позволит избежать состояния крайней напряженности и дестабилизации.

Одним из худших вариантов развития событий является превращение авторитарного режима в

диктатуру, которая ведет к тупиковому варианту модернизации. В свою очередь, данный вариант может стать основой для революционного развития событий, грозящим, в том числе, и гражданской войной. Эти и другие моменты необходимо строго учитывать и отслеживать. И, несмотря на целесообразность авторитарного режима, отрицание или противодействие процессам демократизации таит в себе самые разные угрозы.

Таким образом, рассмотрев основные черты либерального и консервативного направлений мы можем подойти к определенным выводам. Представители консервативного направления обращают свое внимание на создание централизованных институтов власти, что позволит обеспечить благоприятный исход процесса перехода традиционных обществ к современному.

Теоретики либерального направления акцентируют наличие возможностей оказывать влияние со стороны населения на субъектов, принимающих властные решения.

Независимо от различий в данных направлениях выбора путей модернизации традиционных обществ, они действительно предоставляют рационально и детально разработанные механизмы осуществления реформ преобразования отсталых обществ. В каждом из представленных направлений заложены самые рациональные элементы, руководство и учет которых позволит достичь успешной модернизации. Более верным было бы придерживаться так называемой золотой середины. В зависимости от объективных и субъективных факторов применять те или иные факторы процесса модернизации, предложенные как либеральным, так и консервативным направлениями.

Необходимо отметить, что само объяснение наличия нужных предпосылок проведения модернизации также весьма изменилось. Некоторые выдвинули идею о первичности технологических аспектов, другие акцентировали внимание на введение институтов демократии, третьи ратовали за определяющую роль рыночной экономики и т.д. По-новому стали трактоваться социокультурные предпосылки осуществления модернизации, а также их учет в проведении обновления традиционных обществ.

На наш взгляд, наиболее эффективным вариантом является объединение и учет всех названных предпосылок процесса модернизации. Если учесть все необходимые аспекты в процессе проведения преобразования, то можно получить необходимый результат. Кроме того, это обеспечит получение собственного рецепта модернизации на основе мировой практики перехода от традиционных обществ к современным.

В этом плане важно соблюсти приоритет вводимых универсальных ценностей современного демократического общества. Отклонения от демократической модернизации не могут объясняться никакими специфическими особенностями конкретной страны. Универсальные общепризнанные ценности, такие как правовое государство, гражданское общество, средний класс, рыночная экономика, конкуренция, плюрализм, многопартийность, неправительственный сектор и другие актуальны для всех, кто встал на путь демократической модернизации. Другое дело, что в процессе претворения реформ преобразования надо обязательно обращать внимание на последовательность, постепенность, своевременность, адекватность, имеющиеся традиционные ценности, уровень политической культуры и т.д. Конкретный опыт модернизации некоторых стран убедительно доказывает, что не всегда искоренение традиционных ценностей будет эффективным и рациональным решением. Некоторые ценности и приоритеты традиционного общества весьма сильны, от них трудно, почти невозможно отказаться, и более того, они весьма позитивны сами по себе. Поэтому важно осуществлять модернизацию так, чтобы эти традиционные ценности начали сами способствовать ее успешному претворению.

Важно отметить, что все начавшиеся процессы модернизации и их непосредственный результат во многом зависели и определялись от самого субъекта модернизации. В этом плане роль государства, безусловно, первостепенна. Ведь, как известно, необходимые ресурсы для проведения реформирования заключены в условиях перехода традиционных обществ к современным именно в руках этого основного политического института страны.

Наличие стратегии осуществления процесса модернизации, то какие реформы, и каким способом они будут осуществляться, во многом будут определять судьбу государства и исходный результат самого процесса преобразования. В зависимости от того, будет ли проводимая модернизация исходить из имеющихся предпосылок, также может быть предопределен ее результат. Совершенно ясно, что модернизация и ее осуществление не есть весьма благоприятный во всех отношениях процесс. Скорее, это процесс болезненный, сопряженный с трудностями и особенностями. Тем не менее, для тех, кто стремится к приоритетам современного общества, этого пути не избежать. И всегда надо помнить, что, несмотря на всю успешность проводимого реформирования, какие-то негативные моменты присутствовать будут изначально. Это определено объективными причинами процесса перехода от традиционных обществ к современному.

Однако создание общепринятых ценностных ориентиров современного общества, соблюдение единой стратегии преобразования смогут обеспечить высокую вероятность позитивного результата процесса модернизации. Важно помнить, что субъект модернизации не должен затягивать с процессом проведения конкретных реформ модернизации. В то же время особая поспешность, несвоевременность проведения реформ также не будут способствовать позитивному результату. И в том, и в другом случае население не станет поддерживать и самого субъекта модернизацию, и всей стратегии преобразования. В данном случае, события могут обрести конфликтный характер, переходящий в силовое противостояние. Поэтому, несмотря ни на что, можно твердо определить такие необходимые элементы модернизации, обеспечение последовательности, постепенности, логичности, своевременности, адекватности, создание обстановки стабильности и согласия, политическая консолидация и другие факторы являются актуальными для всех без исключения стран, вставших на путь перехода к демократии.

Как известно, теория политической модернизации входит в рамки общесоциологического развития, получившего название "социология развития". Основой теории политической модернизации является обоснование глобального развития цивилизации, перехода традиционных обществ к современным, как неизбежная тенденция современного политического развития. Теория политической модернизации подразумевает глубокий анализ и раскрытие элементов преобразования традиционных обществ в процессе их модернизации в современные. Достаточно детально описываются предпосылки модернизации, приводятся ее конкретные модели.

В целом же, можно выделить два базовых этапа развития теории политической модернизации. Как уже было отмечено выше, в 50-60-е гг. двадцатого столетия модернизация воспринималась, как **вестернизация**. Это и есть первый этап развития теории модернизации. Сущностную характеристику вестернизации можно обозначить как слепое копирование основополагающих ценностей западного современного общества, принятого за эталон политического развития. Причем, данное копирование подразумевало заимствование устоев во всех сферах жизнедеятельности.

К этому этапу относится идея так называемого однолинейного развития, базовая суть которого заключается в следующем. Одни страны опережают другие в своем развитии, следовательно, другие от них отстают. Но в целом же, все страны мира движутся по единому пути модернизации. Исходя из этого, независимо от того, что конкретная страна уступает развитой по многим основным характеристикам, рано или поздно она достигнет ее более высокого уровня, поскольку ее путь к модернизации предопределен.

Вестернизация ставила перед политической модернизацией следующие цели и задачи. Во-первых, все традиционные общества в процессе перехода к современным идеалам должны подвергнуться демократизации исключительно по западному образцу. Во-вторых, политическая модернизация отталкивалась от успешного социально-экономического роста страны. Именно эффективное социальное и экономическое развитие способно подтолкнуть политическое реформирование. В-

третьих, политическая модернизация будет результативной, если традиционные общества будут активно развивать политику сотрудничества с развитыми странами Западной Европы и США. Таким образом, сотрудничество становится просто неизбежным.

Конечно, определенная логика здесь присутствует, но это не заложено априори, не является аксиомой. В начале процесса преобразований было вполне логичным существование данного метода модернизации. И сами условия мирового политического процесса вполне способствовали распространению данного убеждения. Ведь многие традиционные общества встали на путь модернизации, то есть создания современных обществ, с присущими им западными ценностями существования и жизнеустройства.

Однако, вестернизация получила, можно сказать, непреодолимое препятствие. Слепое копирование, без учета собственных особенностей, а особенно культурно-духовных ценностей, повлекло за собой крах процесса модернизации. В свою очередь, это привело к появлению следующего этапа в развитии теории политической модернизации.

В 70-90-е гг. XX столетия произошли перестановки и пересмотр ранее существовавших принципов политической модернизации, воспринимавшейся, как вестернизация. Сама модернизация стала рассматриваться, как **неотделимая часть развития**, как его функция, а не как его условие. Происходит признание того факта, что проведение модернизации может происходить и вне западной демократической модели. Особую роль в процессе модернизации стали отводить историческим и национальным особенностям, культурного своеобразия традиционного общества.

Данный этап развития теории политической модернизации появился с учетом полученного опыта практической модернизации, когда были сделаны определенные выводы по ранее присутствующей вестернизации. Изменения на сущность процесса модернизации были весьма прогрессивны, и способствовали более рациональному проведению процесса перехода от традиционного общества к современному. Вместе с этим, в политической науке появляются концепции "частичной модернизации", "тупиковой модернизации", "кризисного синдрома модернизации" и т.д.

В современной политологии принято выделять два основных типа модернизации: первичная и вторичная. Каждая из них имеет собственные отличительные свойства и характеристики. Выделение этих типов модернизации было основано на практическом опыте перехода традиционных обществ к современным на примере стран Западной Европы, США, СНГ, стран Азии, Африки, Латинской Америки. Понятно, что у каждого из конкретных типов модернизации есть своя собственная логика и структура проведения.

Первичная модернизация была осуществлена в странах Западной Европы, США, Канады и охватывает собой исторический период с начала промышленной революции, вплоть до провозглашения ценностей современного западного общества. Логика первичной модернизации заключалась в последовательности, эволюционности, поэтапности ее развития. Свое начало данный тип модернизации берет с модернизации духовно-идеологических ценностей эпох Ренессанса, Реформации и Просвещения. Идеинная разработка основных социокультурных ценностей западного общества стала основой основ первичного типа модернизации.

За этим последовало глубокое изменение экономической сферы социальной системы, которые стали возможны в силу реализации и распространения духовно-идеологической основы первичного типа модернизации. Экономический бум способствовал дифференциации индивидуальных интересов и потребностей, что служило питательной основой зарождавшегося гражданского общества. Эти и другие факторы обеспечивали последовательное изменение политических систем, формирования демократических принципов политического жизнеустройства общества и государства.

Если говорить о другом типе модернизации, а именно "вторичной" или как ее еще называют "отражен-ной", то можно отметить следующее. Данный тип модернизации характеризуют, как модернизация "вдогонку". Этот тип модернизации был осуществлен в странах Азии, Африки, латинской Америки, странах бывшего социалистического лагеря. Основным фактором вторичной модернизации становятся социокультурное взаимодействие отставших стран с уже существующими центрами индустриальной культуры.

Логика "вторичной" модернизации предполагает, что одни элементы общества находятся на уровне развитых стран, другие же либо совсем отсутствуют, либо находятся в стадии начального зарождения и функционирования. Странам с традиционной системой ценностей и приоритетов развития приходится обеспечивать сохранение и развитие существующих элементов современного общества, и внедрение и распространение недостающих факторов.

Одним из важнейших теоретических выводов основоположников модернизации является выявление двух типов модернизации: первичной и вторичной (догоняющей). Каждый из обозначенных типов модернизации имел собственную сущностную характеристику и достаточно аргументированную основу доказательств.

Тем не менее, некоторые западные исследователи, говоря о политической модернизации, выявляют основные причины и природу «срывов» политической модернизации в молодых государствах. Так, например, по-мнению американского и израильского социолога Шмуэля Эйзенштадта анализируя пессимизм развития политической модернизации в переходных обществах, отмечает, что «Большинство молодых стран сумели заложить основы для обновления политических и социальных институтов, однако на этом процесс модернизации замедлился, а новые конституционные режимы начали уступать место авторитарным формам правления [16]. При этом отмечается, что именно в этот период намечается некоторый период «затишья» научных исследований, посвященных слаборазвитым регионам и их молодым нациям. Причиной такого пессимизма явилось мнение о том, что эти новорожденные страны действительно, пусть медленно и урывками, но продвигаются к полноценной модернизации и устойчивому росту. Источником такой смены настроения послужил тот факт, что во многих новообразованных странах, первоначально сумевших заложить основы для обновления различных институциональных сфер, включая политику, процесс модернизации не просто замедлился, но кое-где и вовсе остановился. Поначалу сформированные там конституционные режимы зашатались, постепенно уступая место разнообразным авторитарным или полуавторитарным формам правления.

По словам Ш.Эйзенштадта: «Почти в каждой из этих стран предпринимались попытки учредить современные политические и социальные институты, а в ряде областей – будь то конституционное строительство, создание современной бюрократии, политических партий или новых экономических акторов – удалось сделать довольно много. Кроме того, в молодых социумах фиксируется изменение ключевых социально-экономических индексов, свидетельствующих о процессе модернизации: среди них показатели урбанизации, грамотности, развития средств массовой информации, диверсификации занятости. В том же русле меняются и структурные индексы, говорящие об ослаблении традиционных общественных связей, углублении социальной дифференциации, становлении некоторых современных форм политической организации .

Таким образом, политическая модернизация, также несёт в себе и обратный процесс или же торможение модернизационных процессов, зависящих от того или иного правящего режима. И с этой точки зрения путь молодых наций не слишком отличается от путей, ранее пройденных некоторыми современными обществами, – путей, сегодня нередко забытых, но прежде, в свое время, вызывавших заметный интерес среди широкой публики и ученых.

В этой связи сразу же вспоминается неудачный пример первоначальной модернизации Китая,

обычно противопоставляемый более благоприятному опыту Японии. Обогащает политическую картину и долгая история некоторых латиноамериканских государств. Хотя во многих из них на протяжении длительного периода смогли проявиться лишь зачаточные признаки структурной или социально-демографической модернизации, в таких странах, как Чили или Аргентина (до прихода генерала Перона), победное шествие модернизации искусственно останавливалось или даже обращалось вспять.

Наконец, здесь нельзя не упомянуть о подъеме японского милитаризма, итальянского фашизма и немецкого нацизма в 1920-е и 1930-е годы как самых важных, вероятно, примерах срывов модернизации, происходивших на весьма высоких уровнях развития [17].

Во всех перечисленных случаях мы имеем дело с крахом относительно дифференцированной и осовремененной институциональной основы, заменой ее более примитивными институтами или вступлением страны в порочный круг провалов и срывов, зачастую влекущий за собой институциональную стагнацию и неустойчивость, а также системную утрату способности вбирать в себя новые веяния. Такие события происходят в рамках модернизационных процессов, оставаясь их составной частью. Их можно считать патологическими срывами модернизации или, как в случае нацизма, даже безуспешными попытками демодернизации – но никак не проявлениями отсутствия или запаздывания модернизационных импульсов.

Сообразно с этим, следовало бы, определить более конкретно некоторые особенности категории «политическая модернизация». Практически всегда все страны мирового сообщества имманентно модернизируются. Это может касаться одной или нескольких сфер общественной жизни.

Основными направлениями модернизации в современном мире являются следующие:

- индустриализация и информатизация общества;
- формирование экологического общества, основанного на внедрении природосберегающих технологий;
- демократизация, расширение участия населения в управлении общественными делами, подконтрольность политической власти и ее ответственность перед обществом;
- радикальное изменение параметров социальной сферы в сторону повышения благосостояния основной массы населения, преодоления разрыва между богатыми и бедными;
- обеспечение доступности образования и его высокого качества, гарантирующего для тех, кто его получает, возможность активной деятельности и жизненного успеха в новой, меняющейся системе социальных отношений;
- расширение сферы свободы человека, рост возможности выбора и независимости от давления традиций, среды, места проживания.

Все теории и модели модернизации основываются на признании неравномерности общественного развития, наличия досовременного периода в развитии государств, реальности существования современных сообществ, а также на понимании необходимости преобразования отсталых стран в индустриальные (постиндустриальные). Таким образом, термин «модернизация» означает одновременно и состояние общественных преобразований, и процесс перехода к современным обществам.

Неся в себе нормативность, заданность перехода к «модерну», эти теории вынуждены определять критерии современного общества, которые необходимо учитывать недостаточно развитым странам в процессе своего реформирования. При этом страны, достигшие высокого уровня развития естественным путем, рассматриваются как носители «спонтанной модернизации», а те, которым еще предстоит пройти этот путь, – как государства «отраженной модернизации».

Основываясь на предыдущем нашем исследовании моделей и содержания понятия «модернизация», нами были выделены следующие их типы:

- Во-первых, классическая модель органической модернизации;
- Во-вторых, запаздывающая или неорганичная модель модернизации;
- В-третьих, запоздалая модернизация;
- В-четвертых, форсированная модель модернизации.

Однако лишь, относительно, с недавнего времени успехи и результаты модернизации начали связывать с существующими в обществе ценностями и традициями.

Однако, возвращаясь и исходя из темы диссертации и поставленных нами задач и целей исследования, важно проанализировать теории и типологию модернизации с позиции ценностных ориентаций и содержания.

Современный российский ученый В.М. Раков, исследуя вопрос соотношения и связи модернизации с ценностными и традиционными элементами в обществе, достаточно определенно выразил свою позицию. По его мнению, политическая модернизация в ценностном измерении, более всего интересна и актуальна для развивающихся государств переходного типа от одной политической системы к другой. Он признает, что модернизация, как угроза или механизм укрепления ценностей, традиций в обществе, является объектом внимания ученых в транзитных обществах, переживающих политический переход от тоталитаризма к демократии. Более того, оценка влияния модернизации на ценностные, традиционные факторы общества актуальна для стран и обществ, где происходит активная фаза или «силовая» модернизация. «Традиционализм есть отстаивание ценностей традиционного общества в условиях модернизации. Традиция, становится проблемой только за пределами традиционной эпохи, когда ее восприятие перестает быть простым, усложняясь за счет усиливающегося присутствия исторических новаций» [18]. Мы, что поставленная тема исследования является актуальной темой политологического анализа, исходя из объективной ситуации и примеров современного Казахстана. Процесс модернизации в политической, экономической, идеологической сферах неизбежно затрагивают ценностные и традиционные идеалы казахстанского общества.

Очевидным также является то, что модернизация в ценностном измерении становится актуальным объектом внимания в связи с тем, что казахстанское общество все более сильнее связывается с международным сообществом, развивается в условиях открытости. Ценности и традиции казахстанского общества становятся не только объектами внимания, но и давления, сравнения с такими же традициями, ценностями западных культур и идеалов. Модернизация, как объективный и неизбежный процесс, неизбежно затрагивает сложную и объемную сферу политических, культурных ценностей, традиций и идеалов казахстанского общества, политической элиты, властей. Авторитетный политолог В.А. Ачкасов подтверждает, что «общество может открыть специфику своих обычаев и ценностей только путем сравнения с другими. То есть, традиционализм невозможен до тех пор, пока общество не знает своих отличий от «других» [19]. В данном случае и проявляется одна из отличительных черт и направлений влияния модернизации, которая способствует проникновению взаимовлиянию культур и традиций. Модернизация становится инструментом дальнейшего развития и изменения традиций и ценностей общества, но и сама приобретает элементы ценности и цели общественного культурного, идеологического, символического развития и прогресса.

В рамках исследования модернизации в ценностном измерении и проявляется один из факторов типологии модернизации. Отличительным признаком и причиной отличия одного типа модернизации от другой является вопрос соответствия ее ценностям и традиционным идеалам общества и элиты. В целях сохранения власти и реализации интересов населения, властные органы страны стремятся проводить модернизацию наиболее эффективным и скорейшим способом. Однако, одним из главных факторов ограничения реализации модернизации политической системы, экономического режима

является ее соответствие ценностям и традициям, укоренившимся в обществе. Несоответствие традиций, ценностей, интересов политической элиты, общества проектам модернизации властей порождают конфликты, рискованные ситуации столкновений идей и ценностей.

Непоследовательность реформ, подмена реальных перемен их имитацией определяется и тем, что само положение политической элиты в ситуациях догоняющей модернизации содержит в себе внутреннее противоречие. Современный исследователь примеров модернизации в Казахстане, России *Г.И. Мусихин* подтверждает, что противоречия ценностных ориентаций политических субъектов, населения, власти влияют на появление и формирование отдельных типов и форм проведения, реализации политической модернизации. «С одной стороны, власть в целях самосохранения должна выступать «локомотивом развития», чтобы эту роль не перехватили у нее радикальные элементы, нацеленные на кардинальное изменение существующего строя, с другой – она с недоверием и даже враждебностью относится к тем явлениям общественно-политической жизни, которые во многом стали следствием самой модернизаторской деятельности власти, то есть той самой деятельности, которую властные институты осуществляли в целях самосохранения» [20].

Таким образом, можно сделать вывод, что типология политической модернизации возможна только в объективных условиях существования, по крайней мере, двух противоположных типов государств, осуществляющих политическую, экономическую, социально-культурную модернизацию. Одним из современных политологов исследующих вопрос влияния и роли ценностно-традиционных, духовных аспектов и политической модернизации является российский ученый Л.Гудков. Согласно его взглядам, с позиции оценки модернизации в ценностном измерении, как цели и стратегии государственного и общественного развития, могут быть выделены два наиболее важных типа [21].

Первым типом могут быть страны и общества, где модернизация и политические реформы, изменения происходят в рамках внутренних потребностей и задач развития и эволюционного изменения. Для таких стран и обществ, которые относятся к первому типу политической модернизации – либерализация, политические реформы, внедрение и расширения свободы выборов, деятельности СМИ, принципы индивидуализма являются внутренней потребностью и общественной необходимостью дальнейшего процветания. Именно в рамках исследования первого типа политической модернизации ученый приходит к выводу, что модернизация выполняет задачу и функции механизма, инструмента реализации интересов, потребностей населения, способа поддержания благосостояния, существования государства и нации. Основным субъектом становится общество, политическая элита, политический активное население, группы людей.

Страны и общества второго типа политической модернизации могут быть объединены в понятие «догоняющий тип модернизации». Наиболее важным отличительным элементом второго типа модернизации является роль и место государства, власти, которые являются главными субъектами политической модернизации. По мнению ученого, политическая модернизация, как ценностный механизм и инструмент, используется для поддержания власти, сохранения стабильности государства, своего главенствующего положения. «Догоняющий тип модернизации» из своего названия определяет роль модернизации, как инструмента повышения конкурентоспособности государства, общества, возможность сокращения разрыва политического, экономического развития в сравнении с лидерами. Выделяя цели и задачи государства в осуществлении политической модернизации в ценностном содержании, ученый подтверждает, что власти «...стремятся «пересадить» ряд социальных феноменов на свою почву, добиться схожего успеха путем направленного заимствования необходимых социальных форм... Этот процесс проходит под контролем властей, при консервации (более или менее удачной) других сфер и систем социальных отношений. Более того, все, что составляет суть модернизации первого типа – либерализм, свобода, индивидуализм, здесь рассматривается, как угроза существующему порядку и обеспечивающим его структурам и институтам».

Упомянутый выше ученый Г.И. Мусихин, соглашается с Л.Гудковым, что в догоняющем типе модернизации особенно активно используются традиции и ценности общества. Однако главной целью обращения власти к политическим традициям и ценностям широких масс населения является сохранение той же самой власти, главенствующего положения. Модернизация в ценностном изменении становится инструментом и механизмом упрочения авторитета, политического положения власти. Развивая мысль о ценностной, ориентирующей роли и функции политической модернизации, Г.И. Мусихин подытоживает, что «за традицией при этом не признавалось право на самостоятельное существование, она приветствовалась только как средство упрочения авторитета политической власти. Более того, если какие-то традиции вступали в противоречие с авторитетом властной системы, то они, как правило, приносились в жертву последнему... Иными словами, если традиции в руках политической власти ... и имели какую-то силу, то только как искусственное средство идеологического воздействия» [22].

Подобную типологию, где выделяются общества – лидеры и «отстающие», подтверждает современный российский политолог С.С. Малетин. Согласно его оценкам, первый тип – «оригинальная модернизация – был характерен для США и стран Западной Европы, осуществивших переход к рациональному общественному устройству в результате длительного внутреннего развития».

Более того, типологизация модернизации, вообще, становится возможной при наличии стран-лидеров, обществ, которые в осуществлении политических, экономических, социальных реформ показывают пример высокого уровня развития и реализации изменений. Соответственно, следующий уровень реализации политических, экономических стран выделяет другой тип стран и обществ, которые только проходят подступают к масштабным изменениям, проектам модернизации.

По мнению С.С. Малетина, второй тип стран, проходящих этапы модернизации, следуют по пройденному пути и направлениям, стран-лидеров. Группируя такие общества и страны, ученый объединяет их общим термином «вторичная модернизация». Сравнивая процессы модернизации в различных странах и регионах, ученый отметил их общую характеристику – отставание в своем политическом, экономическом, социо-культурном развитии от стран-лидеров. Общим усилием власти, общества являются задачи приблизиться в развитии к передовым странам и обществам наиболее ускоренными способами за счет использования опыта стран-лидеров. Как считает исследователь «обычно к этой группе относили развивающиеся страны, освободившиеся от колониальной зависимости. В настоящее время в центре внимания исследователей находятся политические процессы в странах Восточной Европы, Китае, СНГ. Основное внимание современными исследователями политической модернизации чаще всего сосредоточивается на трудностях политического развития, кризисных явлениях. В результате возникли концепции «частичной модернизации», «тупиковой модернизации», «кризисного синдрома модернизации» [23].

Исследуя роль и место ценностных ориентаций и традиций общества, большинства населения, С.С. Малетин подтверждает, что политическая культура, исторический опыт населения в реализации политических, экономических реформ выполняют важные функции. В своем исследовании ученый подчеркивает, что «модернизация может осуществляться только при изменении ценностных ориентаций широких социальных слоев общества»². Согласно его позиции, успехи и результаты политической модернизации могут быть тем выше, если имеется исторический опыт, ценностная готовность, идеологическая, духовная необходимость и желание реализовать масштабные реформы и изменения не только в государстве, но и в самом обществе. Таким образом, он определенно связывает успехи и результаты политической реформы с ценностной готовностью, желанием населения осуществлять и испытать на себе модернизацию.

Под политической модернизацией С.С. Малетин понимает не только готовность и решимость

государства, власти проводить масштабные политические, экономические реформы и изменения. Но более всего способность и желание населения, гражданского общества адаптироваться к новым примерам и условиям социальных отношений, социального разделения, гражданской ответственности и политической активности. Более того, население, общественность, политическая элита должны быть идеологически, ценностно готовы подчиняться новым видам политических, гражданских институтов, обеспечивающих развитие политической, социальной системы.

В исследовании факторов модернизации в рамках вопроса ценностной готовности населения, власти проводить модернизацию были выделены следующие типы.

Во-первых, процесс модернизации и связи с ценностными ориентациями, опытом общества, населения обусловлен объективными факторами. Среди очевидных и главных объективных факторов были названы:

- социальные потребности изменения общественных отношений, перераспределение доходов, богатств, снижение диспропорции благосостояния, рост уровня жизни большинства населения и др.;

- экономические задачи проведения реформ, формирование новых условий повышения роста благосостояния, уровня жизни граждан;

- культурно-идеологические задачи роста активности населения, формирования гражданского общества, повышение уровня знаний, изменений архаичных традиций ограничивающих эффекты и результаты проведения реформ.

Но более всего в вопросе ценностной основы проведения, успехов модернизации были отмечены субъективные факторы, как «способность политического руководства осуществить более или менее эффективное изменение политической системы». Согласно оценкам С.С. Малетина, если объективные факторы являются очевидными и связаны с естественными условиями развития государства, экономической конъюнктуры, уровнем благосостояния общества, международной торговлей государства, то субъективные факторы относятся к вопросам духовной, ценностной, идеологической готовности, желания населения испытать и осуществить модернизацию. Обращая особое внимание на ценностное содержание модернизации, ученый подтверждает, что периоды глубоких реформ в политической, экономической, социальной системах отношений в обществе неизбежно влияют на рост конфликтов интересов, ценностей, и самое главное, на увеличение рисков кризисов ценностей граждан. Прежняя система ценностей, неизбежно меняется, что негативно отражается на настроениях, мнении и поведении населения. Более того, политическая модернизация, которая требует долгого времени и этапов реализации, повышает риски конфликтов и кризисов ценностей между людьми. «Политическая модернизация осуществляется на протяжении длительного периода, в рамках которого общество характеризуется особым качественным состоянием, отличающимся нестабильностью и кризисами.

В современных исследованиях выделяется пять основных кризисов (идентичности, легитимности, участия, проникновения, распределения), сопровождающих процесс политической модернизации». Размышляя над причинами кризиса идентичности, конфликтов интересов, роста социальной напряженности в обществе в период модернизации, в переходе общества, государства от одного типа модернизации к другой С.С. Малетин особенно выделяет проблемы и сложности ценностей, восприятия населения. Именно душевное, ценностное состояние населения во время модернизации становятся главными причинами конфликтов и кризисов в обществе и государстве. В целом, модернизация, как период и этап переходного состояния государства и общества, является опасным и неустойчивым временем для общества и государства, когда на первый план выходит внутренняя, ценностная составляющая населения.

В качестве наиболее главных причин кризиса идентичности, конфликтов ценностей в обществе во время переходного периода и модернизации ученый выделяет следующие:

- Во-первых, «противоречие между новыми универсальными стандартами и старыми традиционными ценностями». В данном случае исследователь подтверждает, что модернизация выдвигает перед гражданами новые ценности и традиции. Они в свою очередь кардинально могут противоречить прежним традициям и устоям общественных, экономических, культурно-идеологических отношений. Очевидно, что особенно значение в этом играет государственная идеология, которая меняет главные ориентиры общественного развития. Примером может быть крушение Советского Союза, переходный период политического, экономического, культурного развития суверенного Казахстана, которые сопровождались кардинальными изменениями в сути и целях государственной идеологии. Прежние ценностные ориентиры служения советскому строю, коммунистической идеологии, государственной экономики стали противоречить новым ценностям строительства независимого и суверенного демократического Казахстана, формирования рыночных законов экономики, конкуренции, личных прав, свободы предпринимательской деятельности, СМИ и общественного мнения. В целом, переходный период, который в отдельных случаях все еще имеет место в Казахстане, ставит перед гражданами сложные задачи изменения своих ценностей, идентичности.

- Во-вторых, «сосуществование новых демократических политических институтов с прежними». Мы согласны с тем, что переходный период в политической, экономической сфере Казахстана сопровождается ситуацией сосуществования прежних политических, общественных институтов тоталитарного и нового демократического режима. Новые демократические институты, как свободные СМИ, политические партии, оппозиция, гражданские организации, неправительственные объединения, представительства иностранных гуманитарных, правовых, гуманитарных организаций приходят к столкновению интересов, деятельности со старыми политическими институтами.

- В-третьих, объективной причиной роста конфликтов интересов, ценностей в обществе в условиях переходного периода является социальная, экономическая неудовлетворенность населения. Известно, что крушение тоталитаризма и строительство демократии в Казахстане сопровождалось кардинальными изменениями в экономике. Результатом резкого изменения экономической системы стали такие негативные явления, как снижение благосостояния населения, закрытие государственных предприятий и потеря многими гражданами своих рабочих мест, инфляция и другие явления, которые снизили уверенность граждан в своем экономическом благополучии. Более того, социальные отношения претерпели большие изменения в условиях обнищания массы населения и появления небольшого количества особенно обеспеченных людей. Это не могло не привести к недовольству населения, рискам экономических, социальных конфликтов.

Размышляя над ситуацией политической, экономической модернизации на пространстве бывшего советского государства, исследователь С.С. Малетин большое внимание уделил негативным результатам модернизации с позиции изменения идентификации, ценностей населения. Согласно его изысканиям, резкая модернизация, политические, экономические реформы особенно негативно отразились именно на сфере самоидентификации населения. Граждане некогда единого государства, единого общественного строя потеряли прежние императивные и ценностные устои и встали перед необходимостью переоценки своих жизненных, политических, экономических ценностей. Выделяя экономический, социальный фактор этот ученый определил, что такой тип кризиса идентичности, усиленный экономическими, социальными причинами, «характеризуется социальной дифференциацией общества, когда резкие социально-классовые различия препятствуют национальному объединению. Модернизация социально-экономической системы общества приводит к качественному изменению социального статуса различных групп населения. Многие прежние группы разрушаются, резко растет численность маргинальных слоев общества. Это приводит к тому,

что люди, утрачивая свой прежний социальный статус, не знают к какому социальному слою, они принадлежат, не осознают своих интересов, не имеют четких представлений о новых правилах политической игры»¹. По мнению ученого, именно несоответствие новых ценностей и идеалов прежнего политического строя, экономической системы стал одной из причин низких результатов и успеха проведения реформ. Более того, кризис идентичности и ценностей становится основной и благоприятной почвой уже для открытых конфликтов и противостояния внутри самого общества, групп населения. Наиболее негативными результатами кризиса идентичности и отсутствия новых ценностей совместного мирного проживания людей в новом обществе, государстве являются рост национализма, нетерпимости, этнических конфликтов. Такой «тип характеризуется конфликтом между этнической и субнациональной принадлежностью... Одним из типичных проявлений кризиса идентичности является рост национализма. Разрушение прежних социальных связей усиливает роль национальности как важного канала социальной идентификации. Усиление националистических тенденций и настроений связано также и с преодолением комплекса неполноценности для маргинальных слоев общества. Подобные настроения часто используются политиками для привлечения масс. Кризис идентичности характеризуется также социальным патронажем. Политические лидеры прямо апеллируют к населению, минуя традиционные для цивилизованного общества каналы».

В исследовании причин типологизации модернизации и роли в этом процессе ценностных и идентификационных элементов большое теоретическое влияние оказали труды российского ученого А.Дегтярева. Известный исследователь одним из объектов своего внимания сделал вопрос причин выделения того или иного типа модернизации и связанных с этим условий наличия или отсутствия в обществе определенных идеологических ценностей, политических традиций. Согласно его изысканиям, теория и концепции политической модернизации являются результатом научных исследований западных ученых, которые оправдывали необходимость, безальтернативность процесса модернизации. Однако, если теории модернизации могут быть объяснены внутренними, внешними потребностями политическо-го, экономического, социально-культурного развития западных, европейских стран и обществ, то особенным является вопрос реализации и необходимости модернизации для развивающихся стран и обществ. Объектом исследования ученого является то, что западные, европейские страны в реализации и проведении модернизации располагают необходимыми политическими традициями, опытом, правовой основой, и более всего подготовленным населением на основе идеологии и традиций ценностей индивидуализма, гражданственности, личных прав и свобод, частной собственности, предпринимательства, политической активности.

Развивающиеся, периферийные страны и общества в реализации и проведении политической, экономической модернизации не имеют подготовленного населения, которое развивается на собственных традициях, в большинстве в рамках общинной идеологии, этатизма, коллективности.

Ученый подтверждает, что типология модернизации, как «догоняющая модернизация», «запоздалая модернизация», «форсированная модернизация» являются результатом научных исследований опыта развивающихся стран с переходной экономической, политической системой, так и проведения практических масштабных реформ в экономике, политической системе.

Исследователь резюмирует: «разработка концепции политического развития породила и альтернативные подходы, в частности, теории «зависимости» и «отсталости», или «субразвития». Последние во многом явились критической реакцией на этноцентризм западных идей «развития» и «модернизации». По сути дела, теория «отсталости» (или «субразвития», «недоразвития» – от англ. «underdevelopment») исходит уже не из истории развитых демократических стран, также переживавших когда-то модернизацию, а прежде всего из собственного опыта развивающихся государств, их отношений как Периферии капитализма к его Центру на Западе». Мы согласны с тем, что типологизация модернизации является объективным результатом научного анализа и

практического опыта проведения политических, экономических, социально-культурных реформ в государствах и обществах. Очевидно, что такие типы модернизации, как «догоняющая модернизация», «запоздавшая модернизация», «форсированная модернизация» более всего относятся к государствам и обществам переходного типа с развивающимися политической системой, экономической формой хозяйствования, формирующимися ценностными и идеологическими основами новых общественных отношений.

Известный российский ученый А.Дегтярев большое внимание уделил причинам появления и разработки того или иного типа модернизации. Согласно его позиции «догоняющая модернизация», «запоздавшая модернизация» или «форсированная модернизация» являются объективным результатом отсутствия или сложностей проведения политических, экономических, социально-культурных, идеологических реформ и изменений в государстве, в системе государственного управления. Резюмируя свои изыскания исследователь подтверждает, что большое влияние оказывает экономическая система, уровень благосостояния, жизненного уровня населения. Потребности населения улучшить свое материальное положение, благосостояние, возможности создания предприятий, охраны и увеличения собственности, изменения экономической системы оказывает главное влияние на процессы проведения и форсирования модернизации. В свою очередь, ситуация значительного отличия уровней экономического развития отдельных стран являются результатом прямого воздействия, политики наиболее развитых стран. По мнению ученого, ситуация существования отсталых стран являющихся сырьевой базой в интересах наиболее развитых западных государств и обществ. Этим исключается появление экономических, политических, военных конкурентов за ограниченные ресурсы, материальные богатства. Более того, это является результатом глобальной политики, когда экономические, торговые договоры сдерживают развитие, конкурентоспособность развивающихся экономик и государства. «...Неразвитость экономики стран третьего мира сложилась под влиянием глобальных факторов, в частности, торговой экспансии развитых стран, импортировавших промышленные товары и экспортировавших сырье, что привело к «гибридной», «дуалистической» структуре развивающихся стран, сочетающих внедрения современного капиталистического уклада с одновременной консервацией архаичных, традиционных форм»[24].

Большим научным достижением А.Дегтярева является то, что в рамках своих исследований он подтвердил наличие связи и зависимости результатов и итогов проведения модернизации с условиями ценностной, идеологической готовности населения к принятию новых традиций и идеалов либерализма, свободы слова, новых политических, общественных институтов. Более того, ученым было замечено, что результаты модернизации зависят от готовности населения участвовать и брать на себя ответственности и обязательства политической активности, формирования гражданского общества, защиты и отстаивания своих прав, свобод. В рамках данного вопроса ученый выделил три наиболее главных причин несоответствия требований модернизации с ценностными, идентификационными основами населения.

- во-первых, «зависимость между характером развития «метрополии» в центре и «сателлитов» на периферии». Мы согласны, с тем, что перенимая требования и элементы политической, экономической модернизации, развивающиеся государства не способны также эффективно перенимать ценности и традиции либерализма, индивидуализма, гражданственности, идеологии свободы и личных прав гражданина;

- во-вторых, «неравные условия развития «богатых» и «бедных» государств». Можно только подтвердить, что экономический фактор является одним из основополагающих в процессе формирования, реализации и внедрения элементов модернизации. Экономический фактор может быть признан одной из сильнейших причин необходимости и потребности проведения политических, экономических реформ. Именно ожидания населения от проведения экономических реформ,

либерализации, внедрения механизмов свободного рынка, предпринимательства, воспитания частного собственника, отечественного производителя могут повлиять на ценностные основы населения. Более того, низкий уровень жизни населения может быть объективной причиной невозможности большего числа населения получить современное образование, ограничения возможности получения информации, доступности к научно-техническим, коммуникационным технологиям, СМИ, которые также являются важным элементом проведения модернизации. Таким образом, экономический фактор является вескими причинами несоответствия требований модернизации с ценностными, идентификационными основами населения.

- в-третьих, «неравномерные темпы экономического роста и институциональных перемен в различных странах». Очевидно, что отсутствие необходимых политических, экономических, гражданских, социальных институтов демократизации, либерализации общества являются важными причинами несоответствия требований модернизации с ценностными, идентификационными основами населения. Отсутствие многопартийности, оппозиционных движений, свободных СМИ, НПО, представительств иностранных организаций, гражданского общества, институтов частного предпринимательства, частного собственника, культурно-гуманитарных организаций и объединений негативно отражаются на воспитании и формировании необходимого уровня либеральных, индивидуалистических, гражданских ценностей и идеалов в обществе.

Таким образом, на основе вышеизложенного можно подытожить, что выдвинутая нами типологизация модернизации в ценностном измерении национальном и общенациональном аспекте является, как объективным, так и субъективным результатом многих факторов и условий. Исследование мнения ученых, объективной ситуации международных отношений, мировой политики, научных моделей и изысканий понятия «модернизация» показывают, что типологизация представляет собой уровень, глубину и состояние результатов, итогов политических, экономических, социально-культурных, идеологических реформ и изменений в обществе и государстве.

1. Риккерт Г. *Границы естественнонаучного образования понятий*. – СПб., 1904. – 125 с.
2. Полищук В.И. *Культурология: Учебное пособие*. – М.: Гардарики, 2008. – С. 105.
3. Риккерт Г. *Границы естественнонаучного образования понятий*. – СПб., 1904. – 125 с.; Полищук В.И. *Культурология: Учебное пособие*. – М.: Гардарики, 1998. – С. 105.; Виндельбанд В. *Прелюдии. Философские статьи и речи*. // В. Виндельбанд *Избранное. Дух и история*. – М., 1995. – 256 с.
4. Риккерт Г. *Два пути познания // Новые идеи в философии*. 1913. - №7. – С. 46.
5. Scheler M. *Der Formalism in der Ethic und die materiale Wertethic*, 1921. – P. 48.
6. Scheler M. *Der Formalism in der Ethic und die materiale Wertethic*, 1921. – P. 48.
7. Хайдеггер М. *Европейский нигилизм // Проблема человека в западной философии*. – М. Знание, 1988. – 275 с.
8. Тугаринов В.П. *Теория ценностей в марксизме*. – М.: Знание, 1989. – С. 115-117.
9. Там же. – С. 120-123.
10. Гавров С.Н. *Модернизация России: постимперский транзит* – М.: МГУДТ, 2010. – С. 167-169.
11. См.: *Теория политики: Учебное пособие / Под ред. Б.А. Исаева*. – СПб., 2010. – Тема 20. *Политическое развитие и модернизация*. – 285 с.
12. *Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост.: Ю.И. Аверьянов*. – М.: Изд-во Моск. Комм. ун-та., 1993. – 431 с. – С. 391.
13. *Казахстанская политологическая энциклопедия / Под ред. Т.Т. Мустафина*. – Алматы: Қазақстан даму институты, 1998. – 448 с.
14. Даль Р. *О демократии / Пер. с англ. А.С. Богдановского; под ред. О.А.*
15. *Алякринского*. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 208 с. (С. 85-86, 48).

16. Хантингтон П. Сэмюэл. Неуправляемость демократии? // Демократия 1990-х. - №6. – С. 20-22.
17. Айзенишад Срывы модернизации // Полит.ру, февраль, 2011. – С. 12-13.
18. Об Аргентине 1920-1930-х годов см.: Pendle G. *Argentina*. London: Oxford University Press, 1961; Goletti A. *La Realidad Argentina en el Siglo XX: La Política y Los Partidos*. Mexico: Fondo de Cultura Económica, 1961.
19. О Японии см.: Scalapino R.A. *Japan between Traditionalism and Democracy* // Neumann S. (Ed.). *Modern Political Parties*. Chicago: University of Chicago Press, 1956. P. 305-354. О Германии см.: Neumann S. *Germany: Changing Patterns and Lasting Problems* // Ibid. P. 354-394.
20. Мусихин Г.И. Власть перед вызовом современности: Сравнительный анализ российского и немецкого опыта конца XVIII-начала XX веков. - СПб.: Проспект, 2004. – С. 9-11.
21. Гудков Л. Негативная идентичность. Статьи 1997-2002 годов. - М.: Век, 2004. - С. 571-572.
22. Мусихин Г.И. Власть перед вызовом современности: Сравнительный анализ российского и немецкого опыта конца XVIII-начала XX веков. - СПб.: Проспект, 2004. - С. 9-11.
23. Малетин С.С. Политология. Авторизованное учебное пособие для студентов заочного отделения. – Новосибирск: Сибирский университет потребительской кооперации, 1998. – С.45-110.
24. Дегтярев А.А. Основы политической теории. – М.: Высшая школа, 2002. - С. 213-237.

MECHANISMS OF STATE POWER LEGITIMATION IN EASTERN EUROPE

L.H. Matakbaeva – PhD political science, Associate Professor of Political Science and socio-philosophical disciplines KazNPU named of Abai

Түйін

Мақалада Еуропа елдеріндегі мемлекеттік биліктің легитимділігін ерекшеліктері зерттелген, сонымен қатар аталған үдерістің объективті және субъективті факторлары ашып көрсетілген.

Резюме

В статье изучаются особенности легитимации государственной власти в государствах Восточной Европы, раскрываются некоторые факторы этого процесса.

Summary

Article explores mechanisms of government power legitimation in the East Europe post-socialistic countries. Also searching of objective and subjective factors of this process is shown in the article.

The policy and experience of the political transition from one mode to another and also the formation process of government and the ways of their legitimation depends on the complex of conditions. These terms and conditions of the transition from one regime to another determine the design of new power relations and their institutional expression, types and procedures of legitimation of political power. The process of legitimation of power is influenced by both objective and subjective factors. This issue is updated in view of the fact, that the process of getting used to democracy in post-totalitarian development of the former Soviet republics was complex and contradictory. The experience has showed that, the policy does not exist in the form of a certain technology torn off the socio-cultural conditions of the environment. Democracy implies the art of using democratic procedures, the presence of a particular culture. The realization of these factors of the

new political elite in post-Soviet countries is happening very slow. The processes of involving accidentally found or borrowed from other cultures of the new elements of the national political system into cultural homogeneous societies are happening in the post-highly specific manner. Democracy promotion hampered by the lack of its own democratic traditions in Kazakhstan as in many post-Soviet republics. That is why there is a need for understanding the features of legitimation of political power in the post-socialist countries of Eastern Europe. The former socialist countries of Central and Eastern Europe can be conditionally divided into two groups. The first group consists of countries that had more or less long-term experience of the national state (for example, Hungary, Bulgaria, Poland), the second are those who has found it only in the end of the last century as Slovakia, Macedonia. After the World War II the Communists took over the power and has been set the regime of "peoples' democracy" in all of these countries. The peculiarity of this regime was the fact that, despite the constitutionally enshrined principle of the rule of the people and the presence of the representative bodies, the real power was held by the Communist Party. Higher body party decided all the important decisions, and the leader of this party acted as a true leader of the country. However, the formal schemes of government of the region have preserved some continuity with the existing in previous. In other words, there is a synthesis of the Soviet model of management and elements of the national political tradition in the existing system of political institutions.

During the reforms of the late 1980s in all countries of Eastern Europe were introduced the institution of the presidency. Initially, the head of the state was elected by parliament, but with the deepening of reforms most countries passed to direct presidential elections. According to the Kynev A.S. who is the expert of the Institute for Humanities and Political Studies " The analysis of the institute of presidency in the Eastern Europe countries can let make a conclusion, that in all cases the institution was introduced by the way of legitimation or at least was legitimized by subsequent referendum or by the decisions of independently elected Constituent Assembly and parliaments" [1].

Analysis of legitimizing political power in post-socialist societies of Eastern Europe shows that, the process of transformation in them had specific nature due to geopolitical, historical, ethnic, and socio-cultural characteristics of the region. At first, the people of Eastern Europe have been associated with deep feelings of "ethnic identity", a sense of belonging to the European community, enhance joint of historical past and present. Secondly, communist regimes did not have deep roots, which were adjusted by strong socio-cultural, national and political traditions in most countries of Eastern Europe. On the ideas and values formed in European culture by political forces in Eastern Europe could be easier to achieve and maintain national unity throughout the transition from authoritarianism to democracy, to justify the purpose of social development and to identify the means to achieve them and, therefore, create more favorable conditions for the development the political process. In the preamble of the Treaty of Rome on March 25, 1957 declared that the Eastern Europe countries have to "lay the foundation for a closer union between the peoples of Europe", "ensure the economic and social progress of their countries" and "continuous improvement of living and working conditions of the peoples" of states - participants [2]. The attempts of the Soviet leaders to legitimize the power on own example, even by the way of direct military intervention (in Hungary in 1956 and Czech in 1968) did not give any results. Conversely, the interference of Soviet Union in the internal affairs contributed to the development of delegitimization process of power. This determined soft "velvet" character of the democratic revolutions of 1989 -1990s, when the Soviet leadership into force in the changing internal and external circumstances had to refuse to interfere in the internal affairs of these countries. Thirdly, the formation of a new system of political relations in Eastern Europe began with the building of relations between stakeholders on the principles of political pluralism and consideration of all social interests. Of course, the process of transition passed independently reflecting the specific socio-economic, political, cultural and historical development, but was based on the same type political system, like the distribution of power between the major branches of government and the distribution of roles between the main political forces in each country.

The revolutionary changes in Eastern Europe have radically changed the social and political foundations of political power in this region. The fall of communism system brought an end to the monopoly of one party to state power. This led to the formation of a new system of political relations based on the principles of political pluralism and the integration of social interests of all social groups. Loss of the ability of the party to control the society, passivity and hesitancy of the communist elite contributed to the transition of initiatives to the opposition which has received moral support from society. In this direction, Poland and Hungary advanced more where despite of the opposition of the Soviet Union, were conducted the social-economic reforms. The first non-Communist government appeared namely in these countries and they have shown an example of a civilized solution to the problem of change of power, using political mechanisms. For example, the transformation of a communist society in Poland began with the decision of the Polish Communists to join the political dialogue with the opposition. The negotiations allowed the opposition to legalize and opened the way

to an evolutionary variant. In the crisis of the communist regime's, the ruling elite deliberately came to dialogue with the opposition as they had no other way to maintain control over state power. This encouraged the recognition by all political forces need to implement only a legitimate transition to democracy, by ensuring citizens' voting rights, to create conditions for a more complete representation of their interests in state government. The search for optimal representation of the contradictions between the principle and the goal of achieving political stability, limited to a choice between majoritarian and proportional electoral systems and the degree of readiness of the main political forces to compromise. For this purpose, a new political system are introduced the mechanisms such as multi-stage elections, the appointment of deputies from the top, the majority voting method. In Poland as a result of the negotiations there were changes in the constitution, providing the appearance of a bicameral parliament, the appointment of a president. There was formed the first non-communist coalition government, which was to form a new democratic system in Poland in September 1989. There were also decided to change the state apparatus, the abolition of state censorship, the introduction of full self-government at the level of cities and regions. Poland thus became the first country freed from communism peacefully. There were developed events by the scenario of Polish in Hungary, where traditionally there reformist wing. In Hungary, as in Poland, the formation of the opposition began long before its legal recognition. Back in the mid 80's into the political system in Hungary introduced changes associated with differentiation of functions of the Party and the state, democratization of political and domestic life. In the elections as well as in Poland, won by the opposition. Therefore, limit the power of the communist parties, the creation of the first democratic government uncontrolled these parties have been a catalyst of political processes in all Eastern European countries. On a new type of legitimation of political power can be said in relation to the Czech Republic, where the change of the political regime did not occur as a result of gradual reform, and social activities as a result of mass society, the opposition organized a single center. Polish politician E. Vityar defined this type of political transformation of authoritarian regimes as "abdication", which means rapid collapse, surrender of authoritarian regimes [3]. There was a kind of differentiation as a result of the first democratic elections in Eastern Europe countries. In most of them the opposition democratic forces hold the power. In Czech, Poland, Hungary, new political forces were able to implement their programs and also to transfer from a command economy to a market system, to create a social-economic and social-psychological conditions for the development of civil society. The elections in these countries have opened a new stage of legitimation of power, which included the legal recognition of the political victory of the democratic forces, the institutionalization of democracy, achieving a positive relationship between democratic legitimacy and economic efficiency as a prerequisite for getting used to the new system, the citizens of political power. There were the transformation of political power in Bulgaria in their way, which was due to lack of development of civil society institutions. The ruling elite of this country taking the experience of neighboring countries, went to the top of the reform, choosing an evolutionary, non-radical way to change the political system. It should be noted that, the process of institutionalization in Eastern Europe countries is the process of restoring the interrupted tradition. The process of development of post-communist countries of Eastern Europe is perceived as the European integration processes in the political aspect, reducing the main European political traditions-traditions of parliamentarianism and European democracy. The idea of European identity entered a certain consensus regarding the goals and institutionalized means of political action in the political process of Eastern Europe countries. They adjusted to limit the impact of the type of personal political power characteristic of the socialist past and stimulated the growth of institutional positions like the idea of "European identity" were a kind of foundation for a new political power, when the society in the transition from authoritarianism to democracy experienced a distrust of all ideologies. The next feature of the process of post-communist countries of Eastern Europe became political parties. It is known, that in a liberal democracy, the institutional framework supports a political party. Party-specific type of organization for articulating and promoting the power of the particularistic class interests. According to M.Duverge "party leads to the crystallization of public opinion: they even give the skeleton of this formless, gelatinous formation. And finally, they concentrate identical opinions, smoothing individual differences, taking personal identity, as if they melted them into several large families of thought" [4]. Namely the political parties became the hallmark of the post-socialist countries in Eastern Europe to fulfill a major function of foreign and domestic policy. The most of the political parties that formed the party system in Eastern Europe distinguish the desire to take the middle ground to avoid the ideological and political radicalism to consider the interests of various social groups. Besides, in a parliamentary republics (Czech Republic, Hungary, Slovakia) mass notions of power associated with the parliaments and parties, in Poland with the political elites of the Seim and also with the president's environment. In most countries of Eastern Europe a leading role in forming the government takes the parliament, but the initiative in this matter belongs to the president. For example, the tradition of parliamentarism in the Czech Republic are among the strongest in Europe. Political parties of Hungary and

Poland agreed to a compromise with the political forces, which fought against and thus create the most important preconditions of democracy.

President is the head of state in all countries of Eastern Europe, but not the government. The candidature of the Prime Minister is suggested by the president, but the right to final approval of the head of the cabinet in office belongs to the parliament. The other members of the government whether is appointed by the parliament on the vote of confidence, or appointed by the President on the proposal of the Prime Minister. The features of the most of the regional countries is that the key decisions are taken together by the president and prime minister. President makes appointments to a number of important government posts, a list of which is different for different countries. The gradual expansion of presidential powers are noticed in the countries of the region throughout the 1990s. A significant role was played by the constitutional courts treating the disputed issues in the constitution in favor of the presidents. Perhaps their position due to what the president proposes for election or even directly appointed by constitutional judges. Besides, the powers of the President are quite large in Eastern Europe countries in the judicial sphere. For example, the President of Slovakia may order not to begin the criminal prosecution and the president of Czech Republic has the right to suspend the proceedings or even prevent it from carrying out. The constitutions of all Eastern Europe countries limit the multiplicity of one person stay in office (usually no more than two terms or a maximum of two consecutive terms). There is no vice president in this regions, so if released as president to call early elections and the head of state go to the chairman of the parliament. In all countries, a procedure for impeachment. Right to press charges against the President is vested in the Parliament, and the final decision is made by the Constitutional Court. In some countries there are constitutional limits on the President's entry into political parties in Hungary, Bulgaria and Macedonia, he is forbidden to serve as party officials. However, in most countries, no such limitation. In countries where the president is directly elected by the people, it is actually the leader of one of the leading political parties, which is indispensable to compete successfully for the post. However, where the president is elected by parliament, he aspires to political neutrality, for the obvious bias of the party can stop him, to recruit the necessary number of votes to win. Thus, we can note some regularity.

In each of the post-socialist countries in the region formed its own presidential model, however, in most cases, the two models are many things in common. So for the presidency of Poland, Slovakia, Romania, Serbia, Montenegro, Bulgaria is characterized by the following features: (a) The president shall be elected by the population of the Two-Round system of absolute majority, and (b) there is a separate post of head of government, and (c) choice of prime minister approved by parliament by the president, and (d), the government is accountable to Parliament, the President can't on their own to displace, but not possible without the consent of the President government appointments; (e) the President shall exercise some of the powers of the executive power to appoint or offer to approval by the National Bank and the prosecutor's office, the judiciary, (f) the conditions of an early dissolution of parliament strictly defined; (g) is limited to replacement of the multiplicity of the presidency by the same person, (h) an institute of early presidential elections. However, none of the President of Eastern Europe countries can't on their own and unmotivated to dissolve parliament, and its capabilities are limited in the sphere of legislation.

Presidents generally elected by the people and have even a limited but real power to dissolve parliament, appoint a large part of public officials, have a number of prerogatives of the executive branch. Eastern European governments (with the exception of Croatia) are accountable to Parliament, but a number of powers to the Prime Minister can only be done in conjunction with the President. The above allows us to conclude that the role of the presidency in the Eastern Europe countries is often much more significant than formally required by law. Thus, the institution of the presidency is a special type of Eastern European presidential systems as a formed in the most of the Eastern Europe. These types are Poland, Slovakia, Romania, Bulgaria, Yugoslavia, Serbia, Montenegro, Republic of Serbia and Croatia.

We have already noted above that, a feature of the relationship between the president and parliament in Eastern Europe countries is accountable to each other. Procedures for dissolution of parliament drafted in such a way as to avoid any abuse or political instability. In the matter of this in the constitutions of several countries provides a mechanism for consultations with the leaders of the President of Parliament, parliamentary leaders, the government, in addition there are quantitative restrictions on the dissolution of Parliament. In Hungary, according to the constitution, the president has the power to dissolve parliament only two times during the term of his office, in Romania only once during the year, while the constitutions of most countries in Eastern Europe is not a direct responsibility of the president to the parliament. Despite individual differences in the distribution functions of the main centers of state power, meaning the parliament, the president, the government, in most Eastern European countries have developed common features of the political system.

Thus, the investigation shows the following general points for these countries: 1) the final word of the Parliament in the procedure of forming a government, and 2) the dependence of presidential initiatives in the

formation of the government of the balance of power in parliament, and 3) the establishment of parliamentary control over the government, and 4) the consolidation of president the right to dissolve parliament if the latter would be unable to form a government, and 5) tight regulation of the procedure of dissolution of parliament, which provides qualitative and quantitative restrictions, 6) President's responsibility for the violation of the constitution and laws of the state, the commission of crimes.

Another feature of modern European democracies is the trend towards decentralization. Decentralization is a global trend, indicating that the radical restructuring of the democratic mechanism. Europe according to the United Nations Development Programme has achieved some of the highest levels of decentralization in the world. It started in the 80's, when there were laws on local administration. This trend means the protection of the interests of territorial minorities to the will of the democratic majority which is well within the logic of the liberal paradigm of democracy. In Europe, local authorities are transferred more competencies. So in Slovakia local communities are transferred over 400 competence , which were previously managed by national authorities. It is assumed that the decisions taken at the local level, have more democratic legitimacy than the national decision. In this case it is a question of the privileges associated with local affairs. It is interesting that, it is the local authorities most support the idea of European integration gain, unnecessarily so, they get great guarantees of its sovereignty to the national government.

Local self - government is inspired by the idea that, the citizens of the territories have more competences in the management of their local teams than national government representing the whole nation. Thus, today there is emerging areas of civic competence, representation at the national level is complemented by mechanisms such as local self-government or e-democracy [5].

The collapse of the eastern military-political bloc meant the return of the people of these countries to a common European civilization. The development of the integration process and the prospect of joining the European Union meant the desire of a common future. The experience of representative democracy in the historically recent past led to public opinion not allowed the restoration of authoritarian and totalitarian aspirations. Thus, having analyzed the peculiar properties of legitimizing political power in Eastern Europe, we came to the following conclusions.

Legitimation of state power in Eastern Europe due to the fact that, the elite and society were able to achieve a national consensus on what they want. They wanted to return to Europe, so they dismantled the old system, abandoned the monopoly of one political group, selecting fair elections, dividing private property and political power. Traditions and values generated in European culture helped the political forces in most countries of Eastern Europe to achieve national reconciliation, to justify the purpose of social development and to identify the means to achieve them. In the countries of Eastern Europe as a result of the institutionalization of political relations has undergone radical changes in the political system, creating a half – presidential or a parliamentary system of government with a normative democratic mechanism of formation and functioning of government. Despite of the characteristics and differences in Eastern Europe countries they developed mainly a consensus model of the transition to democracy. European societies nowadays are going through a process of deep restructuring of the political system, the formation of new institutions and mechanisms of legitimation. This is approved by the analysis of the processes of European integration, in which despite of the fact that, the idea of a European identity, given their results, there is a protest against the domination of the interests of the European Community over national. This indicates that, each of the Eastern Europe countries have own political forces for the preservation of national sovereignty and national culture and traditions and are sympathized by many citizens. In this respect it should be noted that, in the process of the development the historical and national traditions are in conflict with the theory of democracy. Even the liberal theory of democracy can't be taken as a "sample". This approach has been justified in the early stages of the transition from communism to democracy in the absence of their own experience. However, for certain years are rethinking the old ideas of democracy within the political elite and within society. Thus, the development of liberal democracy led to the emergence of new elements of the institutional communication. Parties complement the trade unions, the various social movements that cause the need for new forms of collective will clarify and communications in society. These forms are now coming right-wing parties and movements, the development of e-democracy and local government.

The analysis of political reform in Eastern Europe countries has shown that, a major impact on the progress and success of the reforms that the country has had a parliamentary traditions, compromise and legitimate transfer of power, as well as social and ethnic homogeneity. Kazakhstan and other post-Soviet countries are necessary to study the experience, but taking into consideration their own geographical, historical and socio-cultural characteristics. Kazakhstan and European democracy are at different levels of development, as Kazakh policy is centralized, European exemplifies pluralism. Western democracy was being created during hundreds of years based on the consistent assertion of human values, gradual adoption of the state and the citizens of

their rights and responsibilities. The democratic traditions are on its formative stages in Kazakhstan, so the calls passing immediately to the European norms of society is as a kind of democratic "extremism."

We should not in eclectic way and without awareness actually copy the European way. There is a huge difference in the content of the institutions of the state and society despite of all the external matches (form of government, economic system, social structure), in the direction of putting forward the state and society problems. Kazakhstan needs the formation of political and economic competition, the rejection of the monopoly to authority, the state program of political education and self-education of the people which will allow them to overcome his own passivity and political non-participation inherited from the Soviet period.

1. Кынев А.В. Институт президентства в странах Центральной и Восточной Европы как индикатор процесса политической трансформации // Политические исследования. - №2, 2002. – С. 126-137 -133.

2. Общеввропейский процесс и гуманитарная Европа. Роль университетов.- Изд. «Московский университет». 1995.-С144.

3. Лекции по политологии. – Талинн: Панор-Пресс. 1991. – С. 77. – 143 с.

4. Дюверже М. Политические партии /Пер. с фран. изд.-е 3.-М.: Академический Проект.-2005.-441с.

5. Matakajewa L. Legitimitatsmechanismen politischer Macht im unabhängigen Kasachstan /Sozialphilosophische politische und rechtliche Aspekte der Modernisierung Kasachstans. Herausgeber prof. Dr. Rauschanbek B/ Absatarow Prof. Dr. Johannes Rau - Berlin.- 2012. - s 86.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЗАЙЫРЛЫ МЕМЛЕКЕТ ПРИНЦИПІ ЖӘНЕ ДІНИ ЭКСТРЕМИЗММЕН КҮРЕС МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ж.Ғ. Сәрсенбаева – с.ғ.к., Қоғамдық-гуманитарлық пәндер кафедрасы, ҚазМемҚызПУ, Алматы қ.

Түйін

Бұл мақалада діни экстремизмнің пайда болуының тарихи тамырлары ашып көрсетіліп, Қазақстанда Конституциялық зайырлы принциптерінің бұзылу себептері анықталған және террорлық әрекеттермен күресудің жолдары туралы нақты ұсыныстар жасалынған.

Резюме

В статье раскрыты исторические корни возникновения религиозного экстремизма, выявлены причины нарушения в Казахстане Конституционного принципа светского государства, а также даны конкретные предложения о путях борьбы с терроризмом.

Summary

This research work describes the historical roots of religious extremism. With the appearance of extremism the Constitutional principles of the Soviet State is broken. The author finds out the reasons and looks for the most acceptable

ways of solving the problem. The article suggests the concrete ways, the aim of which is the struggle with terrorism.

Мемлекеттің зайырлылық принципі бұзылған жағдайда діни экстремизм күшейеді. Қазіргі жағдай соған дәлел. Қазақстан аз уақытта тұрақтылық жағдайдан қорқынышты алаңға айнала бастаған сияқты. Себебі: ең алдымен әлеуметтік-экономикалық проблемалар бойынша жіберілген кемшіліктер және олардың тиімді шешімдерінің болмауында. Коррупция күшеюде. Айтылып жүрген бұл сынның жөні бар. Осындай жағдайда «қоғам басқа жолдарды іздейді». Мысалы, қарулы қақтығыс, күш қолдану, экстремизм, террор. Шенеуніктерден күдер үзіп, амалы қалмаған жұрт қатаң талаптар қоюға барады. Оған қоса сырттағы әлемде геополитикалық күрес жалғасуда. Астам державалар өз ықпалының шеңберін ұлғайта түседі. Ислам діні де қарап қалмайды. Глобальды діндер саяси белсенділігін күшейтуде. Бұл ретте Президент Н.Ә. Назарбаевтың исламдық әлемді нығайтудағы атқарған істері мен глобальды дәрежеде гумани-тарлы құндылықтарды дамытуға қосқан үлесі жоғары бағалануда. Дегенмен Қазақстандағы тұрақтылық пен тыныштық туралы алда күрделі міндет тұр. Назарбаев университетінде студенттерге интерактивті дәріс оқыған президент Н.Ә. Назарбаев: «Бұл тұста тұрақтылық пен келісімді сақтайтын және ұлтаралық және діниаралық қатынастарды дамытатын институттарды құрудың маңызы зор. Әлеуметтік араздықты, діни және ұлтаралық алауыздықты қоздырушыларға қолданылатын жазаны күшейту қажет»[1], – деп атап көрсетті. Қазіргі жағдайда бұндай шаралар қажет. Дегенмен, біздіңше, бұлармен қоса ағартушылық үгіт-насихатта керек. Бұлсыз зайырлылық саясаты мен мәдениетін орнықтыру қиын.

Бұл салаларда тереңірек зерттеуді қажет ететін мәселелер де аз емес.

1. Зайырлық мәселесін шешу ісінде Қазақстан не себепті кешігіп қалды?
2. Діни экстремизм мен терроризм негізгі ішкі, сыртқы және объективті, субъективті себептері неде?
3. Әлеуметтік және экономикалық қиыншылықтардың терроризмге ықпалы қандай дәрежеде?
4. Терроризммен күрестің кемшілік жақтары неде?
5. Діни экстремизм мен терроризмге қарсы күресті тиімді ету үшін қандай ұсыныстар жасауға болады? және т.б.

Бұл мақаладағы біздің зерттеуіміздің арқауы негізінен осы мәселелер.

Сонымен Қазақстанда да экстремистік топтар күшейіп келеді. Алматының ортасындағы атыс, Ақсай шатқалындағы террорлық әрекеттер соған дәлел. Қазақстанда 2011 жылы «терроризм» үшін 40 адам сотталған, ал 2012 жылдың 6 айында 50 ден астам адам сотталған. 2012 жылы бұл статьямен сотталатын-дар 2 есе артуы мүмкін деген қауіп бар [2]. Енді терроризммен күресті қалай күшейту керек, мәселе осында. Алдымызда атқарылатын істер көп.

Президент Н.Ә.Назарбаевтың ұзақ мерзімге арналған ««Қазақстан – 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты жолдауында тиісті міндеттер ашып көрсетілген.

Зерттеулер көрсеткендей, діни экстремизмнің пайда болуының бір себебі мынада: *Экстремистік топтар ислам дінінің түпкілікті тарихи ерекшелігін алға тартады.* Егер Иса пайғамбар әуел бастан ешқандай билікке ұмтылмыған болса, *Мухаммед пайғамбар әрі діни әрі саяси билік құрып* үлкен нәтижеге жеткен. Енді соны пайдаланып, қазір діни және саяси билік құруға ұмтылуда. Мақсаты, *Араб мемлекет-терінің халифатын құру.* Осы ретте мақсаттарына жету жолында қоғамдағы түрлі қайшылықтарды пайдаланып қалғысы келеді. Әлемде ислам дінін ұстанушылардың саны басқа діндердегілерден басым. *Исламдық империя идеологиясын басқа елдерге енгізу үшін барынша тырысуда.*

Демократияны дамытудағы орын алған кемшіліктерді пайдаланған діни идеология исламның вахха-бизм сияқты тармағын дәріптеуді күшейтуде. Өздерінше ұйым құрды. Ал қарсы болғандарға күш көрсет-ті, қорқыту үшін террорлық акциялар ұйымдастыра бастады. Соңғы кезде бұл жиілеп кетті. Ваххабизмді уағыздаушылар елдегі орныққан дәстүрге айналған суфизм ілімін теріске шығарып, олар жақтаушылар-дың сылтауын тауып жазалайды, соттайды. Президент Н.Ә. Назарбаевтың Түркістанға барғанда Ахмет Яссауиды суфизмді пір тұтқан дәстүрге оң баға бергені мәлім. Ол көп ретте ескерусіз қалуда.

Сөйтіп, исламдық идеология зайырлылық принципін ұстанғысы келмейді. Оның орнына жыл сайын экстремистік топтарды көбейтуде. Оны соңғы оқиғалар көрсетуде. Мысалы, экстремистер өз жақтастарын көбейту үшін қоғамдағы түрлі қайшылықтарға наразыларды қатырына тартады. Ондайлар аз емес: байлы-ғымыз шетке кетіп жатыр дейтіндер, сәбилеріміз шет елге сатылмаса, жемқорлық, коррупция тоқтатылса, тілді, дінді қорлау болмаса, халық кедейленбесе екен дейтіндер және т.б. Бұл топтармен жұмыс өз алдына мәселе.

Қазақстан Республикасының Конституциясында зайырлы мемлекет құру принципі әлеуметтік, құқық-тық, демократиялық мемлекет құру принциптерімен қатар бекітілген. «Зайырлы» ұғымы мемлекеттік құрылымның дінге емес, нағыз зайырлы өмірге негізделгенін, ол діннің биліктен ажыратылғанын білдіреді. Діни-радикалдық көзқарастар туралы айтқанда, оның пайда болуы мен таралуына ең алдымен жергі-лікті жерлердегі ресми діни ұйым басшылары, діни қызметкерлер тосқауыл қоюлары қажет [3]. Бұл Орта ғасырларға тән дінге негізделген мемлекеттен өзгеше, *жаңа принцип болып табылады.*

Орта ғасырларда дінге байланысты соғыстардан халық көз аша алмаған. Сол себепті дінге емес, зайыр-лы өмірге негізделген қоғам билігіне көшу қажеттігі туындаған. Бұл деген қоғамдағы заңдылықтарды дін шешпеуі тиіс деген сөз. Бірақ, соған қарамастан, зайырлыққа көшу және орнықтыру ісі толық шешілген жоқ. Көп ретте бұл қағаз жүзінде қалуда. Ол әлі де болса тереңірек зерттеуді қажет етеді. Себебі зайырлы-лық принципін былай қойып, діни мемлекет құрмақшы болып, әуреленіп, тіпті қылмыстық жолға түсуші-лердің қатары көбеюде. Бұл өзінің объективті жіне субъективті себептері бар күрделі мәселе.

Діни экстремизмге не себеп және оны кімдер жасайды? Оған неге құқық қорғаушылар ғана емес, бүкіл қоғам дайын болмай шықты?

Қоғамда түрлі мәлімдемелер, жарияланымдар, аштық жағдай, шерулер, митингтер нәтиже бермеуі, өзіне-өзі қол жұмсау актілері жалғасуда. Бұндай жағдайда қоғамды либералдық оппозиция да, демократия да, ұлтшылдық та өзгерте алмайды. Сондай жағдай діни экстремизмге немесе террорға қарсы қару қолда-нуға апарды.

Қазақстанның қазіргі жағдайдағы экстремизммен күрес мәселесі, мұсылмандар одағының төрағасы Мұрат Телебеков айтқандай: «В нашем доме – все смешалось: «Борьба» за власть противоборствующих группировок, коррупция, маниакальные страхи и взаимное недоверие маразм чиновников, алчность, коррупция» [4]. Бұл, біздіңше, күрделі жағдайды білдіреді.

Қазақстанда орын алған террорлық акцияларға баспасөзде оның сипаты талдануда. Сөйтіп оған тек ғана «виртуальды майдан, жауынгерлері» деген баға берілуде [5]. Бұл, біздіңше, болып жатқан теракті-лерге жеңіл-желпі бір нәрсе ретінде қарағандық болып табылады. Бұл жеткіліксіз. «Ол әлі бір ұйымға айналған жоқ», деп алдануға болмайды. Сондықтан оның зардабын жеңуге елде үлкен дайындық қажет.

Ал енді экстремистер мен террористерді арнайы колонияларда оқшаулау керек пе? – деген мәселеге баспасөзде пікір талас тудырып отыр [6].

«Терроршы болуы мүмкін» деп бас-көзсіз қаталдық жасау әділетті бола бермейді. «На войне как на войне» деген ұстаныммен қырып салу жөнсіз. Сондықтан бұл ретте абайлаған дұрысырақ. Бірақ, діни кітапты оқығаны үшін терроршы шығар деп, асыра сілтеуден сақ болған жөн. Терроршы еместігіне қарамай, дәстүрлі болып келе жатқан суфизмді жақтаушылар сотталып жатқанын жасыруға болмайды. Енді олар өшігіп кек қайтару үшін шықпасына кім кепіл? Террордың Қазақстанда шығу тегі туралы әр түрлі нұсқалар айтылуда. Мысалы, жақында «Терроршылар» тобының таласына үңіле алдық па?» деген мақалада ол туралы көптеген ұйғарымдар айтылған [7]. Бірақ, олардың қайсысының дұрыс немесе бұрыс екендігі дәлелденбеген. Бұл әлі де зерттеудің жеткіліксіздігін көрсетеді. Олай болса зерттеуді, біздіңше, жетілдіру қажет. Сөйтіп дұрыс қорытынды жасамаса болмайды.

Қазақстанда діни экстремизмнің орын алуының негізгі бір себебі – *зайырлы мемлекет принциптерінің бұзылуында* екенін айттық. Зайырлылық принципін орнықтыру мәселесі діни экстремизм мен терроризм тақырыбымен тікелей байланысты. Сондықтан бұл мәселелер ел басының назарынан тыс қалған емес. Бұл ретте Президент Н.Ә. Назарбаевтың бастамашылығымен Астанада әлемдік және дәстүрлі діндер өкілдерінің форумдарының өткізілгенін айтсақ та жеткілікті. Бұл жиындарда дін аралық татулықпен діни экстремизм мәселелеріне айрықша көңіл бөлінді. Басқа да реттеу жұмыстары жүргізілуде. Мысалы, діни мәселелер жөнінде агенттік құрылып, жұмысын жалғастыруда. Дін жөніндегі агенттік мемлекеттік орган болғандықтан билік діннен, дін биліктен ажыратылған деген ұстанымға сәйкес абаймен қызмет көрсеткені жөн. Бұрынғы қателікті әкімшіліктегілер қайталамауы тиіс.

Конституцияның 1-бабында «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқық-тары мен бостандықтары» делінген[8]. Соған қарамастан, айта кету керек, бұл *принциптердің іс жүзіне асу процесі* бірімен-бірі өзара байланыста болады. Біреуінде жіберілген қателік, екінші бір принциптің жүзеге асуы барысында көрініс береді. Мысалы, демократияландыру ісіндегі қателіктер діни жұмыстарда экстремизм мен терроризмнің пайда болуына әкеп соқтырады. Оның бір себебі, Г.Р. Абсаттаров айтқан-дай, мынада. Ол былай дейді: «В казахстанском обществе, где традиционное создание и правовая культура не являются правовыми феноменами в строгом смысле слова, нормативные отношения воспри-нимаются довольно вариативно, а правовое поведение населения зачастую нельзя назвать законопослуш-ным» [9]. Өткен 20 жылда зайырлы мемлекет принципі қатаң сақталмады. «Қазақстанда діни экстремизм болмайды, себебі біз толерантты елміз» – делініп келді.

Қазақстанға террорлық қауіптің *сырттан* келетіні де жасырын емес. Орта Азиялық аймақтағы түрлі экстремистік ұйымдар, мысалы, Өзбекстандық исламдық қозғалыс, Түркістан исламдық партиясы, «Ислам сарбаздары» басшылықты Сауд Арабиясы мен Пакистаннан алатыны белгілі болды. Айта кетей-ік, Тәжікістанның бір жерінде есірткі саудасымен айналысатын генерал екінші бір аймақта сондаймен айналысатын генералмен соғыс жүргізеді. Дінді сылтау етіп ақша үшін соғысуда.

Жалпы алғанда террорға себепші ішкі сыртқы факторларды тұтастай алып қарастырған жөн. Ол үшін, біздіңше, мынадай шаралар қажет:

- 1) Участкелік полицияның халық арасындағы жұмыстарын күшейту;
- 2) Экстремистік ұйымдарды бақылауды күшейтіп, жолын кесу;
- 3) Ел ішінде үгіт-насихат, ағартушылық жұмыстарын жандандыру;
- 4) Зайырлылық принципінің толық орнығуын күшейту, дінді қолпаштауды тоқтату;
- 5) Шет елдерге діни оқуға жіберуді азайту;

6) Дінтану пәнін оқытуды дұрыс жолға қою қажет. Мысалы, оның пайдалы және зардапты жағын білдірудің орнына, біржақтылық орын алуда. Сондықтан бұл пәннің жетілдірілген бағдарламасы жан-жақты талқылаудан өтуі тиіс.

7) Зайырлылық принципін толық орнықтыруға бағытталған заң қабылдау.

1. Н.Ә.Назарбаев // *Жас Алаш*, 06.09.2012 ж.
2. Е.Карин «На войне как на войне». // *Время*, 23.08.2012 г.
3. Б.Сманов Дін – ділдің діңгегі. // *Хабаршы ҚазҰПУ*, № 2 (38), 2012 ж.
4. М.Телебеков «Глупые негодяи». // *Свобода слова*, 2 августа 2012 г.
5. Е.Карин «Войны виртуального фронта». // *Время*, 04.10.2012 г.
6. Сәтпаев Д., Мектенбаев С. «Экстремистер мен террористерді арнайы колонияларда оқшаулау керек» деген пікірмен келісесізбе? // *Алаш айнасы*, 17.09.2012 ж.
7. «Терроршылар» тобының таласына үңіле алдық па? // *Дат*, 11.10.2012 ж.
8. *Қазақстан Республикасының Конституциясы*. Алматы, 1995 ж.
9. Г.Р.Абсаттаров *Правовая культура населения – важнейший фактор совершенствования правовой политики Республики Казахстан*. // *Вестник КазНПУ* № 2 (38), 2012 г.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ

Р.Б. Абсаттаров – д.филос.н., проф., зав. кафедры политологии и социально-философских дисциплин
Института магистратуры и докторантуры PhD, КазНПУ им. Абая

Түйін

Мақалада әлеуметтік-саяси ғылымдарда жеткілікті деңгейде зерттелмеген, тұрғындардың көші-қон мәселелері Қазақстан материалдары негізінде қарастырылады. Сонымен қатар дискуссиялық сұрақтарға да көңіл бөлінген.

Резюме

В статье рассматриваются актуальные вопросы миграции населения на материалах Казахстана, которые еще не-достаточно изучены в социально-политической науке. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Summary

In article topical issues of population shift on materials of Kazakhstan which are still insufficiently studied in socio-political science are considered. At the same time the attention and to debatable questions is paid.

Глубоко изучение вопросов миграционных процессов в постсоветском пространстве занимает одно из ведущих мест среди актуальных проблем социально-политических наук. Они выдвинулись в последнее время в разряд самых важных проблем нашего общества и подвергаются переосмыслению в контексте времени.

Научный анализ и изучение этой проблемы представляют большой теоретический и практический интерес. Разумеется, в одной статье невозможно охватить все аспекты проблемы, поэтому я остановлюсь только на некоторых вопросах миграционных процессов в постсоветском пространстве, особенно в Казахстане, которые в научной литературе еще не достаточно изучены.

Миграционные процессы-явление многогранное и сложное. Оно исследуется в различных аспектах: демографическом, историческом, этнографическом, экономическом, социологическом, политологическом. Выясняя интересующий их аспект, исследователи рассматривают определенный круг проблем, применяют свой подход к данному явлению. В то же время нет работ, в которых специально рассматривалась бы национальная специфика миграционных процессов постсоветском пространстве в условиях обновления, модернизации общества как составной части социально-политического процесса. Отсутствие таких исследований порождает множество точек зрения на интересующее нас явление.

Изучение миграционных процессов в постсоветском пространстве имеет большое значение для выявления закономерностей национального развития, которое требует новых подходов, оценок. Среди многообразных факторов оказывающих существенное воздействие на миграцию населения в постсоветском пространстве, одним из важнейших является современная глобализация и научно-техническая революция, у которой есть свои минусы и плюсы. В этой связи уместно было бы напомнить, например, что властные министерства и ведомства центра – бывшего СССР – вели себя подобно завоевателям в чужой стране, пренебрегая особенностями национальных республик, в том числе России, и проводили колониально-переселенческую политику. Например, в Казахстан в разные годы было депортировано «неудобных» народов – корейцев, немцев, турков-месхетинцев, греков, курдов, поляков, чеченцев, ингушей, крымских татар, калмыков – 1 млн. 500 тыс. человек. Кроме того, с начала XX в. в нашу республику было переселено еще 5 млн. 600 тыс. человек, в том числе 3,5 млн. за 1940-1988 годы, не считая сосланных и эвакуированных. В итоге казахи на своей исторической родине оказались в меньшинстве: их процент снизился с начала XIX в. с 92 до 29% в 1962 г. [1].

Чрезмерный наплыв населения в Казахстан и другие республики бывшего СССР привел к демографическим перекосам, которые сегодня вызвали серьезное межнациональное, межконфессиональное напряжение и способствовали появлению болевых точек межрегионального и межгосударственного обмена. Но без обмена специалистами невозможно развитие современного индустриального и сельскохозяйственного производства. Так что первый порыв – закрыть границы, замкнуться в своей местной или национальной раковине – может вести лишь к регрессу. Поэтому, видимо, местное, национальное самостояние и процессы должны находиться в каком-то оптимальном, гармоничном сочетании. В каком именно – определять самим регионам, областям, республикам, странам, их плановым органам, миграционным службам, а также социологам и другим специалистам. Важно, чтобы это сочетание было разумным, научно обоснованным.

Формирование и развитие миграционных процессов в Казахстане и постсоветском пространстве происходят под влиянием различных причинно-следственных связей, обусловленных специфической трансформацией трудового потенциала в рыночных условиях хозяйствования, политическими,

экономическими, национальными мотивами.

Плотность населения Казахстана, постсоветского пространства неравномерная. Например, в Южно-Казахстанской области почти 17 человек приходится на квадратный километр, в Жезказганской – менее двух, в г. Алматы – почти 6 тысяч человек, г. Астаны – около 3 тысяч человек на этой же площади.

Население Казахстана и постсоветского пространства характеризуется высокой степенью территориальной мобильности. Особенно интенсивен поток миграции из села, аула в город, причем город ведет за собой деревню, и аула, деревня и аул неизбежно идет за городом. Перемещение населения Казахстана и постсоветского пространства из деревни, аула в город – серьезный, до конца не изученный социальный, национальный фактор. До середины 70-х гг. эта миграция обеспечивала, например, больше половины всего прирост городского населения Казахстана, сейчас – немногим больше трети.

Согласно статистическим данным, численность населения, меняющегося в течение года место жительства, весьма значительна. Это вызвано прежде всего промышленным производством, внедрением инновационной политики и результатов научно-технического прогресса в отрасли народного хозяйства, а также углублением кризисной ситуации в мировой экономике.

Как видно из исследований темпы территориальной мобильности населения регионов постсоветского пространства не одинаковы. Например, специфической особенностью демографического развития Казахстана является традиционно слабая территориальная мобильность коренного населения, причем как городского, так и сельского. Это обстоятельство серьезно затрудняет, например, рациональное использование трудовых ресурсов густонаселенных южных районов. В силу данной особенности не удастся устранить дефицит рабочей силы во вновь осваиваемых районах при наличии существенных резервов ее в других районах при наличии существенных ее в других районах страны.

Например, сегодня почти каждый второй житель страны проживает в Южно-Казахстанском регионе (Жамбылская, Южно-Казахстанская, Кызылординская, Алматинская области и г. Алматы), каждый четвертый – в Северо-Казахстанском регионе, каждый пятый – в Алматинской области и городе Алматы, каждый шестой в Южно-Казахстанской области [2].

По данным нашего социологического исследования, всю жизнь жили в одной местности 36,6% труженников аула им. Саттарова и села им. Калинина Алматинской области (349 респондентов), 36,4% работников Шымкентского свинцового завода (401 респондент) и 23,4% работников Алматинского хлопчатобу-мажного комбината (675 респондентов). Более 20 лет жили на одном месте соответственно: 25,3, 25,2, 18,5%; более 10 лет – 17,8, 12,7, 18,5%; более 5 лет – 8,5, 8,7 и 18,8%; более года – 9,5, 9,5, 12,9%; менее года – 2,7, 2,9 и 3,6% респондентов.

Чтобы научно обоснованно регулировать миграционные процессы необходимо определить их оптимальный объем и направление, учитывая при этом местные, национальные особенности, семейно-бытовой уклад народов и т.д. Проведенные учеными исследования показывают, что без осуществления достаточно крупных организационно-экономических мероприятий в ближайшей перспективе заметно высокого повышения подвижности местного населения Казахстана, особенно сельского, не предвидится. Для жителей сел региона, прежде всего расположенных и более или менее густонаселенных южных районах, и жителей Алматы, Астаны характерна тенденция роста узлокальной мобильности в рамках так называемой маятниковой миграции – от мест жительства к местам приложения труда, находящимся обычно в городе или городском поселке, и обратно. Это обусловлено постоянным высвобождением сельских трудовых ресурсов в связи с бурным развитием научно-технического прогресса и другими факторами. Необходимо плановое регулирование данного процесса на основе расширения сфер приложения труда на селе, дальнейшего значительного улучшения культурно-бытового и медицинского обслуживания населения, развития транспортной системы и т.д.

Важное значение приобретают вопросы подготовки квалифицированных, технически грамотных рабочих кадров из числа сельской молодежи, улучшения работы по их профессиональной ориентации.

В расширении сферы приложения труда на селе существенная роль принадлежит созданию в сельских населенных пунктах, главным образом, в районных центрах промышленных предприятий и их филиалов, аграрно-промышленных комплексов, то есть соединению земледелия с промышленностью.

Одним из существенных факторов урбанизации Казахстана может стать формирование систем группового расселения, которое также является важнейшей региональной проблемой народонаселения. Дело в том, что Казахстан отличается от других регионов постсоветского пространства сравнительно низким уровнем урбанизации жизни коренного населения. Ускорение темпов роста городского населения с учетом данного обстоятельства – задача не из легких, поскольку урбанизация представляет достаточно сложный социально-экономический, географический и демографический процесс, который отражается на многих аспектах жизни народа. Многогранность проблемы требует глубокого комплексного подхода с учетом достижений современной научно-технической революции. В настоящее время урбанизация состоит не только в росте доли городского населения, но также в развитии сети городов и городских поселков, формировании крупных городов, агломераций, систем группового расселения, то есть систем пригородов, городских поселков и сельских населенных пунктов, образующихся в зоне крупного города.

Под урбанизацией сельской местности понимается распространение там основ городского образа жизни и рациональных форм городских образований. Следует подчеркнуть, что в условиях слабой территориальной мобильности коренного населения Казахстана, особенно из села в город, урбанизация сельской местности является одним из главных направлений совершенствования региональной системы расселения. Поэтому рациональное расселение населения – важная государственная задача.

Специфические особенности современной урбанизации Казахстана ярко выражены в Центральном Казахстане, где со старейшими городами края ныне соседствуют совсем юные города. Началом нового этапа в развитии, градостроительства в Казахстане стали 60-70-е гг.: 55 из 84; 2001-2010 гг.: 10 из 94 городов – новые. Неузнаваемо изменился облик и старых городов.

Процесс этот, на мой взгляд, следует рассматривать как прогрессивный. Вместе с тем следует указать на необходимость укрепления градообразующей базы и повышения социально-культурного потенциала городов на основе новых градостроительных концепций, интегрировавших достижения современной научно-технической революции.

Важным направлением совершенствования расселения и урбанизации в Казахстане становится обеспечение сбалансированного роста городов различной величины. Необходимо ограничить дальнейший промышленный рост г. Алматы, Астаны, регулировать развитие крупных городов – областных центров – и добиться всемерной социально-экономической активизации малых городов. Существенное значение приобретает также соединив разветвленной сети опорных центров расселения на базе средних городов.

Думается, большое внимание в перспективе необходимо уделить рационализации территориальной структуры расселения и урбанизации Казахстана. Основными задачами в этом плане, на мой взгляд, являются подъем уровня урбанизации районов и более равномерное распределение по территории республики крупных городов. Решение этих задач позволит достичь рациональных территориальных пропорций внутриреспубликанских экономических районов и административных областей крупно-городского расселения и систем групповых населенных мест как основных выразителей современной урбанизации.

Следует отметить, что общая численность населения Казахстана, проживающего, согласно обновленному законодательному определению административно-территориального устройства страны, в городах и других, приравненных по статусу к городским населенным пунктам, превысила 9-миллионный рубеж, т.е. 54,6% от всего населения страны [3].

В настоящее время в Казахстане более 20 городов с населением свыше 100 тыс. человек. В основном, это областные центры. В ряде районов вокруг крупных городов выросли городские агломерации, неизбежные спутники индустриальных центров. Самая крупная агломерация сложилась вокруг Караганды. Она включает в себя города-спутники-Темиртау, Абай, Сарань, Шахтинск, а также

многочисленные поселки городского типа: Карабас, Актас, Новодолинка, Шахан и другие. Вторая по величине агломерация образовалась вокруг Алматы. В нее входят фабричные и заводские поселки, города, выросшие из бывших станиц в связи с вынесением в них из южной столицы ряда средних специальных учебных заведений, промышленных предприятий, научно-исследовательских институтов и т.д.

На территории республики сейчас около 20 средних и более 50 малых городов с общей численностью населения свыше 3,5 млн. человек, или почти 34% всего городского населения Казахстана. В последнее время в Казахстане в перечень малых городов вошли 27 населенных пунктов с численностью населения свыше 1,5 млн. человек или 16,8% всего городского населения страны [4]. Число таких городов в перспективе будет расти, поэтому вопрос их комплексного развития не праздный.

В связи с этим следует сказать, что проблема малых городов должно решаться дифференцированно, в зависимости от того, к какой группе – с высоким, средним или низким экономическим потенциалом – они отнесены. Для того, чтобы вдохнуть в малые города новую жизнь, планируется решить государством ряд задач. Во-первых, проведение оптимизации малых городов в зависимости от производственной емкости работающих предприятий. Во-вторых, предусматриваются диверсификация экономики и развитие малого и среднего бизнеса. Кроме того, будут они подкреплены финансами: на 2013 год предусматривается выделить 38,2 млрд. тенге, на 2014 год – 43,2 млрд. тенге и на 2015 год – 53,9 млрд. тенге [5]. Дальнейшее развитие малых и средних городов, других населенных пунктов будет способствовать организации в них филиалов и цехов предприятий легкой и местной промышленности.

Указанные выше проблемы решаются в соответствии с научно обоснованной политикой народонаселения, которая как неотъемлемая часть общей социально-экономической политики государства, и интернационализацией национальной жизни казахстанского народа. Эта политика представляет собой систему, которая формируется с учетом сложных сфер взаимодействия различных аспектов количественного и качественного развития населения Казахстана – естественного движения, воспроизводства населения, его территориальной, социальной и национальной мобильности, расселения и урбанизации.

В постсоветском пространстве, по подсчетам ученых, ежегодно происходит переселение приблизительно 20 млн. человек. Активная миграция наблюдается в Российской Федерации, на Украине, в Беларуси, Казахстане, где удельный вес менявших постоянное место жительства колеблется приблизительно от 30 до 60%. К этому следует добавить, что наиболее мобильным является население в трудоспособном возрасте. На его долю приходится приблизительно 70% всех менявших место жительства. Социологами выявлено, что миграции людей, в основном, по экономическим положениям и семейным обстоятельствам.

Все формы миграционной мобильности населения постсоветского пространства имеют закономерную основу. При этом главной формой миграционной мобильности населения любой страны является переселение. Проблема нуждается в дальнейшем изучении с целью оптимизации размеров общей подвижности населения в разрезе как регионов, национальных республик, так и постсоветском пространстве в целом.

Миграция ставит как перед мигрантами, так и перед государственными службами, осуществляющими переселение, определенные проблемы, связанные с адаптацией людей в новых условиях, знанием особенностей жизни, культуры обычаев и традиций коренного, местного населения. Социологические исследование, проведенное среди республиканского актива Казахстана-1392 респондентов из пяти областей – Алматинской, Акмолинской, Костанайской, Восточно-Казахстанской, и Южно-Казахстанской, показало, что из лиц, которые живут в Казахстане менее 1 года или 2-3 лет, хорошо осведомлены об экономических связях Казахстана с другими республиками только 13,3%, в то время как среди лиц, проживающих в республике более 8 лет, – 26,7%. Как видим, наблюдается двукратная разница. То же самое выявляется при анализе ответов на вопросы о знании культуры и истории народов Казахстана. Так, из тех, кто проживает недавно в нашей стране, мало

знают культуру и историю коренных народов – 4,7% опрошенных, в то время как среди тех, кто проживает в ней более 8 лет, таких людей только 30,7%. Результаты исследований показывают необходимость разработки специальных программ регулирования миграционных процессов как в пределах региона, республики, так и постсоветском пространстве.

В целом же, миграционная мобильность народов Казахстана и постсоветского пространстве детерминирована объективными требованиями научно-технического прогресса и изменениями в этнической структуре стран постсоветского пространства, определяющими степень расселения наций, народностей, национальных и этнических групп за пределами их основных этнических территорий. Например, сейчас на постсоветском пространстве, по моим подсчетам, приблизительно 60 млн. людей живут вне своей этнической территории. Жизнь показывает, что надо тщательно изучать ход межобластной, межрегиональной, межгосударственной миграции, знать их динамику и прогноз и регулировать чрезвычайно осторожно. Особенно сегодня, в исторический момент перелома, кризиса. Стихийные, экологические бедствия и крупные аварии за последнее время выявили доселе неизвестные для Евразии масштабные проблемы переселения людей из одной местности в другую. Мы столкнулись с этим, например после трагедии Чернобыля и землетрясения в Армении, Кыргызии, наводнении в Казахстане. Остро встал и вопрос вынужденной миграции людей в связи с осложнением межнациональных отношений в ряде регионов постсоветского пространства и мира. Появились так называемые беженцы, сегодня в постсоветском пространстве их насчитывается более одного миллиона. Поэтому не случайно в системе Госкомтруда в некоторых регионах созданы управления по миграции и переселения. Вместе с тем назрела необходимость создания материальной базы для миграционной службы, образования ее подразделений в областях и районах.

Следует подчеркнуть, что сегодня нет территории постсоветского пространства, где бы совместно ни проживали и ни трудились люди разных национальностей. Иной стала и демографическая ситуация, которая характеризуется, как выше было показано, быстрым ростом городского населения. Эти глубинные перемены привели к новым реальностям, которые необходимо учитывать как с целью создания условий для дальнейшего развития каждой национальной общности, так и для гармонизации межнациональных отношений. Отсюда – объективная потребность научного регулирования миграционными процессами и радикального обновления национальной политики.

Разумная миграционная мобильность населения регионов, республик, стран способствует ускорению развития производительных сил каждой из них, служит интернациональному сплочению людей, расширению подлинной демократии, обеспечивающей активное участие трудящихся в решении государственных дел. Все это наглядно видно на примере сегодняшнего многонационального Казахстана.

Мне представляются интересными материалы исследования, касающиеся отношений людей к приходу в коллектив и уходу из коллектива людей разных национальностей. Так, положительно относятся к тому, что их коллектив пополнился людьми своей национальности, – 35,1% работников АХБК, 38,1% сельских тружеников Алматинской области и 39,9% рабочих Шымкентского свинцового завода; безразлично относятся соответственно – 57,2%, 46,1 и 45,9; отрицательно – 1%, 1,3, 1,2. К людям же других национальностей относятся положительно – 33,2% опрошенных работников АХБК, 34,1 сельских тружеников Алматинской области и 34,2% рабочих Шымкентского свинцового завода; безразлично – соответственно 54,5%, 49,9 и 49,6; отрицательно – 3,9%, 1,2 и 1,2. Как видим, национальная принадлежность – не самое главное, когда речь идет о пополнении трудового коллектива. При этом наблюдаются определенные различия в оценке прихода и ухода людей своей национальности. Так, положительно относятся к уходу лица своей национальности из коллектива только 5,9% опрошенных работников АХБК, 2,3% сельских тружеников Алматинской области, 7,2% респондентов Шымкентского свинцового завода; безразлично – соответственно 59,5%, 54,6 и 54,4; отрицательно – 16,9%, 14,5 и 14,5. В отношении же лиц не своей национальности относятся к уходу положительно – 8,6% на АХБК, 8,8% сельских тружеников Алматинской области, 8,7% опрошенных на Шымкентском свинцовом заводе; безразлично – соответственно 61,5% 61,4 и 61,1; отрицательно – 9,3%, 8,8 и 8,7. Как видим, хотя в целом к пополнению коллективов людьми разных национальностей

отношение хорошее, все же надо учитывать имеющиеся особенности и более осторожно подходить к формированию миграционной политики. За последние 55 лет особенно возросла численность населения в северных областях Казахстана, где осваивались новые земли. В некоторых районах, в связи с освоением целины, население удвоилось, а в Есильском, Кзылтуском, Октябрьском, Семиозерном число жителей увеличилось более чем в три раза.

Изменения в национальном составе, обусловленные разумными миграцией и расселением, отражают диалектику развития сотрудничества народов Казахстана и Евразии. В этом сотрудничестве наиболее активно участвуют русские. Например, русское население составляет в настоящее время примерно одну четверть населения в Казахстане, одну пятую – в Кыргызстане, одну девятую – в Туркменистане, одну десятую как и в Узбекистане, так и в Таджикистане. Казахи, узбеки, таджики, кыргызы, туркмены и кара-калпаки, ранее преимущественно проживающие на своей национальной территории, сейчас большими группами живут в других странах постсоветского пространства. Например, из 15% узбеков, которые проживают за пределами Узбекистана, в Казахстане и Кыргызстане живут около 800 тыс., в Таджикистане – 873 тыс., в Туркменистане – 234 тыс. в других странах Евразии – более 80 тыс. узбеков. За пределами Таджикистана проживают 23% таджиков, которые распространены следующим образом: в Узбекистане – 595 тыс., в Кыргызстане – 23 тыс. и т.д. В 1926 г. на территории Казахстана проживало 93,58% казахов [6], а сейчас – приблизительно 65% [7]. По данным переписи 1979 г., вне республики проживало 1 млн. 267 тыс. казахов, а по переписи 2009 г., – уже около 2 млн. человек. Из них в Узбекистане живут около 500 тыс., в Кыргызстане 37 тыс., в Российской Федерации – приблизительно 600 тыс., в Туркменистане – более 50 тыс. и т.д.

Казахов ныне можно встретить не только в соседних странах, но и на Украине, в Беларуси, Молдове, Закавказских, Прибалтийских странах, в Якутии, Башкортостане, Татарстане, Магаде, на Волжском автозаводе и Крайнем Севере, на БАМе и Сахалине, на Курильских островах. Все это отражает развитие отношений сотрудничества народа с другими народами, прежде всего с русским.

Люди всех национальностей, прибывшие на новые места, сплочаются в единые многонациональные коллективы. Их совместный труд – есть не только проявление общения, но и важнейший фактор развития и углубления взаимосвязей. Сейчас бок о бок на заводах и фабриках, рудниках и стройках, в аулах, селах и фермерских хозяйствах, в учебных заведениях и научных учреждениях Казахстана трудятся и живут представители различных национальностей.

Мигранты из России, с Украины и зачастую оказывались пионерами внедрения в производство передовых методов, современных технологий, новшеств науки и техники, их усилиями в Казахстане получило развитие производство многих сельскохозяйственных продуктов. Например, Казахстан по производству сахарной свеклы занимал одно из передовых мест по Евразии. В республике средний урожай одного га составлял более 300 центнеров. А ведь первыми, кто начал культивировать свеклу в условиях мягкого климата долины Семиречья, были мигранты с Украины. Они же и были первыми учителями, первыми наставниками таких известных на весь бывший СССР свекловодов, как дважды Герой Социалистического Труда Н.Алдабергенов, мастер высокого урожая сахарной свеклы С.Онгарбаева и многих других. По 500 и более центнеров сахарной свеклы с гектара собирали Герой Труда З.Сейтова, передовики И.Муханов, Т.Рахметов, К.Немеребаева, И.Туркин и другие. Все эти достижения были плодами дружества народов Евразии и результатами научно-технического прогресса.

Таким образом, здоровый многонациональный коллектив – это дружная семья рабочих, крестьян, учащихся и интеллигенции, людей разнообразных по своему характеру, укладу жизни, способностям, дарованиям, но сплоченных общностью целей в строительстве демократического, правового, справедливого общества.

Одной из наиболее острых проблем в процессе экономического кризиса и стихийной миграции населения стала безработица. Чтобы представить, насколько положение серьезное, достаточно сказать, что в Казахстане сейчас насчитывается более одного миллиона безработных, почти больше половины из них – коренные населения. Конкретные социологические исследования заставляют серьезно задуматься и над такими факторами: около 30% казахстанской молодежи в возрасте до 25 лет не удовлетворены условиями жизни и труда. С развертыванием рыночных отношений в республике, постсоветском пространстве проблема занятости еще более обостряется. Об этом нужно думать и решать уже сейчас. Не могу не высказать и своего отношения к выдвигаемым в последнее время в

печати призывам регулировать эффективность производства, уровень производительности труда безработицей. Эта точка зрения выражена Н.Шмелевым в журнале «Новый мир» и другими. Считать безработицу средством подъема экономики безнравственно. Нельзя забывать, что существование безработицы ведет к социальному неравенству, служит основой повышенной эксплуатации работников и стихийной миграции населения. Поэтому наша система должна быть более гибкой. Особое внимание надо уделять переподготовке кадров и перераспределению рабочей силы как внутри страны, так и в постсоветском пространстве. Считаю, что государство, которое не в состоянии обеспечить работой своих граждан, обязано выплачивать безработным денежную компенсацию в размере не ниже официального прожиточного минимума. Думаю, однако, что как в Казахстане, так и в постсоветском пространстве можно предотвратить безработицу путем проведения в жизнь комплексных решений и устранения просчетов, ошибок государственных деятелей в социальной и миграционной политике.

Для стабилизации миграционных процессов в Казахстане и постсоветском пространстве необходимы справедливые законы, благоприятные для переселенцев, как в прибытии, так и в выбытии. Надо признать, что гражданское законодательство Казахстана и стран постсоветского пространства пока не находится в фокусе общественных дискуссий по проблемам миграционной политики, хотя совершенно очевидно, что всюду, где административный режим перестает быть фактором управления миграционными процессами, на его место приходят право и наука. Поэтому необходимо не только пересмотреть существующие законы об иммиграционном процессе, но и разработать и принять новый постсоветский, общеевразийский Закон об иммиграции, упростив процедуру переселения граждан как внутри страны, так и из одной республики, страны в другую. Но формирование миграционной политики требует предварительных комплексных исследований современных миграционных процессов в условиях экономического кризиса и политической независимости стран постсоветского пространства, разработки новой концепции и более действенных регулирующих мер, многосторонних поисков, всесторонних осмыслений, обоснований, расчетов и оценок их демографической и социально-экономической эффективности и последствий.

Интернационализация населения стран постсоветского пространства в ходе миграционных процессов ведет к дальнейшему развитию и сближению наций, народностей, национальных и этнических групп, способствует искоренению националистических ограниченности, предрассудков. Об этом свидетельствует ежегодный рост в казахстанском обществе числа смешанных браков, основанных на взаимной любви. Сейчас в Казахстане доля межнациональных браков в общем их количестве составляет в среднем 17,6% [8]. А в больших городах до 35, среди казахов – 4, уйгуров – 10, русских – 24, украинцев – 81%. Сегодня в стране около 750 тыс. межнациональных семей и почти каждый седьмой ребенок рождается в межнационально-интернациональной семье.

Результаты социологического исследования показывают, что уже сложились устойчивые установки у населения на межнациональные браки. Так, 45,9% опрошенных из числа участников республиканского актива Казахстана ответили, что национальности в браке не имеет значения, в то же время 11,3% ответили, что межнациональный брак нежелателен, и 11,8% согласны на межнациональный брак, если жених или невеста «будут соблюдать обычаи моего народа».

Дальнейшее исследование различных аспектов проблемы межнациональных браков и вообще вопросов миграционной мобильности народов Казахстана и постсоветского пространства определяется чрезвычайно важным для лучшего понимания тенденций национальных, социально-политических процессов.

В заключении хочется сказать, что сегодня важно, чтобы миграция населения Казахстана и постсоветского пространства в целом способствовала объединению представителей разных социальных групп и национальностей в одну дружную семью, главным стремлением которой стал бы национальный и социальный прогресс нового Казахстана и стран постсоветского пространства в системе цивилизованного мирового сообщества.

1. Абсаттаров М.Р. *Казахский этнос: на перекрестке истории / Евразийское сообщество. 1995, №11-12.* - С. 11.
2. Жумасултанов Т. *Население Казахстана: динамика демографии // Мысль. 2012, - №2.* – С. 9.
3. Там же.
4. *Казахстанская правда.* – 2012, 15 мая.
5. *Казахстанская правда.* – 2012, 22 мая.
6. *Казахская Советская Социалистическая Республика. Энциклопедический справочник.* - Алма-Ата, 1981. - С.131.

7. *Переписи населения Республики Казахстан 2009 года. Краткие итоги.* – Алматы, 2010. – С. 11.
8. *Жумасұлтанов Т. Население Казахстана: динамика демографии // Мысль.* – 2012, - №2. – С. 18.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТ ҚҰРУШЫ ҰЛТТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАУАПТЫЛЫҒЫ

Н.О. Байғабылов – *Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің «Әлеуметтану» мамандығының PhD III курс докторанты, Қазақстан Республикасы, Астана қ.*

Түйін

Мақалада Қазақстанның мемлекетқұраушы ұлттың әлеуметтік жауапкершілігі сарапталады. Оны қоғам өмірінде-гі бір құбылыс аспектісі ретінде қарастырған.

Резюме

В статье анализируется социальная ответственность государствообразующей нации Казахстана, рассматривая ее в аспекте как явление в жизни общества.

Summary

The article analyzes the social responsibility titular Nation of Kazakhstan, seeing it in terms of a phenomenon in society. The results of research on the topic "Social Responsibility titular Nation of Kazakhstan."

XXI ғасырда қазақтар мемлекет құрушы ұлт ретінде жаңа белеске көтеріліп, Қазақстан халқының берік өзегіне айнала бастағаны әлеуметтік шындық деп санаймыз.

Қазақстан халқы Ассамблеясының кезекті сессиясында Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев: «Ұлыстың ұйытқысы болған қымбатты қандастарым, қадірлі қазақ бауырларым!. Бүгінде дүниежүзінде 200-ге таяу мемлекет бар. Ал 3 мыңға жуық этностың өзіндік ұлттық мемлекеті жоқ. Біз ата-бабаларымыздың аңсаған арманына қол жеткізіп, мыңжылдықтың түйіскен тоғысында тәуелсіз мемлекет құрдық. Біз, қазақтар, араға ғасырлар салып өз жерімізде алғаш рет еркін тыныстап, еңсе тіктедік. Қазақ тілі өркен жайып, балаларымыз ана тілінде тәрбие алуда. Тағдырдың жазуымен, тарихтың талқысымен қазақ жерін паналаған түрлі этнос өкілдерімен бірге ортақ Отанымызды көркейту жолында аянбай тер төгудеміз. Олар біздің қиын кезеңде, сын сағатта көрсеткен қамқорлығымызға риясыз алғыс айтады».

«Дәуір алмасып, заман өзгерді. Қазір байырғы қазақ жерінде жаңа азаматтық қоғам қалыптасуда. XXI ғасырда қазақ халқы мемлекет құрушы ұлт ретінде жаңа белеске көтеріліп, Қазақстан елінің берік өзегіне, сенімді діңгегіне айналуда. Қазақ халқы өзіне жүктелген аса маңызды жауапкершілікті сезіне отырып, бұл тарихи миссияны абыроймен атқарып шығады деп сенемін», – деген еді Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев 2008 жылғы 23 қазанда Қазақстан халқы Ассамблеясының XIV сессиясында сөйлеген сөзінде [1].

Қазақстандағы негізгі автохтонды, бір ұлт, бір этнос мәртебесіне ие қазақ халқының, өз шаңырағы астына жиналған 130-ға жуық этникалық топтар мен азшыл ұлттық топтар (диаспора) алдында, жоғарыда Ел басы атап кеткен мемлекет құрушы ұлт ретінде әлеуметтік жауапкершілігі зор.

Ал әлеуметтік жауаптылық дегеніміз не?

Әлеуметтік жауаптылық - қоғам өміріндегі құбылыс, оның субъектілерінің, яғни кім болсын, қандай қызмет атқармасын олардың іс-әрекеті арасындағы келісімнің объективті қажеттілігін

көрсетеді [2, 71 б.].

Қазақстан Республикасындағы мемлекет құрушы ұлттың әлеуметтік жауаптылығы қандай, мемлекет құрушы ұлт тұрғысынан бұл ұғымды қалай айқындап, ажыратамыз?

Жалпы мемлекет құрушы ұлт бір мемлекеттің өзегі ретінде жауаптылығы зор. Ал ұлттың қалыптасуы бұл тарихи процес, ол алғашқы қауымдық құрылыстан басталып, белгілі бір қоғамдық-экономикалық формациялардың өзгеруінің әсерінен руға, тайпаға, онан ұлтқа айналып, дамып отырады. Былайша айтқанда халықтың ұлтқа айналуы адамзат баласының қоғамдық, әлеуметтік, рухани дамуының ең жоғарғы сатысы.

Ұлт болып қалыптасу үшін оның территориясы, экономикасы, мәдени-тілдік ортасы болуы керек және ол ұлт осы құндылықтардың иегері болып, соған қожалық етіп өз жауаптылығын сезінуі тиіс. Сонда-ғана ол ұлт өзінің ұлттық санасын қалыптастырып, ұлттық құндылықтарын жасап, ұлттық мүддесін қорғап, оны әрі қарай дамытуына мүмкіншілігі болады.

Қазіргі кезде жер бетінде түгелдей бір тектес ұлттан тұратын мемлекет жоқ. Көп мемлекеттерде бірне-ше ұлт өмір сүреді, немесе бірнеше ұлт өкілдері тұрады. Бірақта көпшілік мемлекеттер сол мемлекетте өмір сүретін ұлттардың біреуінің атымен аталады және ол мемлекет құрушы, титулды ұлт болып санала-ды. Сондықтан ол мемлекеттің халқы бір ортақ тілде, яғни мемлекет құрушы ұлттық тілінде сөйлеп, алдарына бір ортақ мақсат қойып, сол үшін күреседі.

Мемлекет құрушы ұлт сол мемлекеттің территориясында тарихи қалыптасқан және ұлттық құрамы басқа ұлттарға қарағанда сан жағынан анағұрлым басым болуға тиіс.

Бүгінгі Қазақстан республикасындағы мемлекет құрушы қазақ халқының ұлт болып қалыптасуында осы белгілердің бәрі бар. Ортақ территориясы, экономикасы мәдени-тілдік ортасы.

Осы жерде атап айтар нәрсе – мемлекеттің бірұлтты немесе көпұлтты екенін анықтаудың ресми критерийі әлі күнге дейін жоқ дейді саяси ғылымдарының докторы, профессор **Сейілбек Мұсатаев**. Дегенмен, «Freedom House» халықаралық ұйымының президенті Эдриан Каратницки ел халқының үштен екі бөлігін бір ұлт өкілдері құраса онда ол моноұлтты мемлекет деп көрсетеді [3]. Бұл пікірге салсақ, Қазақстан моноұлтты, яғни ұлттық мемлекет, оны құрушы негізгі ұлтсыз өмір сүре алмайды, қазақстандықтар ішінде қазақ ұлтының тарихи орны ерекше, себебі, қазақтар мемлекет құрушы ұлт. Мемлекет – Қазақстан деп аталады, яғни, Елбасымыз айтқандай, «Қазақ елі». Мемлекет бірлігі мен болашағына жауапты ұлт, соны құрушы ұлт, демек, оның тарихи жауапкершілігі де ерекше.

Зерттеу жұмысы барысында жүргізілген тереңдетілген сұхбат нәтижесінде «Қазақстан Республикасындағы «мемлекет құрушы ұлттың әлеуметтік жауаптылығы» дегенді қалай түсінесіз?» деген сауалға сарапшылардың жауабы төмендегі бағытта топтастырылды:

«Мемлекеттегі барлық этностардың әлеуметтік әлеуетінің дамуына жауапты, олардың азаматтық қажеттіліктерін қолжетімді ету» деп сауалнамаға тартылған сарапшылардың отыз пайызы пікірін білдірді. Біріншіден, мемлекет құрушы ұлт өз статусына сәйкес өз мемлекеті территориясындағы өзге ұлт өкілдерінің әлеуметтік әлеуетінің дамуына жауапты болуы шарт.

Қазақ халқы қашанда қазақ жерінде өмір сүріп жатқан орыс, украин, өзбек, ұйғыр, неміс, татар, қырғыз, түрікмен, әзірбайжан, тәжік, қарақалпақ, шешен және басқа да этностық топтардың тіліне, дініне, мәдениеті мен әдет-ғұрыптарына құрметпен және төзімділікпен қараған. Бүгінгі күні де өз елінде басым көпшілікке айналған қазақ ұлты елдегі этносаралық және дінаралық бірлікті сақтауды, олардың тілін, рухани құндылықтарын дамытуды өзінің басты міндеті санайды. Мемлекет пен оның негізі болып табылатын қазақ ұлты барлық азаматтардың конституциялық құқықтары мен еркіндіктерінің қамтамасыз етілуінің кепілі болып табылады. Қазақ жерінде тұрып жатқан этностық топтар мемлекеттің және біртұтас азаматтық қауымдастықтың бөлігі болып саналады.

Мемлекеттегі барлық этнос өкілдерінің азаматтық қажеттіліктерінің қолжетімді ету мемлекет құрушы ұлттың жауапкершілігінде деп санаймыз. Бұл бағытта елдегі әр азшыл ұлт топ өкілдері шектеу көріп отырмағаны шындық.

Диссертациялық зерттеу жұмысы аясындағы тереңдетілген сұхбаттың нәтижесінің топтастырылған жауаптар мазмұны бойынша: «Қазақстанның өркениетті, индустриялы-инновациялық қоғам ретінде дамуына ортақ мүдделілік, әлеуметтік іс әрекеттері ортақ болуы мемлекет құрушы ұлттың әлеуметтік жауаптылығының көрінісі» деген пікірді сарапшылардың жиырма бес пайызы білдірген. Қазақстанның өркениетті, индустриялы-инновациялық қоғам ретінде дамуы мемлекеттік саясаттың өзегі, үкімет алдындағы басты міндет ретінде басты назарға алынып, осы бағытта істер атқарылуда. Қазақстанның 2010-2014 жылдардағы үдемелі индустриялық-инновациялық дамуының мемлекеттік бағдарламасы Президент Жарлығымен бекітілген [4]. Қазақстан тәуелсіздігінің негізгі кепілдіктерінің бірі – экономиканы әртарап-тандыру және оның бәсекеге қабілеттігін арттыру арқылы орнықты және

теңгерімді өсуін қамтамасыз ету яғни индустриялық-инновациялық даму жолын тереңдету деп айта аламыз.

Респонденттердің жиырма бес пайызы «Қазақстан жағдайында шетелдегі қазақ диаспорасы өкілдерінің атамекенге оралуына, олардың мемлекет құрушы ұлт талаптарына әлеуметтік сәйкестенуіне мүмкін-дік беруі де мемлекет құрушы ұлттың әлеуметтік жауаптылығының айғағы» деген пікірді білдірді. Сыртқы елде шашыраған бес миллион қандастарымыз бүгінде тарихи атамекеніне бет бұрып жатыр. Тәуелсіздік алған кезден бастап, 2011 жылғы 1 қаңтар бойынша:

- тарихи Отанына тұрақты тұру үшін 210 мың отбасы немесе 825 мың адамды құрайтын этностық қазақ қайтып оралды; 2011 ж. үш айында 10 491 адам туған жер топырағын басты; Республика аумағында тұратын еңбекке қабілетті жастағы 448 459 адамның 224 000-ы (50, 0 %) жұмыс істейді, ал 179 000-ы өзін жұмыспен қамтуда; 30 мың оралманның шаруашылықтарында 31049 ірі қара, 6848 жылқы, 78 мыңнан астам қой-ешкі бар; жоғары және орта арнаулы оқу орындарында 5508 оралман студент, ал дайындық курстарында 160 қыз-жігіт оқиды; 620 адам Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері қатарында қызмет атқаруда; оралмандардың ішінде 74 ғылым докторы, 213 ғылым кандидаты бар; 40777 оралман жоғары білімді, 2509-ының аяқталмаған жоғары және 93600-інің орта арнаулы білімі бар; оралмандардың 4 пайызы зейнеткерлер [5].

Әрине, оралған қандастар арасында жаңа ортаға бірден сіңісіп кете алмай, әлеуметтік және рухани күйзелісті бастан кешіріп жатқандар да бар. Бұл бір ғана олардың басындағы жағдай емес, тұтас қазақ қоғамына ортақ құбылыс.

Елге оралған қандастар өсімін қоса есептегенде Республика халқы 1,5 миллион адаммен толықты. Осы 1,5 миллион қандастың басым көпшілігі ауылдық жерлерге ірге теуіп, байырғы тұрғылықты халықтың қалаларға үдіре көшуінің салдарынан, қаңырап қалған ауылдарға қан жүгіртіп отыр. Шетелдегі диаспора өкілдерін атамекенге оралуына, олардың мемлекет құрушы ұлт талаптарына әлеуметтік сәйкестенуіне мүмкіндік беріп, атажұртында жақсы бейімделуінде мемлекет құрушы ұлт басты роль атқарып отыр деп айта аламыз.

Негізінен осы үш бағытта топтастырылған сарапшылар жауаптары мемлекет құрушы ұлт өзінің әлеуметтік жауаптылығын өзіндік деңгейде ашып тұр деп санайды. Қазақстан жағдайында мемлекеттегі барлық азшыл ұлт өкілдерінің құқықтары мен қатар елге оралып жатқан қандастар мәселесімен қатар индустриялық-инновациялық қоғам мәселесіде назардан тыс қалмады.

Сондай-ақ, сауалнамаға тартылған респонденттердің жиырма пайызының пікірі бойынша «мемлекет құрушы ұлттың қоғамдағы басты әлеуметтік жауаптылығы «Ұлттық мүддені» де естен шығармау. Бізде өз тарапымыздан «ұлттық мүддені қорғау» басты әлеуметтік жауаптылықтың көрінісі деп санаймыз.

Жалпы, ұлттық мүдде-мазмұны мен ауқымы мейлінше кең ұғым. Ұлттық мүдде міндетті түрде қорға-луы керек. Алаш зиялыларының да саяси мәселелер бойынша тәуелсіздік, тең сайлау, адамдардың бостандығы мен теңдігі, әлеуметтік мәселелер бойынша жер тағдыры, адамдарды мемлекет тарапынан әлеуметтік қорғау сынды ұлттық мүддені алдыңғы орынға шығарғаны тарихтан белгілі.

Ұлттық мүдде ұлттың рухани, әлеуметтік, қоғамдық дамуында шешуші роль атқарады. Сарапшылар-дың пайымдауынша бүгінгі күні қазақ халқының мемлекет құрушы ұлт ретінде оның басты мүдделері – мемлекеттің тәуелсіздігінің нығаюы, жеріміздің тұтастығы, тіліміздің дамуы, дініміздің сақталуы, салт-дәстүріміздің өркендеуі.

Еліміздің тәуелсіздігін сақтау мемлекет құрушы ұлттың басты жауапкершілігі саналады.

Тәуелсіздік – мемлекеттің өз саясатын өз еркімен жүргізуге қабілеттілігі. [Қазақстанның тәуелсіздігі](#) елдің қажырлы ырқының арқасында орнады. Мемлекет басшысы Н.Назарбаев: Тәуелсіздікті сақтау және мемлекет құру – бүкіл ұлт үшін негізгі меже және міндет деп атап көрсеткен болатын.

Қазақ үшін ең маңызды құндылық, ол жер мәселесі. Осы орайда сарапшылар пікірінше: «Қазақстанда жерді жеке меншікке сату жөнінде заң қабылданғаннан бері бұл да үлкен проблемаға айналып отыр. Себебі, тереңдетілген сұхбатқа тартылған оңтүстіктегі, солтүстіктегі респонденттердің пікірінше респуб-ликамызда ауыл шаруашылығына қолайлы, құнарлы жерлерді қалтасы қалың латифундистер меншікте-ніп алған. Ауылдық жерде тұратын жәй халық аздаған малдарына жайылым, жем-шөп әзірлейтін жер таппай қиыншылық көруде. Оның үстіне үлкен қалалардың маңындағы бос жерлерді шенеуніктер өзінің жақын-жуық, туған-туысқандарына үлестіріп беріп, баспанасы жоқ адамдар үй салуға заң бойынша тиісті 10 сотық жерлерін де ала алмай жүр. Осы мысалдардың өзінен республикамызда жер мәселесіне байла-нысты проблемалардың қаншалықты күрделі жағдайда екенін білуге болады».

Мысалы, Оңтүстік Қазақстан облысының Шымкент қаласындағы «Оралман» қоғамдық бірлестігінің төрайымы Зулойхо Султонова айтуынша оралмандардың баспана салу үшін жер

тілімдерін сұрап, осы мәселелерді көтеріп бірнеше жиындар ұйымдастырған. Тіпті шеруге шығуға дайындалғаны да ақпарат құралдары арқылы жұртқа жария болған. Шымкенттік оралмандардың облыс әкімдігі алдында аштық жарияламақ болғанын да халық біледі. Келтірілген мысалда, елге оралған қандастардың әлеуметтік бейімделу үдерісіндегі түйткіл тұстардың қордаланып жатқанын байқатады.

Қазақ ұлты үшін өте маңызды әрі күрделі сұрақ және рухани тәуелсіздігіміздің негізі болып табылатын, ол – тіл мәселесі. Қазақстан Ресейге бодан болғаннан кейін қазақ тілі қоғамдық қатынас тілі болудан шеттетіле бастады, себебі іс қағаздары орыс тілінде жүргізілді. Соның салдарынан қазақ ұлтының бір бөлігі әлеуметтік-мәдени ассимиляцияға ұшырап, ұлттың қасиетінен айырыла бастады.

Өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдары еліміз саяси тәуелсіздігін алғанмен ассимиляциялану процесі жалғасын табуа. Себебі үкімет басына билікке келген шенеуніктер сол бұрынғы коммунистік идеология-да тәрбиеленіп, орысша оқыған адамдар болатын және іс қағаздары еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін де сол бұрынғы орыс тілінде қалып қойды. Оның үстіне билік Қазақстан көп ұлтты мемлекет, сондықтан интернационалдық идеологияны ұстануымыз керек деп, мемлекет құрушы қазақ ұлтының құқығын көп диаспоралардың қатарына қосып, солармен теңестіріп қойды. Соған қарамастан бүгінгі күнге дейін тіл проблемасы шешімін табудың орнына, уақыт өткен сайын күрделеніп барады. Сарапшылар тарапынан басым көпшілігі «үш тіл» мәселесіне де қарсы екенін білдіргендері басым. Біріншіден әр жасөспірім өз ана тілін меңгеріп алуы қажет, содан кейін орыс, ағылшын тілдеріне ден қоюы қажет. Ұлттық мүдде тіл саясатында қатаң ескерілуі қажет дейді олар. Мемлекеттік тілді білу – әрбір азаматтың міндеті. Мемлекет-тің басты міндеті азаматтарға мемлекеттік тілдің маңызын жан-жақты түсіндіре отырып, оның қоғамдық өмірдің барлық саласында қолданылуына қажеттілік тудыруы бүгінгі қажеттілік.

Қазақ халқы ислам дінін қабылдағанына он ғасырдан асты. Сонан бері оның ұлттық мәдениеті құран қағидаларымен сәйкестендіріліп, тілі араб сөздерімен байып, салт-дәстүрі мұсылман өркениетімен үндесіп, соның салдарынан қазақ халқының ұлттық санасы қалыптасып, ұлттық құндылықтары пайда болып, ұлттың мүддесін қорғай алатын іргелі ел болып тарихқа енген болатын. Сонынан бірнеше ғасыр-лар бойы тілі басқа, діні басқа, салт-дәстүрі басқа патшалық Ресейге, соңынан атеистік қызыл империяға бодан болып, өзінің ата діні исламнан, мұсылман өркениетінен, шығыс мәдениетінен қол үзіп, өзінің ұлттық рухани құндылықтарының көбінен айырылып қалды.

Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін парламентте дін жөнінде либералдық әлсіз заң қабылдауына байла-нысты түрлі діни секталар көбейіп, халқымыздың діни сауатсыздығын пайдаланып, адамдарға жалған діни қағидаларын уағыздап, көп адамдарды теріс жолға түсірді. Әрине адамдардың дүние танымы қалып-тасып, адамгершілік қасиеті жетіліп, имандылық жолға түсуде діннің атқаратын ролі өте зор. Сондықтан тәуелсіздігімізді нығайтып, қоғамымыз салауатты өмір сүруі үшін мұсылмандық сақтап, оны әрі қарай дамыту мақсатында берік болу керек.

«Қазақстанда 46 конфессия өкілдері бар» деп айтады. Бұл жетістікпе? Жоқ, бұл – қоғам үшін қауіпті деп санаймыз!

Әрбір тәуелсіз ұлттың өзіне тән ұлттық бейнесі болуға тиіс. Ол ұлттық бейне сол ұлттың тарихи қалыптасқан салт-дәстүрі болып табылады. Сол сияқты қазақ халқының да өзіне тән ұлттық белгісі бар. Ол қазақ халқының көшпенді өмір салтына бейімделіп, қалыптасқан ұлттық салт-дәстүрі. Бұрын қазақ халқы әдет-ғұрып, салт-дәстүрге өте бай халық болатын. Күнделікті тұрмыс-тіршілікке, отбасын құруға, бала тәрбиесіне байланысты әдет-ғұрып ырым-жоралар қазақ халқының өмір салтында берік орын алатын. Өкінішке орай өткен ғасырдың бас кезінде қазақтар зорлықпен отырықшылыққа көшуіне байла-нысты тарихи қалыптасқан салт-дәстүрінен, рухани мәдениетінен айырылып «Советтік өмір салтымен» өмір сүруге мәжбүр болды. Енді қазір тәуелсіздік алғанымызға жиырма жыл болса да қазіргі жастар батыстық бұқаралық мәдениет ықпалымен ұлттық салт-дәстүрінен, ұлттық мәдениетінен, ұлттық болмы-сынан айырлып, дәстүрсіз ұлтқа айналып барады.

Ұлттық құндылық туралы да осын айтуға болады. Бұрынғы қазақтың өмір салтына байланысты қалыптасқан рухани және материалдық құндылықтар күнделікті өмірде қазіргі жас ұрпақтың санасынан алыстамауы қажет. Бұл болашақ қазақ халқының болмысын ұлтсыздандыруын болдырмау жолы, себебі бүгінде жан-жақты ассимиляциялану қаупі бар.

Ұлттық мүдденің негізі болып саналатын – тәуелсіздігіміздің, жеріміздің, тіліміздің, дініміздің, салт-дәстүріміздің қазіргі қалыптасқан жағдайы мемлекет құрушы ұлттың қоғамдағы әлеуметтік жауаптылығының басты құраушылары. Ұлттық мүддені қорғау саяси биліктің тікелей міндеті.

Демократиялық елдерде мемлекет құрушы титулды ұлттың ұлттық мүддесі туралы даурығып ештеңе айтпайды, қайта сөз жүзінде барлық ұлт тең құқылы, жеке адам құқығы бәрінен жоғары болуы керек деген қағида ұсынады. Бірақта күнделікті өмірде мемлекет басқарып отырған саяси биліктің

мақсаты мен іс-әрекеті қайткенде де бірінші кезекте мемлекет құрушы титулды ұлттың мүддесін қорғау.

2009 жылы 27 қазанда өткен Қазақстан халқы ассамблеясының XV сессиясында президент Н.Назарбаев бастауын американдық ұлттан алатын «қазақстандық ұлт» саясаты негізінде жасалған «Ел бірлігі» доктринасын қоғам талқысына ұсынды. Ресми БАҚ бұл құжатты жан-жақты жарнамалап, насихаттады. Алайда, жоғары биліктің ұлт саясатына қатысты қадамына бір топ ұлт тұлғалары, саяси партия жетекшілері, мерзімді басылым басшылары мен қоғамдық қозғалыс белсенділері өз қарсылығын білдірді, «Ел бірлігі» доктринасын талқылауды тоқтатуды, оны қабылдамауды талап етті. Нәтижесінде бір топ саясаттанушылар, тәуелсіз басылым басшылары мен ұлт жанашырларының жетекшілігімен «Ұлттық саясат тұжырымдамасы» жасалды, ол «Тәуелсіздікті қорғау» халықтық қозғалысының 2010 жылы 18 қаңтар күні өткен кеңесінде қаралып, қабылданды және баспасөзде жариялауға, халықтық талқылауға ұсынылды. Онда 2015 жылға дейін іске асырылуы тиіс міндеттер атап көрсетілген. «Ұлттық саясат тұжырымдамасы» «Негізгі ережелер», «Тарихи кезең сабақтары», «Ұлттық саясаттың ұстанымдары», «Ұлттық саясаттың мақсаты мен міндеттері», «Ұлттық саясаттың негізгі бағыттары» және «Ұлттық саясатты іске асыру тетіктері» деп аталатын алты тараудан тұрады. «Тұжырымдама ұлттық мемлекетті қалыптастыру әрі нығайту, содан соң азаматтық қоғамды құру бағытындағы негізгі ұстанымдар, өзекті мақсаттар мен міндеттердің жиынтығы болып табылады.

Бұл құжат Қазақстан Республикасының байырғы қазақ жерінде құрылғандығын, мемлекеттің байырғы тұрғындары және республиканың абсолютті басым бөлігін қазақтар құрайтындығын ескеріп, елде өмір сүретін өзге этникалық топтардың мемлекет құрушы ұлттың төңірегіне топтасуының саяси, мәдени, рухани, экономикалық т.б. негіздерін анықтауға бағытталды.

Аталмыш құжатты жасаушылар Қазақстанды мекен еткен мемлекет құрушы қазақ ұлтының өзге ұлттар мен ұлыстардың тіліне, діліне, діні мен мәдениетіне төзімділікпен қарайтынын, олардың ұлттық ерекшеліктерін сақтап, дамытуға еш кедергі жоқ екенін мәлімдейді. Мемлекеттік тілді меңгерген, мемлекет құрушы ұлттың тілі мен дінін, дәстүрі мен мәдениетін сыйлайтын, қазақ елін «Отаным» деп санайтын азаматтардың баршасын бірлікте, татулықта өмір сүріп, тәуелсіздікті сақтауға және нығайтуға, қоғамды демократияландыруға, әділеттілік орнатуға үлес қосуға шақырды. Халықаралық тәжірибеде мемлекет құрушы ұлттың саны жалпы халық санының үштен екісін құраса, ол моноұлтты мемлекет ретінде қабылданатынын ескере отырып, Қазақстан Республикасын ұлттық мемлекет ретінде қабылдайтын уақыт жетті.

Осы орайда танымал жазушы Қабдеш Жұмәділовтың пікірін келтірген орынды деп санаймыз: «Қазақ-та «Ат иесі алдына мінеді» деген сөз бар. Ал қалғандары иесінің артына мінгеседі. Демек, қазақтың ұлттық идеологиясын да, ұлттық саясат тұжырымдамасын да, ұлттық саясатын да қазақ ұлты жасауы керек. Ол өзінің мақсат-мұратын, міндеті мен жоспарын да өзі белгілеуі қажет. Бізге доктринаны, тұжырымдаманы немесе басқа да ұлтқа қажетті құжатты ассамблея емес, қазақ зиялылары, саясаттанушылары, журналистері жасауы керек. Мемлекет құраушы ұлттың мәселесі туралы аз ұлттардың жазуы – әдептен аттағандық. ...«Жас Алаш» газетінде Қазақстанды мекендейтін диаспоралардың саны жарияланды. Сонда байқағаным, 50 мыңға жететін 10 ғана этнос, ал 10 мыңға жететін 20 ғана ұлыс бар. Сонда оларды да қазақпен қатар қоямыз ба? Бұдан кейін «біз көпұлтты мемлекетпіз» деп қалай айтамыз? Олардың бәрі – жолаушы. Бірақ, елдің нағыз иесі де, киесі де – қазақ» [6]. Жазушы, қоғам қайраткері мемлекет құрушы ұлтқа байланысты айтылған ойлары республикалық деңгейдегі БАҚ беттерінде басқада қоғам қайраткерлері тарапынан көтеріліп мемлекет құрушы ұлт тақырыбы өзектілігімен көзге түсті.

Қазақстан Республикасындағы мемлекет құрушы ұлттың әлеуметтік жауаптылығы деген ойлардың тұжырымы-әлеуметтік жауаптылықтың және осы негіздегі ұлттық саясаттың басты мақсаты – байырғы қазақ жерінде құрылған ұлттық мемлекетті сақтау және нығайту.

Осы мақсатта:

- барша азаматтарды қазақ ұлтының маңында топтастыру, тәуелсіздігіміз бен егемендігіміздің баянды болуын қамтамасыз ету;
- қазақ ұлтының тарихи жадын, тілін, ділін сақтау мен жан-жақты дамыту, оның жаһандану заманындағы өзіндік ұлттық-мәдени ерекшелігін қалыптастыру және әлемге паш ету;

• елімізде тұрып жатқан барлық этностық топтардың өз тілі мен мәдениетінің дамуына шек қоймай, олардың барлығының ортақ Отаны – Қазақстан Республикасына адал қызмет етіп, оған деген сенімін арттыру өмір талабы.

Бұл үшін мемлекет пен қоғам өздерінің ерік-жігерін төмендегі негізгі міндеттерді атқару үшін жұмыл-дыруы керек:

• Қазақстан Республикасы қоғамының негізгі ұлттық құндылықтарын қалыптастыру және дамыту;
• қазақ тілін шын мәніндегі мемлекеттік тіл деңгейіне жеткізіп, оны барша Қазақстан азаматтарын біріктіретін факторға айналдыру;

• этносаралық және дінаралық саладағы мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының өзара тиімді және пәрменді қарым-қатынастарын қамтамасыз ететін жүйені қалыптастыру;

• Қазақстан Республикасы азаматтығын берген кезде үміткерлердің мемлекеттік тілді білу деңгейін, білімін, жасын, кәсібилігін, қаржылық мүмкіндіктерін, туыстық қарым-қатынастардың бар-жоқтығын негізге алу;

• шетелде тұрып жатқан қандастарымызды Отанына қайтару саясатын белсенді түрде жүргізіп, еліне қайтып жатқан қазақтарға тез арада жеңілдетілген азаматтық беру мен қоныстануын толық қанағаттанды-рарлықтай көмек көрсету;

• қазақ диаспорасы тұрып жатқан мемлекеттермен тиімді қарым-қатынастар орнатып, қандастарымыз-ға құқықтық, қаржылық, ақпараттық, мәдени көмек көрсету мәселесін мемлекетаралық деңгейде көтеріп, белсенді түрде іске асыру;

• Мемлекет құрушы ұлт ретінде ұлттық санамыздың деңгейіне, ұлттық құндылығымыздың сақталуы-на, ұлттық мүддеміздің қорғалуына ой жүргізіп, талдап саралап отыру қажеттілік.

Мемлекет құрушы ұлттың ұлттық саясатындағы басты ұстанымы – ұлттық құндылықтар негізінде Қазақ елінің экономикалық, саяси, рухани тәуелсіздігін, ел қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және жердің біртұтастығын мәңгі сақтауға, жер мен жер қойнауы байлығын (ұлттық байлығын) тек халық игілігіне жұмсап, жұртының әлеуметтік жағдайын үнемі жақсартып отыруды мемлекет тұрғысында жүзеге асыру.

Тәуелсіз мемлекеттегі моноұлт деңгейіне көтерілген қандастар тобы, бүгінгі Қазақстан жағдайында қазақ ұлты соңғы халық санағы қорытындысы көрсеткендей моноұлттық деңгейге қайта көтерілуі, Қазақстан Республикасындағы мемлекет құрушы ұлттың әлеуметтік жауаптылығын арттыра түседі.

Бүгінде қазақтың үлес салмағы 70 пайызды иектеп қалған кезде, ұлттық мемлекетті құру мәселесі ертеңгі күні толықтай шешілетіні ақиқат. Мемлекет құрушы ұлттың ішкі тұтастығы елдің әлеуметтік-саяси дамуында басымдылыққа ие болуға тиісті құндылық деп санаймыз.

Мемлекет құрушы ұлт, әлеуметтік құндылықтары, өмірлік мән-мағынасы үндескен қандастар әлеуме-ті, Қазақстанның өркениетті, инновациялық-индустриялық дамыған азаматтық және әлеуметтік қоғам ретінде дамуына мүдделі, әлеуметтік іс әрекеттері ортақ бауырластар және келешек ұрпақтың қазақы ұлт-тық болмысты бойына сіңіріп әлеуметтенуіне мүдделі азаматтар тобы деп атап көрсетеміз. Ол, Қазақстан жағдайында шетелдегі диаспора өкілдерін атамекенге оралуына, олардың мемлекет құрушы ұлт талапта-рына сәйкестенуіне мүмкіндік беретін қандастардың әлеуметтік ортасы.

Қазақстанның мемлекет құрушы ұлты, қоғамдағы барлық этностардың әлеуметтік әлеуетінің дамуына жауапты, елдің барлық азаматтарының өмірлік қажеттіліктерін қорғайды, барлық қазақстандық этностар тағдыры үшін әлеуметтік-саяси жауапты ұлт.

Мемлекет құрушы ұлт – қазақ халқының мүддесі – елдің территориялық тұтастығын сақтау, төл мәдениеті мен төлтума дәстүрін қайта түлетіп, кең қолданысқа жеткізу, жоғары технологиялық салаларды игеріп, кәсіби біліктілігін шындау, мемлекеттік тіл – қазақ тілін көркейту, сырттағы қандастарын елге оралуын қадағалау, яғни халықаралық деңгейде білімді және парасатты ұлт дәрежесіне көтеру және Қазақ ұлтының бойындағы ең бірінші миссия – өткен ұрпақтар ғасырлар бойы аңсап келген Тәуелсіздікті жаһандану заманында қорғап, сақтап, ары қарай дамыту, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отыру деп санаймыз.

Қазақ ұлтының бүгінгі тыныс-тіршілігі шынымен күрделі. Ұлтқа төніп тұрған қауіп ұлтсыздық. Асқынып кеткен дерт. Микробтары ұлттың организмін кеңінен жайлап алды. Бұл мәселеге немқұрайлы-лық таныту ұлттың түгелдей ассимиляцияға ұшырауына әкеледі. Осы бағытта жүре берсек: болашақта дамыған, өркениетті Қазақстан атты мемлекет болуы мүмкін, бірақ қазақ дейтін ұлттың болу-болмауы екіталай. Өйткені, бүгінгі ұрпақ қадым заманнан бері, атадан балаға көшіп отыратын зәуаттық таным, зәуаттық тақылеттен ажырап барады. Бұл орыстанған және батыстанған қазақтарға тән құбылысқа айналды. Осы кері құбылыс әсерін жоюда мемлекет құрушы ұлттың қазіргі қоғамдағы сандық қана емес сапалық басымдылығы да талап етіледі.

Қазақ Қазақстандағы көп этностың бірі емес. Оның аты мемлекетке берілген мемлекет құрушы ұлт. Ал этнос өкілдері – диаспоралар (азшыл ұлт өкілдері). Мемлекет құрушы ұлт ретінде қазақ ұлты Қазақстан-ның көп этносты әлеуметі арасындағы ынтымақ пен тұрақтылықты сақтаушы, оны дамытушы әрі ұйыстырушысы болып табылады. Қазақ ұлты өзге этнос өкілдеріне пана болып, асқан жомарттықпен қамқорлық көрсетіп, оны қалыптасқан дәстүрге айналдырып, қолдан келген барлық жағдайын жасап, теңдікте, үйлесімді өмір сүрудің өзегі болып отыр. Яғни, қазақ ұлты Қазақстан Республикасындағы мемлекет құрушы ұлт ретінде әлеуметтік жауаптылық қызметің өз деңгейінде атқарып отыр деп санаймыз.

1. <http://www.inform.kz/kaz/article/1215491//> Қазақстан халқы Ассамблеясының Төрағасы Нұрсұлтан Назарбаев-тың Ассамблеяның XIV сессиясында сөйлеген сөзі.

2. Лекторский В., Сафари Х.О логике развития теоретического знания. - Проблемы мира и социализма, 1976, - №12, – с. 105.

3. Мұсатаев С. Тау мен тасты су бұзар, ел мен жұртты сөз бұзар // Ақиқат. 2012 тамыз. – 46 б.

4. Қазақстан Республикасының үдемелі индустриялық-инновациялық дамуының 2010-2014 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы – Астана, 2010 ж.

5. Қазақстан Республикасының Статистика агенттігінің WEB-сайты. www.stat.kz.

6. Ұлттық саясат тұжырымдамасы – ұлттық мемлекеттің негізі // Жас Алаш №7, 26 қаңтар, 2010.

THE DEFINITION, ROLE AND POSSIBLE WAYS OF RESEARCH CULTURE DEVELOPMENT IN HIGH EDUCATIONAL INSTITUTIONS

A.S. Mizimbaeva – 1 course PhD, Abai Kazakh National Pedagogical University

Research culture is the set of shared, taken-for-granted implicit assumptions that members of a HEI hold about research and determines how they perceive, think about, and behave with the respect to research activities

Edgar Schein “Organizational culture and leadership”

Түйін

Берілген мақалада қазіргі таңда көкейкесті мәселелердің бірі жоғары оқу орындарындағы зерттеу мәдениетін дамыту қарастырылған. Әр түрлі авторлар мен дерек көздермен берілген зерттеу мәдениетінің анықтамасына сарапт-ама жасалған. Сонымен қатар, мәдениет феномені зерттеу мәдениетімен байланыста қарастырылған. Негізгі анықтаманың құрылымы берілген. Зерттеу мәдениетін дамыту жолында болатын қиындықтар анықталған. Мәселе-лерді шешу жолдары мен зерттеу мәдениетін дамыту жолдары қарастырылған.

Резюме

Данная статья раскрывает сущность такого актуального понятия на данный момент как развитие исследовательской культуры в ВУЗе. Содержится анализ определений исследовательской культуры, данные различными авторами и источниками. К тому же, феномен культуры раскрывается во взаимосвязи с исследовательской культурой. Также раскрывается структура основного понятия. Перечислены трудности

развития исследовательской культуры, которые в свою очередь могут быть в различных формах. Выявлены пути решения проблем и представлены пути связанных развития исследовательской культуры.

Summary

The given article deals with the one of the issues of current importance –research culture in HEI. Specifically, the definitions of research culture given by different authors and resources are analyzed. In addition, the culture phenomenon is exposed in respective to research culture. Clear structure of research culture is provided. Obstacles to developing a research culture come in many forms and are reviewed. More important, solutions are identified and ideas given on how culture develops.

Why it is of vital importance to concern about research culture and should we be concerned? One could say that new Universities have a problem as they are new and need to build this culture from a lower base, but not only that, it is a matter not just of building but also of changing a culture; this is much more difficult. However, with the student numbers rising and the resourcing not keeping up, the pressure is on the staff and so teaching – the service which we provide and forms the basis on which we are paid – becomes the priority. Consequently research suffers to the extent that many universities now are concerned about very Research Culture in their institutions. If we add to that the fact that many universities are formerly essentially but not exclusively, teaching institutions, we have the issues of staff who have been here a long time, do not have research experience and indeed have never been part of a “Research Culture”. For such institutions this represents not only an issue of declining research culture but a significant culture shift. One of the questions is, given the changes in the societal context of the Higher Education sector, have we changed enough, quickly enough as the world has changed around us, or have we perhaps tried to cling on just a little too long to what we know, what we knew to our comfort zone. The pressure is still on – how should we be teaching the current content to the current students in the current context and how does this impact on research. Research is closely connected with teaching.

Teaching in a University is different; we use the same word in primary school, secondary school, TAFE, Teachers Colleges, CAEs etc. but it is not the same. One of the major differences is of course the extent to which it (the teaching) is interwoven with research and the research principles. We cannot, in 3 or 4 years, teach the entire content of a discipline (given the growth rate of knowledge this would be futile). So, we do not and we do not pretend to; we teach a spectrum of fundamental and advanced content in the context of the discipline and its application and we teach how to find, understand, contextualize, analyze, criticize, apply, describe, explain etc. This is where the link to research is the strongest. Sometimes these are referred to as “generic skills”; they are much more important, indeed vital, and much more integral to the idea of Higher Education to be given the simplistic tag of being generic, some of them are quite specific. Interestingly, as if to reinforce this, the University of Melbourne refers to the triple helix, an allegorical reference to the Watson and Crick descriptor, but in this case applied to the intertwining of Research, Teaching and Knowledge Transfer:

“Research is the first strand, embracing the systematic generation of new knowledge, development of new ideas and experiment with new techniques. These activities inform student learning and provide an intellectual platform for engaging in knowledge transfer. The second strand is Learning and Teaching. It explicates a body of ideas, is informed by available research, and instills habits of inquiry that reflect the provisional nature of knowledge. The final strand is knowledge transfer. It encompasses many dimensions of interaction between academia and the wider society – from the way public intellectuals use media platforms to participate in debate, to policy work for government, industry and communities, to contract research and education services, and to the complex and risky work of creating business ventures to distribute new knowledge. According to Professor Andrew Cheetham this model is enlightening, it interweaves the three strands which build staff (through research) – students (through the T&L) – and the community (through both). People often will say that without students there will be no university, but equally without good staff there won’t be one either [1].

So, there is a concern about a Research Culture because:

- Research is the basis of how a university education works;
- It is the intellectual life blood of teaching staff;
- It should be the fundamental support of teaching;

- It is a basis of our support for our community.

What then is a research culture, and would we recognize one if we saw one? Can it be seen? Let us start with research, what is it?

The OECD definition [2]:

“Research and experimental development comprises creative work undertaken on a systematic basis in order to increase the stock of knowledge, including knowledge of man (sic), culture and society, and the use of this stock of knowledge to devise new applications. The emphasis is given to creative work, systematic, increase the stock of knowledge. The DEST definition is a little more specific to satisfy their own agenda, which is still valid [3]: “The essential characteristic of research activity is that it leads to publicly verifiable outcomes which are open to peer appraisal. Research and experimental development comprises: creative work undertaken on a systematic basis in order to increase the stock of knowledge, including knowledge of humanity, culture and society, and the use of this stock of knowledge to devise new applications, any activity classified as research and experimental development is characterized by originality; it should have investigation as a primary objective and should have the potential to produce results that are sufficiently general for humanity's stock of knowledge (theoretical and/or practical) to be recognizably increased. Most higher education research work would qualify as research and experimental development.

The other point of the term is culture. Culture (from the Latin cultura stemming from colere, meaning "to cultivate"), generally refers to patterns of human activity and the symbolic structures that give such activity significance [4]. Different definitions of "culture" reflect different theoretical bases for understanding, or criteria for evaluating, human activity. Most general, the term culture denotes whole product of an individual, group or society of intelligent beings. It includes technology, art, science, as well as moral systems and characteristic behaviors and habits of the selected intelligent entities. In particular, it has specific more detailed meanings in different domains of human activities. It is a whole behavior that has essentially been learned or cultivated. Professor Andrew Cheetham: “You only have to think of our own cultures in music, art and science... the moment we stand still, that is fail to keep learning, fail to keep cultivating, our knowledge and experience falls behind the status quo. The fact that this “culture” has to be learned makes it all the more difficult to change a culture; especially if it has become entrenched, by that is meant a behavior that has remained static or uncultivated for some time”.

So what then is a research culture?

- Research is a learned behavior; it is started these days in secondary school and is enhanced as we progress through our degrees and careers;
- The research culture is the structure that gives that behavior significance and that allows us to understand and evaluate the research activity;
- In a university then, the culture is that structure, the cultural structure based around the behavior of the staff and students that allows us to transfer the knowledge gained through this systematic process to our students and to the community;
- We pass on this and other knowledge to our students in the context of today, not yesterday, but today, along with the ability to analyze the evidence in the context of tomorrow;
- That structure is the cultural context that we must strive to build on – the continuous development. We cannot afford to stop researching, learning or we run the risk that our teaching will decrease, gradually, almost imperceptibly but inexorably in its relevance to tomorrow.

Structure of research

The ‘ideal’ structure and culture for research is that it permeates academic work. As Pratt, Margaritis and Coy (1999, p. 44) describe it:

Academics who are researching at the leading edge of their disciplines and are able to draw on this knowledge in their teaching. Graduate teaching programmes become a driving force for the development of

the departments and the graduate students themselves help in developing new knowledge and exploring the frontiers of the discipline alongside their supervisors. Graduate students, a thriving research programme, and publications in the recognized academic and professional journals and conferences are hallmarks of successful university faculties. Note however this description only relates to postgraduate students and does not address undergraduate education and the role of research there. Further, universities, faculties or schools do not always conform to this ideal type. In practice, at least five different models can be observed:

Independent researchers – there is no central research core in the unit and research is carried out by a few individuals, usually operating alone with little or no budgetary support;

Stars – most or all research is carried out by a very small number of ‘star’ performers. In this model research is limited to the scope and range of the stars’ interests.

Independent centralized model – a core group of academics carry out most of the research with other staff on the periphery and still others acting independently, but still no majority of research active staff.

Collaborative centralized – a core group of skilled academics promote research activity and gather others into the process, creating a critical mass at the central core.

Multi-core – several collaborative centralized groups can be found across the university (Shamai & Kfir 2002).

It can be seen that of the five models only the last two approach the ideal type outlined by Pratt et al. (1999). Why then is it that despite tacit acceptance that university staff should do research and that the mission of a university includes research, some academic staff, schools or faculties are not research active or less research active than others?

The literature reports a range of studies into obstacles to universities’ research performance:

1. Strategic issues:

- a university mission that emphasizes applied scholarship;
- university as a whole is struggling to remain viable.

2. Culture and values:

- a teaching focused culture;
- curricular development and delivery seem as more critical disciplines with a vocational orientation;
- resentment of staff who were not there for their students because they were researching.

3. Limited institutional resources

- lack of staff whose research is of sufficient standard to succeed in top ranked journals.

4. Lack of general research skills

- legacy staff from earlier teaching institutions who were not required or developed to do research.

5. Lack of specific individual skills and expertise in ‘playing the research game’

- lack of skills in interdisciplinary research including holistic thinking;
- creativity, intercultural competence and communication;
- no grant writing skills or confidence;
- no skills to manage projects, staff and budgets once funding is obtained;
- lack of skills and confidence in writing for ranked journals;
- lack of commitment to persist with drafting, redrafting, receiving rejections and revising papers for journals.

6. No specific research budget or funding

7. Workloads:

- high and exhausting teaching loads;
- high administrative demands;
- lack of time.

8. Industrial arrangements

- staff on casual, temporary, short term contracts for teaching-only duties.

In theory, the solutions to improving research activity and culture include addressing the obstacles outlined, although removing obstacles is not necessarily the same as encouraging research and increasing output. The ideas for improving research performance are given. It can be seen that most of the recommendations fall under the ambit of standard management practices required bringing about change in an organization.

Developing research and a research culture

High level focus:

- governments that recognize the regional mission of local universities;
- distinctive culture that embraces research as part of the academic's role;
- the research culture is an item on important committee agendas;
- strategic alignment at all levels of the university;
- clear goals;
- participative governance.

Specialized research leadership and administration unit:

- support from the Vice Chancellor, and a head of research with high status and power;
- a proactive and supportive research division or office that does more than ensure compliance;
- a centralized research office, promoting research clusters on which resources are expended;
- designated research positions;
- streamlined administrative procedures that make it easier to comply with government measurement and accounting frameworks.

Local or sub-unit factors:

- strong leadership, with research and management skills;
- decentralized organizations which enable the school or faculty to direct resources to research.

Human resource management policy, procedure and processes:

- a raft of human resource management and development including retraining or replacing original teaching staff with research focused academics through recruitment;
- individual and organization performance indicators focused on research;
- rewards and value given to research;
- developing students to become research staff;
- specific assistance with grant applications and publications (including workshops);
- providing internal, unattached or open research funding;
- reducing teaching and administrative workloads;
- collegiality, networks and informal seminars and research method sessions mentoring;
- team research projects;
- frequent communication;
- positive group atmosphere [5].

Building the culture, something that is discussed at many forums. Firstly this cannot be accomplished either quickly or easily; progress is bound to be almost as slow as the decline would be if we do nothing. Over the past few years UWS has made admirable progress by implementing a series of strategies and policies designed to increase research culture and to provide incentives to increase research output. This has been based around focus and concentration; it is a technique being employed by many universities and research institutions. It meets with resistance from those not initially included, not surprisingly. However, when starting from a lower base and with limited resources, a system of prioritization is the only way that we can proceed. There will be times when things do not quite go according to plan, but there must be a plan, this will not work by a random process. The ultimate aim of course, the nirvana, is that all staff will be research active and will have access to a Research Centre, but that cannot be achieved in one hit.

In general these actions are aimed at raising the level of dissemination, discussion, interaction and mutual support. However there is one particular action of high priority and effectiveness that many other Universities,

are doing correctly, uniformly or even at all, and that is *mentoring*. This activity of course goes far beyond just research, but it is vital to research as there are so many aspects of the research process that depend on propagation of experience, wisdom and that intangible tacit knowledge. Indeed the mentoring process starts with the supervisor-student relationship and should, must, then continue. A good mentoring program promotes understanding of the culture of the University and helps staff adjust to new or changing roles and situations. From the research perspective, mentoring networks are very significant contributors to a research culture. All senior staff ought to be mentoring several less experienced staff as well as having their own mentor. It is the intersection and interaction of these research mentoring networks that builds and strengthens the research culture, the symbolic structure mentioned earlier that will give the research its meaning in the institution. This type of academic activity is vital to the research [6].

In conclusion, it must be noted that until we understand what a research culture is and why it is important, that teaching and research are intertwined and should not be separated, it will be impossible to truly build and develop a homogeneous research culture.

1. <http://growingesteem.unimelb.edu.au/strategicplan/vision.html>.
2. OECD (2002), *Frascati Manual: Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development*, OECD: Paris. http://www.oecd.org/document/6/0,2340,en_2649_34451_33828550_1_1_1_1,00.html
3. 2007 Higher Education Data Collection Specifications for the collection of 2006 data page 8.
4. <http://en.wikipedia.org/wiki/Culture>.
5. http://www98.griffith.edu.au/dspace/bitstream/handle/10072/32464/63376_1.pdf?sequence=1
http://www.uws.edu.au/_data/assets/pdf_file/0018/7119/Item_3.6_Building_a_Research_Culture_Tabled_Doc.pdf.

NEW FORMS OF YOUTH SUBCULTURES IN KAZAKHSTAN THROUGH THE PRISM COMPARISON IN KARAGANDA AND ALMATY

O.Nikolayeva – *L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2nd year Ph.D Student in Sociology*

Түйін

Мәдениет жүйесі индивидтердің ортақ көзқарас, қызығушылықтары негізінде әлеуметік-мәдени интеграциясына әсер етеді. Мақалада жастар субмәдениеті, яғни көпшіліктен өзінің көзқарастарымен, киім үлгісімен, тәртібімен ерекшеленетін жас адамдардың қоғамдастығы қарастырылған. Жастардың субмәдениетке кіру себептері, сондай-ақ Қазақстанда көп тараған субмәдениет түрлері көрсетілген, субмәдениет нормалары мен құндылықтарының оның өкілдерінде қалыптасу дәрежесі айқындалған, субмәдениет ерекшеліктері Алматы және Қарағанды қалалары мысалында қарастырылған.

Резюме

В данной статье рассматриваются молодёжные субкультуры – сообщества, состоящие из молодых людей, отличающихся от большинства особым мировосприятием, стилем поведения, внешним видом. Приводятся причины вхождения молодых людей в неформальные группы, наиболее распространенные в Казахстане субкультуры, выявляется степень укоренённости норм и ценностей субкультур у её представителей. Особое внимание автор уделяет сходствам и различиям представителей субкультур мегаполиса и среднего города, на примере городов Алматы и Караганды.

Summary

The culture system promotes sociocultural fusion of individuals based on similarity of credo, opinion, interests. In this article are considered youth subcultures – the companies of young people, who differ from majority with special world view, lifestyle and appearance. There are some reasons of young people entering in groups, widespread subcultures in, the power of influence of subculture norms on young people, peculiarities of youth subcultures referring to Karaganda and Almaty.

The culture system promotes sociocultural integration of people based on similarity of credo, opinion, interests. Rapid technological developments, structural changes in the society and economic uncertainty influence lifestyles of young people. One of the possibilities for identification and belonging is participation in different youth cultures. Youth subcultures are oriented towards choices in music, style, sports or politics, but at the same time determined by social changes. As the media tends to focus on their negative aspects, distinctive youth lifestyles have often been associated with deviance.

In this paper are considered youth subcultures – the companies of young people, who differ from majority with special world view, interests, lifestyle and appearance.

The youth subculture is a group of youth with certain characteristics. The youth subculture characteristics can be clothing, hair or foot styles that they all encompass. Lots of times the youth subculture can be around a certain type of music. There are lots of different youth subculture groups all over the world.

[Socioeconomic class](#), [gender](#), [conformity](#), [morality](#), and [ethnicity](#) can be important in relation to youth subcultures.

During the period of social transformation forming of inner word and behavior of youth is a one of most important problems in contemporary society. Importance of studying of youth as social group is caused by a few factors. First, the youth is a special group, whose views and prospects of development allow to predict dynamics of development of social, political and cultural processes in the future. Secondly, social changes, structural transformations of all sphere of public life have influenced on socialization of youngsters, on all aspects of life of young generation; thirdly, youngsters are highly subject of influence of new ideas.

Youth subcultures can be defined as meaning systems, modes of expression or lifestyles developed by groups in subordinate structural positions in response to dominant systems – and which reflect their attempt to solve structural contradictions rising from the wider societal context [1; 232].

It may be difficult to identify certain subcultures because their style (particularly clothing and music) may be adopted by mass culture for commercial purposes.

Businesses often seek to capitalize on the subversive allure of subcultures, which remains valuable in the selling of any product. This process of [cultural appropriation](#) may often result in the death or evolution of the subculture, as its members adopt new styles that appear alien to mainstream society. This process provides a constant stream of styles which may be commercially adopted.

Main question in this paper is «How the size of city influence on contemporary subcultures?» There are some reasons and motives of young people entering in informal groups, widespread subcultures in Kazakhstan and in the west countries, differences and similarities between them, main features of contemporary subcultures, the power of influence of west subcultures on young people.

Concept of culture has a various meanings. One of them refers to the spiritual and material achievement of

humanity. On the whole it is possible to distinguish three kinds of culture. They are elite culture, folk culture and popular culture. These cultures are closely connected with one another and one culture is part of the others. Elite culture is a highly developed sphere, it is comprised of painting, sculpture, architecture, literature, music. Folk culture is the culture of everyday life and routine relations of social life. Folk culture consists of traditional knowledge and practice. It is like a habit of people, thus this culture does not change very quickly. Popular culture is mass culture. It is a professionally organized sphere that works for a large mass of people. Popular culture gives people, especially young, standards to be what they like. But not everyone wants to follow standards.

Today it is quite often possible to meet the young people, looking non-standard. The main idea is to be different from majority.

Most part of youth subcultures concerned with music.

It is interesting to note that sub-cultures follow a cycle. At first they shock then provoke a strong response. As soon as the sub-culture gains momentum it magnetizes youth in search of rebel unity. Many adopt it for fun, and play at rebellion in their leisure time [2].

The sub-culture rapidly ceases to express serious dissent. In the end it becomes another recognized and colorful part of urban culture.

One of the possibilities for identification and belonging is participation in different youth cultures – the companies of young people, who differ from majority with special world view, interests, lifestyle and appearance. Youth subcultures are often distinguished by elements such as fashion, beliefs, slang, dialects or behaviors.

There is a group of questions which will be considered at first of all. What is subcultures for young people? Why are they enter in this groups? What does it give for them?

We had explored this problem by the method of half-structured interview. Object of a study was young people aged 14-29 from Karaganda and Almaty. In this cities this phenomenon widespread more, than in the others. It was a people who involved in subcultures: gothic, alternative, emo, heavy metal, rockers, skaters, role players, punks, hippies, anime.

We classified the main reasons of involving of youth in subcultures:

- Possibility of attract attention, to be in the limelight
- Realization of requirement for expansion of outlook and aspiration to seize more considerable social space, changes of a circle of the dialogue
- Romanticism: a combination of idealism and sacrifice, heroism and adventures, interactions with the unknown things
- Possibility of self-expression
- Search of adherents (people with the same interests)

Search of themselves (personality)

- Feeling of loneliness
- Shortage of mutual understanding (in a family for example)

Main motives of involving in subcultures possible to illustrate by they answers on this question:

1. Communication.

«I found close people. I don't feel myself lonely, I have people who understand and support me»

«I like my live, I like my environment, I have good fiends with the same interests.

2. Searching for attention.

«If people look at you, it means that they draw attention to you, and doesn't matter what do they think!»

3. Opportunity of disengage oneself from social reality

«If somebody thinks that anime is just a cartoon, hi isn't right. It's a special reality. There are philosophic themes considering in anine. When you fell breaking down, it helps you to forget about your problem, to see the thinks from the other side».

4. Possibility of self-expression, joy of creation.

«I express myself in creation, without it I can't be myself, you should see my works for to understand me».

«Most of us crazy on music, this mean that just listen music it's not enough, the wanna be musicians!»

The widespread subcultures in Kazakhstan: gohic, althervative, emo, heavy metall, rockers, skaters, rastafarians, role players, bikers, punks, hippies, anime. Most part of youth them: gohic, althervative, emo, heavy metall, rockers, rastafarians, punks concerned with music.

Main features of contemporary subcultures prom our point of wiew:

- Influence of the Internet and media on subcultures by informing on them and giving an opportunity to a finding like-minded person.

- Some of them, For example anime, role players, promotes to disengage oneself from social reality, they create alternative word.

- Erasing of borders between different subcultures.

- Less extent of radicalism.

- More tolerance to subcultures from a society.

All these subcultures came from the west counries (West Europe and USA), but they was changed and interpritated [5; 153].

The last subcultures in Kazakhstan is gohic, althervative, emo, skaters, role players, anime. But it also has subcultures, existing before independence of Kazakhstan (heavy metall, rockers, rastafarians, bikers, punks, hippies). But this two groups subcultures has more similitities with each other, than the punks, heavy metall, rockers and contemporary punks, heavy metall, rockers. In the West subcultures are more different, and separated from each other, scopes of age of people who involved in subcultures is more wider, than in Kazakhstan. Most part of people left sybcultures after founding permanent work or marriage.

«Subcultures is a Fashion or life?». We can't choose one answer for all people, who involved in subcultures. Because Subcultures is not homogenous. When we had data analized we separated informants on five groups depened on inentification:

1) People, who has strong subcultural idenity, popular in their groups;

2) People, who just imitate (mainly apperance);

3) People, who denying belonging to certain subcultures, but who has characterictic of them;

4) People who calls themselves to subcultures, but hasn't knowledge about subcultures, and don't accentuate it on apperance;

5) So called «neformals», who doesn't belong to certain subcultures and communicate with different subcultures.

For second and fourth groups it's the fashion. But it doesn't mean that for all people from others group it's a life. But in our country it's part of life not for a long time, it overs when people find they place in life (job and family mostly).

The main reasons of involving of youth in subcultures communication and self-expression: possibility of attract attention, to be in the limelight; realization of requirement for expansion of outlook and aspiration to seize more considerable social space, changes of a circle of the dialogue; romanticism: a combination of idealism and sacrifice, heroism and adventures, interactions with the unknown things; possibility of self-expression; search of adherents (people with the same interests); search of themselves (personality); feeling of loneliness; shortage of mutual understanding (in a family for example).

Table 1. Differences between youth subcultures in the Karaganda and Almaty cities

Subcultures of Karaganda	Subcultures of Almaty
1. Blurring the boundaries between the subcultures	Separately and the relative isolation of the subcultures
Example:	
Intercommunication (interaction) between members of different subcultures, common informal events, gathering venues	Intercommunication (interaction) between members of different subcultures occurs but to a lesser degree, and some subculture beam are disposed negatively towards the other subcultures' beams, and conflicts also occur between them
2. Weak differentiation, or lack thereof in some subcultures	Degree of differentiation – subculture can be segmented into smaller varieties
Example:	
<div style="border: 1px solid black; width: 150px; height: 100px; margin: 20px auto; text-align: center; padding: 5px;">Goths</div>	<div style="text-align: center;"> <p>Mopie Goths Cyber Goths Fairy Goths</p> <pre> graph TD A[Goths] --> B[Mopie Goths] A --> C[Cyber Goths] A --> D[Fairy Goths] A --> E[Moderated Goths] A --> F[Medieval Goths] </pre> <p>Moderated Goths Medieval Goths</p> </div>
3. Representation in a less degree in terms of sub-cultural trends	Many varieties of subcultures
Example:	

Gothic, althernative, emo, skaters, rockers, rastafarians, bikers, punks, anime	Gothic, althernative, emo, skaters, rockers, rastafarians, bikers, punks, anime, stalker, heavy metall, trash, parkour
4. The target audience is more extended in its representation	Conducting activities aimed at identification of subcultural trends
Example:	
Rock-music concert	Gothicfest, rockfest, concerts of alternative music
5. The lack of thematic periodicals	Availability of periodicals for a certain types of audience
Example:	
-	Magazine "Neformal"

The widespread subcultures in Kazakhstan: gohic, althernative, emo, heavy metall, rockers, skaters, rastafarians, role players, bikers, punks, hippies, anime. The last subcultures in Kazakhstan is gohic, althernative, emo, skaters, role players, anime. But it also has subcultures, existing before independence of Kazakhstan (heavy metall, rockers, rastafarians, bikers, punks, hippies). But this two groups subcultures has more similatities with each other, than the punks, heavy metall, rockers and contemporary punks, heavy metall, rockers.

All these subcultures came from the west counries, but they was changed and interpritated (from West, to Russia, and from Russia to Kazakhstan, thus it came through double interpretation). In the West subcultures more different, and separated from each other, age scopes of people who involved in subcultures is more wider, than in Kazakhstan. Most part of people leave sybcultures after founding permanent work or marriage. For most part of youth who involved in subculture it`s a temporal phenomenon. But we should to explore it, because it takes significant part of people`s life and may affect on they further life.

Thus, as result of surveys conducted in Karaganda and Almaty cities, in addition to the similarities between the subcultures of these cities, there have been identified a number of differences as well, which, in our opinion, can be explained, above all, by influence of the size and complexity of the social community. A complex system is more likely to be the multicast. The division of subcultures into subspecies, the entertainment events` and leisure activities` focusing more narrowly on a certain target audience, the subcultures trends` diversity, the relatively separated nature of subcultures – all the above mentioned points provide evidence of greater differentiation of Almaty subcultures. The Almaty City, as a metropolis, in this case represents a complex system, which is characterized by a high degree of differentiation manifested in the division of the structural components of its component parts as well as their relative autonomy.

1. Brake, M. (1985). *Comparative youth culture: The sociology of youth culture and youth subcultures in America, Britain and Canada.*

2. *Defining culture and cultural patterns* <http://www.liveinternet.ru/users/imp crazy/post162789780>.

3. *Culture of the youth.* www.bibliofond.ru/view.aspx?id=62781.

4. Austin, Joe. "[Youth Culture.](#)" *Encyclopedia of Children and Childhood in History and Society.* 2004.

СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ МОЛОДЕЖИ: ОБРАЗОВАНИЕ И ПРОФЕССИЯ

Р.С. Салыкжанов – к.соц.н., доцент ЕНУ им. Л.Н. Гумилева

Түйін

«Білім алу және кәсіп: жастардың әлеуметтік капиталы».

Мақалада жастардың әлеуметтік мәдени бейімделу мәселелеріне арналған нақтылы қолданбалы зерттеудің нәтижелері талданған.

Автор жастардың кәсіп таңдау және білім алуға байланысты ұстанымдарын анықтаған.

Ұсынылған қорытындылар сауалнама нәтижелеріне сүйеніп, жастардың аталған ұстанымдарын инновациялық деп белгілеген.

Резюме

В статье Салыкжанов Р.С. «Социальный капитал молодежи: образование и профессия» анализируются данные конкретного прикладного исследования посвященного вопросам социокультурной адаптации молодежи.

Автор для обсуждения предложил проблемы связанные с выбором профессии и отношения к образованию.

Предложены выводы, которые опираются на данные опроса и могут характеризовать установки молодежи в сфере образования и профессии как инновационные.

Summary

Social capital of youth: education and profession.

This article analyzes the specific applied to the research devoted to the issues of socio-cultural adaptation of youth.

Author have proposed to discuss issues related to occupational choice and attitude to education.

Proposed conclusions, which are based onscreen data and can characterize these of young people in education and employment as innovative.

В Казахстане на протяжении нескольких лет официальная риторика властей подчеркивает значимость разработки молодежной проблематики, решения социально-экономических проблем молодого поколения. Одно из условий баланса стабильности общества – формирование человеческого потенциала как основа социальной системы.

Человеческий капитал это не только демографическое состояние народа, но и часть качественного социального капитала. Наибольший резерв общества сосредоточен в молодежной среде: мобильность, высокий уровень физической и социальной активности и жизненный оптимизм являются объективными условиями социального окружения молодых людей. Данный исследовательский подход является одним из ключевых современных исследований в социологии молодежи [1].

Развитие молодежного капитала как фактора развития общества – приоритетная задача, практикуемая развитыми странами, возведенная в ранг государственной политики [2].

В настоящее время в Казахстане происходит переоценка старых и выработка новых ценностей, формирование новых эффективных подходов для преодоления возникающих трудностей. В данных

условиях особое значение имеют те социальные группы, которые обладают творческим, инновационным потенциалом. Официально декларируемый в Республике Казахстан стратегический ориентир социализации молодежи – формирование новой генерации людей с инновационным, творческим типом мышления, с развитой мировоззренческой культурой, высококвалифицированных профессионалов с этически ответственным отношением к миру – ставит перед социологической наукой задачу адекватной модернизации теоретического арсенала социализации в соответствии с социальным заказом гражданского общества и демократического государства с социально-ориентированной рыночной экономикой.

Однако трансформационные процессы в молодежной среде в условиях личностной свободы и социального выбора создают определенные социализационные риски, среди которых особо следует выделить размывание и девальвацию системы традиционных культурных ценностей, сложившегося механизма преемственности поколений и, как следствие, разрыв социокультурных связей, процессы унификации духовной и материальной культуры. Каскадная диффузия западных стандартов поведения на постсоветском пространстве, в том числе в Казахстане, не всегда и не во всем приемлемых для сложившегося менталитета общества, способствует усилению бездуховности, падению образовательного и культурного уровня значительной части молодежи и вызывает в обществе моральные паники, негативно влияющие на все стороны ее общественной жизни.

Провозглашенное развитие человеческого капитала как государственная стратегическая задача требует пристального внимания и активного привлечения молодого поколения к ее решению. Молодежь должна чувствовать, что она включена в систему государственного и общественного развития, когда каждый несет ответственность за свою деятельность.

В 2012 году Научно-исследовательский центр «Молодежь» при ЕНУ им. Л.Н. Гумилева реализовал большой исследовательский проект по изучению проблем социокультурной адаптации молодежи городов Казахстана. В данной статье предлагаем обсудить вопросы, связанные с установками молодых людей в сфере образования и профессии. Научные поиски по данной теме предпринимались неоднократно, как наиболее полный опыт следует отметить работу российских коллег [3].

Для массового опроса применена стратифицированная многоступенчатая территориальная кластерная выборка. Объем республиканской выборочной совокупности составил 1200 человек. Точность в $\pm 5\%$ при вероятности $p=0,5$ может быть обеспечена с доверительным интервалом в 95%.

В массовом опросе по этнической принадлежности доля казахов среди всей совокупности опрошенных составила 82,1%, русских 15%, представителей других этносов 2,9%. По полу доля представителей женского пола составила 59,9%, мужского – 40,1%. По уровню образования в выборке превалирует молодежь с высшим и средним специальным образованием, см. рисунок 1.

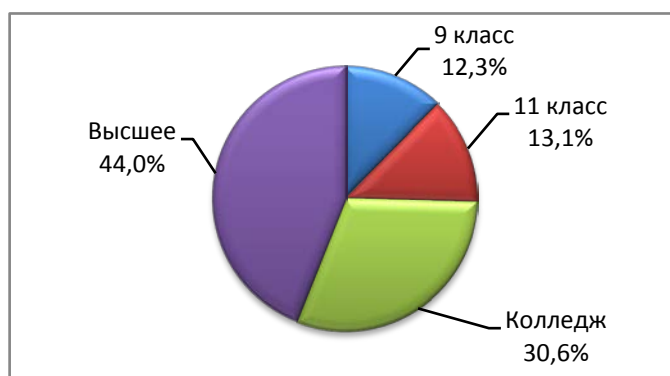

Рисунок 1. Уровень образования респондентов

Распределение респондентов по регионам представлено на рисунке 2. Анализ осуществлялся исходя из группировки респондентов по регионам условно Центр, Восток, Юг, Запад и Север.

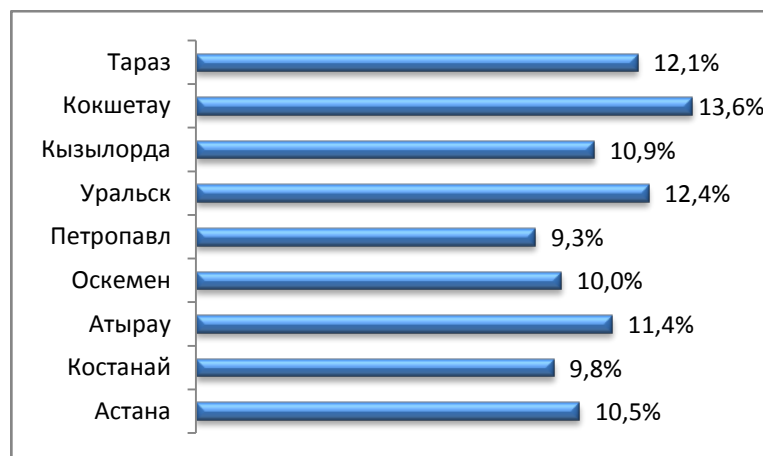

Рисунок 2. География исследования

Обработанные анкеты свидетельствуют, что по роду деятельности 43,1% респондентов заняты учебной. Работают 41,8% опрошенных, на момент опроса 9,6% респондентов были ничем не заняты.

Полностью довольных выбором профессии респондентов 55,4%, скорее довольных 27,5%, что в сумме составляет около 83%, см. рисунок 3. Сумма процентов «скорее не довольных» и «полностью не довольных» вместе с затруднившихся ответить на данный вопрос составила 17%.

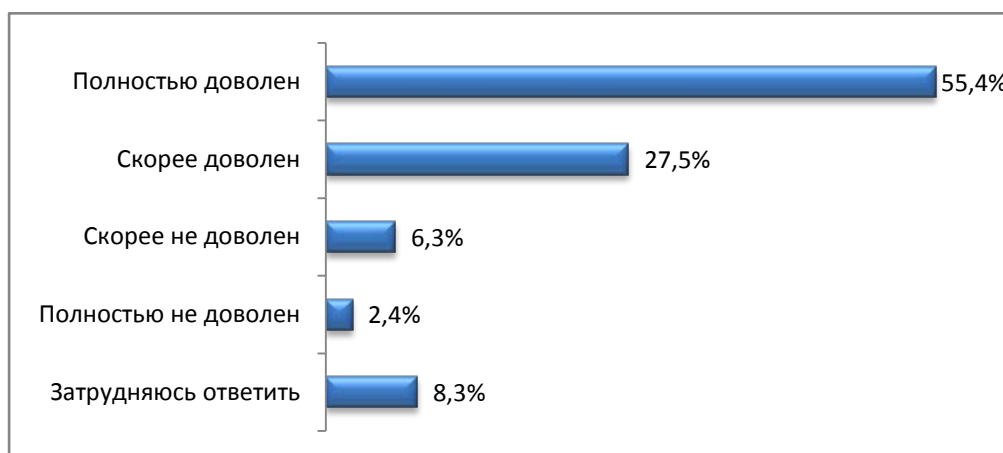

Рисунок 3. Насколько Вы удовлетворены выбором профессии?

Интересно, что удовлетворенность выбором профессии связано с условиями поступления: те, которые выбирали место учебу и специальность самостоятельно, впоследствии чаще довольны своим выбором. Соответственно, та молодежь, которая исходила из принципа «главное поступить» или «родителям виднее», менее довольна той профессией, которую теперь осваивает, см. рис 4.

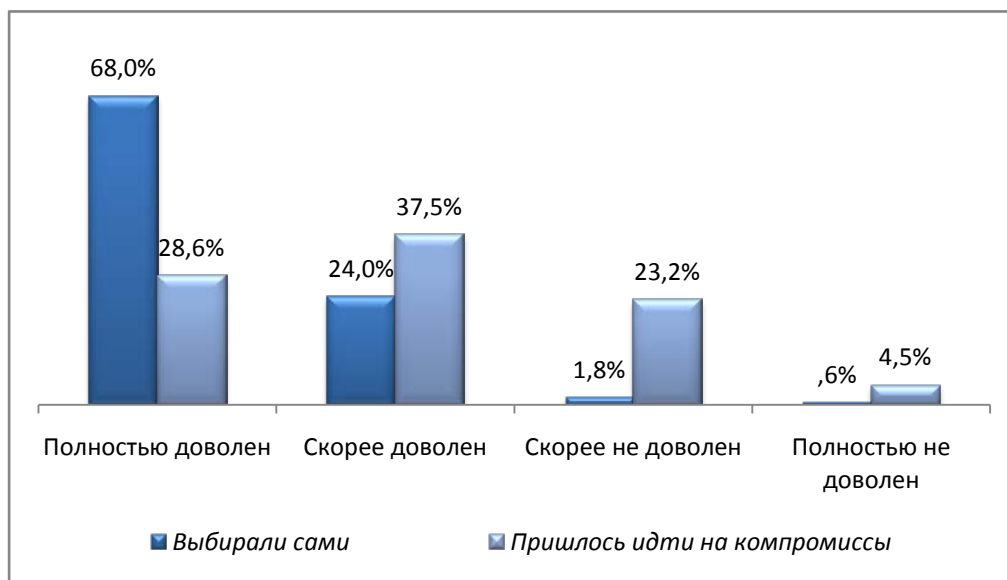

Рисунок 4. Зависимость удовлетворенности выбором профессии условий и мотивов поступления

Качеством получаемого образования полностью довольны 42,7% респондентов, скорее довольны 36,3%. Недовольных в целом 15%, если сюда добавить респондентов, затруднившихся ответить, то эта доля увеличивается до 21%. То есть, каждый пятый молодой человек недоволен качеством получаемого образования.

По полу полностью довольных качеством образования респондентов больше среди мужчин – 48,5%, среди женского пола эта доля составляет 37,3%. Скорее довольных 29,9% и 41,2% соответственно.

Вместе с выбором профессии и удовлетворенностью качеством получаемых знаний большую роль играет то, как сам учащийся относится к учебе. Тревожно, что только половина опрошенных молодых респондентов учатся с полной отдачей, см. рисунок 5. У остальной части молодежи наблюдается более охлажденное отношение к учебе.

Рисунок 5. Как лично Вы относитесь к учебе?

У тех респондентов, которые высоко оценивают качество образования, чаще личное отношение к процессу учебы более добросовестное, см. рисунок 6.

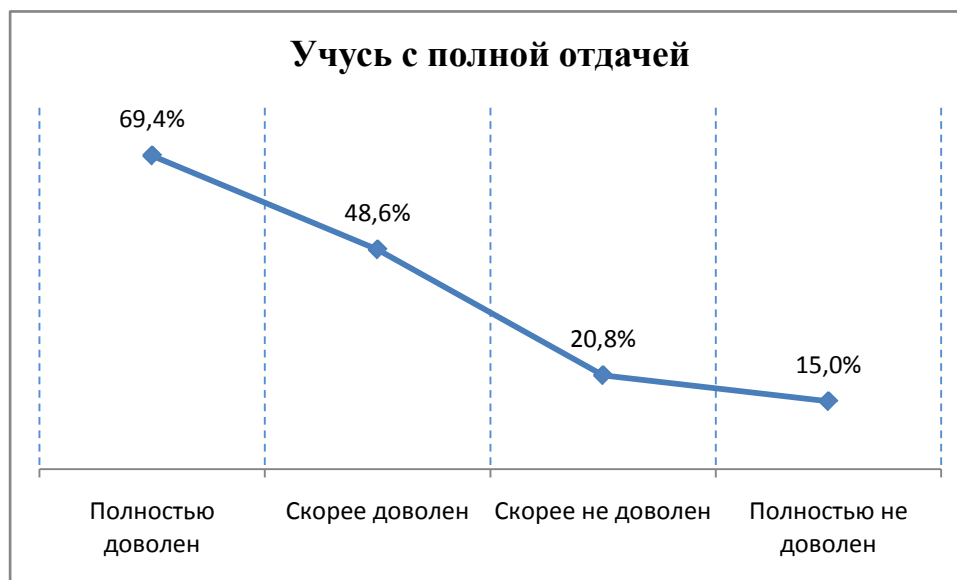

Рисунок 6. Отношение к учебе в зависимости от оценки качества образования

Аналогичная зависимость зафиксирована и с таким переменным, как удовлетворенность выбором профессии. Среди полностью удовлетворенных профессией больше учащихся с полной отдачей, их 62,4%. Среди скорее удовлетворенных респондентов эта доля равна 43,6%; среди скорее не удовлетворенных – 18,2%.

Если обратиться к аксеологической стороне учебы, то престижность высшего образования является главным мотивом образовательной стратегии молодых респондентов, см. рисунок 7. На втором месте – это возможность получения высокой зарплаты, на третьем – ценность самой профессии. К сожалению, такой мотив как «стать полезным обществу» оказался на последнем месте.

Рисунок 7. Если Вы учитесь или собираетесь учиться, то для чего?

Наблюдается взаимосвязь ответов на данный вопрос (через статистику χ^2) с регионом проживания. Рыночная мотивация, то есть учеба ради получения высокой заработной платы важнее для молодежи севера страны, см. рисунок 8. А на западе Казахстана чаще других отмечали важность престижности высшего образования.

Рисунок 8. Конечная цель получения образования. *Ответы по регионам*

Также заслуживает внимание следующий 9 рисунок: для молодежи, которая учится с полной отдачей, чаще, чем другим важен аспект престижности наличия высшего образования. В свою очередь, тем, кто менее добросовестно относится к учебе, чаще важен сам факт наличия диплома.

Рисунок 9. Конечная цель получения образования.

Ответы в зависимости от отношения респондентов к учебе.

Обращает внимание то, что удовлетворенные выбором будущей профессии респонденты ориентированы в будущем работать по ней, см. рисунок 10.

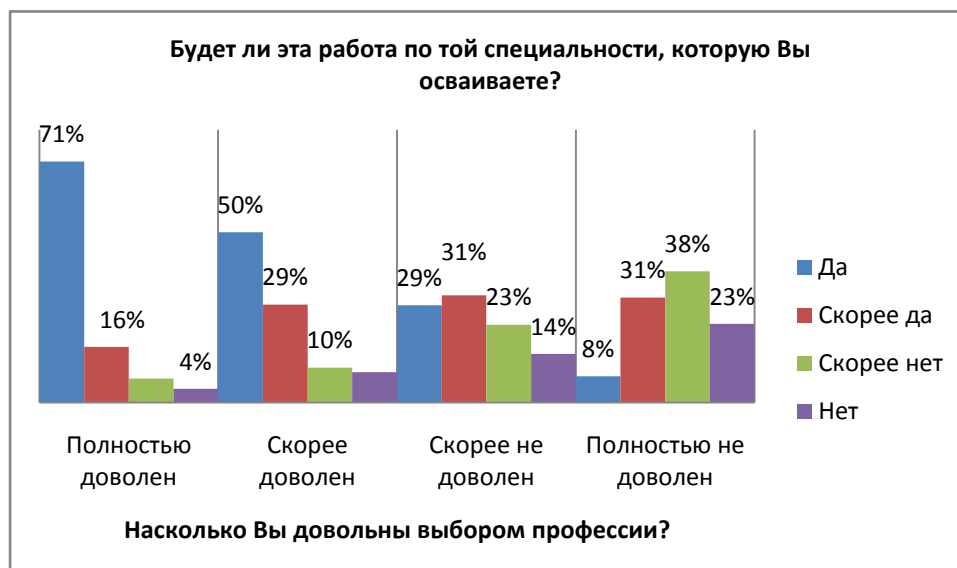

Рисунок 10. Связь между удовлетворенностью выбранной профессией и трудовой ориентацией

В качестве выводов, которые пока носят предварительный характер, и могут быть дополнены данными фокус-групп могут быть следующие.

Самостоятельный выбор будущей профессии выступает очень важным моментом для молодого человека, поскольку влияет в дальнейшем на успеваемость и удовлетворенность своей профессией.

Молодежь ощущает на себе невысокое качество получаемых знаний – полностью довольных качеством образования лишь 43% от опрошенных. Важно понимать, что отношение к учебе, как показали результаты, зависит от того, как молодой человек оценивает качество преподавания и передаваемых знаний. И пока с полной отдачей учатся только половина из опрошенных. На наш взгляд это низкий показатель.

Отвечая на вопрос для чего они учатся – на первое место молодежь поставила престижность обладания высшим образованием, а затем и доход. Оба эти фактора, как известно, выступают показателями статуса индивида в стратифицированном обществе. То есть, высшее образование важен как атрибут классового признака человека. Такое отношение к высшему образованию, на наш взгляд, связано с тем, что в ВУЗах и в общественном сознании наблюдается перекося в сторону усиления общего капитала (получение общих навыков, знание компьютера и другого языка, наработка связей) в ущерб специального капитала (непосредственные знания выбранного предмета в глубину). Возможно именно такой спрос (на общий капитал) доминирует на национальном рынке труда.

Довольно большая группа молодых людей хотели бы в будущем работать в системе государственного управления, что также подтверждает тезис о востребованности в обществе в первую очередь общего капитала. Чаще пойдут работать по специальности, полученной в учебном заведении те респонденты, которые довольны своим выбором.

1. Ювенология и ювенальная политика в XXI веке: опыт комплексного междисциплинарного исследования // Колл. монография / Под ред. Е.Г. Слуцкого. – СПб.: Знание, 2004;

2. Мемлекеттік жастар саясаты: Қазақстан әлемдік тәжірибе тұрғысында / Зайниева Л.Ю. - Өңдел. тол. 2-ші бас. – Алматы: Дайк-Пресс, 2009.

3. Константиновский Д.Л., Вознесенская Е.Д., Чердническо Г.А., Хохлушкина Ф.А. Образование и жизненные траектории молодежи: 1998-2008 годы. –М.: ЦСПиМ, 2011.

ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ

ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ

СИСТЕМНО-МАТЕМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

У.А. Асаналиев – к.пол.н., и.о. доц., ИГЗ КГУ им. И.Арабаева

Түйін

Мақалада математикалық модельдеу принциптері тұрғысынан саяси жүйелерді талдаудың ұқсас моделі қарастырылған.

Резюме

В данной статье рассматриваются аналоговая модель политической системы с точки зрения принципов математического моделирования.

Summary

This article examines the analog model of the political system from the point of view of the principles of mathematical modeling.

Традиционно применяемый в политологической науке системный подход к анализу категории «политическая система» нуждается в совершенствовании посредством привлечения принципов и метода моделирования, что позволит расширить прогностические возможности современного научного знания.

Применение системного и математического значения методологических подходов к анализу политиче-ских процессов и явлений позволяет современной науке выйти на уровень прогностического осмысления перспектив развития политического пространства, возможностей его адаптации к внешним и внутренним факторам.

Построение нелинейных моделей политических процессов широко применяется в рамках изучения избирательных технологий и политических партий, политического процесса, анализа революционных трансформаций и др. [1]. Вместе с тем, применение данной методики без достаточной концептуальной базы снижает возможности прогнозирования политических процессов. Основной причиной сложившейся ситуации, по мнению О.Ф. Шаброва, является специфичность объектов социально – политической сферы: их подвижность, сложный состав, неоднородность. Это порождает необходимость при построении интуи-тивных политических моделей руководствоваться сценарным подходом и качественными методами [2].

В науке оформилась следующая классификация социально-политических моделей [3]:

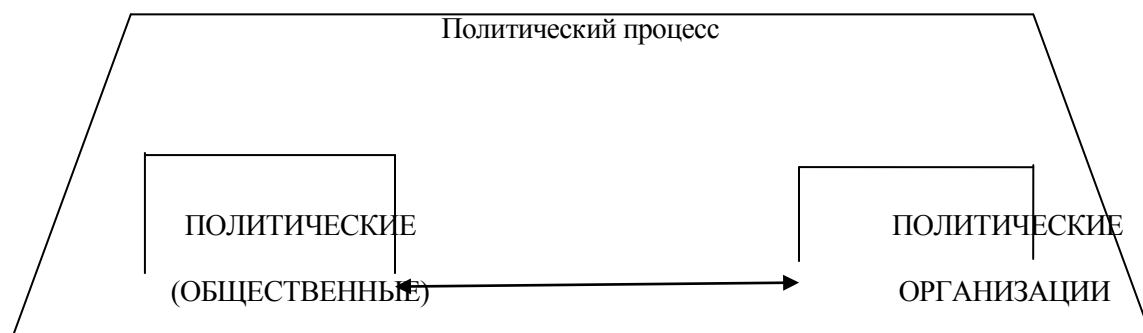
1) модели – концепции, основанные на выявлении и анализе общих закономерностей и представлении их в виде когнитивных схем, описывающих логические связи между различными факторами, влияющими на политические процессы (И.Валлерстайн, Д.Истон, Г.Алмонд и др.). Такие модели отличаются высокой степенью обобщения и обладают исключительно логическим, концептуальным характером;

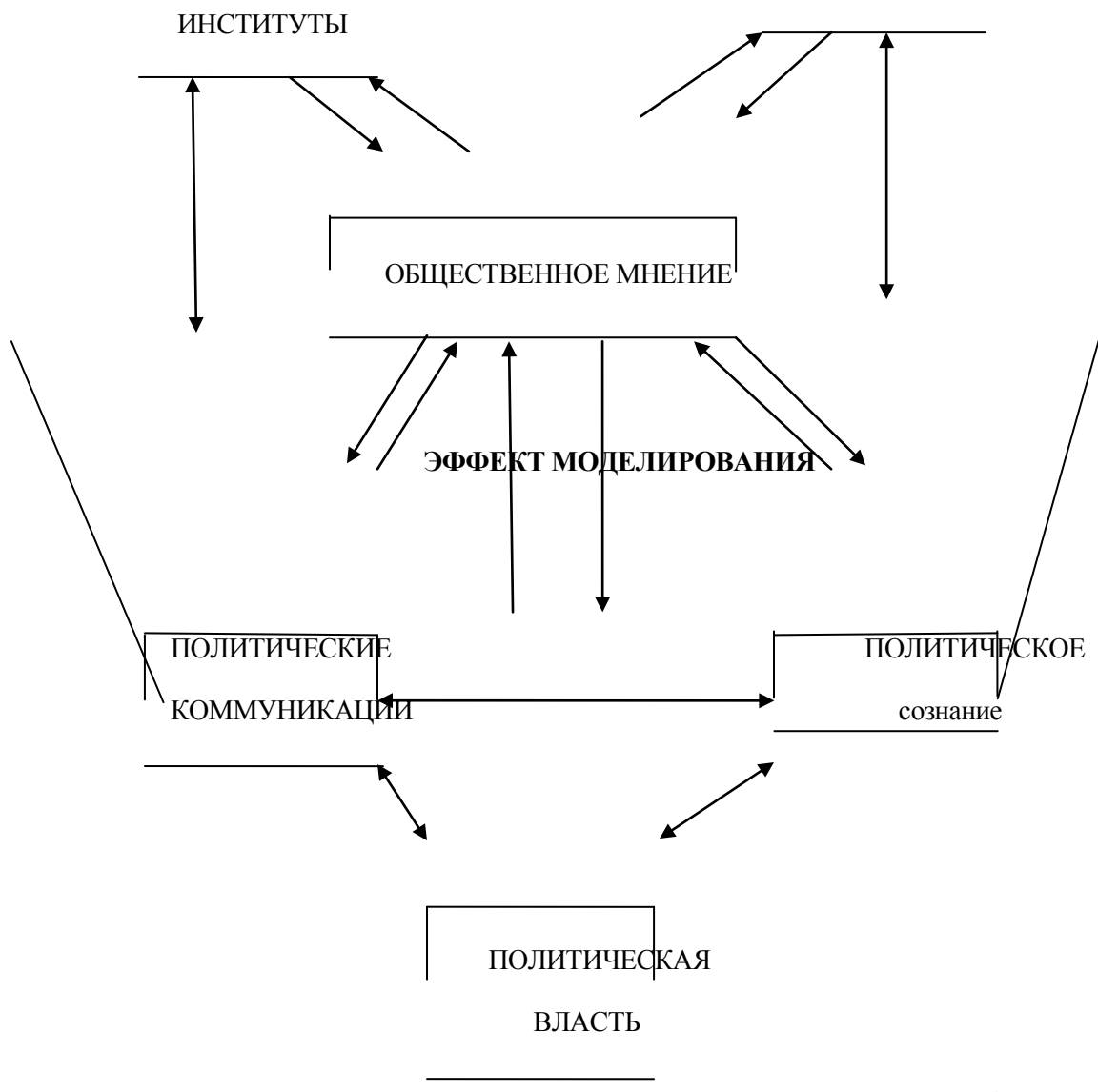
2) частные математические модели имитационного типа, посвященные описанию конкретных политических событий и процессов (П.Бурдые, Т.Скокпол). В подобных моделях основное внимание уделяется учету и описанию факторов и процессов, описывающих влияние на рассматриваемые явления;

3) математические модели, являющиеся промежуточными между двумя указанными типами. Эти модели описывают несколько политических процессов. Их задачей является выявление базовых закономерностей, характеризующих протекание процессов рассматриваемого вида (С.Ю. Малков, В.В. Лебедев).

Ключевые идеи в области математического моделированию сложных нелинейных систем принадлежат Фон Нейману, О.Моргенштерну, Л.фон Берталанфи, И.Пригожину, Г.Хакену, Н.Н. Моисееву, В.В. Воробьеву и др. Моделирование динамики нелинейных систем проводится на основе использования многомерных дифференциальных уравнений. Принимая во внимание сложность и субъективность политических процессов и явлений, наиболее эффективным механизмом их моделирования выступает модели-концепции (или аналоговые модели) [3]. Они замещают исследуемый объект видимым аналогом, который ведет себя как реальный объект, но не выглядит как таковой. Основой создания такой модели политической системы является логическое описание принципов функционирования системы, процессов ее самоорганизации и эволюции с учетом сложившихся конкретно-исторических условий.

Отличительной особенностью политических систем является их субъективный состав. Они состоят из активных субъектов (акторов), осуществляющих целенаправленную политическую деятельность в соответствии с принимаемыми ими решениями и способных к изменению стратегии и тактики своей деятельности на основе рефлексии. Субъекты, как правило, преследуют несовпадающие, а часто и прямо противоположные цели, что провоцирует неустойчивость политических систем, снижение возможностей прогнозирования их динамики [4]. В качестве ключевых акторов конструируемой системно-математической модели выступают: общественное мнение, политические институты, политические организации, политические коммуникации, политическая культура и политическая власть. На рис. 1 представлена структура системно-математической модели политической системы.

Внутренняя структура политической системы в рамках системно-математической модели определяется преимущественно общесистемными принципами: единства системы как сложносоставного феномена, наличием связи как признака системности, иерархии элементов системы, их ранжирование, функциональности. *Политическая система*, таким образом, представляет собой комплекс структурно взаимосвязанных и иерархично организованных элементов общественной структуры, включающий общественное мнение, публичные институты, отношения, коммуникации и т.д., порождающие математический эффект и усиливающие адаптационные возможности системы. Параметром порядка в системе выступает общественное мнение, подчиняющее себе личные мнения отдельных людей и распространяющее свое влияние на более широкий круг политических акторов.

Таким образом, целостность и устойчивость политической системы обеспечивается наличием структурного взаимодействия, информационного обмена между общественным мнением, с одной стороны, и институтами, нормами, функциями, идеями и отношениями, с другой.

Общественное мнение как параметр порядка политической системы, предполагает аккумуляцию интересов отдельных граждан, посредством предоставления им возможности публично выражать свое мнение по спорным вопросам общественной жизнедеятельности. При этом общественное мнение и мнения отдельных граждан должны взаимно обуславливать и стабилизировать друг друга посредством различных общественных организаций, иных форм добровольных объединений граждан. Все остальные элементы политической системы должны

находиться в подчинении данного параметра порядка и реализовывать его установки и ценности. По мнению Г.Хакена, подобный статус общественного мнения обеспечивается лишь в рамках демократической политической системы [5].

Политическая власть представляет собой подчиненный компонент политической системы, поскольку она аккумулирует общественное мнение и переводит его на язык политических решений. Определяя содержание понятия, мы остановимся на системной и структурно-функциональной концепциях власти. Власть представляет собой особенное интегративное свойство социальной системы, имеющее целью поддержание ее целостности, координацию общих коллективных целей с интересами отдельных элементов, а также обеспечивающее функциональную взаимозависимость подсистем общества на основе консенсуса граждан и легитимизации лидерства [6]. Политическая власть выполняет задачу поддержания стабильности функционирования параметра порядка политической системы.

Под *политическими (общественными) институтами* мы понимаем формальные и неформальные соглашения между людьми, приобретшие статус общественного мнения, действие которых регулируется применением определенных правил в процессе принятия политических решений. Источником формирования институтов должны выступить общественные структуры, придающие им легитимный статус. Наиболее влиятельными политическими институтами должны стать различные формы самоорганизации граждан и общества в целом. В то же время, политическая власть как организующий компонент политической системы, призвана создавать отдельные формально-правовые институты, поддерживающие развитие различных форм самоорганизации общества, но не вмешивающиеся в их жизнедеятельность, такие как правительство, парламент, судебная система, политические партии, государственная служба, вооруженные силы, местное управление, общественно-политические организации и др.

Политические коммуникации как элемент политической системы складываются в обществе по мере формирования политической системы и зарождения политической жизни. Коммуникативная подсистема обеспечивает взаимоотношения и взаимосвязи между субъектами и институтами политической системы общества, посредством обмена информацией. С точки зрения системно-математической модели, процесс производства, передачи, принятия, обработки и преобразования информации в новые формы, преимущественно посредством средств массовой информации, составляет основу взаимоотношений между элементами политической системы, т.е. создает *эффект моделирования*. Функция обмена информацией является неотъемлемой характеристикой общественного мнения, способствуя его формированию и развитию

Политическое сознание как элемент политической системы складывается под влиянием конкретной политической и социальной практики. Применительно к нашей модели, политическое сознание выступает в качестве системы убеждений, верований и чувств, которые придают порядок и значимость политическому процессу и которые обеспечивают принятие основополагающих правил, направляющих поведение людей, общества, институтов в политической системе [7]. Таким образом, сознание выступает в качестве системного выражения общественного мнения, ценностей, идеалов, идей и убеждений относительно принципов политической организации, устройства политической власти, функционирования политических институтов и политических коммуникаций.

Политические организации как элемент политической системы наряду с политическими институтами выполняют функцию целеполагания по отношению к общественному мнению, но в отличие от институтов, могут представлять собой самостоятельный параметр порядка, конкурирующий или взаимодействующий с общественным мнением. Общественные организации, группы давления, политические партии воплощают в своей деятельности процесс социального творчества, вырабатывают новые формы общественной жизнедеятельности. Усиление корреляции параметров порядка может в дальнейшем привести к переходу политической системы в неравновесное состояние.

Целенаправленный характер деятельности субъектов повышает роль и значение процессов самоорганизации в политических системах. При этом принципиальная непредсказуемость данных процессов отнюдь не означает отсутствие в них логической структуры. Посредством механизма самоорганизации формируются устойчивые состояния (аттракторы), к которым эволюционируют

системы, несмотря на хаотический характер этого движения. В политической сфере наиболее устойчивым компонентом выступает политическая культура, включающая, прежде всего, политическое сознание. Способность к самоорганизации обуславливает устойчивость системы к внешним воздействиям, а также наличие у отдельных ее подсистем возможности синхронизовать свои действия на основе согласованного принятия политических решений. Согласованность элементов определяется наличием коммуникативного, информационно-энергетического потенциала, обеспечивающего структурное единство системы.

Для определения принципов развития политической системы в рамках системно-математической модели необходимо построить когнитивную карту, позволяющую схематично описать данную модель с учетом ее совокупного *математического потенциала* и значения отдельных политических акторов в ней. Первоначально мы конструируем факторную когнитивную модель в соответствии с [8] (табл. 1).

Таблица 1. Модель оценки потенциала политической системы

Фактор	Низкая степень	Высокая степень выраженности
А	А1	А2
В	В1	В2
С	С1	С2

Примечание: А – участие общественности (мнения, организаций) в принятии политических решений; В – уровень централизации власти в руках политических институтов, организаций; С – открытость системы.

В результате, при оценке синергетического потенциала политической системы определяющими становятся шесть возможных состояний (факторов). Наиболее выраженным эффектом самоорганизации оказывается в состоянии (А2 + В1 + С2), позволяющем общественному мнению активно участвовать в принятии политических решений как непосредственно, так и через политические организации, институты, средства массовой коммуникации; предполагающем децентрализацию власти и открытость политической системы к внешним факторам и процессам. Напротив, состояние (А1 + В2 + С1) приводит к обратному эффекту – снижает политическую активность общественного мнения, средств массовой информации; концентрирует всю полноту властных полномочий в руках политических институтов и организаций; наибольшей эффективности управление системой достигается при условии низкой степени ее открытости к внешним воздействиям.

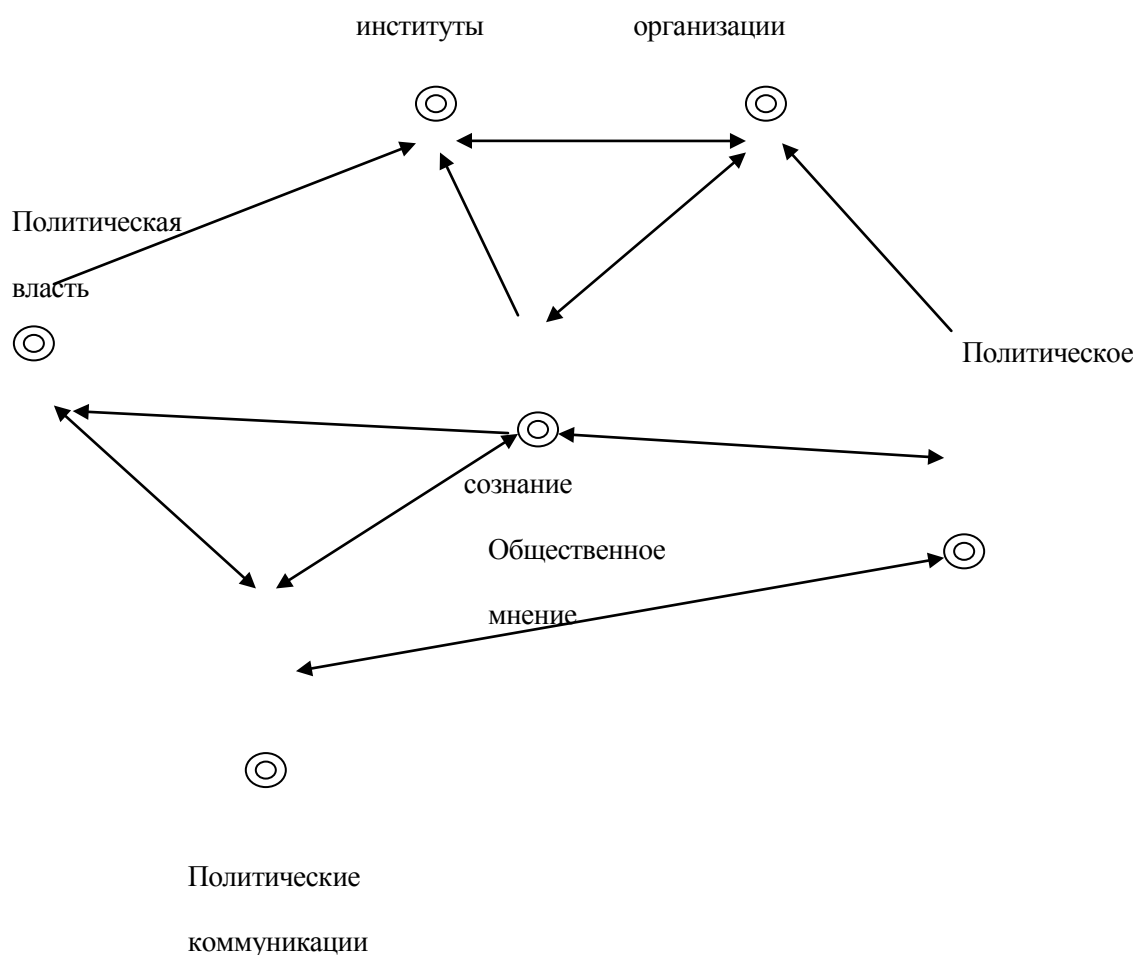
В качестве ключевой гипотезы мы выдвигаем следующее суждение – адаптация (выживание) политической системы в неравновесном состоянии обеспечивается ее способностью к самоорганизации, а значит, и динамичному развитию. Для построения когнитивной модели, отражающей систему факторов, определяющих развитие политической системы и дающей общее представление об их взаимосвязях [9], необходимо сформулировать системные тезисы (когнитивные клише), составляющие основу процесса моделирования.

Во-первых, нестабильное состояние политической системы является источником ее динамики и самоорганизации.

В-третьих, сложносоставной характер политической системы выступает основой процессов самоорганизации, перехода на новый уровень развития.

В-четвертых, самоорганизация становится необходимым условием эффективного управления политической системой.

В результате, когнитивная карта системно-математической модели политической системы будет выглядеть следующим образом (рис. 2).

Общественное мнение как параметр порядка политической системы выполняет координирующие функции по отношению ко всем остальным политическим акторам. В качестве выразителя мнения отдельных граждан, общественное мнение определяет основополагающие ценности, идеи, принципы политического сознания, которая, в свою очередь, участвует в формировании общественного мнения (положительная обратная связь). Политические коммуникации также выполняют двойственную роль. С одной стороны, они реализуют задачу трансляции общественного мнения и политического сознания в институтах политической власти (положительно-отрицательная связь), с другой – являются источниками формирования общественного мнения (положительная связь). Политические (общественные) организации занимают промежуточное положение между общественными и властными интересами, институционализируя общественное мнение и участвуя в формировании политических институтов (положительно-отрицательная связь). Статус политических институтов приобретает неоднозначный характер. С одной стороны, они выполняют формально-политические задачи, реализуют волю политической власти, с другой стороны, обязаны при принятии политических решений руководствоваться общественным интересом. Наиболее противоречивая ситуация складывается в треугольнике Власть-Институты-Общественное мнение.

Когнитивная карта системно-математической модели политической системы позволяет сформулировать общие принципы ее развития во времени и пространстве.

Во-первых, политическая система обладает рядом специфических особенностей, позволяющих отличать ее от иных социальных систем: многоэлементный состав; уязвимость элементов к внешним дестабилизирующим воздействиям, стремление создать запасы ресурсов для обеспечения гарантий выживания; противоречивость интересов субъектов системы; нелинейный характер эволюции системы.

Во-вторых, противоречия составляют основу развития системы, они постоянны и жизненно необходимы. Внешние факторы и наличествующие ресурсы могут способствовать возникновению ситуации временного компромисса. Например, международный экономический кризис может спровоцировать выработку согласованных политических решений между представителями общественности и политическими институтами.

В-третьих, динамика политического процесса определяется наличием хаоса на микроуровне системы и порядка на макроуровне.

В-четвертых, обеспечение устойчивости политической системы и ее *выживания* требует выработки механизмов сдержек и противовесов для компенсации внутренних напряжений. В частности, между тремя ключевыми субъектами Власть-Институты-Общественное мнение.

В-пятых, политическая система может развиваться как эволюционным, так и революционным (через кризисы) путями. Эволюционный процесс основан на способности системы адаптироваться к условиям окружающей среды путем вариации способов функционирования (рис. 3)

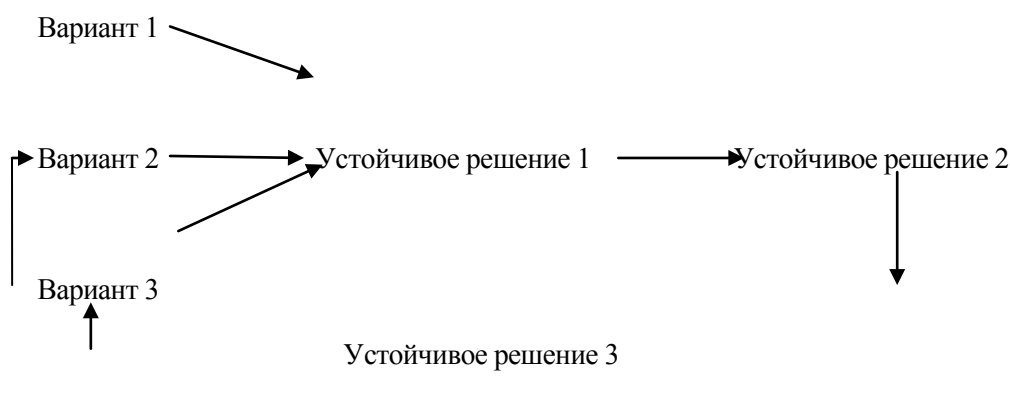

Рис. 3

Революционный тип развития политической системы заключается в ее усложнении в процессе адаптации к внешней среде. Накопившиеся изменения в сложившейся организации системы, не соответствующие новым внешним условиям, провоцируют кризис, который может закончиться дестабилизацией или переходом системы на новый уровень развития.

В результате, следует констатировать наличие в системно-математической модели трех задач, от решения которых зависит сохранение или уничтожение политической системы: адаптационной, коммуникационной и процессуальной. Возможности их решения определяются способностью политической системы к самоорганизации.

Таким образом, использование парадигмы моделирования и принципов системного подхода позволило выстроить модель политической системы, изменившую соотношение ее структурных элементов, принципы их взаимодействия, обозначившую ключевые параметры порядка, от корреляции которых зависит самосохранение системы, а также предложила соотношение системных функций и задач. Вместе с тем, нам представляется, что данная модель окажется жизнеспособной только при условии кардинального изменения принципов организации управленческого воздействия политической власти и ее институтов на общество.

Ключевые слова: политическая система, моделирование, общественное мнение, эффект моделирование, когнитивная карта.

1. *Боршшоплец К.П. Методы политических исследований. – М., 2005.*
2. *Шабров О.Ф. Системный подход и моделирование: общие принципы и специфика применения в политической сфере // Моделирование в социально-политической сфере, - №1. 2007.*
3. *Симонов К.В. Политический анализ. – М., 2005.*
4. *Аршинов В.И. Синергетика – эволюционный аспект. – М., 1994.*
5. *Хакен Г. Тайны природы. – М., 2003.*
6. *Парсонс Т. Общий обзор. – Американская социология. Перспективы, проблемы, методы. – М., 1972.*
7. *Pye W., Verba S. Political Culture and Political Development. Princeton, N.J.1965.*
8. *Scopol T. Social Revolution in the Modern World. – N.Y. 1994.*
9. *Плотинский Ю.М. Теоретические и эмпирические модели социальных процессов. – М., 1998.*

МЕДИЙНАЯ ДИПЛОМАТИЯ

Амир Хушенг Афшарпур – *Диссертант Института Востоковедения им. З.М.Бюньятова
Национальной Академии Наук Азербайджана*

Түйін

Мақалада Ирандағы қазіргі кезеңдегі ақпараттық дипломатия мәселелері туралы жазылған. Ақпараттық диплома-тияның жіктемесін жасайды.

Резюме

В статье рассмотрена проблема Медийной дипломатии современного периода в Иране, представлена её класси-фикация. Автор считает, что наряду с использованиями методов официальной дипломатии, в сфере внешней полити-ки, в качестве одного из её инструментов, необходимо широко использовать и средства Масс медиа.

Summary

The article reviewed the problem of media diplomacy of the modern period in Iran, and introduced its classification. The author believes that, along with the use of methods of official diplomacy, in the sphere of foreign policy, as one of its tools, means of mass media should be widely used as well.

Введение. Если период с конца XIX-ого и до первой половины XX-ого века можно считать «промыш-ленным» веком, а вторую половину XX-ого века – «атомным» веком, то наш XXI-ый век, со всей смело-стью, можно охарактеризовать – как «век масс медиа». Можно сказать, что Средства Массовой Информа-ции (СМИ) во главе с телевидением и радио, играют определяющую роль в формировании внешнеполи-тических курсов и решениях судеб общества. Постепенно меняются и типы медийных средств и формы их деятельности. За последнюю четверть XX-ого века и первые годы XXI-ого века, с появлением интер-нета и новых информационных технологий произошли кардинальные изменения в жизни людей. Стреми-тельность и сила воздействия этих средств массовой информации в сфере внешней политики и диплома-тии настолько велика и неоспорима, что малейшие колебания в процессе их использования могут нанести непоправимый удар по национальным интересам и международному престижу страны. Поэтому, необхо-димо, чтобы между государством, дипломатическими и внешнеполитическими органами и масс медиа средствами существовала встречная взаимосвязь. Под влиянием СМИ также изменился список внешнепо-литической литературы и сферы её воздействия. Одним из ярких и значительных примеров этих измене-ний является медийная дипломатия. В силу указных факторов, медийная дипломатия, как объект, нужда-ется в подробном научном исследовании.

Медийная дипломатия

Ускоренное развитие информационных технологий и неспособность методов официальной диплома-тии конкурировать с органами масс медиа, вынудило государства прибегнуть к новой форме диплома- тии – влиять на международный баланс посредством использования средств массовой информации. Медийные средства могут использоваться в качестве стратегического и определяющего элемента. С самого начала своего появления медийная дипломатия сопровождалась определёнными сложностями и неясно-стью. Комментарии исследователей к данному понятию разноречивы. Неопределённость по этому вопро-су можно охарактеризовать в двух аспектах. Первый аспект – это тема воздействия средств масс медиа на дипломатическую сферу. Этот аспект обладает очень широким спектром действия. Второй аспект – это дипломатическое влияние медийных средств. Этот аспект достаточно специфичен. В целом, можно сказать, что «медийная дипломатия основывается на принципе использования средств масс медиа в целях проведения в жизнь задач дипломатии, обеспечения её интересов и укреплений её позиций, совершен-ствования и развития внешней политики» (2). Различные лидеры используют дискуссии, ведущиеся в сфере медийной дипломатии для повышения своего рейтинга и провозглашения своих целей и задач. Медийная дипломатия осуществляется общественными и частными агентствами, посредством различных типов деятельности. К этим формам деятельности относятся пресс конференции, организованные для создания новых связей в сфере межорганизационных отношений, интервью, организации встреч между руководителями государств и посредничество в контактах между соперничающими странами. Большин-ство политиков, широко и плодотворно используя медийные технологии и медийную дипломатию, созда-ют медиа агентства, интернет-сайты для претворения в жизнь государственных задач, а также своих, верных или ошибочных, политических программ. В данном контексте, медийная дипломатия как новое средство в системе международных отношений, способно разоблачать коварные планы конкурирующих сторон, предотвращая ложно декларируемые заявления. По этой причине, одной из необходимых задач является отрегулировать использование стратегий медийной дипломатии в сфере внешней политики, в особенности, тех стран, в которых ничего не значат принципы политической нравственности, опираю-щиеся на религиозные ценности.

Нравственно-этическая и политическая теория Макиавелли господствует как в медийной, так и в дипломатической сфере. Эта теория опирается на принцип обеспечения пользы и интересов. То есть, на базе этого принципа инициируется обеспечение интересов сильных мира сего, обладателей картелей и тростовых кампаний, и в особенности, посредством инструментов медийной дипломатии. Аспекты медийной дипломатии Запада, не подразумевают значения религиозных и нравственно-

этических ценностей в политике. Если бы медийная дипломатия основывалась бы на нравственно-этические и религиозные ценности, то с уверенностью можно сказать, что она бы воздействовала на каждого свободомыслящего человека, обладающего совестью, освещая все сокрытые аспекты жизни общества.

Сравнительный анализ классической и современной дипломатической среды

Среда классической дипломатии характеризуется следующими особенностями:

- Страны располагаются в пределах границ стабильных и поддающихся контролю территорий;
- Факторы «жесткой силы», которые охватывают также военную и экономическую сферы, природные ресурсы и геополитическое положение являются во взаимоотношениях государств, страхующими их существование средствами;
- Единственный, полномочный по делам внешней политики, орган государств – Министерство Иностранных Дел;
- Внутренние органы ответственны за деятельность по решению вопросов в пределах границ государств;
- Правительства опираются на ограниченные и не являющиеся общими для всех международные законы.

Новая международная атмосфера не так уж и отличается от атмосферы XX-ого века. Однако по мере прямого или косвенного воздействия информационных и коммуникационных технологий эта среда изменила свои формы. По окончании холодной войны, наряду с чувством обеспокоенности по поводу создания новых государств, неправительственных организаций, появления новых международных ценностей и норм международного права, влияния международных законов на внутреннюю политику государств, всемирного информационного обмена, влияния частных лиц и организаций на внутренние и международные процессы, напряженности, связанной с возможной агрессией соседних государств, международное сообщество теперь должно было принимать во внимание мнение различных неправительственных организаций, международных сообществ, мнение населения государств, и даже, мнение населения континентов об этих государствах.

Эта новая среда явилась результатом постоянных изменений в сфере информации, политики и экономики.

Новая международная среда характеризуется тремя особенностями:

- Наличие «государств и наций» с маломощными правительствами, за исключением нескольких сверхдержав. Естественно, что во внутренней и внешней сферах деятельности сверхдержавам также необходимы консультации и консенсус по общим вопросам. На международной сцене присутствуют и другие силы. Среди них можно перечислить неправительственные организации, средства массовой информации, структуры виртуальных сетей.
- Жизненным гарантом и гарантом межправительственных отношений являются «жесткая и мягкая силы».
- «Традиционная дипломатия» определяет направление межгосударственных отношений. Однако связь с неограниченными субъектами создает почву для необходимости использования «медийной дипломатии».

1. Средства медийной дипломатии

Ümumilikdə media diplomatiyasını təşkil edən ən mühüm vasitələr aşağıdakılardan ibarətdir:

1.1. Телеканалы

К телеканалам относится нижеперечисленное:

- 1.1. Обычные телеканалы
- 1.2. Информационные новостные телеканалы
- 1.3. Особые – региональные телеканалы

1.2. Радио

Радио делится на два основных типа:

1.2.1. Обычное радио

1.2.2. Особое радио (типа «Радио Свобода»)

1.3. Агентства

1.3.1. Прямое использование

1.3.1. Косвенное использование

1.4. Печать

1.4.1. Национальная печать

1.4.2. Зарубежная печать

1.5. Новостные информационные сайты

1.5.1. Особые сайты

1.5.2. Поисковые порталы

1.5.2. Электронные адреса, взломщики фильтров и хакеры.

Самые значимые объекты медийной дипломатии: народ, партии, политики, группы, организации, государственные и не государственные органы, государства и международные организации.

Дипломатия за закрытыми дверями.

Если принято решение о длительном ходе переговоров и невозможно достичь необходимых сторонам результатов между руководствами стран и министрами, то переговоры переносятся за закрытые двери. Можно привести три примера по данному аспекту. Первый пример – обсуждение, имевшее место между президентом Египта Анваром Садатом, президентом США Картером и премьер министром Израиля Ме-нахимом Бегиним. Пример второго обсуждения – переговоры президентов Боснии, Сербии и Хорватии о прекращении войны в Боснии. К этому способу прибегал и президент США Клинтон, организовав тайную встречу между Ясиром Арафатом и Биньямином Нетаньяху. Характерной чертой всех этих встреч явилось лишение к ним доступа представителей средств массовой информации.

Общая дипломатия

Общая дипломатия является видом деятельности, осуществляющейся в сфере образования, культуры и обмена информацией, которая оказывая влияние на граждан, имеет целью влиять на зарубежные государства. В общей дипломатии используется ряд методов и средств. Средства Массовой Информации являются лишь одним из её инструментов. Другие каналы состоят из: культурного и научного обмена субъектов, занятых в сфере науки и искусства, участия в выставках и конференциях, устройстве и сохранении культурных центров; языковых курсов и торговых центров.

Основной целевой аудиторией средств массовой информации является народ. Тогда как, другие культурные субъекты, в основном, подразумевают определённые слои общества. В культурной методике за основу чаще берутся долгосрочные и фундаментальные типы мышления государств и обществ. В общей дипломатии использование СМИ подразумевается во внешней политике.

Параметры	Общая дипломатия	Медийная	Посредническая медийная
------------------	-------------------------	-----------------	--------------------------------

		дипломатия	дипломатия
Условие	Столкновение	Решение конфликта	Обсуждение
Субъекты	Должностные лица	Должностные лица	Журналисты
Время	Период времени	Сроки	Быстрые
Цели	Общие/фундаментальные	Особые	Чрезвычайно особые
Методы	Распространение желаемого имиджа	Поиск решения конфликта	Посредничество
Конфликтующие группы	Односторонние	Партнёрские	Все конфликтующие группы
Мишени	Зарубежные общества	Внутренние и внешние	Должностные лица и общественное мнение
Агентства	Различные методы	Масс медиа	Масс медиа

Основные нюансы, связанные с медийной дипломатией

1. Самым логичным и действенным методом борьбы с направленной против Ирана пропаганды и атаки масс медиа является организация встречных атак и пропаганды. Этим способом у населения формируются позитивные и обнадеживающие представления, создаётся отрицательное мнение о враге, что деморализует последнего. В подобном случае, враг вынужден поменять свою программу, а дружеские силы вдохновляются на продолжение своих справедливых начинаний. Для осуществления этой цели, прежде всего, необходимо создание центра высокого уровня, на уровне мировых стандартов, специализирующегося на информации, новостях, работе с масс медиа и пропаганде, а все связи между всеми агентствами в стране должны быть обеспечены на национальном и макро политическом уровнях.

2. По причине, того что одной из серьёзных проблем страны в сфере масс медиа за последние годы являлась подача ошибочной и искажённой информации, связанной с деликатными политическими проблемами, создание системы на макро уровне обеспечивающей связь между информационными центрами в стране – необходима. По этой причине, первичной целью должна являться помощь в налаживании связей между информационными центрами и структурами.

3. Министерство Иностранных Дел может играть определяющую роль в деле создания позитивного образа Ирана за пределами государства.

4. Необходимо также исследование и изучение стратегий зарубежных агентств и издательств, в целях выработки соответствующих стратегий ведения борьбы с пропагандистскими кампаниями, развязанными средствами массовой информации зарубежных государств.

5. Необходимо также создать постоянные действующие связи между руководством издательств и агентств внутри страны, расширить сферу деятельности иранского посольства, популяризировать одарённых деятелей Ирана в определенных кругах и сферах за рубежом, публиковать статьи профессиональных специалистов Ирана, публиковать статьи, направленные на создание положительного имиджа Ирана как внутри, так и за пределами страны. Популяризация деятельности лучших представителей страны поднимает их престиж как в мире, так и в стране. Впоследствии, именно эти личности, в процессе многолетних дискуссий становятся, теми, кому народ оказывает доверие и поддержку.

6. По причине тесных связей между государственной безопасностью, национальными интересами, внешней политикой и дипломатическими органами любого государства, МИД обязан обеспечить взаимосвязь исполнительных звеньев масс медиа структур, играющих важную роль во внешней политике Исламской Республики Иран. Эти связи не должны ограничиваться проведением

еженедельных собраний, МИД обязан функционировать в системном порядке, в соответствии с разработанной им и имеющейся в печатном виде, программой. Естественно, что во вновь разрабатываемых программах должен быть учтён аспект защиты информации и степени влияния противника.

7. В целях правильного прогнозирования будущих событий в стране, необходимой является работа по привлечению к сотрудничеству профессиональных экспертов, специализирующихся на деятельности масс медиа в стране и за рубежом.

Заключение. Необходимо принимать во внимание, что медийная дипломатия считается составной частью внешней политики. Для успешного достижения целей мы должны в равной степени прибегать к использованию как «медийной дипломатии», так и «внешней дипломатии».

На основании рассмотренных фактов, классические методы и пути традиционной политики не отвечают процессам фундаментальных изменений и развития современного периода. С уверенностью можно утверждать, что фундаментальный опыт, принципиальная позиция и политика нашей страны должным образом может оказывать влияние на сферу международных отношений. Однако чтобы достичь намеченных целей и перспектив необходимо использовать новые технические приёмы и методику. Этим способом, наряду с сохранностью передовых принципов нашей внешней политики, мы сможем поддерживать и темпы роста и развития.

Тірек сөздер: Иран, ақпараттық көпшілік, ақпараттық дипломатия, сыртқы саясат, БАҚ.

Ключевые слова: Иран, Масс медиа, Медийная дипломатия, внешняя политика, СМИ (Средства Массовой Информации)

Key words: Iran, Mass media, Media diplomacy, foreign policy, Media.

1. *Ашна Хошамеддин (1384), Агентства и политическая стабильность, Тегеран.*
2. *Эсмаил Али Мохаммад (1388), Медийная дипломатия, Тегеран.*
3. *Салехи Амири Реза (1387), Сборник статей на тему Медийной дипломатии.*

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ

САЯСИ ЖАҢАРУ АЯСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ПРЕЗИДЕНТТІК БИЛІК: САЯСИ-ҚҰҚЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ғ.Р. Әбсаттаров – *с.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ-нің тарих факультетінің декан орынбасары,*

М.Ш. Шәкен – *Абай атындағы ҚазҰПУ-нің тарих факультетінің 4 курс студенті*

Түйін

Мақала Қазақстан Республикасындағы Президент институтының биліктің саяси-құқықтың қалыптасуы, оның қызметі мәселесін зерттеуге арналған.

Резюме

В статье исследуются политическо-правовые вопросы становления и формирования президентской власти Республики Казахстан.

Summary

In article it is investigated political legal questions of formation and formation of the presidential power of the Republic of Kazakhstan.

Егеменді ел Қазақстанның жаңа әлемдік құрылыстың сызба-нұсқасыатлас картада бедерленуімен гео-графиялық және саяси пошымға ие болды. Бұл жиырма жыл бұрынғы өзгерістің алды еді. Сол кезендерде бүгінгі Қазақстанның нақты түр-тұрпатын ешкім де болжайлай алмаған болар. Қазақстанның егеменді ел ретінде дамуы мен әлемдік жаңа тарих жылнамасында айрықша тоқталуды қажет ететін ұлт көшбасшы-сына айналған Елбасымыз, тәуелсіз Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев көреген стратег, сарабдал саясаткер, нәзік тактикалы саясатшы-дипломат, кең ауқым-ды саяси-экономикалық жаңғыруды жүзеге асырушы реформатор ретінде ерекше орын алады. Бойында осындай асыл қасиеттері бар саяси көшбасшының соңынан ерген елі өркендейтіні, биік мақсат-мұраттар-ға жететіні әлемдік саяси тәжірибеде сан-мәрте дәлелденді. «Тарихты тұлғалар жасайды» деген қанатты сөзі бекер емес.

Бірінші кезекте Президент бұл – Ел басшысы, мемлекеттің жоғары лауазымды тұлғасы. Ол мемлекет-тің негізгі ішкі және сыртқы саясатының бағыттарын айқындап береді. Посткеңестік республикаларда президент институты саяси жанару нәтижесінде қалыптасты. 1990 жылы Президент лауазымы тағайын-далды. Бірақ әлдеқайда ертеректе 1936 жылы КСРО Конституциясының жобасын дайындау барысында-ақ президент лауазымын ендіру идеясы пайда болған. Президенттік институтты ендіру КСРО-да 1989 жылы басталған конституциялық реформалар нәтижесінде идеядан іс жүзіне айналды. Қазақстанда прези-денттік басқару XX ғасырдың 90-жылдарында басталған саяси өзгерістер аясында дүниеге келді. Бірақ президенттік басқару әлемдік саяси ой мен тәжірибеде әлдеқайда ертеректе пайда болғаны белгілі. Бұл идея Қазақстанда өткен ғасырдың 20-жылдарында «Алаш» партиясы бағдарламасының жобасында «...Үкімет басында Учредительное собрание мен Г.Дума қалауынша кесімді жылға сайланатын президент болу. Президент халықты министрлер арқылы

бағу...» [1], – деп анықталды.

Орталық және Шығыс Еуропа елдері мен КСРО-да саяси және мемлекеттік басқарудың кеңестік моделі тән болған басқару келесі принциптерге негізделген болатын: мемлекеттік билік пен басқару жүйесінің бірлігі, демократиялық централизм, үстемдік етуші коммунистік партияның жетекшілік және басқарушылық рөлі, меншіктің социалистік формасының ғана мойындалуы.

Қазақстан өзінің тәуелсіздігіне қол жеткізгеннен бастап тұрақтылық пен мемлекеттік биліктің тиімділігін арттыру мақсатында, бірінші кезде қалыптаса бастаған парламенттік тәртіптен, қазіргі таңдағы президеңттік басқару жүйесіне дейінгі жеңіл емес жолды басынан өткізді. «Қазақ КСР Президенті қызметін тағайындау және Қазақ КСР Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақ КСР-нің Заңымен Қазақстандағы президенттік биліктің тағдыры, оның өзегі мен дамуы тығыз байланысты. Президент қызметін енгізу, өркениетті саяси жүйе қалыптастыру, демократиялық елдермен бір сатыға тұруға деген ұмтылыстың айғағы болып табылады. Себебі, Қазақстандағы президенттік институтқа бастапқыдан спецификалық ерекшеліктер тән болды. Бұл мемлекеттің белгілі бір саяси жағдайымен, даму ерекшеліктерімен, саяси мүдделердің қатынасымен сипатталады. Бұл заңды да, себебі, әлемдік тәжірибе көрсеткендей, елдің дамуының ерекшеліктері, президенттік институттың мазмұнына зор ықпал етеді. Президенттік институттың мәніне объективті талдау жасау үшін саяси жүйенің қалыптасуы мен дамуында, елдің ұлттық және мәдени ерекшеліктерін, барлық тарихи жағдайларды ескерген жөн.

Президенттік институтты қалыптастыру, республикада орын алған терең дағдарыс жағдайында жүзеге асырылды. Дағдарыс қоғам мен мемлекеттің барлық салаларын қамтыған еді. Жоспарлы экономиканың құлдырауы мен дәстүрлі экономикалық байланыстардың үзілуі тұрғындардың өмір сүру деңгейінің күрт төмендеуіне, әлеуметтік жанжалдың өсуіне алып келді. Конфессияаралық және этникааралық қатынастар мемлекет тарапынан ерекше бақылауды қажет етті. Қазақстандық өкілетті органдардың әлсіздігі мен тиімсіздігі және әрекет етуші атқарушы құрылымдардың дағдарысқа қарсы тұра алмауы мемлекетті басқарудың нақты мәселелерін шешуде айқын бола бастады. Дәл осы атқарушы биліктің әлсіздігі елдің мемлекеттік органдарын қайта құрудың бағыты мен маңыздығын анықтады. Нақты осы тарихи жағдайда Қазақстанда президенттік институттың енгізілуі, бір жағынан қоғамда тұрақты және күшті мемлекеттік биліктің болуын, ал екінші жағынан – бүкілхалықтық қолдауы бар президенттік сайлаумен байланысты-рылған қажеттіліктерді бейнелейді.

Президенттік институт парламенттік, президенттік және аралас басқару формаларының бәрінде де бо-латыны белгілі. Соның басты айырмашылығы, үкіметтің саяси жауапкершілігі мәселесі болып табылады.

Президент бастапқыда мемлекет басшысы болып құрылғанына қарамастан, 1990 жылы 24 сәуірде қабылданған заң Министрлер Кеңесін қалыптастырудың негізін салды.

Осы заңға орай, президент Жоғарғы Кеңеске Министрлер Кеңесінің Төрағалығына кандидатты ұсына-тын болды. Сонымен бірге, Министрлер Кеңесі Төрағасының келісімімен үкімет мүшелерін тағайындап, оларды орнынан алуға құқы болды. Бұған қоса, президент, Министрлер Кеңесінің ұсынысымен министр-ліктер мен мемлекеттік комитеттерді құрып, тарата алды. Президент пен атқарушы билік арасындағы қатынастың маңызды аспектілерінің бірі, үкіметтік актерді жою да президенттің құзырында болды.

1990 жылы 25 қазанда Қазақ КСР-нің мемлекеттік егемендігі туралы Декларациясын қабылдау президеңттің статусын өзгертуге алып келді. Оған орай президент енді Республика басшысы ғана емес, жоғар-ғы атқарушы және жарлықшы органның да басшысына айналды. Ал атқарушы билік мемлекеттік билік-тің жеке тармағы ретінде 1991 жылы қабылданған «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Заңында алғаш рет көрсетілген болатын.

1991 жылдың аяғында бүкіл халықтық президент сайлауының өткізілуі атқарушы биліктің, заң шығарушы биліктен тәуелсіздік алу жолындағы маңызды қадам болды. Бұл елде қалыптасқан проблема-лардың күрделенуімен және оларды тез шешу қажеттілігі мен экономика саласындағы рөлінің нығаюы-мен туындады. Бұл жағдайда тәжірибе көрсетіп отырғандай едәуір динамикалық болып табылатын атқарушы билік, бүкіл мемлекеттік биліктің «ауыртпалық ортасына» айналады.

1995 жылы жаңа Конституциясы қабылданып, жалпыхалықтық референдумда Президент Н.Ә. Назарбаевтың өкілеттілігі мерзімі 2000 жылға дейін ұзартылған болатын. Дәл осы кезден бастап президенттік институттың потенциалы ашыла бастады. Енді ол қазақстандық қоғамның трансформация-лануы процесінде басты тұлғаға айнала бастады.

Азаматтық қоғамды қалыптастыру Қазақстан саяси жүйесін трансформациялау жағдайында жүзеге асырылғандықтан күрделі өтті. Демократиялық басқару тәжірибесінің аздығы, дамыған саяси институт-тардың болмауы, сайлау жүйесінің жетілмеуі көптеген қиыншылықтар тудырды. Сонымен, саяси транс-формация нәтижесінде елімізде президенттік басқару жүйесінің өзіндік үлгісі қалыптасты. Отандық саяси зерттеулерде: «...1991-1995 жж. Кезеңмен және классикалық президенттік республикалармен салыстырғанда мемлекет басшысының конституциялық өкілеттіктерінің кеңеюі суперпрезиденттік немесе прези-денттік басқарудың классикалық емес формасы» [2], – деп бағаланды. Бұл енді қалыптасып келе жатқан нарықтық экономика мен азаматтық қоғамға сай басқару еді.

Жаңа Конституция бойынша Қазақстан мемлекетіндегі басқару жүйесінің ерекшелігі ретінде Прези-дент институтының күшеюін атаған болсақ, бұл әбден дұрыс болған болар еді. Бірақ бұл шындықты толық көрсете алмайды. Себебі, жаңа Конституцияға сәйкес Президенттің билік тармақтары үстінен қарайтын және олардың өзара байланысында ықпал етуші, үйлестіруші қызметіне қарай ең алдымен Қазақстан парламентаризмінің күші артса, одан соң атқарушы тармақтың дербестігі нығайып, соттық биліктің тәуелсіздігіне кепілдік беріледі. Біздің демократия билік пен халықтың бірлігін бейнелейтін мемлекеттік биліктің тармақтарға бөлінуін ғана көздейді деуге болмайды, сонымен қатар бірізгі саясатта азаматтардың шешуші ықпал жасауын, Қазақстанда сайлаушылар еркін тікелей білдіретін әдіс-тәсілдердің көбеюін мақсат етеді. Бұл өз ретінде Қазақстан басшысын Қазақстан халқының өкілі әрі бірлігін көрсететін бейнеге айналдырады.

Парламент объективті түрде Қазақстан халқының әралуандығын көрсетеді, себебі ол әртүрлі аумақтық округтер бойынша саяси процестің алуан субъектілерінің тікелей, жанама түрде қатысумен сайланып, құрылады. Президент пен билік өкілеттіліктеріндегі бұндай ерекшеліктер заңды түрде Қазақстан Респуб-ликасының негізгі конституциялық құрылысы нормаларында өз көрінісін тапты.

Халық және мемлекет атынан сөйлеуде шексіз құқық бүкілқазақстандықтардың президентіне ғана берілген. Ал Парламент Конституциялық өкілеттігіне қарай, шектеулі түрде ғана халықатынан сөйлей алады. Конституция Қазақстан халқының бірлігі (Президент) мен әралуандығын көрсетуші (Парламент) демократиялық институттардың заң шығарушы әрекеттерінде өзара бәсекесіне жол бермейді [3].

1995 жылғы Конституция мен 1993 Конституция нысалыстырғанда, президенттік институт атқарушы билікпен қосылмай, қазақстандық халықтың мемлекеттік бірлігін бейнелеп, жүзеге асыратын болды. Қазақстанда президенттіктің спецификасын, президенттік билікті нығайту қажеттілігімен ғана сипаттал-майды. Президенттік биліктің ерекше статусы оның іс әрекеттерінің жалпыұлттық міндеттермен қатар жүруіне, биліктің тиімділігінің артуына жағдай жасайды.

Тәуелсіздігіміздің тарихы мен Елбасының рөлі жөніндегі ойымызды қорытатын болсақ, аз ғана уақыт-та Президентіміздің жетекшілігімен елімізде әлеуметтік, экономикалық, құқықтық және саяси түбегейлі өзгерістер жүзеге асырылғандығын бөле-жара атап көрсету қажет. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында-ғы Президент белгілеген және батыл жүргізген бағыт өзін-өзі ақтады және алдағы уақытта да өміршең бо-латындығын дәлелдеп отыр. Нұрсұлтан Назарбаевтың жүргізген бұл саясаты қазіргі уақытта «Қазақстан-ның даму жолы» ретінде дүниежүзі қауымдастығынан мойындалды. Еліміздің егемендігі мен Елбасы саясаты бір-бірімен тығыз ұштасып жатқандығын, олардың егіз ұғым екендігін ақиқат есебінде тарихы-мыз көрсетіп отыр.

1. Бижанов А.Х. Республика Казахстан: демократическая модернизация общества переходного периода. – Алматы: Öнер, 1997. – С. 275.

2. Нысанбаев А., Машан М., Муралин Ж., Тулегулов А. Эволюция политической системы

Қазақстанның. В 2 томах. Т.2. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2001. – С. 161.

3. Қараңыз: Қазақстан Республикасы Конституциясы. – Алматы: Юрист, 2007.

VALUE IN PHILOSOPHY OF G.RIKKERT

M.Mussabekov – *Doktorant PhD of Kazakh National Pedagogical University after named of Abay*

Түйін

Бұл материалда Риккерт құндылық мәні қарастырылуда. Талдау жасала отырып рухани құндылықтардан кейін мәндік мазмұнын қарастырады. Аталмыш салада белгілі ғалымдардың ойтолғаулары келтірілген.

Резюме

В материале рассматривается понимание сущности ценностей Риккерта. Поступательно приведен анализ специ-фически духовных ценностей ставящей задачу проанализировать основные трактовки сущности ценностей. Приве-дены описания видных ученых в этой области.

Summary

In this material write about cultural and spiritual values. Value is only the form of the relation to something it means that it “something” in itself doesn’t possess valuable characteristics, this is not a value. Such conclusion follows from early treatment of values.

The logic of reasoning of G.Rikkert: a philosophy subject is a world as a whole, or the world as whole. She aspires to develop that is called as outlook. To reflection of I and the world, or otherwise – the subject and object. In mutual relation of I and the world, the subject and object noted by Rikkert, consist of “a world problem”. The given problem supposes two decisions. The first consists in that, proceeding from object, to understand world whole by means of inclusion in it, the subject, the second decision consists in, that, on the contrary, proceeding from the subject to build the world whole. So, Rikkert marks, that there are two opposite outlooks, from which everyone is unilateral and, hence, not true. One is objectivist, another subjectivist. Neither that nor another doesn’t solve an outlook problem, “the concept offered by them about the world, - noted by G. Rikkert, - it is too narrow. Both of them don’t leave frameworks of the valid life, but as though wide we thought of life, it nevertheless only a world part. Except life there are still values which importance we want to understand. Only set of life and values make up together that, which deserves a world name» [1].

This is a main provision of G. Rikkert and in general of neo-continians Baden school: the world including the subject and object, not is the whole world, but only its part. Usual people, marks Rikkert, argue as follows. In some objects it is possible to find out the value. Them, also usually name as values. But it is a full mistake. For example, a picture or sculptures are named as value. But whether, a cloth, paints and a varnish of a picture or marble (bronze, a tree, a granite and etc.) – are values? It makes sense, notices Rikkert such objects to name

as “blessings” distinguishing them from those values which are contained in these objects. However, value, undoubtedly, somehow connected not only with object, but also with the subject: after all it estimates the object. Then, there is a question: might be that, the act of an estimation and value are the same. So usually also think, marks Rikkert. Consider, therefore that without estimating subject there is no value, as well.

“We, - writes Rikkert, - meet here the one of the most widespread and at the same time confused prejudices in philosophy. Mixed values and estimation meets even there, where a problem of value and concept of the psychological act of the estimating subject, as however, any estimation and any will, in the same way as concept of value and concept of objects in which values are found out”, that is the blessings. However, value for us is always connected with estimations, but they are connected with them, and that is why, it is impossible to identify them with real estimations» [2].

In our opinion, G.Rikkert acts absolutely correct by parting concepts of value and estimations. The estimation can exist and not exist, but existence of value takes place. Value is logically more primary than the estimation acts, and also the estimation, itself. But Rikkert goes further. He writes: “for value as value the question of its existence is deprived from any sense. The value problem is a problem of “the importance” (GELTUNG) values and this question not in any case doesn't coincide with a question on existence of the act of estimation”. The thesis that the question of value existence is deprived from sense and can be hardly accepted. After all, all values are concrete and so concrete the estimation acts: it is estimated, that is, the concrete object corresponds with concrete value. But values change, one appears, others disappear.

But G.Rikkert will disagree with such our judgment. After all he solves a problem of existence of values differently. He writes: “So, the blessings and estimations not a value essence, they represent connection of values with reality. Values thus, don't relate neither to area of objects, nor to area of subjects. They form absolutely independent kingdom lying on that side of the subject and object. If, hence, the world consists of reality and values, then in contradiction of these kingdoms, concludes the world problem. Contradiction it is much more wide than the object and subject contradictions. Subjects together with objects make one part of the world – the reality. They are resisted by other part, as values. The world problem is a problem of mutual relation of both of these parts and their possible unity» [3].

There is a question: what is this sphere, what is a measurement in which values are concentrated? Rikkert warns that the problem of values is insoluble from objectivist positions. Methadrika places values in a certain transcendental area, “the intuitive philosophy” (so Rikkert names philosophy of A. Bergson) places values in area till rational experience, in the immanent. Neither that, nor another, according to Rikkert, isn't capable to create the outlook, which capable to provide objective interpretation of the life meaning. If to search for that kingdom, “which would connect values with reality and that has laid down in a basis of desired outlook, then-marks Rikkert, - it is necessary to understand this unity in the sense, that both areas united in it, remain at the same time untouched in its virginity and feature. We search, thus, for an average kingdom, instead of any special third kingdom which is singly and independent, as values and reality, for these last settle alternative”.

This “average kingdom”, G.Rikkert connects with concept of sense. “The sense of act experience or estimation, - he writes, - not is neither life, nor its value, but hidden in the act of experience value, for value and as both communication and unity of both kingdoms, according to it, we will designate now the third kingdom a sense of kingdom that most to limit it from any life, penetration into this kingdom we will designate also by quite certain word “interpretation” (Deuten), in difference from objective descriptions or explanations (Erklaren) or from subjective understanding (Verstehen) the validity”, “To put it briefly, - explains Rikkert, - the sense inherent in the act of an estimation, on the one hand, not mental life, as it falls outside the limits of simple life, specifying on a kingdom of values. On the other hand, it is not a value, as it only specifies on values. And, at last, thanks to the average position, it connects together both divided kingdoms of values and reality. Correspondence to it and sense of interpretation (Sinndeutung) is not a life establishment, not also an understanding of value, but only seeing the subjective act of estimation from the point of view of its value for value,

comprehension of act of an estimation as subjective relation to that possesses the importance. Thus, just as we distinguish three kingdoms: the validity, value and sense, it is necessary to distinguish also three various methods of their comprehension: an explanation, understanding and interpretation” Thus, the world, according to Rikkert, consists of validity subdivided into object and the subject, values and sense.

From all considered we see that Rikkert, first, hasn't explained what is it value, its essence, secondly, didn't opened the way of existence of values and a place of their concentration; thirdly, to it «x» has added also «y» - hasn't told the sense about which, as well as about values of anything intelligible. His work “About system of values” nothing adds as well.

1. Риккерт Г. О понятии философии // Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. – М.: Республика, 1998. – С. 13-42.

2. Там же 43.

3. Там же 44.

ИСЛАМСКИЙ МИР В МИРОВОЙ ПОЛИТИКЕ

Молдахмет Бидас – докторант PhD кафедры политологии, КазНУ им. аль-Фараби

Түйін

Мақалада ислам әлемінің бірігейлік проблемалары көрсетіліп, араб мемлекеттерінің ішкі және сыртқы саясатын реттеудегі исламның алатын рөлі аталған. Аталмыш мақала ислам әлемінің ХХІ ғасырдағы саяси-әлеуметтік транс-формациясы тілге тиек етіліп, мемлекет аралық қарама-қайшылықтарды шешудегі ислам докторинасының орны көрсетілген.

Резюме

Целью данной статьи является раскрытие и анализ причин противоречия в исламской мире и их в проводимой политике как коллективного субъекта международных отношений. Так же в статье рассматривается исламский фактор как интеграционный момент в области внешней и внутренней политик арабских стран.

Summary

This article attempts to recover the roots of problems of intergovernmental relations in the Islamic world as in the Arab world also. It tries to search in the issues related to a role of Islamic world in new century as an actor of international relations. The article presents the advantages and new challenges of political and social sphere of Islamic world that come from out the Arab world of present.

Процессы глобализации и связанные с ними демократизация и реформы, основной вектор которых по-прежнему определяется Западом, зачастую интерпретируются арабским общественным сознанием как попытка западных держав, прежде всего США, перековать политическую карту Ближнего Востока и утвердить там свое господство. Подобное восприятие действительности объективно подкрепляется нынешней политикой США в регионе, которая ведет к его расколу на давно забытой и чрезвычайно опасной основе.

Традиционное общество на Ближнем Востоке всегда отличалось этническим и религиозным разнообразием. Однако сегодня впервые за всю свою новейшую историю Ближний Восток находится на грани раскола по этническим и конфессиональным признакам. Подобная ситуация представляет реальную угрозу дестабилизации арабо-мусульманских государств, провоцирует возникновение новых трудноразрешимых конфликтов и ведет к размыванию светской идеологии национализма за счет религиозных идей.

В период между двумя мировыми войнами поляризация региона обуславливалась в основном острым соперничеством за господство в нем между европейскими державами. В первые десятилетия после обретения арабскими странами политической независимости Ближний Восток не стал единым.

Наряду с этим существует и другая, не менее важная проблема. В основе современной политической организации большинства арабских стран лежит принцип национализма. Именно под

этим знаменем проходило создание независимых государств на базе возникших после распада Османской империи европейских колоний, многоконфессиональный и полиэтнический характер обществ в которых был во многом обусловлен произвольным установлением национальных границ в колониальный период по договоренности между европейскими державами. В результате для государственной стабильности и территориальной целостности независимых арабских стран создавалась потенциальная угроза. С одной стороны, их существование базировалось на принципе национализма, под знаменем которого они боролись против колониального господства. И в этом смысле их политическая организация естественно представляла собой так называемую «нацию-государство».

Ислам является одной из самых молодых религий; но количество исповедующих мусульманство стремительно растет. Число его приверженцев по разным данным варьируется от 1,3 до 1,4 млрд. человек, которые проживают более чем в 50 государствах мира [1].

Мусульманский мир достаточно территориально обширен, этнически многообразен и качественно уникален. Он простирается от Атлантического побережья Африки до восточной оконечности Азии. Исламский мир включает в себя абсолютно разные государства: богатые страны, обладающие огромными доходами от нефтедобычи (Саудовская Аравия, Кувейт, Объединенные Арабские Эмираты, Катар и др.), беднейшие государства мира, феодально-теократические и конституционные монархии, светские и исламские республики. Во всех этих странах ислам оказывает влияние как на внутреннюю, так и на внешнюю политику. Особенно это проявляется в условиях глобализации, сопровождающейся во многих случаях вестернизацией арабских стран, так же через поиск этими странами Азии и Африки своей идентичности, в том числе и в религии. Государства, в которых проживает большая часть населения, исповедующего ислам, имеются и в Западной Европе – Албания и Косово. Исламские принципы предлагаются в качестве основы более справедливого мирового порядка, а также экономической и политической интеграции. Кроме того, нельзя забывать и о многочисленных мусульманских общинах, проживающих на территориях Европы и США.

Мусульманский мир в целом содержит в себе огромный человеческий, интеллектуальный, природный и хозяйственный потенциал. Ресурсы ислама таковы:

1. Территория и ресурсы. Мусульманский мир имеет большую территорию. Однако, здесь испытывается недостаток в питьевой воде, плодородных почвах и климатические условия тоже в большей части пространства не достаточно комфортны. Важную часть территории Исламского мира составляют страны, богатые углеводородными ископаемыми (Саудовская Аравия, ОАЭ, Кувейт, Бахрейн, Ливия и др.). Наличие углеводородных ископаемых, как полагает отечественный исследователь С.Модестов, определяет «одну из главных предпосылок активной геополитики ислама» [2]. Кроме того, на территориях Исламского мира есть государства, обладающие большими запасами отдельных видов важных ресурсов. Например, Марокко владеет примерно 80% мировых запасов фосфоритов; значительным количеством хромитов обладает Турция. Исламский мир обладает также и важными гидроресурсами (Тигр, Ефрат, Нил) и другие.

Мусульманский мир имеет также и значительные рекреационные ресурсы. В мусульманских странах богатые природно-рекреационные ресурсы сочетаются с культурно-историческими достопримечательностями. С рекреационными ресурсами связан такой вид человеческой деятельности, как туризм, который достаточно развит в мусульманских государствах (Египет, Марокко, Турция и др.). Иностранному туризму приносит дополнительный доход странам Исламского мира.

Территории, занимаемые Исламским миром, обладают чрезвычайную географическую выгодностью. Эти пространства дают возможность получить контроль над важнейшими путями, связывающими Европу, Азию и Африку, Атлантический, Индийский и Тихий океаны, что позволяет получать прибыль от транзита. Суэцкий канал - один из важнейших в мире искусственных водных путей; пересекает Суэцкий перешеек, простираясь от Порт-Саида (на Средиземном море) до Суэцкого залива (на Красном море). Он соединяет Средиземное и Красное моря, позволяет водному транспорту проходить в обе стороны между Европой и Азией без обхода Африки. Благодаря Суэцкому каналу длина водного пути между Западной Европой и Индией сократилась почти на 8000 км. В северном направлении по нему транспортируют в основном нефть и нефтепродукты для Западной Европы. В южном направлении перевозятся продукты промышленного производства для стран Африки и Азии.

2. Демографический потенциал. Надо сказать, что мусульманские страны имеют огромный

людской ресурс, и он постоянно растет. По прогнозам ООН, если нынешние тенденции сохранятся, то через 20-25 лет каждый третий житель нашей планеты будет мусульманином. Среди мусульманского населения существует непропорционально большая доля молодого населения, поэтому прогнозируется преобладание подростков в главных арабских странах. В Алжире, Египте, Марокко, Сирии – рост увеличится на 100%, в Тунисе и Ливане – на 50% [3]. В исламских странах существует высокая рождаемость и много-детность, что дает многочисленные дешевые трудовые ресурсы. Большое количество выходцев из стран Исламского мира едут на заработки в другие страны. Миллиарды валютных поступлений являются важным доходом Уммы, которые может использоваться в том числе и на освоение контролируемого геополитического пространства. «Самой большой мусульманской страной является Индонезия, где живет 220 миллионов человек, в Пакистане численность мусульман 130140 миллионов человек, так же как и в Бангладеш, в Индии проживает 150 миллионов мусульман. Население каждой из таких мусульманских стран, как Египет, Турция, Иран составляет около 70 миллионов человек» [4].

3. Политический потенциал ислама. Сегодня за продвижение и расширение геополитического пространства ислама выступают экстремистские организации.

В современном мире очень спорным остается вопрос по поводу того, можно ли считать Исламский мир единым субъектом международной политики. Разная степень социально-экономического развития, отличные геостратегические интересы, конфликты, разная форма «исламизации» общественной жизни приводят к тому, что появляются альтернативные проекты формирования Исламского мира (Исламская восьмерка, Нация Ислама, Лига исламского мира и многие другие). В Исламском мире наблюдаются разрывы в уровнях экономического развития между государствами. Кроме того, существуют и различия в политических системах, в степени секуляризации религии, ее роли в жизни общества, в правовых нормах и институтах. Огромное многообразие этносов и этнических групп в районах распространения ислама предопределяет соперничество, несовпадение интересов между мусульманскими странами.

Однако сегодня мы можем наблюдать тот факт, что все чаще Исламский мир обозначают как единый коллективный субъект международных отношений [5].

Виталий Наумкин в статье «Ислам как коллективный игрок?» [6] выделяет три основных подхода к субъектности ислама в современной системе международных отношений:

1) Согласно первому подходу Исламский мир выступает в виде единого коллективного актора. Мусульманский мир в данном контексте включает в себя страны с мусульманским большинством, позиционирующие себя как исламские; страны со значительным мусульманским населением и различные объединения мусульманских государств – ОИК, Лига исламского мира, Лига арабских государств и др., национальные мусульманские организации и общины. В рамках этого подхода существует и контр-актор-Запад, или иудео-христианский мир. Как считает В.Наумкин антитеза «Запад – исламский мир» становится все более привычной, и, сами мусульманские игроки являются сторонниками данного подхода (так, военные акции против талибского Афганистана или саддамовского Ирака рассматривались нередко некоторыми исламскими государствами как агрессия против исламского мира).

2) В рамках второго подхода в качестве самостоятельных акторов выделяются государства и транснациональные структуры. Согласно этому подходу существующие различия в позициях позволяют в определенных ситуациях объединяться и выступать в качестве контр-актора по отношению к Западу.

3) Третий подход, говоря о роли ислама вообще, отрицает какой-либо его привязки к государственным или негосударственным акторам, так как эти акторы в своей деятельности редко руководствуются религией. В рамках данного подхода ислам определяется через понятие «цивилизация», трактуемого как религия. При существующей неоднородности исламский мир все же стремится выступать в качестве единой политической силы. Данная идея базируется на существующей в исламе концепции уммы – сообщества мусульман без этнических и государственных преград (более подробно концепция уммы будет представлена в следующем параграфе).

При существующих противоречиях в мусульманских государствах, неоднородности политических и экономических процессов в них, мы можем наблюдать увеличение тенденции объединения, согласования общих позиций, совместное отстаивание интересов там, где это возможно.

В заключение хотелось бы привести слова В. Попова, которые, на наш взгляд, отражают сложившуюся ныне тенденцию: «в настоящее время идет процесс самоопределения исламского мира как в чем-то консолидированного субъекта международных отношений» [7]. Исламский мир, несмотря на существующие социально-политические и иные различия между странами, имеет тенденцию выступать как единое целое в современных мирополитических процессах. Данный феномен проявляется непосредственно в деятельности ОИК, где мусульманские государства-члены ОИК, стремятся выработать общие позиции по тем или иным актуальным проблемам современного мирового развития.

4. Интеллектуально-информационный ресурс. Мусульманские страны имеют различные социально-политические, экономические и культурные условия. Мусульмане, среди которых множество национальностей, «на основе общего языка (арабского) на основе единой Книги (Корана) в течение столетий участвовали в создании новой, общей для них культуры, называемой обычно мусульманской, а также мусульманских социально-политических традиций» [8]. Ислам выступает в качестве общей идейной основы культуры и общественного устройства мусульманских стран и регионов, определяет все сферы жизни мусульман, ее специфику. Ислам повлиял на ход социально-политической и культурной истории огромного пространства, простирающегося по странам всех пяти континентов. Достаточно долгий период истории исламское общество представляло собой одну из величайших цивилизаций на земле. Именно мусульмане подарили миру великие открытия в области математики, медицины, географии, астрономии, философии и пр. Все эти ученые внесли огромный вклад в формирование мирового культурного пространства. И сегодня мы можем заметить следы арабского влияния в языки других народов. Что касается информационного ресурса, то надо отметить, что в арабо-мусульманском мире существуют свои крупные телеканалы (Аль-Джазира, АльАраби, Абу-Даб). Эти каналы смотрит мусульманский народ, они пользуются доверием среди населения мусульманских стран. Есть и спутниковые каналы, которые не всегда контролируются властями (египетский спутник Арб-Сат).

Говоря об исламском мире необходимо учитывать высокий потенциал социального взрыва, большой уровень конфликтности в исламских странах.

Очень часто в этих государствах встает вопрос об отделении территорий, получении ими независимости. В качестве примера можно привести деятельность Исламского фронта освобождения Моро (Филиппины, остров Миндано) [9].

1. Попов В. Мини-ООН для исламского мира. Россия намерена вступить в ОИК // <http://www.rg.ru/2003/08/20/MiniOONdlyaislamskogomira.html>.

2. Модестов С.А. Геополитика ислама. – М.: Молодая гвардия, 2003. – с. 33-34.

3. Huntington, Samuel P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon & Schuster, 1996, – P. 178-179.

4. Наумкин В. Ислам как коллективный игрок? // <http://www.intertrends.ru/tenth/004.htm>.

5. Попов В. Исламский фактор в мировой политике. // *Азия и Африка сегодня*, - №2, 2004, – с. 11.

6. См. подробнее Наумкин В. Ислам как коллективный игрок? // <http://www.intertrends.ru/tenth/004.htm>.

7. Попов В. Исламский фактор в мировой политике // *Азия и Африка сегодня*, - №2, – с. 14.

8. Сажин В.И. Ислам в новых геополитических условиях. // <http://imes.ru/ras/stat/2004/15-03-04.htm>.

9. См. подробнее *Philippines researches accord with chief Islamic extremists*. // *International Herald Tribune*/ November 16, 2007.

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ЖАСТАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ ЖӘНЕ «ВИРТУАЛДЫ ШЫНАЙЫЛЫҚ»

М.Н. Мусабеков – Абай атындағы ҚазҰПУ

Түйін

Мақалада жас ұрпақтың уақытын алып отырған ақпараттық-коммуникативтік технологиялар әсері

қарастырылған. «Компьютер фанаттары» және «геймер» ұғымдары пайда болып оның кеңістігіне өзндік бағытын айшықтаған сайын осылайша аталатын бала саны да артууда.

Резюме

В статье рассматриваются влияние виртуальности и совершенствование коммуниктивных технологии и их последствия влияния на молодежь. С каждым новым достижением в области компьютерных технологий растёт количество людей, именуемых в просторечии «компьютерными фанатами» или «геймерами».

Summary

In article influence of virtuality and improvement of computers with their consequences. With each new achievement in the field of computer technologies the number of the people called in popular speech by "computer fans" or "gamers" grows. Representatives of this category spend the main time behind games as games on the computer become almost the main vital need.

Жас ұрпаққа ұлттық-рухани тәрбие берудің негізгі бағдарлы идеялары ел Президенті Н.Ә. Назарбаев-тың «Қазақстан-2030» халыққа жолдауында былай деп жазылған: «Толық өркениетті ел болу үшін алды-мен өз мәдениетімізді, өз тарихымызды боиымызға сіңіріп, содан кейін өзге дүниені игеруге ұмтылғаны-мыз жөн». Олай болса, басты мақсат – жас ұрпақты ұлттық игіліктер мен адамзаттық құндылықтар, руха-ни-мәдени мұралар сабақтастығын сақтай отырып тәрбиелеу. Қазақстан дүниежүзілік қауымдастықтың тең құқылы елдері қатарында аймақтық көшбасшы болса оның жас буыны да соған сай тәлім-тәрбие алу-да дегенге саяды. Сондықтан келешек ұрпақты ұлттық, халықтық тұрғыдан ойшыл-жаңашыл етіп тәрбие-леу қажет. Ал мұндай мәселені көтерген уақытта тәрбиеге деген бөлінген уақыттың қанша бөлігін жастар шынайы өмірде өткізеді және «виртуалды» өмірде өткізіп жатқан уақыты мен әсерін қарастыралық.

Жас ұрпақтың уақытын алып отырған ақпараттық-коммуникативтік технологиялар. Олар сананы басқарудың ең заманауи технологияларын ұсынуда. Осы тектес технологиялардың бірі компьютерлік ойын технологиясы болып табылады. XX ғасырдың соңында «виртуалды шынайылық» ұғымы пайда болды. «Виртуалды» сөзі ортағасырдағы латын тілінде «мүмкін; белгілі бір жағдайда болатын және көрініс табуы тиіс» [185, 126-б.] деген мағынаны берген. Осылайша, кванттық механикада виртуалды бөлшектердің бар екендігі туралы айтылса, психологияда виртуалды (жасырын) қабілеттер бар дегенді айтады және т.б. Жоғарыда көрсетілген технологиялар жүйесіндегі «виртуалды шынайылық» ұғымының мәні мүлдем басқаша түсіндіріледі. Мәселен, Н.А. Носов «виртуалды шынайылық» – бұл «әртекте объектілердің (әртүрлі сатылы деңгейде орналасқан) арасындағы өзара байланыстың ерекше түрін, сондай-ақ олардың арасындағы шыққан нәтиже мен интерактивтілік сияқты ерекше қатынастарды сипаттайтын термин. Виртуалды деңгейдің объектілерін, – деп жазады ол, – төменде тұрған деңгейдің объекті-лері қалыптастырады, бірақ өзінің шыққан нәтиже деген мәртебесіне қарамастан, шынайылықты тудыра-тын объектілермен онтологиялық тең құқылы тәрізді өзара байланысқа түседі. Шынайылықты тудыратын виртуалды объектілердің жиынтығы виртуалды шынайылықты құрайды. Пайда болатын шынайылықта виртуалды объектілерді өндіріп жатқан кезде, олар белгілі бір жерде ғана, яғни «осында және қазір» тіршілік етеді; пайда болу үдерісі аяқталғаннан кейін тиісті виртуалды объектілер жоғалады» [1] деп пайымдайды. Цитатасы келтірілген автордың пікіріне сәйкес, виртуалдылықтың антонимі – тұрақтылық. Шынайылықты тудыру тұрақты шынайылық болып табылады. Бір виртуалды шынайылық дейді ол келесі деңгейдегі өзге виртуалды шынайылықты тудыруы мүмкін, соңғысы үшін алдыңғысы тұрақты шынайылық болады. Басқа автор былай деп жазады: «Заманауи техникалық құралдардың көмегімен виртуалды шынайылыққа шомып кетуге болады, онда субъект шынайы және виртуалды әлемнің заттары мен оқиғаларына ийра алмайды: әлем оған тікелей сезіну үшін беріледі, ал олар бұл деңгейде ажыратыл-майды» [2]. Өйткені виртуалды шынайылықтың сезімталдық бейнесі бейненің бейнесі тәрізді. Бұл түсініктегі дәл осы виртуалды шынайылық қазіргі таралған компьютерлік ойындардың негізінде жатыр.

Компьютерлік ойын шынайы өмірдің қиялын жасайды. Сонымен қатар, ойыншы әлдебір ерекше демиург ретінде әрекет етеді. Монитордағы кішкентай солдаттар, балуандар, ғарыштың келімсектері, құбыжықтар және т.б. ойыншының еркі мен назына бағыныпқозғалады, жүгіреді, секіреді, атысады және т.б. Ойыншы осы компьютерлік әлемге сіңіп кетіп, қалауына қарай, өзін сол ойындағы белгілі бір кейіп-кермен теңдестіруі мүмкін. Мұндай теңдестіру орын алса, ойыншы ойынның шынайы мүшесіне айнала-ды. Нақтырақ айтқанда, ол екіге бөлінеді: біреуі – қолында жүгіртпесі бар, «монитордың» алдында отырған, екіншісі – монитордың арғы жағындағы ойындағы виртуалды шынайылық. Егер ойынның шарттары мен ережелері бойынша ойыншы кейіпкер «қайтыс болса», ойынды жауып, басынан қайта бастап оны «тірілтіп алуға» болады. Компьютерлік ойынның ерекшелігі – өзін белгілі бір кейіпкерге теңдестірген ойыншы ойындағы белгілі бір жүрістің мінез-құлқындағы эмоцияны сезінуі мүмкін, бірақ ол үрей, ауру немесе ұзданының алдында азап шегу сияқты нәрселерді бастан кешірмейді. Ол ойын барысы мен ойынның нәтижесі үшін ешқандай жауапкершілікте болмайды. Егер ойында «жақсылық» пен «зұлымдық» күштер күресіп жатса, ойыншы үшін қай жақты таңдап ойнайтындығы бәрібір: компьютерлік ойын әділеттілік, кінә немесе жаза сияқты түсініктерді білмейді. Осы жағынан алғанда, ойында мазмұндық өлшем жоқ.

С.А. Кириленко көрсеткен тағы бір ерекшелік бар. «Көзге көрінетін әлемнің пішіндері мен заттары, – деп жазады ол, – компьютерлік ойынның мәнін көрсетпейді. Бұл небәрі ақиқат шынайылықты – компьютерлік бағдарламаның шынайылығын жасырып тұрған қабық қана. Осы сияқты сағатшы сырлаушы мен алтынмен қаптағышты қажет етсе, бағдарламашы да өз еңбегінің жемісін көрсететін суретшісіз ісін тындыра алмайды. Сағатшы да, бағдарламашы да өзінің әлемін өзге біреудің қиялына сіңіруге мәжбүр, оның себебі – адамзат ойы арқылы адам түсінбейтін, қолмен жасайтын адамгершіліктен жат нәрсе болып көрінбес үшін олардың бойына өмір қиялын беру керек» [3]. Кириленко былай толықтырады: «Талғампаз Сағатшы Данышпан Бағдарламашыға орнын береді. Егер де механизм әлемі – табиғаттың өзгермейтін заңдарына бағынған *res extensa* әлемі болса, бағдарлама әлемі – бұл ой қозғалысының қағидаттарына сәйкес үлгіленетін *res cogitans* әлемі» [4].

Компьютерлік ойындардың бәрі шартты түрде рөлдік және рөлдік емес болып бөлінеді. Біріншісінің қатарына әртүрлі логикалық компьютерлік ойындар (мәселен, шахмат), карта ойындары (пасьянс, покер және т.б.), зеректілікті және жылдам әрекет етуді талап ететін әртүрлі ойындар жатады, яғни басқаша айтқанда, бұл аркадалық ойындар (әртүрлі «жүгірістер», «атыстар» және т.б.) және т.б. Рөлдік емес компьютерлік ойындарда ойыншы мен компьютермониторында көрсетілетін виртуалды шынайылық арасында арақашықтық сақталады. Ойыншы ойын кейіпкерлерінің біреуінің рөлін өзіне қабылдайтын болса, бұл рөлдік компьютерлік ойындар деп аталады. Бұндай жағдайда нақты немесе қиялдағы компьютерлік кейіпкердің рөліне кіруді ойынның өзі талап етеді. Мінеки, осындай ойындар барысында индивид компьютермен шоғырланып, ойынның виртуалды әлеміне кіріп кететін жағдай орын алуы мүмкін. Ал өзін компьютерлік кейіпкермен толықтай теңдестіру – бұл оқыс жағдай. Бұл шартты түрде бөлінген дүние болса да (шартты болатын себебі – олардың арасындағы шекараны ешқашан да белгілеуге болмай-ды: мәселен, ойында қаһарман ханшайымды құтқарады; мұнда ойыншы сол кейіпкермен теңдестіріледі, бірақ, осыған қарамастан, арақашықтық сақталады), маңызы өте зор, өйткені рөлдік компьютерлік ойындарға психологиялық тәуелділіктің тетігі мен табиғаты рөлдік емес компьютерлік ойындарға қарай білім беру тетіктерінен айтарлықтай ерекшеленеді. Кез келген жағдайда, ойыншының рөлдік компьютерлік ойындарға психологиялық тәуелділігі ойыншының жеке тұлғасына өте күшті әсер етеді, яғни бұл рөлдік емес компьютерлік ойындарға да, ойыннан басқа компьютермен жасалатын қызметтерге (мәселен, компьютерлік бағдарламалау және Ғаламтормен жұмыс) де тәуелділікті білдіреді.

Компьютерлерді жетілдіруге байланысты компьютерлік ойындарды да жетілдіру жалғасуда, бұл адамдардың назарын өзіне бірте-бірте бұрынғыдан да көбірек аудартып келеді. Күні бүгінге дейін компьютерлік техниканың дамығандығы соншалық, бағдарламашылар мықты графикалық және дыбыс-тық тұрғыдан сәнделген айтарлықтай шынайы ойындар әзірлеу мүмкіндігіне ие болды. Оны жетілдіру жалғасуда. Компьютерлік технологиясаласында жеткен әрбір жаңа жетістіктермен қатар, ауызекі тілде «компьютерлік фанаттар» немесе «геймерлер» (ағылшынның «game» сөзі – ойын) деп аталатын адамдар саны да өсіп келеді. Бұл санаттың өкілдері негізгі уақытын ойын ойнаумен өткізеді, өйткені компьютерде-гі ойындар олардың басты өмірлік қажеттілігіне айналған. Бұл ойынға басымен кіріп кетуді, әлеуметтік байланыстар мен қарым-қатынастардың шектелуін білдіреді. Компьютерлік ойындармен әуестену кейде патологияға әкеп соғады: адам осы ойындарға тәуелді болып қалады.

Психологтар, педагогтар мен мәдениеттанушылар дабыл қағып жүрген компьютерлік-ойын тәуелділігінен басқа, қауіптілігі жағынан бұдан кем түспейтін тағы бір феномен бар. Оның мәні – кейбір ойыншы-лардың виртуалды шынайылықтың ойын оқиғаларымен (мәселе, рөлдік компьютерлік ойындарда болып тұр) біте қайнасып кеткені соншалық, виртуалды және ақиқат шынайылықтың

арасында айқын шекараны белгілеуге әрі ақиқат шынайылық ішінде өзін виртуалды сияқты сезінуге қабілетті емес. Олар өзін де, айналадағы адамдарды да ойындағы виртуалды кейіпкерлер ретінде қабылдап, рөлдік виртуалды ойындарды өткізу ережелері мен тәртібін іс жүзіндегі нақты әлеуметтік-мәдени шындыққа, ал шынайы жағдайды ойын жағдайына өзгертеді. Ол бәрін гаджеттердің констелляциясы ретінде қабылдайды (десек те, гаджеттің не екендігі туралы оның білмейтіндігісөзсіз). Виртуалды ойындарды ойнайтын компьютер мониторының бергі жағында отырып жауапкершіліктің не екенін білмейтіндігі тәрізді, ол өз тәртібі мен іс-әрекеттеріне жауапкершілікпен қарамайды. Соңғы он жылда әртүрлі мемлекеттерде өздерінің крими-налды іс-әрекеттері үшін есеп бермейтін ойыншылардың осы сияқты криминалдыжағдайлары орын алған екен. Бұлардың саны күн санап артып келеді. Демек, ақпараттық-коммуникативтік технологиялар адамдардың, әсіресе жастардың күнделікті өміріне виртуалды шынайылықты енгізуге әсер етіп, оны виртуалдандырып сіңіп кетті, бұл нақты әлеуметтік, экономикалық және басқа да мәселелерді елемеуге әсер етеді.

Ұлттық мемлекеттердің үкіметтері, оның ішінде президент Н.Ә. Назарбаев басқарған Қазақстан Респуб-ликасының Үкіметі аталмыш факторларға деген стратегиясы мен тактикасына шеберлікпен төтеп бере алды. Бұл көп жағынан үкіметтің үмітін ақтап отыр. Көп жағынан дейтін себебіміз, осы мәселе тұрғысынан алғанда барлық мәселе әлі шешімін таппаған. Жұмыспен қамту тапшылығы, жұмыс орындарының жоқтығы сияқты себептерден жастар ауыл аймақтарынан қалаға кетіп жатқандығы кұпия емес. Мемлекет барша халықты жұмыспен және лайықты жалақымен әлі қамтамасыз ете алмайды. Сонымен қатар, қала аймақтарындағы мәдениет ауыл аймақтарына қараған бұрынғыша жоғары. Осыған қарамастан, радио, теледидар, ғаламтор жастардың қалада да, ауылда да пайдалану мүмкіндігін көрсетіп отыр. Демек, үкімет алдындағы міндет қала мен ауылдағы өмір деңгейінің арасындағы сапалы айырмашылықты қысқарту ғана емес, шеттету, сондай-ақ үгіт-насихат және ғибрат сөздер арқылы емес, жастарды қоғамды демокра-тияландырудың нақты үдерістері мен оларды басқаруға тарту арқылы үнемі патриоттық тәрбие беру. Р.М. Шарипова: «Демократиялық қоғамды құру үдерісі, нарықтық экономикаға өту, жалпы экономикалық, саяси және әлеуметтік-мәдени өзгерістер жастардың адамгершілік және рухани жағынан дамуынсыз мүмкін емес» [5] деп өте дұрыс айтқан. Жастар дұрыс болса да, кітаптағы шынайылықты меңгеріп қана қоймай, практикалық өмірінде де қолданатын болса, жоғарыда айтылғандай, толыққанды дамуға мүмкін-дік бар [6]. Қазақстан қоғамының алдында тұрған түбегейлі міндеттерді шешу үдерісінде жастардың құндылықты бағыттарын дұрыс өзгертіп, олардың абстракцияланған емес, шынайы жалпы адамзаттық және ұлттық-мемлекеттік құндылықтарды жасауына бағыттау жатыр.

1. Носов Н.А. *Виртуальная реальность // Новая философская энциклопедия. – В 4-х т. – Т. I.М.: Мысль, 2000. – б. 403-404.*

2. Рузавин Г. И. *Виртуальность // Новая философская энциклопедия. – В 4-х т. – Т. I. – М.: Мысль, 2000. – б. 404.*

3. Кириленко С.А. *Космос механической игрушки и универсум компьютерной программы // Виртуальное пространство культуры. Материалы научной конференции 11 – 13 апреля 2000 г. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2000. – б. 158 – 160.*

4. Эстулин Д. *Кто правит миром? Или вся правда о Бильдербергском клубе. – Изд. 2-е. – Минск: Поппури, 2009. – 283 б.*

5. Шарипова Р. М. *трансформация ценностных ориентаций в молодёжной среде Республики Казахстан //Материалы Международной научно-практической конференции «Молодёжь и современность: проблемы мировоззрения, политики и морали». – Семей: СГПИ, 2007.– б. 259–260.*

6. Абдирайымова Г.С. *Ценностные ориентации современной молодежи (социологический анализ): монография. – Алматы, 2005. - 302 бет*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ИСЛАМДЫҚ СИПАТТАҒЫ РАДИКАЛДЫ ДІНИ ҰЙЫМДАРДЫ

ЖҮЙЕЛЕУ НЕГІЗДЕРІ

Қ.Ж. Назарбек – ҚР ҰҚК Академиясының докторанты

Түйін

Қазіргі Қазақстан жағдайында діни экстремизм мен терроризм қаупі, ең алдымен, алыс-жақын мұсылман елдерін-де, әсіресе көрші жатқан Өзбекстан, Тәжікстан және Қызғызстанда орын алып

отырған діни-саяси оқиғалар негізінде ерекше маңызға ие болып отыр. Бұл еліміздің өз ішінде діни экстремистік тенденциялар байқалмайды деген сөз емес.

Соңғы жылдардың ішінде елімізде террористік және діни экстремистік ұйымдарға тиым салынғанымен, әліде болса халықаралық радикалды ислами бағыттағы діни-саяси ұйымдардың белсенділігі байқалуда және зиянды топтарға тарту шараларының қаупі күшеюде.

Ұсынылып отырған мақала радикалды ұйымдардың өз идеяларын тарату және құқыққа қайшы іс-әрекеттерін жүзеге асырудағы қолданатын қызметтерінің әдіс және тәсілдерін талдау қажеттілігінен туындайды.

Резюме

Эта статья предназначена для того чтобы показать число международных террористических организаций которые признаны особо опасными для человечества, а так же способы пресечения их действий. Автор отметил крупные международные террористические организации, страны их существования, их наиболее нашумевшие террористические акты и пути борьбы с названными в статье организациями.

Summary

This article is intended to show number of the international terrorist organizations which are recognized especially dangerous to mankind and as ways of suppression of their actions. The author noted the large international terrorist organizations, the countries of their existence, their most sensational acts of terrorism and ways of fight against the organizations called in article.

Халықаралық қатынастар нормасын ислам теоретиктері құранға негіздейді және ол бойынша әлемді: мұсылмандар қауымдастығы және қалған басқа дүние деп екіге бөледі. Бұл исламдық және исламдық еместердің заң жүзіндегі теңсіздігі болып саналады. Осы талаптар бойынша мұсылмандықты қабылдауға шақырады. Мұндай жағдайлар христиан дінінде де болған. Діни экстремистік қайшылықтардың туындау себептерінің бірі осында.

Ал енді исламдық сипаттағы радикалды діни ұйымдарға тоқталмас бұрын экстремизммен бір ұғымдық жүйедегі «ислам фундаментализмі», «ислам радикализмі», «ислализм», «панислализм» ұғымдарының ерекшеліктерін, жеке қасиеттеріне және олардың арасындағы байланыстарды қарастырайық.

Соңғы жылдары «ислам фундаментализмі» ұғымы жиі қолданылуда. Қазақстан Республикасы Ұлттық Қауіпсіздік Комитеті Академиясының ғалымдарының, халықаралық терроризм және экстремизммен күрес саласындағы негізгі терминдер мен ұғымдардың түсіндірме сөздігінде, «Ислам фундаментализмі» – исламның негіздеріне деген сенімді нығайтуға, құран мен шариғатта жазылған талаптарды бұлжытпай орындауға, дәстүрлі мұсылман заңдылықтарын қазіргі өмірге міндетті нормалар ретінде енгізуге бағыт-талған мұсылмандық қоғамдық пікір ағымдарының жиынтығы» [1, 24 б.] деп тұжырымдалады. Алайда, осы мәселе төңірегінде өткір пікір таластар орын алуда. Ислам фундаментализмін біреулер жокқа шығар-са, енді біреулер адамзатқа көптеген қауіп түрлерінің көзі деп есептейді. Ислам фундаменталистері халқының көпшілігі мұсылмандар болып табылатын мемлекеттерде Мұхаммед пайғамбар кезіндегідей тәртіп орнатпақшы болады. Басқаша айтқанда исламдық өркениет құндылықтарын сақтап, байырғы мұсылман мемлекетін құруды көздейді.

Исламдық діни қайраткерлер мемлекетті басқаруы тиіс. Міне, ислам фундаментализмінің мәні де осында.

Фундаменталдық идеяның іс жүзіне асуын Ирандағы мұсылман басшыларының іс-әрекеттерінен көруге болады. Онда шииттік көзқарас абсолютті түрде үстемдік етеді. Мұнда 1979 жылдың ақпанында шах режимі құлатылғаны белгілі. Бұл елде саясатты клерикалды ислам анықтайды. Бұл елде ислам тек ұран ғана емес, өзіндік ерекшелігі бар идеяларды, яғни Аятолла Хомейнидің соңынан ерген халық бұқара-сының іс-әрекетін білдіреді. Хомейнидің негізгі идеясы – бүкіләлемдік исламдық мемлекет орнату болған. Сол негізде мұсылмандық және мұсылмандық емес дүниеде исламдық революцияны экспорттау уағыздалды [2, с. 240].

Иран Ислам Республикасының басты мақсаты – әлемде монотеистік қауымдастықты және исламдық тәртіпті орнату болды. Оның конституциясында мынадай мақсат қойылған: барлық мұсылмандар біртұтас қауымдастық және мемлекет ретінде ислам әлеміне қол жеткізуге күш салу арқылы исламшыл халық-тардың одағы мен бірлігін қамтамасыз етуі тиіс болды. Солай әлемдік дамуда мұсылмандар үстемдігін күшейтуге тырысады.

«Исламизм» (ислам радикализмі) – мәдениетте, қоғамдық, саяси және экономикалық өмірде ислам заңдылықтарының (қағидаларының) басымдылығын, мақсатқа қол жеткізу үшін шектен тыс шаралар қолдану керектігін уағыздайтын іс-тәжірибелері. Исламизм мұсылман діндарларының батыл іске баруына (радикалдануына), олардың арасында экстремистік көзқарастар мен күрес әдістерінің таралуына мүмкін-дік береді [1, 24 б.].

Жақтастары өмір сүріп отырған әлеуметтік-саяси жүйені сынға алатын және түбегейлі өзгерістер мен реформалардың жүргізілуін талап ететін саяси ағым деуге болады. Сондай-ақ, радикализм ұғымы, қандай да бір істердегі жағдайды түбірімен түбегейлі өзгертудегі талпыныстардың, тәуекелді ымырасыз талап-тардың жүзеге асырылуы болып табылады. Яғни «исламизм» ұғымын қандайда бір шарттарды тудыруды көздеген идеологиялық және тәжірибелік әрекет деуге болады.

XIX ғасырдың соңында пайда болған, мұсылман реформаторы Джемал ад-Дина ал-Афгани (1839-1897) есімімен байланысты идеология мен қозғалыс және жер бетіндегі барлық мұсылман қауымдарының бірлігі концепциясы мен олардың біртұтас ислам мемлекетіне бірігуі қажеттілігіне негізделген діни-саяси идеология және тәжірибе – «Панисламизм» [3, 165 б.] болып табылады.

Алғаш рет, мұсылман елдерінің діни-саяси бірлесуі жайлы ал-Афгани өз ойын білдірді. Иран, Ирак, Үндістан, Ауғаныстан, Түркия елдерімен жақын танысу әртүрлі мұсылман елдерінде ортақ мәселелердің бар екенін анықтады. Экономикалық және мәдени артта қалушылық, рухани тұралау және апатия, тиран-дар мен шетелдіктердің үстемдігі реформатордың болашақ қызметінің бағытын айқындап берді. Саяси мақсаттарға жету үшін діни лозунгтер қолдануды, исламды отарлық езгіге қарсы күресте халықты жұмылдыруға және қайта өрлеуге мүмкіндіктің бар екені жайлы оларға сенім ұялатуға қабілетті бірыңғай идеологиялық платформа ретінде қарауды ұсынды. Ұлттық көңіл-күйдің ортақ жауға қарсы мұсылман-дардың бірігуіне кедергісін келтіретін түсінген Джемал ад-Дина ал-Афгани ұлттық ынтымақтастыққа діни ынтымақтастықты қарсы қойды: «Мұсылмандар діннен басқа ұлтты білмейді». Мұсылман халықтары альянсы бастапқыда Ауғаныстан, Белуджстан, Қашқар, Яркент, Бұқара және Қоқан елдерінің басын қосты, түрік сұлтаны және үнді мұсылмандары тарапынан қаржылық қолдауға ие болды. Мұсылман елдерінің альянсы жобаларын ал-Афгани бірнеше рет жасады. Сондай-ақ, реформатор буржуазиялық қағидаттарды уағыздады, жеке меншік құқын мойындамайтындығы үшін коммунизмге, социалитік идеяларға қарсы болды. Алайда, өмірінің соңғы жылдарында оның бұл көзқарасы түбегейлі өзгеріп, социализм исламға қайшы келмейді, Мұхаммед пайғамбардың үмбеттері социализмді алғашқы жақтау-шылар деді [3, 167 б.].

Панисламизм Шығыс халықтарының өмірінде аса маңызды рөл атқарды. Үндістанда халифаттық қозғалыс ағылшын үстемдігіне қарсы шықты, Ганди мен Үнді Ұлттық Конгресінің бұл қозғалысты қолдауы тегін болмауы керек.

Панисламизмнің ұрандары антиимпериалистік сипатта басқа елдерде де көрініс тапты. 1930-шы жылдары Осман халифаты жойылғаннан кейін халықтардың ислам туы астына бір мемлекетке бірігуі

шындыққа жанаспай қалды. Дегенмен, панисламистік идеялар, жаңғырған түрінде болса да бүгінгі күні де өмір сүруде. Бүгінгі таңда саяси панисламистер мұсылман ұлттарының одағын нығайту мақсатында әртүрлі деңгейдегі халықаралық ұйымдар құруда. Араб идеологтары өз кезегінде исламның араб қоғамында пайда болғанын, Алла сөзінің араб тілінде түскенін алға тартып, «жалпы мұсылмандық бауыр-ластықта» арабтардың маңызды ролін талассыз дейді. Панисламистік талпыныстар Сауд Арабиясының билеушісі шоғырына да тән болды. Олар ислам дінінің тазалығын сақтаушы бірден-бір ел ретінде өздерінің қамқорлығымен бірнеше рет ислам фактісін жасауға талпынды. Саяси одақ идеяларының жүзеге асуының көрінісі 1969 жылы Рабатта өткен жиналыста негізі қаланған «Ислам Конференциясы Ұйымы-нын» (ИКҰ) құрылуы болды. Оның құрамына енген елдердің негізгі ойы империализмнің экономикалық, саяси, идеологиялық экспансиясына қарсы тұрып, ұлттық саяси және экономикалық тәуелсіздігін нығайтып, халықаралық сахнада «үшінші» күш ретінде белсене түсу болды [4].

Осы кезде айта кететін жәйт, 2011 жылы Қазақстан Республикасы төрағалық еткен Ислам Конференциясы Ұйымының (ИКҰ) аясында Ұйымның Субсидиарлық институты мен Аффилиленген институты жұмыс істеді. Бұл институттардың құрамына кіретін құрылымдардың қатары көп. Олардың атқаратын қызметтері мен мақсаты негізінен ИКҰ-ға мүше мемлекеттер арасында, сондай-ақ мұсылман әлемінде экономикалық, гуманитарлық және мәдениет салаларындағы ынтымақтастықты нығайтуға бағытталды.

Қазіргі кезде әлемде панисламистік көңіл-күйді кейде «ислам ынтымақтастығы» ретінде түсінеді. Пан-исламизм идеологиясының теориялық негіздері ірі мұсылман жоғары оқу орындарының дін ілімдері – Ал-азхар (Мысыр), Аз-Зайтун (Тунис), Ал-Каравийн (Марокко), сондай-ақ 1970 жылы негізі қаланған Бүкіләлемдік ислам ұйымы және Бүкіләлемдік ислам Конгресінің, Ислам әлемі лигасының үйлестіруші қызмет жасайды.

«Ислам ынтымақтастығы» тұжырымы қозғалысқа кіретін күштердің таптық және әлеуметтік әртектілігін және мақсатты ұстанымдардың айырмашылықтарын көрсетеді. Кейбір жағдайларда империализмге қарсы күресте бірлесуді, саяси және экономикалық тәуелсіздікті нығайтуды, мәдени ерекшеліктерді сақтауды мақсат тұтса, басқа жағдайларда – шетелдік монополиямен өз табысы үшін бәсекелік күрес жолын-да таптық бауырлардың ынтымақтастығы деп, үшінші жағдайларда – исламдық әлемдік тәртіпті орнықтыру үшін демократиялық реформаларға және қайта құруларға қарсы идеологиялық платформа ретінде қабылданады. Сондай-ақ панисламизм идеяларына әртүрлі мұсылман фундаменталистері жүгінеді.

Бүгінгі әлемде саны, күші және әсер етуі жағынан әртүрлі 500-ге жуық діни экстремистік және терро-ристік ұйымдар бар, олар әлемнің әртүрлі аймақтарында әрекет етеді және әртүрлі бағыттарға қатысты. Әдетте, бұл зиянды құрылымдар өте жақсы ұйымдастырылған, өз әрекеттерін үйлестіру үшін қазіргі заманғы байланыс құралдарын қолданады және қаржыландыру мен қару-жарақпен қамтамасыз етудің сенімді көздеріне ие. Соның ішінде бүкіл дүние жүзі мұсылмандарының бірлігі мен оларды бір мұсылман мемлекетіне біріктіру туралы идеяны уағыздаушы исламдағы діни-саяси ағым болып табылатын «пан-исламизмнің» уағыздарын белсенді түрде таратушылар – «Мұсылман бауырлар», «Талибан», «Әл-Каида» және т.б. радикалды діни ұйымдар.

Ал енді осы исламдық сипаттағы радикалды діни ұйымдардың әрқайсысына тоқталып, олардың ерекшеліктерін, жеке қасиеттерін және идеяларын тартудағы негізгі әдістері мен тәсілдері, ұстанған тактикаларын қарастырайық.

«Мұсылман бауырлар» (Әл-Ихуан Әл-Муслимин) – мұсылман бауырлар ассоциациясы қоғамы діни-саяси ұйымының мүшелері. Оны Мысырда 1928 жылы шайқы Хасан әл-Банна құрған. Хасан әл-Банна (1906-1949) Махмудияда (төменгі Мысыр) мұғалімдер әулетінде дүниеге келген. «Дар әл-улум»-ды тәмәмдаған, мамандығы – мектеп мұғалімі. 1918-1928 жылдары ол сопылық бауырластар ұйымының қызметіне белсене араласқан. 20-жылдардың басында Мысыр антиимпериалистік қозғалыстарына қатысып, «Мұсылман бауырлар ассоциациясы» құрылғаннан бастап, өмірінің ақырына дейін оның «жоғары тәлімгері» болды. Хасан әл-Баннаның көзқарасының қалыптасуына Әбу

Хамид әл-Ғазалидің, сондай-ақ Мұхаммед Абдоның, Джамалуддин әл-Афғанидің, Рашид Ридоның еңбектерінің ықпалы зор болды. Хасан әл-Банна Исламның сүннит бағытына сүйене отырып, әл-Афғани мен Ридоның панисламизм идеяларын одан әрі өрістетті, яғни Исламның ұлттық сипаты – «Ислам мемлекетінің» саясаты бағдарламасын жасады [5, p. 73].

Ресейлік зерттеуші Т.Милославская өзінің еңбектерінде «Хасан әл-Банна өзінің көзқарастарын хат тұрғысында жазды. Мұсылман бауырлар идеологиясын қалыптастыруда Сәйид Кутб шығармаларының Мұхаммед әл-Ғазалидің (алдыңғы ғасырда өмір сүрген ғалым), Мұстафа әс-Сибайдың еңбектерінің мәні зор» [6, с. 90-91] екенін айтады. Сондай-ақ, ғалым, «Мұсылман бауырлар» идеологиясының негізінде панисламизм жатыр. «Ассоциация» Ислам тараған елдерде (Мысырдан бастап) «Ислам әділеттігіне» сүйенген Құранда және шарифатта тұжырымдалған Ислам парыздарын қатаң сақтайтын қоғам құруды өзінің басты мақсаты етіп ұстады. Хасан әл-Банна өлгеннен кейін олардың арасына іріткі түсіп, жеке-жеке топқа бөлініп, «Таяу және Орта Шығыс Мұсылман бауырлар қозғалысы» деп аталатын ұйымдар жұмыс істей бастады» [6, с. 90-91] деп пайымдайды.

Қазіргі кезде «Мұсылман бауырлар қозғалысы» үш бағытта жұмыс істейді: 1) «салауаттылар» – бұлар Хасан әл-Банна мен Сәйид Кутбтың іліміне сүйенушілер; 2) «Ислам демократтары» мен «Ислам социа-лизмі» жазушылардың әртүрлі бағыттарын біріктіреді; 3) көптеген оң қанатты экстремистік топтар.

Исламды қорғау партиясы да осы топқа жатады. Олар мұсылман бауырлар ассоциациясына бөлінген болатын, қазір барлық араб елдерінде құрылған және жасырын жұмыс істейді. Оның идеологиясы мен саясаты реакциялық мәнге ие және көптеген елдерде олардың қызметіне тыйым салынған. Олардың ұйымының кейбірінің қызметі Батыс Еуропада орналасқан орталықтар арқылы үйлестіріледі.

Ислам әдебиеттерінде әл-ихуанийа, яғни кең және тар деп алатын екі ұғым бар. Тар мағынасында өздерін «мұсылман бауырлар» деп атайтындарға байланысты нақты қозғалыс мүшелері кіреді. Ал, кең мағынасында Ислам елдерінде кең тараған, яғни «мұсылман интегрализмі» деп аталатын топ жатады. Бұл бағыттың өкілдері Исламды алғашқы таза нұсқасына көшіруді насихаттайды. Құран мен Сүннеттің қоғам игілігі үшін бүгінгі ғылым мен техниканың жетістіктерінен қашпай саяси, экономикалық, әлеуметтік және заң жүйесінде пайдаланылуын жақтайды.

Талибан (араб, талиб – "ізденуші") – 1990-жылдардың екінші жартысында пайда болған діни-саяси қозғалыс [7, 175 б.]. Мүшелерінің басым көпшілігі Пәкістан медреселерінде (этникалық пуштундардан) тәлім алған ауған босқындарының балалары болған. Бірте-бірте олардың қатарына ауған офицер – пуштундар қосылды. Талибан қозғалысы Исламшыл студенттердің әскери ұйымы ретінде пайда болды. Кеңес Одағының басқыншылық әрекеттерінен қашқан босқын студенттер солтүстік-батыс Пәкстанда талибтер қозғалысын негіздеді. Оның құрамы «ауған соғысының жетімдерінен» жасақталды. Талибтер өздерін «Аллаһтың шәкірттеріміз» деп атады. Ұйымның негізгі мақсаттары: ислам дінін таза ұстау; ауған жерінде Аллаһтың қалауымен мемлекет орнату; Ислам билігін басқа елдерге тарату болды.

Қозғалыстың идеологиясы біртіндеп ислам құқын енгізуді көздеген радикалды саяси суннизмге негіз-делген. Қозғалыстың рухани көсемі – молла Мухаммед Омар.

Ресейлік зерттеуші Р.Сикоев өзінің «Талибы: религиозно-политический портрет» атты еңбегінде, «бастапқыда "Талибан" қозғалысының мақсаты моджахедтер үкіметін құлатып, Ауғанстанды ислам мемлекетіне айналдыру еді. Сондай-ақ, Талибтер Хаккани медресесін өздерінің идеологиялық орталығы ретінде ерекше қастерлейді. Көпшілігі өздерінің есімдеріне Хаккани сөзін қосып атайды. Көптеген сарапшылар Талибан қозғалысын Кеңес Одағына қарсы АҚШ-тың арнаулы мекемелері

ұйымдастырды деп біледі. Кеңес-ауған соғысы жылдарында АҚШ моджахедтермен қоса талибтерді де қаруландырды. Пәкістан арқылы ауған жауынгерлеріне «Стингер» зымырандары жеткізілді. Бұл әскер шуровиге (Кеңес әскеріне) қарсы жасақталған болатын. Кеңес әскері Ауғанстаннан шығарылған соң билікке талас тіптен күшейді. Талибтер сол кезде билік басында тұрған моджахедтер үкіметіне қарсы шықты. 1994-1995 жыл-дарында пуштун тайпасынан құралған талиб жасақтары ауған жерінің 50%-ын бағындырды. Қандағар қаласы Талибан қозғалысының ортасына айналды» [8, 182 б.] деп тұжырымдайды.

Бейресми деректерге сүйенсек Талибтер билікке келгеннен кейін Ауған жерінде қатаң исламдық саяси құрылыс пен өмір салты енгізіле бастады. Әйелдерге түгелдей паранжа кию міндеттелді. Тырнак бояған-дардың саусағы кесілетін болды. Радио мен теледидар таралымы тоқтатылды, музыка тындауға, Батыс әдебиетін оқуға тыйым салынды. Өздерінің ішкі жарлықтары бойынша ауған ерлеріне Батыс үлгісімен шаш қоюға, сақал қыруға тыйым салынды. Исламнан өзге дінді уағыздауға қатаң шек қойылды. Жезөк-шелік, зинакорлық үшін өлім жазасы белгіледі. Мәдени салала талибтердің исламға қарсы дүниемен күресі Бамиан аңғарындағы Будданың алып ескерткіштерін күйретті. II-V ғасырларда жасалған 38,53 метрлік биік ескерткіштер БҰҰ, Ислам конференциясы ұйымы өтініштеріне қарамастан талқандалды.

2001 жылдың соңында "Талибан" тәртібі "ағылшын-американдық" әскери шарадан кейін оппозиция-лық ішкі ауғандық күштердің қолдауымен құлатылып, 2003 жылында АҚШ пен оның одақтастары Ауғанстанға басып кіріп, елдегі 19 Талибан Қозғалысын биліктен тайдырды. Алайда АҚШ әскері талиб-терді толық талқандай алмады. Бүгінгі күні, аталған ұйым өздерінің ой-мақсаттарын жалғастырып келеді.

Әл-Каида (араб.: **عقيدة** – «негіз», «қағида», «фундамент». «Әл-Каида» деп те аталады) – ең ірі халық-аралық ультрарадикалды террористік ұйымдардың бірі [7, 15 б.]. 1988 жылы құрылған ислам фундамен-талистерінің интернационалдык террористік ұйымы. КСРО әскерлерінің Ауғанстаннан шығарылуынан кейін, «әл-Каида» өз күресін АҚШ-қа, «Батыс әлемінің» басқа да елдеріне және Ислам елдеріндегі олардың жақтастарына бағыттады.

Ұйымның мақсаты Ислам елдеріндегі зайырлы режимдерді құлатып, «Ұлы Ислам халифатын» құру болып табылады. 1998 жылы Кения мен Танзаниядағы АҚШ елшіліктеріндегі жарылыстардан кейін, Әл-Каида әлемдегі №1 террористік ұйым атағына иемденді. «Әл-Каиданың» мойнында бірқатар террористік актілерді жоспарлау мен орындау бар, оның ішінде Құрама Штаттардағы 2001 жылдың 11 қыркүйегіндегі террорлық актілер бар. 2001 жылдың 11 қыркүйегінде шабуылдан кейін басталған және «әл-Каиданың» әрекеттерімен және оларды оларды тоқтату шараларымен байланысты оқиғалар тізбегі терроризмге қарсы соғыс деген атаумен белгілі.

«Харакат Әл-Ансар» ислам әскери тобы – 1993 жылдың қазанында екі пакистандық «Харакат ул-джихад Әл-Ансар» және «Харакат-ул-мутжахидин» саяси экстремистік топтарының бірігуі нәтижесінде қалыптасқан. Діни экстремистік және террористік болып табылатын бұл ұйым Пакистанда, оңтүстік Кашмирде, басқа да Үндістанның кейбір аймақтарында орналасқан бірнеше мың қарулы жақтастарынан тұрады. Аталған ұйымның құрамында жергілікті экстремистерден басқа, жалдамалы, яғни Ауғаныстанда-ғы соғыстан тәжірибелері бар ауғандықтар мен арабтар да бар. Ұйымның негізгі жаттығу-оқыту аймағы Ауғаныстан және Пакистан территориясындағы таулы аймақтарда орналасқан лагерьлерде жүргізіледі. Олар террористік әрекеттерде негізінен жеңіл және ауыр қару-жарақтар, автоматтық қарулар, миномет-тер, жарылғыш заттар, ракеталар пайдаланады. Сондай-ақ, аталған ұйым батыс елдерінен келген туристерді ұрлайтын әдісті пайдаланады. Ішкі әскери-қаржылық көмекті негізінен Сауд Аравиясынан, парсы шығанағының араб елдерінен, басқа да ислам мемлекеттерінен алып тұрады.

«ХАМАС» («ислам қарсылық көрсету қозғалысы») – 1987 жылы 14 желтоқсанда шейх Ахмет Ясин

негізін салған. Ұйымының мақсаты – бүкіл палестинаны азат ету. Ясин: «Кез келген еврейді әскери қоныстанушы деп есептеуге болады – біздің стратегиялық мақсатымыз және біздің міндетіміз – оны өлтіру», «Палестинаны теңізден Иорданаға дейін азат ету біздің стратегиялық мақсатымыз және осы мақсаттан ардақты да маңызды ештеңе жоқ» [9] – деп жариялады. Штаб пәтері Тегеранда орналасқан ХАМАС ұйымының негізгі идеологиясы, еврейлерді физикалық жоюға, христиандарды, Израильмен ынтымақтасатын арабтарды, дамудың зайырлы жолын қорғайтын солшыл қайраткерлерді қуғындауға шақырады. Сондай-ақ, өзіне жауынгерлерді университеттерден, мектептерден, мешіттерден т.б. жинап, ислам үшін қаза табуды жұмаққа барудың төте жолы деген желеумен, шахиттер жасақтарын құрған.

«Хезболлах» (Аллахтың партиясы) – ислам фундаменталистерінің шиит бағытын ұстанатын ұйым шамамен 1980 жылы – шиит діндерларының ортасында пайда болды. Ұйымның жетекшісі ислам революциясының тәжірибесін зерттеуші шейх Сайид Мухаммед Хуссейн Фадлалла болды. Алғашқы террористік қимылдар 1983 жылы болды – Ливандағы америка және француз жауынгерлерінің қазармалары қопарылды. Ұйымның қазіргі түрі 1982 жылы Баальбекте құрылған. Бұл жерде Израильдің агрессиясын қайтару үшін Иранға бірнеше жүздеген «ислам революциясының қарауылдары келді». «Хезболлах» ұйымын құрған кезде оның лидерлері сионизм мен империализмге қарсы джихад жариялаған болатын. Күрестің мақсаты Ливаннан израильдік интервененттерді қуу болса, болашақ жоспары – Израильді құрту, Иерусалимге ислам тарапынан бақылау жасау, Ливан Иран үлгісі бойынша ислам мемлекетін құру [10].

XX ғасырдың екінші жартысында Мысырда бірнеше фундаменталистік ұйымдар құрылды. Солардың бірі «Аль-Джихад» – 1970 жылдың соңында құрылған мысырлық исламдық террористік ұйым. Аталған ұйымның негізгі алға қойған мақсаттары Мысырды басқарып отырған зайырлы режимді жоюға ұмтыла-ды. Сондай исламдық экстремистік ұйымның бірі «Ал-Гамаат ал-исламийа» болып табылады. Бұл ұйымның да мақсаты елдегі саяси режимді құлатып, шариғат нормаларымен басқарылатын өкімет орнату.

Радикалды исламдық сипаттағы ұйымдар орналасқан тағы бір мемлекет – Алжир. «Исламды қорғау майданы» («Фронт исламского спасения») – 1989 жылы құрылған алдыңғы қатарлы фундаменталистік ұйым. Оның негізін салушы психология ғылымының профессоры Аббаси Мадани. Идеология жағынан «Исламды қорғау майданы» ислам дәстүрін және ұлтшылдықты ұстанатын ұйым.

Алжирдегі исламистік топтардың ішіндегі алдыңғы қатарлы топтың бірі «Қарулы ислам тобы» («Вооруженная исламская группа») – ол алжирде ислам режимін орнатуға және ислам революциясын халықаралық ауқымды жүзеге асыруға ұмтылады. Оның көшбасшысы Хасан Хаттаб. Ол өз ұйымының алдына «ислам емес ұйымдарды террористік деп, радикалдық ұстанымдағы Еуропада өмір сүретін мұсылмандарды азғыру» мақсатын қояды.

Жоғарыда аталған исламдық сипаттағы радикалды террористік және экстремистік ұйымдардың барлығына өздерінің мақсаттарына жету үшін «демеуші» болатын елдер жетіп артылады. Олардың қатарына: Иран, Ливия, Алжир, Судан, Сирия, Ливан, Иордания, Газа секторы және Сауд Аравиясы және т.б.

Қазақстан Республикасында жалпы діни экстремизм мен терроризмнің жағдайы, оңтүстік аймақтарды ескерсек, қалыптасқан деңгейде деп бағалауға болады, ал егер мемлекеттің аумағын толық қамтитын болсақ, онда ислам радикализмінің тынышсыз күйіне жеткеніне көз жеткіземіз. Соңғы жылдары еліміздің батыс және оңтүстік өңірлерінде орын алынған террорлық әрекеттер діни экстремизмнің қалыптасқан деңгейінен шарықтаған деңгейге өткендігін көрсетеді. Республика аумағында тиісінше девианттық қылық белгілерін анық білдіретін бірнеше радикалды ұйымдар мен топтар және «Хизб-ут-тахрир», «Таблиғи Жамағат» сияқты діни экстремистік ұйым мүшелерінің белсенді іс-әрекеттері де дәлелденген фактілер. Жалпы баға берер болсақ, онда бүгінде мемлекет

ішінде діни экстремизммен күресудің деңгейі толықтай қанағаттандырмайды. Бұл тұрғыда нормативтік-құқықтық негізді жетілдіруге, материалдық-техникалық базаны қамтамасыз етуге, сонымен қатар құқық қорғау органдары қызметін жақсартуға деген ұмтылыс бар. Дегенмен, идеологиялық мазмұндағы материалдарды дайындауда және саралауда кемшіліктер жиі кездеседі. Осы маселеге қатысты, Қазақстандық ғалым Э.Избакиев өзінің зерттеулерінде, діни экстремизм және терроризммен күресудің негізгі концептуалды анықтамаларын береді [11, 21 б.].

Қорыта айтқанда, жылдан жылға аталған ұйымдардың саны ұлғаюда, террорлық актілердің саны да көбеюде. Олардың заңсыз әрекеттерін максимальды түрде болдырмауға барынша күш салуымыз қажет. Ол үшін ең алдымен террорлық актілерін жасаған тұлғаларға қатысты жазаны қатандату керек. Сондай-ақ, мемлекеттер коалициясының тұрақтылығын сақтау; террористік әрекеттің алдын-алу, және оның құрылымдарының қалыптасуы мен дамуына жол бермеу; бұқаралық ақпараттың көмегімен терроризмді барынша әшкерелеу; терроризмге қарсы бағытталған ұлттық, құқықтық нормативтік актілерді жетілдіру міндеті тұр.

1. Қоянбекова С.Б., Қазиев З.Ф., Грицаенко О.А., Шадықұлы Қ., Халықаралық терроризм және экстремизммен күрес саласындағы негізгі терминдер мен ұғымдардың қазақша-орысша және орысша-қазақша түсіндірме сөздігі. – Алматы: «Принт» баспасы, 2006. – 192 б.

2. Манучихри А. Политическая система Ирана. – СПб.: Петербургское Востоковедение 2007. – 240 с.

3. Сикоев Р.Р. Панисламизм: истоки и современность: Дж. Афгани и его религиозно-политические последователи XX-начала XXI в. – М.: Аспект Пресс, 2010, – 286 с.

4. Панисламизм: сущность, история и современные тенденции // <http://libsib.ru/geopolitika/geopolitika-v-sovremennii-tendentsii>.

5. Abdel-Malek A. La Pensee politique arabe contemporaine. – Paris, 1970. – p. 382.

6. Милославская Т.П. Начальный этап деятельности ассоциации «Братьев-мусульман» // Религии мира. История: Ежегодник. – М., 1982. – с. 90-91.

7. Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2010, – 285 б.

8. Сикоев Р.Р. Талибы: религиозно-политический портрет. – М.: «Крафт», 2004. – С. 256.

9. Хамас – шейх Ахмед Ясин – основатель и лидер организации www.dolphin.org/www.israeli-truth.org/AhmedYasin.html.

10. <http://studies.agentura.ru/to/hizbollah/>.

11. Избакиев Эдуард Дамирович. Исследование некоторых аспектов терроризма // Хабаршы. Вестник «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы. Серия «Социологические и политические науки» №2(22), КазНПУ им. Абая. Алматы. 2008. – 21 с.

ПУБЛИЧНОЕ ПРОСТРАНСТВО В СОВРЕМЕННОМ ГОРОДЕ

С.С. Серикжанова – КазНУ имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

Түйін

Берілген мақалада қалалық орта мен өмір салтын ұйымдастырудағы бұқаралық (қоғамдық) кеңістіктің әлеуметтік рөлі мен қызметтері қарастырылған. Автор қазіргі заманғы ірі қалалардағы өмірге тән мәселелер және де бұқаралық (қоғамдық) кеңістіктің дамуындағы бірқатар үрдістер туралы ой толғайды.

Резюме

В статье представлены основные теоретические исследования публичного пространства. Рассмотрены социальное значение и функции публичного пространства в организации и структурировании городской жизни. Автор рассуждает о некоторых тенденциях в развитии общедоступных городских пространств.

Summary

In given article a social role and functions of public spaces in the organization of the city environment and a way of life are considered. The author argues on the problems inherent in life of modern big cities, including tendencies in development of public spaces.

В числе актуальных вопросов, рассматриваемых как в социологии города, так и в городском административном управлении выделяется проблема социального взаимодействия и общественного воздействия в условиях города.

В данном контексте, наиболее значимыми представляются размышления о возрастающей роли открытых и общедоступных городских пространств в организации и структурировании социальной жизни вообще. Изучение публичных пространств, их восприятия и использования горожанами, а также социальных функций позволяет раскрыть характер социальных изменений, происходящих в городе.

Тенденции развития социальной жизни современных крупных городов вызывают некоторые тревоги – обезличенность повседневных контактов, отчужденный и быстротечный характер взаимодействий, безразличность, риск десолидаризации общества как следствие городского неравенства и маргинальности – все это реалии нашего времени. Данные факты городской жизни предвидел, еще в прошлом столетии немецкий социолог Г.Зиммель, объяснив замкнутость и обособленность внутренних отношений жителей больших городов повышенной нервностью жизни, происходящей от быстрой и непрерывной смены внешних и внутренних впечатлений *«И действительно, если я не ошибаюсь, в глубине этой внешней замкнутости лежит не только безразличие, но и, – гораздо чаще, чем мы это сознаем, – некоторое отвращение, взаимная отчужденность и отдаленность, которые при первом более близком соприкосновении тотчас переходят в ненависть и борьбу. В самом деле, независимость индивидуума, являющаяся результатом взаимной замкнутости и безразличия, составляющих условия духовной жизни наших широких кругов, нигде не чувствуется так сильно, как в тесной сутолоке больших городов, потому что физическая близость и скученность только подчеркивают духовную отдаленность»* [2].

В этой связи приобретает необходимость рассмотрения социальной роли публичных пространств в поддержании городской жизни. Под публичным пространством следует понимать общедоступные места, приспособленные для пребывания людей, в пределах которых происходит подавляющее большинство социальной интеракции. В качестве таковых выступают парки, скверы, площади, улицы, торговые дома – места массового скопления людей.

Исследователь публичных пространств Л.Лофланд выделяет три типа социальных отношений, которые могут существовать в городском пространстве: личные (в семье, среди друзей), публичные (незнакомые люди общаются как категории: продавец, покупатель, водитель такси, пассажир и т.д.) и отношения местно-локальные, т. е. отношения людей, которые знакомы друг с другом, но не так близко и интимно, как в семье, а скорее функционально: это отношения коллег по работе, членов клубов по интересам, соседей и т.п. По мнению ученого территория, обозначенная как публичная (ресторан) может принять в себя чисто приватное действие (отмечание свадьбы). Такого рода

вкрапления одной сферы в другую она называет «пузырями» приватного внутри царства (сферы) публичности. Возможность превращения и перекодировки территории из одного статуса в другой зависит от чисто количественного фактора: публичная сфера превратится в локальную, если в общественное место придет определенное количество людей, связанных отношениями знакомства. Так, если во время автобусной экскурсии половину салона занял школьный класс, то автобус оказался, как бы захвачен этими подростками, даже если остальные пассажиры – случайные люди с улицы. Публичное пространство превратилось в локальное. Отношения к месту производны от социальных отношений и в какой-то мере закрепляют их. Л.Лофланд выделяет три типа «мест», или локусов: памятные (фиксирующие моменты коллективной памяти, как, например, храм или публичный парк), знакомые места/пути/тропы (местный продуктовый магазинчик, бар, забегаловка, к которым ты привык); домашние территории, или места для тусовки (места, где люди живут и чувствуют себя «как дома», т.е. ощущают свободу вести себя так, как они хотят) [5].

Публичные пространства полифункциональны и являются важной составляющей жизни города. В социальных науках под функциями понимаются некоторые устойчивые характеристики объекта, совокупность которых дает общее представление о месте того или иного объекта или процесса в происхождении, существовании, развитии глобального целого, а также о взаимосвязи и зависимости его составляющих [4]. Р.Мертон определял явные функции и скрытые (латентные) функции, из которых первые – осознанны, а вторые – неожиданны, а иногда даже и не осознаны.

Следовательно, открытые пространства призваны служить достижению явных социально-значимых целей – организации досуга и обеспечения эффективного времяпрепровождения, безопасности горожан, с одной стороны и латентных – интеграции и формированию чувства идентичности, позволяющего мобилизовать их на социально значимые позитивные мероприятия, а также социализации жителей города, с другой.

Тем не менее, будет ошибочным считать, что участники публичного пространства превратятся в тесное сообщество граждан. Прежде всего, следует отметить социализирующую роль пространства, в котором горожане наблюдают друг за другом, показывают себя (как говорится «приходят, чтобы посмотреть на других и себя показать»), что очень важно для процессов самоидентификации – и личной, и групповой. Социальное взаимодействие осуществляется в социальных ситуациях. Любые контакты индивидов, социальные, собственно, результатами контактов индивидов определяется в большей степени состояние общества. Интересно мнение Э.Гидденса, попытавшегося объяснить особенности взаимодействия большинства городских жителей, используя понятие гражданского невнимания – одного из механизмов, с помощью которых поддерживается городская жизнь, люди вступают в короткие неличные контакты *«Когда проходящие мимо быстро обмениваются взглядами, а затем, подходя ближе, смотрят в сторону, они демонстрируют, по определению Ирвинга Гоффмана, “гражданское невнимание”, которого мы ожидаем друг от друга во многих ситуациях. Гражданское невнимание отличается от простого игнорирования. Каждый индивид дает понять другому, что заметал его присутствие, но при этом избегает любого жеста, который мог бы быть истолкован как навязчивый. Поведение такого рода скорее неосознанно, но оно имеет фундаментальное значение в нашей обыденной жизни. Люди демонстрируют друг другу таким образом, что у них нет причины быть враждебными и избегать друг друга»* [3].

Одной из ключевых характеристик публичного пространства является безопасность. Безопасность при этом обеспечивается самими людьми, а не соответствующими правоохранительными органами. Люди присматривают друг за другом, за детьми, таким образом, начинает работать социальный контроль публичного пространства, отсутствие которого часто и повышает риски городской жизни. Вот что об этом пишет Джейн Джекобс *«Прежде всего, необходимо понять, что общественный порядок – порядок на тротуаре и улице – в городах в основном обеспечивается не полицией, а сложным, почти бессознательным сообществом добровольного надзора и сдерживания, состоящим из простых людей ... Оживленная городская улица, как правило, безопасна, а безлюдная городская улица может таить в себе опасность... Магазины, бары, рестораны, как основные примеры, различным и сложным образом способствуют обеспечению безопасности на улицах»* [1].

В условиях отсутствия информации о других жителях города публичные пространства становятся каналом передачи информации, снижают свойственные городу страхи, некоторые негативные

эффекты городской анонимности, и тем самым выполняют информационную и коммуникативную функции. В открытых и общедоступных пространствах люди изучают и наблюдают друг за другом, приобретают социальный опыт, осваивают образцы поведения, осознают чувство принадлежности к городскому сообществу и т.п.

На сегодняшний день огромной популярностью среди населения, в особенности среди молодежи приобретает так называемое третье место – «third place» – публичное пространство, используемое одновременно в качестве территории общения, зоны отдыха, и места работы («первое место» – это жилье, «второе» – работа). В основном такие картины мы наблюдаем в залах сетей кофеен, пиццерий, подсоединенных к беспроводным каналам выхода в Интернет-Wi-Fi и насыщенных коммуникациями. Концепция «третьего места», разработанная социологом Рэем Ольденбургом требует отдельного изучения.

Удобство, приятный имидж, разнообразие использования пространства и занятий, удовольствие от интеракции, наблюдение за людьми, «карнавальность» – возможность игры, фестиваля, избавления от своей истинной идентичности, приобретение новых масок – базовые условия успешного функционирования публичного места, обозначенные Л.Лофландом.

Вышеназванные элементы присутствуют в жизни наших городов – площади используются для проведения культурно-массовых и спортивных мероприятий в рамках празднования государственных, национальных праздников, также как и то, что для поддержания интереса жителей в открытых пространствах устанавливаются скульптуры, фонтаны разных форм и размеров. Однако участниками и зрителями такого рода мероприятий становятся не сами жители города, а в большинстве случаев гости и мигранты, пребывание которых носит временный и промежуточный характер. По этой причине создание привлекательной городской среды становится важнейшим элементом политики городских властей, в реализации которой должны участвовать главные инициаторы и непосредственные участники процесса – сами жители города.

Особенностью публичных пространств является оживленность, людность, высокая посещаемость, дружелюбная социальная атмосфера, что обусловлено их главным функциональным содержанием – быть средоточием активности и обмена. В современных городах в условиях экологической запущенности и в атмосфере хаоса, царящей в открытых пространствах (в частности, скверы и парки), оккупированной бездомными и чужаками, присутствует особый фактор непритягательности и опасности, что в свою очередь способствует уменьшению степени удобства пользования данными объектами. Данное обстоятельство усиливается широкими возможностями, предоставляемыми достижениями информационных технологий, когда городские жители скучным, грязным паркам и площадям, где полно неожиданных сюрпризов, предпочитают домашний кинотеатр и Интернет.

Согласно утверждению Лофланда современная культура и технология, во многом работают на изживание публичной сферы: личная машина переносит человека из одного частного кокона в другой, все больше служащих компаний работают «из дома»; Интернет-шопинг, домашний кинотеатр и идеальное качество звуковоспроизведения в домашней аппаратуре делают ненужными многие публичные сферы. Более того, современная архитектура и те формы, которые она создает, также работают либо на изживание публичной сферы, либо на ее «санацию». Сегодняшняя архитектура создает такие публичные пространства, которые контролируют публичную сферу (делая ее не публичной, гомогенной, «чистой» и предсказуемой). Она называет такие пространства контрлокусами (*counter-locale*), среди которых пространства типичного торгового центра (*shopping mall*), тематического парка. Последние создают такие публичные пространства, из которых вытрясена вся публичность, так как они по определению не «открыты для публики». Такое пространство обычно втихую приватизировано, контролируется теленаблюдением, рассекает публику физически и символически. Лофланд предлагает не забывать о значимости публичной сферы, которая «производит

эмансипацию от предписанного статуса и заданной идентичности» [5].

В идеальном варианте открытое пространство, соприкасающееся с наиболее оживленными районами города, вызывающее множество ассоциаций, доступно каждому – представителям разных социальных, возрастных, этнических групп, которые чувствуют себя там вполне комфортно и безопасно. Тем не менее, значимой тенденцией в развитии общественных пространств города является их коммерциализация и деградация: все меньшее количество территорий остается открытым и общедоступным, поскольку их постепенно занимают открывающиеся заведения общественного питания, досуга и торговли. Некоторые из открытых пространств, например как спортивные и игровые площадки теряют свой публичный статус, огораживаются и запираются, «приватизируются». Скверы и аллеи, парки которые вполне полноценно могут выполнять функции публичного пространства, превращаются в средоточие преступности, оставленные без освещения и присмотра – они таят в себе опасность, как в дневное время, так и после наступления темноты.

Ввиду этого, возникает вопрос о целесообразности изучения и переосмысления принципов проектирования данных объектов с учетом коллективных предпочтений жителей города и позиций современного этапа развития общества.

Городской администрации следует поставить во главу угла вопрос о формировании новой стратегии дальнейшего благоустройства городской среды развития, создания образа города и улучшения пространственной организации городов. Необходимо осознавать функциональное значение публичных городских пространств, которые не являются просто элементом городской архитектуры, а играют значимую социальную роль в формировании городской идентичности и представлений гостей, туристов о визуальном и архитектурном облике города (роль «визитной карточки»), повышении культуры общественных коммуникаций.

Публичные пространства могут возникать и успешно функционировать только при более внимательном отношении к ним со стороны городской администрации, социально ответственного бизнеса и самих горожан, тогда как эффективность работы может быть достигнута только их совместными усилиями.

Ключевые слова: публичное пространство, социология города, городская среда

1. Джекобс Д. Назначение тротуаров: безопасность. Перевод с английского А.Смирнова. Логос 3 (66) 2008 (стр. 3-23).
2. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь // Логос, 2002, - №3-4. – стр. 23-35.
3. Гидденс Э. Социология. – 515 стр.
4. Социология: Энциклопедия / Сост. Грицанов А.А., Абушенко В.Л., Евелькин Г.М., Соколова Г.Н., Терещенко О.В. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312 с. – (Мир энциклопедий).
5. Доступно по ссылке: [http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0035\(01_09-2005\)&xsl=showArticle.xslt&id=a26&doc=../content.jsp](http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0035(01_09-2005)&xsl=showArticle.xslt&id=a26&doc=../content.jsp).

ПРЕЗИДЕНТТІК ИНСТИТУТ: ӘЛЕМДІК ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТӘЖІРИБЕ САБАҚТАСТЫҒЫ

Ғ.Р Абсаггаров – с.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ-нің тарих факультетінің декан орынбасары,

М.Ш. Шәкен – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің тарих факультетінің 4 курс студенті

Түйін

Мақалада президенттік институттың әлемдік және қазақстандық тәжірибе сабақтастығы жайлы зерттелген. Президенттік басқарудың қазіргі замандағы маңызы мен тиімділігі анықталған.

Резюме

В статье исследуются мировой и Казахстанский опыт президентского института. Определена эффективность и важность президентской власти в нашей эпохе.

Summary

This article examines the experience of the world and the Kazakhstan president of the institute. The efficiency and the importance of presidential power in our era.

Дүние жүзі бойынша мемлекеттік құрылымында президенттік институт қалыптасқан 140-тан астам ел бар. Географиялық тұрғыдан еуропалық, солтүстік америкалық, латын-америкалық, шығыс-еуропалық және афро-азиялық модельдері қалыптасқанын айта кеткен жөн. АҚШ британ монархиясынан бас тартқан мезеттен бастап, мемлекет және үкімет басшысы болып табылатын президент лауазымы пайда болды. Бұл әлемдегі тұңғыш президенттік басқару нысаны еді. АҚШ-ның үлгісімен XIX ғасырдың бірінші жартысында Латын Америкасында да президенттік басқару формасы орныға бастады. Сол кезде Еуропа құрлығында британдық кабинеттік немесе парламентарлық басқару жүйесі танымал тұғын. 1848 жылдан бастап президенттік лауазым тек Франция мен Швейцарияда бекітілді. XIX ғасырдың аяғына дейін қалған Еуропа елдері монархиялық жүйеден бас тарта қоймады. Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін Австрия, Веймар республикасы, Чехословакия, Польша, Эстония, Литва, Латвия, Түркия елдерінде жоғары лауазымды тұлғалар президент болып саналды.

XX ғасырдың 30-40 жылдарында Азиядағы Филиппин, Сирия, Ливанда президенттік институт қанат жайды. Екінші дүниежүзілік соғыстан соң Италия, Грекия, Португалия, Исландия және Мальта президенттік республикаға айналды. Іле-шала Азияның Оңтүстік Корея, Оңтүстік Вьетнам, Тайвань, Үндістан, Пәкістан, Бангладеш, Ирак, Иран, Ауғанстан елдерін президент басқаратын болды. 50-60 жылдары тәуелсіздік алған Африканың барлық дерлік мемлекеттерінде президенттік институт берік орнықты [2;7 б.].

Тарихта президенттік институттың конституциялық өкілеттігі әр елде әрқалай қалыптасты. Мәселен, АҚШ пен Мексикада президент мемлекет басшысы әрі үкімет басшысы деген дуалистік қызметті қатар атқарып келеді. Әр түрлі елдерде түрлі басқару жүйесінің пайда болуы көптеген факторларға байланысты. Айта кеткендей, президенттік институт АҚШ қалыптасты. Президенттік қызметті енгізе отырып, «отцы основатели» американдық президенттік модельдің фундаментін қалады. Бұл модель тек АҚШ толығымен жүзеге асты [1].

Танымал француз зерттеушісі А.Токвиль өзінің «Америкадағы демократия» атты еңбегінде XIX ғ. АҚШ Президенті мен Франция монархының билігін салыстырмалы негізде, ал Франция монархы билігінің шексіздігін дәлелдеген еді [2].

Бүгінгі күні әлемге танымал АҚШ пен Францияда президенттік басқарудың екі үлгісі қалыптасып отыр. Алексис де Токвильді таңқалдырып, тамсандырған Америка демократиясы бірнеше талпыныстан кейін XX ғасырда ғана Францияда жалғасын тапты.

1787 жылы қабылданған Конституция бойынша АҚШ-ның атқарушы билік басшысы – Президент. Бірте-бірте Президенттің бұл рөлі мемлекет басшысы және елдің ең жоғарғы лауазым иесіне дейін өсті. Президент тәуелсіз, Конгресс алдында жауап бермейді, яғни оған бағынышты емес, тек өзіне сенім көрсетіп, сайлаған халық алдында ғана жауапты. Бірақ осы лауазымның өкілеттілігінің кеңдігіне қарамастан, ол жеке үстемдікке айналған емес. Сондықтан да болар, Конституцияға енгізілген Президентке қатысты түзетулер негізінен оны сайлау тәртібі мен Вице-президентті белгілі бір жағдайларда ауыстыру мәселесіне қатысты болды.

АҚШ Конституциясын қалаушылар жай ғана күшті емес, олар жеке президенттік билікті қалап, мемлекет пен үкімет басшысының өкілеттігін біріктірді. «Отцы основатели» заңдық, атқарушы және сот билігін бөлу принципін бекітті. Бұл билікті өзара қарым-қатынасында «тыйылыс» пен «қарсысалмақ» жүйесімен толықтырды [3].

Президенттік билікті құруда қоғамның барлық өкілдері мойындаған ұлттық көшбасшы – Дж.Вашингтон кандидатурасының болуы да белгілі бір дәрежеде шешуші рөл атқарды. Сонымен әлемде алғашқы президенттік қызмет нақты тұлғаға көзделіп құрылды.

Американдық президенттік модель өзінің тиімділігімен ерекшеленеді. Онда басқа мемлекеттерге тән атқарушы биліктегі дуализм болмайды. Сонымен қатар, бұл модель өзінің президенттік басқаруға тән тұрақтылығымен дәлелденді. АҚШ бүкіл тарихы бойынша, саяси және экономикалық дағдарыс, соғыс пен басқа да шайқалыстарына қарамастан, бұл мемлекеттегі президенттік сайлау бір ретке де ауыстырылып немесе өткізілмеуі болмаған. АҚШ Конституциясымен белгіленген мерзім бойынша өткізілді.

Президент өзінің саясатын жүргізгенде, Конгресс өз курсына жасағанда АҚШ саяси жүйесінде амери-кандық президенттік модель екі билікті болдыртпайды. Америка Құрама Штаттарында президент федералдық атқарушы биліктің басшысы, жалпы ұлттық саяси лидер және үкіметке тиімді жетекшілік етуші ретінде қабылданады.

Латын американдық президенттік билік АҚШ президенттік билігінен көп-көрім ерекшеленеді. Латын-американдық мемлекеттегі президенттік билік басқаларға доминант, ал бұл мемлекеттің парламенті АҚШ Конгресі сияқты атқарушы билікке бақылау құқығы жоқ. Латынамерика мемлекеттерінің президенттерін-де мемлекеттің экономикалық саясат сферасында билігі көп. Бұл президентпен басқарылатын және үкімет бақылауында болатын көптеген мемлекеттік компаниялардың болуын түсіндіріледі.

XIX ғ. Латын Американың көптеген мемлекеттерінде президенттік басқару жүйесінің орнауына қарамастан, президенттік басқарудың легитимділігі мен лауазымы көптеген әскери төңкерілістердің нәтижесінде бұзылды. Латын Американың өткен және қазіргі кезеңінде президенттің әскери төңкерілістің басында болуы, парламентті таратумен жеке режим диктатурасын орнату жағдайлары болды.

Сонымен бірге, қазіргі Латын американдық президенттің моделінде бірнеше басты демократиялық элементтері бар. Біріншіден, президент бір мерзімге сайланады және қайта сайлана алмауы, жеке басқару режимінің орнауына мүмкіндік бермейді. Екіншіден, көптеген латын американдық мемлекеттерде көппартиялық жүйе бар, ол өз кезегінде парламенттік және парламенттен тыс президенттік билікке оппозиция құруына жағдай жасайды. Үшіншіден, соттық билік өзінің тәуелсіздігін күшейтеді, бұған Бразилия мен Венесуэладағы президенттің соттық биліктен шектелуі дәлел болды.

Оңтүстік Америкадағы президенттік билік пен оның заңдық мәртебесінің тағы бір демократиялығының басты белгісі, ол әскерге бақылауды көтеруінде. Жалпы Оңтүстік Америкада

латынамерикандық үлгісінде басқарудың президенттік жүйесі мықты бекітілді.

Азия мен Африка мемлекеттерінде парламенттік емес, президенттік басқару енді. Афро-азиялық модель ашық тоталитарлық режим формасын иемденетін авторитаризммен ерекшеленеді. Бұл мемлекет-тердің президенттері өз қолдарына мемлекет басшысы мен үкімет басшысы функциясын атқара отырып, билік етуші партиялардың лидері болып табылады. Бұл партиялар көптеген африка мен азия елдерінде мемлекеттің саяси өмірінде жалғыз немесе үстем болып келеді. Бұл өз кезегінде президентке өз жақтаста-рынан үкімет пен жергілікті органдардан қоса, парламентті де құруға мүмкіндік береді.

Афро-азиялық президенттік модельде үкіметте іс-әрекет дербестігіне ие емес. Бірақ кейбір Азия мен Африка елдерінде президенттік лауазыммен қатар премьер-министр қызметі бар. Премьер-министрді үкіметтің кез-келген мүшесі сияқты президент кез-келген уақытта қызметінен босата алады.

Азия мен Африканың көп елдері президенттік билікте тіпті легалды (заңды) оппозицияға жол берілмейді. Нәтижесінде, афро-азиялық президенттік модель көп жағдайда жеке режим билігіне айналады. Сонымен бірге Азия мен Африка елдерінде авторитарлық, тіпті тоталитарлық түрдегі президенттік басқару қоғамдық жарылыс, азаматтық соғыс және т.б. шайқалыстардан құтқара алмайды. Соңғы 30 жылдың ішінде Азия мен Африка мемлекеттерінің 30 президенті соғыс төңкерілісі кезінде қаза тапты. Бірақ, кейбір афро-азиялық мемлекеттерде президенттік институт саяси жүйенің өміріне нық бекітіліп, легитимділік сипатқа ие болып, уақыт тексерісіне шыдады. Азияда бұл – Үндістан, Израиль, Кипр, Корей Республикасы, Тайвань, Сирия, Ирак, Индонезия. Ал Африкада да президенттік билік Египет, Тунис, Сенегал, Заир, Танзания, Замбия, Бенин және т.б. мемлекеттерде нық орнады.

Батыс Еуропада американдық тіпті, афро-азиялық президенттік билік моделі үстемдік еткен емес. Бұнда тек европалық үлгі, яғни жартылай президенттік немесе парламенттік басқару жүйесі қалыптасқан [4].

Жартылай президенттік республика немесе аралас республика деп те атайды. Оның негізгі белгісі үкіметтің – президенттің де, парламенттің де алдында қосарланған жауаптылығы. Жартылай президенттік модельде тікелей халықтың дауыс беруі арқылы президент және парламент сайланады. Бұл жерде президент мемлекет басы болып табылады. Ол үкімет басы мен министрлерді парламенттегі саяси күштердің орналасуын есепке ала отырып тағайындайды. Мемлекет басы министрлер кабинеті мәжілістерін басқарады және оның шешімдерін бекітеді. Елдің жыл сайынғы бюджетін бекіту барысында Парламенттің де үкіметті бақылау мүмкіндігі, сонымен қатар, үкіметке сенімсіздік вотумын білдіру құзыры бар. Жалпы алғанда, бұндай президенттік модель әртүрлі билік институттары арасындағы өкілеттік және қатынастар тәртібі әр елде әртүрлі ерекшеліктерін есепке алып, өзгерген.

Американдық, латын американдық және афро-азиялық президенттік басқару моделіне қарағанда бұл екі жүйе президенттің шектеулі дәрежелігін болжайды. Мемлекеттік биліктің жартылай президенттік үлгісі Франция V Республикасының Конституциясында аса жүзеге асты. Президент басшылығымен мына мемлекеттер: ФРГ, Швейцария, Ирландия, Венгрия және т.б. европалық пен азиялық мемлекеттер парламенттік типтегі республикалар болып табылады. Италия жартылай президенттік республика, бірақ бұл мемлекеттің президенті вето құқығына ие және парламентті тарата алады.

АҚШ Президентін қалыптастырудан бір ерекшелігі Францияда Президент бүкілхалықтық сайлау арқылы сайланады. Франция Президенті мемлекеттің ең жоғарғы лауазымды тұлғасы, оның ішкі және саяси халықаралық өміріндегі жоғарғы өкілі. Президент мемлекеттік билік тармақтары арасындағы арбитр рөлін атқарушы ретінде анықталды. Дегенмен, Франциядағы басқару формасы аралас немесе

жартылай президенттік басқару деп аталады [5].

Парламенттік жүйесі бар елдерде парламенттегі орындардың көпшілігін сайлауда жеңіп алған партия немесе партиялар коалициясы – премьер-министр басқарады. Үкімет парламент бекіткен бағдарлама бойынша жұмыс істейді, парламентке есеп береді. Парламент жетекші рөл атқарады, қажет десе, басқарушы үкіметті қызметтен алып тастау құқығы бар. Парламент заңдарды ұсынады және оларды қабылдайды. Парламенттің қарауына Премьер-министр де заңдар ұсынады. Сот билігі тек заңдарға сүйеніп жүзеге асырылады. Парламенттік республикалық басқаруға Алмания, Италияны жатқызуға болады. Үндістанды парламенттік республикаға жатқызуға болады, бірақ онда президент жалпы жиналысқа парламенттің екі палатасын да шақыра алады. Сонымен, әр түрлі мемлекеттердегі президенттік, жартылай президенттік және парламенттік басқару жүйесінің өз тиімділігі мен кемшіліктері бар.

Бүгінгі күні әлемге кең тарап отырған президенттік басқарудың екі үлгісін АҚШ пен Франция қалып-тастырып отыр. Олар: таза президенттік және аралас басқару. Осы екі елдегі басқаруды салыстыра отырып зерттеу олардың ортақтықтары мен ерекшеліктері бар екенін көрсетті. Біз осы жерде мына мәселені ескеруіміз қажет. АҚШ-та Президент институтының дүниеге келіп, қызмет еткеніне 200 жылдан аса уақыт болса, Францияда (заманауи үлгінің) бар болғаны 50 жылдан ғана асты. Екі елде де президент-тік институт күрделі саяси, әлеуметтік-экономикалық дағдарыс жағдайында дүниеге келгені тарихи факт. Айта кететін бір жайт: АҚШ-та да, Францияда да ұлт көшбасшылары президент институтының қалыпта-суында шешуші рөл атқарды. АҚШ-та – Дж.Вашингтон, Францияда – Шарль де Голль.

АҚШ-та мемлекет басшысы, әрі атқарушы билік басшысы – Президент. Францияда болса Президент – мемлекет басшысы, әрі атқарушы билік иелерінің бірі. Францияда Президент премьер-министрмен атқарушы билікті бөліседі. КСРО кеңістігінде Президенттік биліктің шетелдік тәжірибесі ішінара қолда-ныс тапқаны кездейсоқтық емес. Әр түрлі мемлекеттердегі президенттік, жартылай президенттік және парламенттік басқару жүйесінің өз тиімділігі мен кемшіліктері бар [6].

20 жыл бұрын осынау алғаш рет аталып отырған мерекелі күннен тура, яғни 1991 жылы 1 желтоқсанда Қазақстан тарихында тұңғыш рет республика Президенттігіне бүкілхалықтық сайлауда Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевқа 8 681 276 сайлаушы немесе дауыс беруге қатысушылардың 98,78%-ы дауыс берді. Сонау тарихи кезеңнен басталған президенттік институт бүгінге дейін өз өміршеңдігін дәлелдеп, Қазақстанның саяси-экономикалық дамуының қозғаушы тетігіне айналды. Уақыттың сынынан өткен президенттік институт бүгінгі саяси басқару жүйесінде өзінің әртүрлі өкілеттіктері мен сан алуан мәрте-бесіне қарамастан әмбебап, икемді үлгі болып табылады. Себебі президенттік институт моделінде мемле-кет басшысының заңдылық, келісім мен тұрақтылық сақтаудағы жауапкершілігі жоғары және сайланбалы демократиялық қағидаттар әрдайым үстем тұрады.

Италия мен Германияда президенттік лауазым халықаралық-құқықтық қатынастарда өкілеттік етумен шектеліп, атқарушы билік премьер-министрі мен канцлерге жүктелген. Сол сияқты Финляндия, Үндістанда формальды түрде президентке өкілеттіктер берілгенімен, премьер-министрдің құзыры жоғары болып есептеледі. Сайып келгенде, Еуропа елдерінде салыстырмалы түрде әлсіз өкілеттіктерге ие прези-денттік институт тән болса, Латын Америкасы, Азия және Африка мемлекеттерінде құзыреті күштірек президенттік институт орныққанын ескерген жөн. Дегенмен қазіргі кейбір Латын Америкасы елдерінде тұлға президент лауазымына бір мәрте сайлана алады. Кезінде Сталин де Жоғарғы Кеңес президиумында коллегиялық президенттік өкілеттік алуды жақтаған екен. 1964 жылы Н.С. Хрущев президенттік туралы мәселе көтерген, алайда іс жүзінде бұл да аяқсыз қалды.

Кейбір елдерде тұңғыш президент лауазымын атқарған тұлғалар ұлттың саяси көшбасшысы мәртебе-сіне ие болып жатады. Соның жарқын мысалы, Қазақстан Республикасының Тұңғыш

Президенті – Ұлт көшбасшысы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың қайраткерлік жолы, жасампаздықпен өрілген өмірбаяны. Қазақстандағы президенттік институт француздық үлгіге ұқсас бірақ өзіндік ерекшеліктері бар. Олжас Сүлейменов күшті президенттік республиканың сипаты Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың жар-қын тұлғалық қасиетімен тығыз байланысты екенін атап көрсеткен еді. Қазақстандағы президенттік институт тәжірибесі демократиялық дамуға жасалған нық кадам мен өркениеттік саяси жүйе құрудың алғы-шарты десек болар. КСРО ыдырағаннан кейінгі тоталитаризмнің ауыр мұрасы, құлдыраған халық шаруа-шылығы, тоқыраған экономика жағдайында, көпэтникалық, көпконфессиялық мемлекетте тәй-тәй басып, қаз тұрған президенттік институттың сәтті тәжірибесі өзге елдерге үлгі екенін Кембридж университетінің профессоры Сидхарт Саксена да қуаттады. «Құрылғанына бар болғаны 20 жыл ғана болған Қазақстанда президенттік институты зор мәнге ие, оны асыра бағалау мүмкін емес, мұны түсіну керек. Жүргізіп отырған саясатының арқасында ол барлық үш: саяси, әлеуметтік, экономикалық мәнді сіңірген», – деп бағалады Сидхарт Саксена. Шындығында, президенттік институт сан алуан Қазақстан қоғамын топтастырушы фактор ретінде мойындалды.

Әрине, 1991 жылы 1 желтоқсанда Қазақстанда орныққан президенттік институттың жолы оңайға түскен жоқ, қалыптасу эволюциясынан өтті. 1993 жылғы Конституцияда Президент өкілеттігі біршама кеңейтілгенімен, Жоғарғы Кеңеспен қарым-қатынасы қарама-қайшылықты жағдайда қалды. Жоғарғы Кеңес пен Президент өкілеттіктері бір-бірін қайталап, аумалы-төкпелі заманда болашақ үшін батыл стратегиялық шешім қабылдауға кедергі келтірмей қоймады. Саяси-экономикалық реформаларды белсенді іске асырған, дінаралық тұрақтылықпен ұлтаралық татулықтың негізін қалаған, әлемдік қауымдастықта өміршең инициативалардың генераторы болған күшті президенттік институт осынша аз уақыт аясында өзіндік қазақстандық моделін қалыптастырды. Сондықтан Қазақстандағы президенттік институт пен Тұңғыш Президенттің орасан зор саяси-тарихи рөлін өзара сабақтастырмай қарау мүмкін емес. Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың ғаламдық деңгейдегі көшбасшылық қасиеттерге ие, жаһандық ауқымдағы парасат-пайым мен мүлде жаңа ойлауға бейім екенін, прагматизм, ұлтжандылық, тынымсыз ізденіс, қауырт жұмысты серік еткен сарабал қайраткер екендігін әріптестері мен қызметтестері тамсана айтып жүр. Сарапшылар Тұңғыш Президент Н. Назарбаевтың феномені ретінде кеңестік артта қалған елді ТМД-дағы еңселі, ядролық қарудан бас тартып қана қоймай, жаһандық ядролық қаруға қарсы қозғалыстың көшбасшысына, халықаралық беделі жоғары, сан салалы көрсеткіштер бойынша қуатты елге айналдыруын ерекше айтады. ЕҚЫҰ мен Ислам ынтамақтастық ұйымына төрағалық, тұғырымызды биіктеткен Азида ойындары, ЕХРО-2017 халықаралық көрмесін Астанада өткізу мәртебесіне ие болуымыз Тұңғыш Президентіміздің сарабал саясатының, ерен еңбегінің, халықтың Елбасыға зор сенім артуының арқасы болса керек.

Елдегі президенттік институттың жетістіктері мен кемелденуін Тұңғыш Президенттің есімімен және қайраткерлік қызметімен тығыз байланыстырамыз. Немістің белгілі ғалымы Макс Вебердің өз зерттеулерінде күшті президенттік билік моделін қолдағаны тегін болмаса керек. Себебі бұл президенттік институттың заманға сай ілкімді жұмыс істеп, елдің өркендеуіне жол салғаны анық.

1. Сахаров Н.А. *Институт президентства в современном мире*. – М., 1994. – С. 14.

2. Алексис де Токвиль. *Демократия в Америке*. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.

3. *Қазақстандағы президенттік билік институты: тарих, тағылым, тәжірибе* / Б.Аяған, Г.Нұрымбетова, Х.Әбжанов, Б.Шәпиев, М.Иембекова / Б.Аяғанның редакциясымен. – Алматы: Паритет, 2010. – 51 б.

4. Сахаров Н.А. *Институт президентства в современном мире*. – М., 1994. – С. 24-25.

5. Бұлда сонда. – С. 28-29.

5. Қазақстандағы президенттік билік институты: тарих, тағылым, тәжірибе / Б.Аяған, Г.Нұрымбетова, Х.Әбжанов, Б.Шәпиев, М.Иембекова / Б.Аяғанның редакциясымен. – Алматы: Паритет, 2010. – 67-69 бб.

СИСТЕМА ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В ЯПОНИИ

Ш.Б. Халикова – доктор PhD, доцент кафедры политологии КазНУ имени аль-Фараби

Түйін

Мақалада Жапонияның әкімшілік реформаларының негізгі мәселелеріне талдау берілген. Министрлер кабинетінің реформалары, нақтырақ айтқанда, маңызды мемлекеттік шешімдер дайындау процесіндегі министрлер кабинеті мен оның басшысының рөлінің күшеюі қарастырылған. Автор әкімшілік реформаның бірқатар бағыттарын көрсетті. Мемлекеттік саясаттың «ашықтығы» деңгейін көтеру бойынша шаралар анықталған.

Резюме

В статье дан анализ основных проблем, стоящих перед административной реформой Японии. Рассмотрены реформы кабинета министров, а именно, усиление роли кабинета министров и его главы в процессе подготовки важнейших государственных решений. Автор выделил ряд направлений административной реформы. Определены меры по повышению степени «прозрачности» государственной политики.

Summary

The paper analyzes the main problems faced by the administrative reform in Japan. The author considers the reforms of Cabinet, namely, the role of Cabinet of Ministers and its head in the preparation of the most important state - governmental decisions. The author considers a number of areas of administrative reform. It was identified measures to increase «transparency» of government policy.

Реформирование системы государственного управления в Японии проходит в общем русле мировых тенденций, происходящих в сфере государственного строительства большинства стран западного сообщества. Речь, прежде всего, идет о внедрении в систему государственного управления принципов «малого правительства», в соответствии с которыми административная сфера должна быть максимально компактной, прозрачной и высокоэффективной. Концепция «малого правительства» предполагает введение ограничений на структурный и кадровый рост правительственных учреждений, минимизацию функций государственной власти и сужение ее прерогатив в вопросах регулирования экономической и общественной жизни, более жесткий контроль процесса

государственного управления со стороны общества.

Важными проблемами административной реформы являются вопросы бесперебойной и слаженной работы правительства, эффективности центральной правительственной структуры. Среди стоящих перед административной реформой проблем основными являются следующие:

Во-первых, в японской модели парламентско-кабинетного правления кабинет министров сосредоточил в одних руках и исполнительную власть (как высший ее орган в соответствии с конституцией), и законодательную власть (формируясь за счет депутатского корпуса и на основе решений парламента). Парадоксально, что именно эта противоречащая принципу разделения властей концентрация власти привела к тому, что кабинет не смог проявить себя самостоятельным и политически сильным субъектом в системе принятия государственных решений. Будучи органом парламентского большинства и являясь по этой причине заложником политической конъюнктуры, кабинет оказался неспособным проявить политическую волю и упорство, достаточную для выдвижения и реализации долгосрочного стратегического курса. По сути, речь идет о том, что административные функции кабинета министров оказались перепоручены отдельным министерствам и ведомствам, которые фактически узурпировали и политическую составляющую государственной политики. В этой связи и выдвижение кабинетом новых стратегических установок перешло в зависимость от многочисленных факторов сиюминутного характера: прочности позиций правящего большинства в парламенте, близости всеобщих выборов, внутрипартийной ситуации и т.д.

Таким образом, проблему роли и значения правительства при формировании государственной политики следует рассматривать в контексте гораздо более широкой проблемы взаимоотношений политического и бюрократического начал в системе государственного управления. Повышение политической составляющей в решениях исполнительной власти, усиление роли профессиональных политиков в формировании этих решений путем усиления их координирующих и контрольных функций на завершающих этапах согласования проектов решений стало одним из основных реформенных идеологий реформ.

Во-вторых, еще одну особенность японской системы государственного управления составляет «двойная структура» подготовки административных решений, в рамках которой стратегические вопросы государственной политики разрабатываются параллельно правительством и политическими органами правящей партии (секциями Совета по политическим вопросам ЛДП). Большой знаток японской модели принятия решений И. Муракава, обосновывая ее легитимность, отмечал, что партия большинства в большей степени, чем партия меньшинства, естественным образом берет на себя ответственность на принятие решений, т.к. именно она отражает «систему ценностей народа». В связи с фактическим крахом «системы 1955 года» в начале 90-х годов подобная модель начала переживать системный кризис, несмотря даже на то, что ЛДП в значительной степени вернула себе утраченные позиции в парламенте. В этой связи на повестку дня встал вопрос о поисках новых механизмов выработки важных политических решений, не завязанных на старую «двойную структуру» [1].

В-третьих, большую остроту для Японии приобрела проблема слаженности и согласованности работы правительства, преодоления межведомственной разобщенности при подготовке решений. Именно эта проблема, известная в японском политическом сленге как проблема «вертикальной модели административного управления», стала одной из ключевых при проведении административной реформы 90-х годов. «Вертикальные механизмы» подготовки решений, ориентированные на узковедомственные интересы, наносили существенный вред государственным интересам и с той точки зрения, что они препятствовали межведомственной координации, постоянно генерировали политику «перетягивания канатов» как между правительственными органами, так и между отдельными структурными подразделениями в рамках этих органов. Как отмечал один из руководителей Общественного комитета административной реформы С. Намикава, «вертикальное государственное

управление» заставляет чиновников «зашориваться» в рамках своего подразделения, не позволяет взглянуть на управленческую проблему с широких, государственных позиций [2].

Наконец, в-четвертых, серьезную для Японии проблему представлял вопрос о реорганизации внутренней структуры правительства в соответствии с требованиями наибольшей эффективности и общественных потребностей. В целом Япония не составляет исключения среди большинства развитых стран Запада, в которых остро стоит аналогичная проблема консерватизма бюрократии, ее стремления не допустить политиков к решению вопросов своей внутренней организации. Если ведомства повсюду в мире пытаются не допустить реформы и как минимум сохранить статус-кво, то политические руководители стремятся к усилению контроля над ведомствами путем применения своей политической власти. При этом с учетом того обстоятельства, что бюрократия, имея относительно узкий круг клиентуры в виде «групп по интересам», в значительной степени преследует собственные корыстные цели, а политики, особенно общенационального масштаба, пользуются прерогативой представлять широкие общественные интересы, возникает потребность в повседневном контроле бюрократического процесса со стороны избранных народом политиков, а проще говоря – в общественном контроле над работой правительства.

Меры административной реформы охватили целый ряд направлений, связанных с обеспечением политического руководства административным процессом: повышение политической роли премьер-министра, системное усиление кабинета министров и увеличение политической составляющей в его работе, прямую мобилизацию профессиональных политиков в высшую управленческую сферу и т.д.

Принципиальный характер имело значительное усиление роли кабинета министров и его главы в процессе подготовки важнейших государственных решений. Меры в этой области, по сути, явились революционным преобразованием, коренным образом, затронувшим сами основы японской модели системы принятия решений. Прежде всего, новое законодательство предусматривает расширение прав и полномочий премьер-министра в вопросах, связанных с инициированием крупных политических решений, внесением предложений по новым направлениям государственной политики и т.д. Для этого предусматривается наделение главы кабинета правом выдвигать свои проекты решений кабинет министров и законопроекты непосредственно на заседании кабинета министров, т.е. без утверждения советом административных заместителей министров. Иными словами, политические инициативы премьер-министра перестали проходить обязательное для всех подобных решений внутриправительственное согласование, что, как предполагается, значительно повысит степень его «свободы рук». Особое значение эти прерогативы премьер-министра приобрели в случае чрезвычайных обстоятельств.

Важным шагом в этой области явилось также системно-организационное усиление вспомогательных органов при премьер-министре, призванных обеспечить независимость главы кабинета от бюрократического аппарата в реализации «права инициативы» путем придания проектам его решений должной экспертно-аналитической основы. С этой целью были укреплены кадровые полномочия премьер-министра. Прежде всего, с трех до пяти человек была увеличена численность аппарата советников премьер-министра. Глава кабинета, кроме того, получил право привлекать к работе в кабинете министров (в органы секретариата и вновь создаваемой канцелярии) необходимое для подготовки определенного правительственного решения число сотрудников, которое в зависимости от срочности и важности проблемы может быть увеличено без каких-либо нормативных ограничений. На временной или постоянной основе к работе в кабинете министров могут приглашаться представители негосударственной сферы: ученые, предприниматели, узкие специалисты в конкретных областях, не связанные своим статусом обязательствами, вытекающими из принадлежности к государственной службе. В результате этих мер предполагается обеспечить независимость принимаемых решений от пресловутой ведомственности и бюрократической зашоренности, придать им должную объективность и сбалансированность.

Следующим направлением реформы стали меры всестороннего усиления кабинета министров, призванные превратить его в ключевой орган планирования, разработки и координации целевых государственных курсов. Предполагается, что кабинет министров будет не просто органом, штампующим подготовленные бюрократией проекты, а превратится в ключевую структуру, с помощью которой станет возможным воплощать в жизнь политическую составляющую государственного управления, обеспечить оперативность принимаемых на высшем уровне решений и своевременность реагирования на изменение ситуации внутри страны. К числу важных нововведений следует отнести передачу кабинету министров прерогативы кадровых назначений в составе министерств и ведомств на уровне начальника департамента и выше. Если ранее кабинет лишь одобрял заранее подготовленные решения о подобных назначениях, не вдаваясь в рассмотрение кандидатур, то теперь он должен утверждать конкретные персоналии на должность, рассматривая, по сути, каждое кадровое решение.

Другим направлением административной реформы явились меры по усилению парламентского контроля над сферой государственного управления, направленные на повышение политического начала в работе правительства, ослабление влияния профессиональных бюрократов на процесс законотворчества, обеспечение взаимодополняемости в отношениях между парламентом и кабинетом министров в процессе подготовки государственных решений. Конкретные мероприятия в этой области заключаются в следующем.

Прежде всего, была упразднена т.н. «правительственная команда», институт которой избавлял политическое руководство от необходимости обосновывать тот или иной шаг правительства на парламентских слушаниях. Предполагалось, что вынесение профессиональных чиновников за скобки законодательного процесса на стадии парламентского рассмотрения заставит депутатов правящего лагеря с большей ответственностью подходить к государственной политике, прилагать максимум усилий к тому, чтобы разобраться во всех ее тонкостях, а если необходимо – уметь отстаивать позицию своего ведомства в открытой публичной дискуссии. Профессиональные бюрократы отныне могут вызываться в парламент теперь лишь на правах экспертов по узкоспециальным и техническим вопросам и лишаются права высказывать свою точку зрения по программным установкам работы правительства. По сути, на вооружение взят уже апробированный в британском парламенте принцип, согласно которому лишь избранное на публичную должность лицо может выступать на слушаниях с собственной точкой зрения.

Далее, существенно изменилась т.н. «депутатская номенклатура» в составе кабинета министров. Упразднению подверглись посты парламентских заместителей министра, не имевших реального права голоса в своих ведомствах и снискавших себе дурную славу «живых магнитофонов». Одновременно были учреждены 23 поста вице-министров, а также 27 постов советников министра, вошедшие в номенклатуру кабинета министров. В результате в каждом из ведомств была создана своего рода иерархическая структура из министров, вице-министров и советников, которые, как предполагается, возьмут на себя основное бремя по доведению политической линии правящего блока до нижних и средних этажей управления [3].

Наконец, еще одним важным шагом повышения степени «прозрачности» государственной политики, ее открытости для общественного контроля, является введение системы прямых парламентских дебатов между лидерами парламентских фракций, включая премьер-министра, по основным аспектам государственной политики. С этой целью в парламенте была создана специальная межпалатная комиссия, заседания которой начали демонстрироваться по национальному телевидению в прямом эфире, а отчет о ее работе – публиковаться в СМИ. Здесь в качестве модели послужила хорошо зарекомендовавшая себя в британском парламенте система публичных ответов главы правительства на вопросы лидеров оппозиции (система «Question time»).

На данном же этапе, когда темпы экономического роста снизились, а страна столкнулась с качественными новыми вызовами как на международной арене (глобализация, конкуренция со стороны «новых индустриальных стран», угроза мирового терроризма), так и внутри страны (постарение населения, рост преступности, снижение качества образования), задача преодоления системных проблем административной системы, становится для Японии категорическим императивом. Именно с учетом этого аспекта была разработана и проходит стадию реализации административная реформа в Японии.

1. Волгин Н.А. Японский опыт решения экономических и социально-трудовых проблем. – М.: Экономика, 1998. – С. 115.
2. Анисимцев Н. Транспарентность административно-государственного управления: японский вариант // Проблемы теории и практики управления. 2001. - №6. – С. 33-37.
3. Сенаторов А.И. Административная реформа: от разработки планов к их реализации // Япония (ежегодник). – М., 2008. – С.78.

ЖАҢАДАҢА ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Ж.Ж. Қуанышбаева – PhD докторант, Абай атындағы ҚазҰПУ

Түйін

Мақалада ұлттық құндылықтар жайында айтылады. Ұлттық құндылықтар мемлекеттің әлеуметтік-саяси қалыптасуының негізгі қайнар көзі болды. Әрбір мемлекет өзінің тарихи дамуында сан ғасырлар қалыптасқан мәнін сақтай отыра жаһандану, жаңаруда трансформацияланады. Көптеген философтар, әлеуметтанушылар мен саясаттанушылар ұлттық құндылықтар мемлекеттің саяси үрдістерінің дамуына ықпал ететін негізгі өзегі ретінде қарастырады.

Резюме

В этой статье автор рассматривает некоторые национальные ценности. По мнению автора, сегодняшнее время сохранение национальных ценности, возрождение менталитета, национального самосознание формирует ключевые аспекты демократии.

Summary

In the article about the values that serve as a support for the nation. National values are a major source of socio-political statehood. Every state in its historical formation, as well as in the course of globalization, modernization transformed while retaining meaning, entrenched for many years. Many political scientists, philosophers and sociologists consider fundamental national values are the core of the state that have an impact on the formation of the political process.

Уақыт дамуымен жана ашулар мен толқулар, ақпарат мен технологиялар, адамның өмір сүру

қызметі мен өмірін қамтамасыз ету тәсілдерінің өзгеруімен қатар, олардың өмір сапасы мен үлгілері де өзгеріп отырады. Қазіргі жаһандану үрдісінде құндылықтық мәселелердің өзектілігі артып отыр. Әр ел жаңа жаһандық ортадан өз орнын табу үшін өзгеруге мәжбүр.

Жаңғырған қоғам объективтік қажеттіліктер негізінде құндылықтар жүйесінің жаңа типтерін құруда, ол жаңа менез-құлық пен тәртіп, қарым-қатынас нормаларын қалыптастыру үстінде, ал онымен өсіп келе жатқан жаңа буын тәрбиеленуде. Жаһандану бір жағынан қазіргі қоғамның саяси үрдістерінің бірі бола отырып, екінші жағынан, ол мәдениеттер мен өркениеттердің тоғысуына алып келетін күрделі жақтары бар. Бұл үрдіс өркениетке жаңа жаңалықтар ала келеді, технология дамиды, қоғамның жаңаруы етек алады, ақпараттық кеңістік кеңейеді. Осыған сәйкес өмір сүру салтымыз бен мінез-құлқымызға да өзгеріс-тер енгені байқалады.

Саяси қатынастар мен адамдар арасындағы өзара әрекеттер объективті және субъективті жағдайларға, жаһандану үрдіске байланысты өзгеріп күрделене түседі. Бұл белгілі бір әлеуметтік-саяси топтың мақсат-тарын анықтауда бірлестіктер, партиялар, қоғамдағы көзқарастар қайшылықтары, субъектілер арасындағы байланыстың қалыптасуы, сондай-ақ саяси жүйедегі құқықтық нормалардың қалыптасу мен дамуынан да байқалады. Әрбір қоғамда жүріп жатқан кез келген процестер қоғамның санасына көптеген жаңаша өзгертулерін ала келеді. Бұл өзгерістер қоғамның құндылықтарды жаңа қырынан бағалап, қайта құрудан шығады.

Тәуелсіздік алғаннан кейін ұмыт бола бастаған ұлттық құндылықтарымызды, мұраларымызды қайта қалпына келтіру, сақтау одан әрі дамыту істері мемлекеттік саясатта кең көлемде қолға алынды. Осыған орай Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік күніне арналған салтанатты жиында сөйлеген сөзі (15.12.2010 ж) дәлел бола алады: «Тәуелсіздікпен бірге біз елдік дәстүр мен мемлекеттік мәдениетті жаңғырттық». «Біз тәуелсіздікпен бірге тілімізді түлеттік, дінімізді өркендеттік, тамырымызды жалғап, салт-дәстүрімізді жаңғырттық. Ұлттық жаңғыруды жүзеге асырып, жаңа құндылықтар қалыптастырдық. Ғасырлар қойнауынан асылдарымызды аршып алдық. Халқымыздың әл-ауқаты артып, саны өсті. Ұлысты ұйыстырушы ұлтымыздың жауапкершілігі артып, бүкіл елді біріктіруші қызметін бекемдей түсті. Өркенді өзгерістерді жүзеге асырған біз осы жылдары дамудың қазақстандық дәстүрін қалыптастырдық. Біз осылай қазығы берік, мемлекеттігі бекем Қазақ елінің айбынын асырдық. Осының барлығы Тәуелсіздіктің арқасы!» [1].

Осы қоғамның өзгерістерінің бір себепкері ретінде құндылық дегеніміз не дегенге келсек, құндылық-тың тұжырымдары сан алуан. Жалпы құндылықтар жүйесі – рухани мәдениеттің жеміс болып саналады. Ол адамның затқа немесе белгілі бір іс-әрекетке деген қарым-қатынасы. «Әлемдегі құбылыстарға адамның құндылықтық қатынасы екі түрлі формада көрініс береді – «нәрселік құндылықтар» және «субъектілік құндылықтар». Әлемнің көптүрлі құрылымы «нәрселік құндылықтар» түрінде сипатталып, оларда жақсылық пен жамандық, әділдік пен әділетсіздік дилеммаларда көзқарастық сұрыптаулардан өтеді. Бұл құндылықтарға адамды қоршаған табиғи орта және оның өз қолымен жасаған туындылары (материалдық және рухани) жатады. «Субъектілік құндылықтарға» – әртүрлі нормаларды танытатын принциптер, рәміздер, ұстанымдар, талаптар, бағалаулар, шектеулер, дәлдік ерекшеліктер және т.б. жатады» [2]. Философия ғылымдары оның үш түрін көрсетеді: адам, зат, идея. Адам құндылығы ұғымы әмбебеп сипатқа ие, ол адамның айтқан сөзі мен іс-әрекетіне қарай бағаланады.

Жалпы құндылықтық қатынастарды айқындау, әлеуметтік бейнесін жасау, зеттеуге әр кезеңнің көрнекті ғалымдары өзінше үлестерін қосқан. Мысалға Платон жоғарғы құндылық абсолютті түрде өмір сүреді, ал Аристотель құндылықтарды адамның даналығының өлшемі ретінде көрсетеді. Қайта өрлеу дәуірінің көрнекті өкілдері құндылықтарды гуманизмнің принциптерімен теңестірген. Ал қоғам техникалық процесстермен етене дамуында, демократиялық үрдістердің қалыптасуына байланысты құндылық өлшемдері де өзгерістерге ұшырады. Бұл құндылықтардың рационалистік үлгісінің

қалыптасуына себеп-ші болды. Құндылықтарды әлеуметтік ғылымдардың негізіне қарай бірнеше топтарға бөлуге болады: саяси құндылықтар, мәдени құндылықтар, әлеуметтік құндылықтар, ұлттық құндылықтар, психологиялық құндылықтар және т.б. Саяси саладағы құндылықтардың жалпыадамзаттық сипат алатын негізгі түрлері: мемлекет, демократия, азаматтық, отаншылдық, әділеттілік, бостандық болып табылады. Бұл аталған құндылықтар бір-бірімен тығыз байланысты және бірінсіз бірі өмір сүруі мен қалыптасуы мүмкін емес.

Қазіргі рухани жүйе құндылықтардың гуманистік жүйесіне сүйенеді. Қоғамдағы үрдістер құндылықтардың сақталуына септігін тигізеді немесе оны қайта қарау, сол үрдістерге ыңғайлауға тырысады. Қазіргі заманғы жаһандық мәселелерге байланысты Қазақстандық қоғамның базалық құндылықтарына да соның ішінде саяси, әлеуметтік және мәдени қатынастар жалпы алғанда жеке адам құндылықтарының, ұлттық құндылықтардың құрылымдарына да елеулі өзгерістер жасалды. Соның нәтижесінде дуалистік сипаттағы құндылықтар рухымызда орын ала бастады.

Ұлттық құндылықтар – тарихи ерекшеліктерінен көрініс табатын белгілі бір этникалық қауымдастық-тың рухани идеал көрсеткіштерінің жиынтығы. «Ұлттық құндылықтар» түсінігін белгілі бір этникалық қауымдастықтың қалыптастырған құндылықтарын атауға болады. Басқаша сөзбен жеткізсек ұлттық құндылықтар негізін этникалық қауымдастықтың сана-сезімі мен оның құндылықтарын ұстанушылық құрайды. Ұлттық құндылықтар өзінше дербес сипат алып, алдымен рухани өмір мен мәдени жақтарынан көрінеді. Бірақ оны тек қана рухани салаға танып қою дұрыс емес. Ұлттық құндылықтар қоғамдық өмірдің барлық саласында көрініс табады. Ол құндылықтар қоршаған орта қажеттіктерімен үйлесіп ұлттың түсінігі нәтижесінде қалыптасады, яғни бағалау актісінде жүзеге асырылатын құндылықтық қарым-қатынас нәтижесі. Құндылықтық қарым-қатынастар құндылықтық бағдарларында, іс-әрекетінде, қарым-қатынасын қалыптастыруда негізгі компонент ретінде болады.

Ұлттық құндылықтар векторы қазіргі нақты-тарихи кезеңде ұлттардың өмірінде маңызды саналатын айрықша құрмет, ілтипат, алғашқылық сияқты жүйелермен анықталады. Ұлттық көріністер субъектілер негізінде қалыптасып этностың өзі таңдап алған өмір сүру салтымен, өмір ұғымы туралы қасиеттерге жауап беретін болмысы мен тұрмысына негіз болады. Сондықтан ұлттық құндылықтар адамдардың өмір сүру салтының маңызды айқындаушысы ретінде көрініп қажеттіліктерден ерекшеленеді. Ұлттық құндылықтардың өмірге төзімділігі халықтың рухани құрылымының тереңде жатқанынын хабардар етеді. Ол махаббат, адамгершілік негізінде құрылып демократия, ұлтжандылық, патриотизм, ашықтық, қонақжай-лылық, менталитет және т.б. құрылымдарды өз бойына жинақтайды.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың үстіміздегі жылғы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғыру – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан халқына арналған жолдауында таяу онжылдықтардағы Қазақстан дамуының басты бағыттарының бірі ретінде Қазақстанда адами капиталдың сапалы өсуін атап, «...Оқу үрдісінің тәрбиелік құрамдасын күшейту қажет. Олар патриотизм, мораль мен парасаттылық нормалары, ұлттаралық келісім мен толеранттылық, тәннің де, жанның да даму, заңға мойынсұнушылық» – деп атап көрсеткен [3].

Жаһандану технологиялар мен ғылыми жетістіктердің бәсекесі ғана емес бүкіл қазақстан жастарына өз елінің ертені мен бүгінін салмақтай алатын, адамгершілікке толы тарихын, өнерін жете ұғынатын, отаншылдық сезімі қалыптасқан азаматтарды тәрбиелеу.

Егемендік алған соң қазақстандық тұлғалардың азаматтық ұстанымдарды адамгершілік, азаматтық, жауапкершілік сияқты құндылықтарды өз бойына сіңірген патриотизм сияқты саяси құндылықтарды жанаша түсінуде. Ұлттық негіздің қайнар көзі болып саналатын патриотизм – басқа халықтардың тарихы мен дәстүрлеріне құрмет танытушылық, туған жерге деген сүйіспеншілік, саналылық пен сезімділік, кешегі мен бүгінгіні түсініп сан қырлы құбылыстарды үйлестіре білу. Сондай-ақ көрнекті ғалым Р.Б. Әбсаттаров көрсеткендей қазақ қоғамында патриоттық тәрбие беруде: «Қазақстандық

патриотизм тәрбиесі – бұл адамға оның бойында белгілі бір патриоттық көзқарастарды, пікір-пайымдарды, нормалар мен принциптерді қалыптастыру, сондай-ақ, оны сол көзқарастар мен принциптерге сәйкес іс-әрекетке бағыттау мақсатымен әсер ету жүйесі. Патриоттық ұстанымдардың беріктігі айқын мақсатқа жетелейді, қазақстандық азаматқа ұлттық өмірге тар өріс аясынан тыс ұстаным тұрғысынан қарауға және қарапайым адамды екіұдай күйге түсіретін қиындықтарды жеңуге мүмкіндік береді. Сондықтан, бүгінгі таңда біздің бүкіл патриоттық тәрбие жұмысымыздың міндеті – қазақстандық патриотизмді әрбір азаматтың өмірлік серігіне айландыру», керек екенін атап көрсетеді [4].

Көптеген теориялық талдауларға қарайтын болсақ әр адамның патриоттық іс-әрекеттері Отан қасиетін сезініп, оның алдындағы ұлы жауапкершілігін ұғынып, ол үшін тәуекелге баруы болып саналады екен. Қазақстандық патриотизмінің құрлымында көп ұлтты қоғам адамдарының барлық кезеңдеріндегі саяси-әлеуметтік белгілерін ұштастырып жатыр. Сондықтан, әрбір Қазақстан азаматы өзінің жеке мүддесін көпұлтты қоғам мүддесімен үндестік үйлесіміне түсіргенде ғана егемен мемлекеттің шынайы мәнді патриоты бола алады. Осы мақсатта да елбасымыздың төрағалығымен өткен Қазақстан халқы ассамблея-сының XVI сессиясында білім және ғылым министрлігімен бірлесіп білім беру мекемелерінде – балабақ-шадан бастап жоғары оқу орындарына дейін – Қазақстандағы этносаралық қатынастардың тарихы туралы, патриотизм туралы арнайы бағдарламаны жасап енгізу керектігі туралы басып айтты.

Қазіргі Қазақстан қоғамының саяси жүйесі ұстанатын халықтың құндылығын жоғарлататын қоғамда-ғы саяси өмірді демократияландыру батыстың саяси құндылықтық сипаттамалық белгілеріне ие. Бұл жайында Р.Тәжітаева: «Қазақстан қоғамының саяси кеңістікте екі түрлі саяси бағдардың векторлары аңғарылады. Біріншісі дәстүрлі құндылықтарды жаңғыру, ұлттық рухани тарихындағы қордаланған қазынаны тиімді пайдалану жөнінде болса, екіншісі, бағыт-бағдардың бастауы етіп батыстық елдердің демократиялық құндылықтарына сүйенуге шақырады» [5], – деп өз зерттеуінде жазады.

Бірақ, осы батыстық демакартиялық құндылықтарды санамызға сіңіру өте қауіпті. Осы аталған батыстық демократияны қазақ халқының сан ғасырдан қалыптасып келе жатқан дәстүрлі құндылықтары-на ұштастыра отырып қалыптастырсақ ұлт келешегінің ұлттық демакартиялық негізде қалыптасуына бірден бір кепілі болады. Демократиялық құндылықтар мен адам құқығын сақтау арқылы дүниежүзілік қауымдастықта Қазақстанның саяси салмағын арттыру, әлемдік экономикада өз орнын алу үшін ішкі саяси тұрақтылық пен қоғамдық татулықтың маңызы зор.

Осы айтылғандарды саралай келе ұлттық құндылықтарды А.Ю. Шадже еңбегіне сүйене отырып төмендегідей топтастыруға болады: а) табиғаттың мәні мен құбылыстарына байланысты; ә) қоғамдық өмірдің мәні мен құбылыстарына байланысты; б) адамдар арасындағы қарым-қатынасқа байланысты; в) тұлғааралық қатынастарға байланысты; г) адамдардың іс-әрекетіне, мінез-құлқына, қасиеттеріне байланысты; ғ) адамзаттың тарихи іс-әрекеттерінің сипаттарына байланысты [6].

Ұлттық құндылықтар тарихи сипат алады, оған сабақтастық қасиет тән. Қоғам дауымен оған тән сипат алып жаңарып отырады. Әрбір этностың бүгінгі орны оның өткенімен анықталады. Сондықтан да, тарих ұлттық бірегейліктің өлшемі ретінде көрініс табады. Жаһандану жағдайында өткен тарихи, дәстүрлі құндылықтарды қалыптасып жатқан демократиялық құндылықтармен ұштастырудың маңызы зор. Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеу орталығының зерттеулері көрсеткендей қазіргі кезде этникалық тиістілігі бірегейлікті қалыптастыруда маңызды рөл атқараы. Этникалық тиістілікті таңдаушылардың басым бөлігі Атырау облысында – 43%, Жамбыл облысында – 53%, Қызылорда облысында – 63%, Астана қаласында – 50 пайыз көрсеткішті көрсетті [7]. Бұл аймақтарда қазақ ұлтының басымдылығына байланысты орыс ұлттарына қарағанда дәстүрлі ұстанымдарды ұстана-тындарын аңғарамыз. Ал қазақ және басқа ұлттар

көзқарасында азиаттық этностар көбіне «ұлттық тиісті-лікті» таңдаған.

Келесі айта кететін жайт стратегиялық зерттеу институтының «Сіз Қазақстанның қандай болғанын қалар едіңіз?» деген сұраққа жүргізген сұрақ-жауаптарында қазақтардың – 62,9%-ы, орыстардың – 79,9%-ы «ұлттық нышанына қарай артық ерекшелемейтін, әр ұлттың өзінің ұлттық ерекшеліктері мен ұлттық сана-сезімін сақтауға мүмкіндігі бар мемлекет» деген нұсқаны таңдаған. Осы зерттеулер қаншалықты жаһандану үрдісінің барлық саласын қамтыса да, ұлттық құндылықтар өз ерекшелігі мен тарихилығын жаңа демократиялық қоғаммен сабақтастыратындығын байқауға болады. Әрбір ұлт жаһандық қоғамнан өз орнын табуда ұлт келешегін дәстүрлі, ұлттық құндылықтармен ұштастыра қалыптастыру керек.

Дегенмен, дәстүрлі құндылықтармен қатар заман талабына сай жаңа құндылықтардың келетіні абзал. Мемлекеттің қалыптасуымен өміріміздің ақиқаты болып табылатын қоғамда кең тараған мемлекеттік символдар және мемлекеттік құндылықтар, сонымен қатар заңдылықтың символы, азаматтық жауапкер-шілік, өмір салты мен дәстүрімен де санау керек.

Сондықтан да, әрбір ұлт өздігінен өмір сүре алмайды, қатарлас тұратын ұлттармен сыйысу үшін олардың құндылықтарын білген жөн. Сол арқылы халықтың мінезін танып, келісім мен тұрақтылық қалыпта-сады. Осы қалыптасқан құндылықтар жаһандық жағдайдағы ұлттық құндылықтар деп атауға болады.

Батыс зерттеушілерінің зерттеулерін салыстыра отырып ұлттық құндылықтардың қазіргі заманға сай дамуын көрсететуге болады. Қалыпты ұлттық құндылықтар: ниеттілік, дәстүрлі, тәуелсіздік, даму сияқты түрлерді, одан барып дамыған түрлері: теңдік, еркіндік, тәртіп, құдіреттілік сияқты ұлттық құндылықтар дамиды. Келесі кеңейтілген ұлттық құндылықтар: бірлік, бауырлық, өркендеу, еркіндік, теңдік, егемендік және тағы басқа түрлері атауға болады.

Қалыпты құндылықтардың дамуы ұлттық құндылықтардың жаһандық үрдістердің ықпалына сай өзіндік көрініс тауып қалыптасуы, бұл құндылықтар басқа да дамушы елдермен тереземіз тең болу үшін кейбір батыстануды өз бойына сіңіреді. Саясаттанушы А.Ж. Мұқажанованың осы мәселе жайында: «жаһандық үрдістердің әлемдік дамуы халықаралық ойлармен, тауарлармен алмасу барысында әртүрлі мәдениет пен ұлттық дәстүрлермен бетпе бет келіп әртүрлі ұлттардың адамдарының бір-бірімен қарым-қатынас жасауына жағдай жасайды» деп келтіреді [8]. Сонымен қатар, А.Д. Жусуповада бұл мәселені тілге тиек етті [9]. Осыдан барып ұлттық құндылықтардың кеңейтілген түрі әр мемлекеттің өзіне тән дәстүрі, ерекшеліктеріне қарай қалыптасады. Бұлар бір-бірін толықтырып отырады және де даму барысында артқа қайтып басқа да ұлттық құндылықтарды толықтырып отырады.

Ұлттық құндылықтарды сақтау және қайта қалпына келтіру ұзақ уақытты талап етеді. Ол жалпыадам-заттық құндылықтардан бастау алуы тиіс. Бұл әлемнің соның ішінде біздің қоғам, дамудың жаңа сатысы-на бастар жолдағы қоғамның талабы. Әрбір ұлт, әрбір тарихи қалыптасқан өркениет жаңа постиндустри-алды дәуірдің ұстанымдары мен құндылықтарын игереді.

Қазақтың рухын жаңғырту бүгінгі мемлекеттен өзінің ішкі және сыртқы саясатын ұлттық сипатта жүргізуді. Бұл дегеніміз жаңа жаһандық демократиялық құндылықтардан бас тару деген емес, осы жаңа-шылдықты қалыптастыруда қазақтың дәстүрлі құндылықтарын жаңғырта отырып, ұлттық корға сүйену. Олай болса мемлекеттік идеология қазақ ұлтының, күллі ұлттық топтардың, тұтас алғанда, Қазақстан халқының мүддесін білдіру керек. Конституцияда мемлекет билігінің бірден-бір көзі – халық деп жария-ланған, олай болса мемлекеттік идеологияны қалыптастыратын дербес тұлға ең алдымен – қазақ халқы.

Қорыта келгенде, бүгінгі таңдағы адамның қадір қасиетін сақтау және адамның еркіндігі,

бостандығы мен демократиясы басты құндылық болып саналады. Қазақстандық қоғам өзінің ерекшеліктеріне қарай жалпыазаматтық мұраттарын жоғалтпауы маңызды. Қазақстан сияқты көпұлтты мемлекеттің өмір сүруінің негізгі шарты оның құндылықтары: азаматтық қоғам, патриотизм, гуманизм, төзімділік, адамгершілік, этносаралық сыйластық пен ашықтықты жүзеге асыру ұлттық саясатта рөлі ерекше. Бұл құндылықтар Қазақстандағы тұратын халықтардың ортақтық пен келісімге келудің негізі бола алады.

1. <http://www.kisi.kz/site.html?id=7734>.
2. Құндылықтар дегеніміз не? Б.Момынбаев, С.Нурмұратов // Ақ жол Қазақстан. 25.04.2003.
3. ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – қазақстан дамуының басты бағыты» 2012 жылғы 27 қаңтар // <http://www.akorda.kz>.
4. Абсаттаров Р.Б. Воспитание казахстанского народа: вопросы теории и практики // Актуальные вопросы общественной жизни. Сборник статей. – Алматы, 1994. – С. 70.
5. Тәжітаева Р. Егеменді Қазақстан азаматтарының демократиялық саяси құндылықтары. Изденіс // Изденіс - №6, 2001 ж. – 213 б.
6. ШаджеА.Ю. Национальные ценности и человек. – Майкоп, 1996. – С. 40.
7. Современный Казахстан: общественное мнение. – Алматы, 2011. – С. 12
8. Мукажанова А.Ж. Общечеловеческие ценности в культуре межнационального общения // Вестник КазНПУ им. Абая, №4, 2005 г. – С. 19.
9. Жусупова А.Д. Общечеловеческие ценности как объект политического анализа // Вестник КазНПУ им. Абая, №4, 2006 г. – С. 25.

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК

ШОҚАН УӘЛИХАНОВТЫ ӨСІРГЕН ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ ОРТА

Р.Б. Әбсаттаров – *филос.ғ.д., проф., Абай атындағы ҚазҰПУ-дың*

саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі,

Т.Ж. Қалдыбаева – *ғ.ғ.д., проф., Абай атындағы ҚазҰПУ-дың*

саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасы

Түйін

Әлеуметтік-философиялық ғылымдарда толыққанды зерттелмеген Ш.Уәлихановтың дүниетанымының дамуына, әлеуметтік-саяси ортаның қалыптасуына әсер ететін мәселелер қарастырылған.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы влияния социально-политической среды на формирование и развитие мировоззрения Ш.Валиханова, которые еще в социально-политической науке недостаточно изучены.

Summary

In article questions of influence of the socio-political environment on formation and development of outlook of Sh.Valikhanov which else in socio-political science are insufficiently studied are considered.

Қазақ халқының дана ұлы Уәлиханов Шоқан Шыңғысұлы адамзат өркениетінде өз өшпес орнын тауып, оған өзіндік қайталанбас үлесін қосып үлгерген тарихи тұлғалардың бірі. Бүгінгі уақытта «Адамзат» деп аталатын әлемдік дүние алыпбарушылары 7 миллиард жанға жетіп отырғанымен оның «ересектер» деп аталатын құрылымына енетіндердің бәрі адамзат өркениетін жасаушы емес. Керісін-ше, оның елеулі бөлігі өзінің кесірлі мінез-құлығы мен соған сай іс-әрекетімен адами өркениеттілікті тежеушілер, бұзып-жарушылар, адамдыққа қарсы қозғалыстар жасаушылар. «Адам» деп аталып, табиғи жаратылыстың ең жоғары құрылымы өкілі болып өмірге келгенімен оны бәрі адамзат игілігін жасаушы, жасампаз емес. Эраның жиырма бірінші ғасырына аяқ басып отырғанымызбен адам өмірінің әлеуметтік, саяси мәніне ой жүгіртіп, адами тіршілік жасауды басым көпшілігі әлі де үйреніп, тіршілігінің дағдысына айналдырып үлгерген жоқ.

Өскелең жас ұрпаққа білім, тәрбие беріп, алдыңғыларының жасап игілігін бергенін қалпында сақтап және оны жаңа сапалы дәрежеде дамытуға баулу ісі тарихи құбылысқа айналған. Алайда барлық ұрпақ оныда өз деңгейінде, өз мәнінде алып, өзі және айналасындағы әлеуметтің ізгілікті игілігі үшін ұқсата бермейді. Сағым-дүниенің, бақа да алдамшы елестердің соңына есі кеткенше түсіп, бей-берекетсізкіпен өмір сүріп, ақыры жарық дүниемен өкінішпен қош айтысушылардың саны азаяр емес. Яғни, Жер плане-тасының үлесіндегі «өркениет» деп аталатын әлеуметтік, саяси мәндегі құбылысты жасаушы субъектілер басқаларынан әлдеқайда алда, биік тұрған тұлғалар – адамгершілігімен, білімділігімен, парасаттылығы-мен, ізгіліктілігімен алда тұрушылар. Ондай тұлғалар өміртіршілігі тек олардың өзінікі емес, ол өмір сүрген ортасынікі, оны қоршаған әлеуметтікі,

саясаттікі, қоғамынікі, адамзаттікі. Дегенмен, барлығыда анадан туғанымен, бір табиғи және әлеуметтік кеңістікте өмірін бастап, көпшілік бұқарамен бір ауа жұтып, бірдей су ішіп ересейгенімен осындай ерекше жандарды қандай әлеуметтік-саяси қатынастар тудырады, оның ерекше тұлғалық қасиеттері қайдан пайда болады? Мәңгі сұрақ. Халық та, ғылыми, әлеуметтік-саяси орта да оған өзінше жауап беруде және заман өзгерген сайын оның жауабы да өзгеруде. Басты жауап – «дамытушы қоршаған әлеуметтік-саяси орта». Қазақта «өскен орта», «құда не көрсең ұшқанда соны аларсың», «ортасына қарап адамын таны», «баланы жастан, асылды тастан» сияқты білім берушілер көп сөзбен түсіндіріп бола алмай жүргенді орнына қондыра қоятын мақал-мәтелдер бар. Біздіңше, «өскен ортаның» қазақ даласының ұлы перзенті Шоқан өміртіршілігіне тікелей қатысы бар. Қалайша аз өмір сүріп, салыстырғанда ұзақ ғұмырлылардың, тіпті барлық ғалымдардың қолынан келе бермейтіндей тамаша интеллектуалдық, ғылыми және әлеуметтік-мәдени, саяси мұра қалдырып үлгерді? Қандай әлеуметтік-саяси орта осындай тұлғаны қалыптастырды, оның ішкі дүниесінен тыс жатқан қандай құбылыстар оны осышама тез арада есейтті, қандай тұлғалар бала, жасөспірім және жас Шоқанға осылай-ша шыңдап шығарды? Қандай факторлар жас тұлғаның әлеуметтік, саяси және психологиялық серпілісін тудырды? Шоқанның саяси көзқарастары мен шығармашылық шыңын қарастырудан бұрын осы сұрақ-тарға жауап алғымыз келеді. Оның жауаптарының тәжірибелі ғалым және ағартушы офицердің саяси-әлеуметтік құбылыстарына да алып келері даусыз.

Шоқан көпжақты ғылыми, саяси таным объектісі болып келді, бола да береді. Әрбір жаңа ұрпақ әлеуметтік-саяси уақыт ағымына сай өзінше жауап іздеуі, өзінше бағалауы мүмкін. Бірақ бәріне ортақ бір заңдылық бар. Ол – шындық. Шоқан өмір сүрген әлеуметтік-тарихи, саяси уақыт шындығы, халқының адал ұлының өміртіршілігі туралы шындық. Біз үшін бұл шындықтар алдымен жас дарынның қалдырған мұраларын арнайы зерттеуші ғылыми орталықтар мен ғалымдардың жинап-терген әлеуметтік-саяси фактілерінде жатыр. Соның бірі – академик А.Х. Марғұлан редакциялауымен жазылып шығарылған «Шоқан Валиханов. Избранные произведения» атты 1958 жылы жарық көрген кітабы.

XIX ғасырдың 30-40-шы жылдары, қазақ даласы Патшалық Ресейдің құрамды құрылымы болғандықтан, дала тіршілігі үшін де күні кете бастаған феодалдық-патриархалдық ескі құрылымдар өзгеріске түсе бастаған. Оның басты көрінісі ретінде хандық биліктің орнына жаңа әкімшілік жүйенің енгізілуін айтуға болады. Қазақстанның солтүстік-шығыс территориясында Сібір казактарының шекаралық басқармасы құрылып, оның орталығы Омск қаласы болып бекітілді. Жаңа басқарма құрамына кейінгі Солтүстік-Қазақстан, Көкшетау, Ақмола, Қарағанды, Палодар, Семей, Шығыс Қазақстан аймағы (облыстары) және Қостанай аймағының (облысының) бір құрамды территориясы енді. Кейін Шекаралық басқарма орталығы Омбы және Семей қаласы болып табылатын Сибирь казактарының екі аймақтық басқармасы болып қайта құрылды. Бұдан біз тек территориялық-әкімшілік емес, отарлаушылықтың, патшалық Ресей үшін бұрата-на халықтарды бағындырып, уысында ұстап отырудың берік жүйесі болғанын көреміз. Билік саясатын дала төрінде іске асырудың басты құралы болған казактар мен жергілікті қазақ халқының қарама-қайшылықты арабайланысы аталға жүйе шеңберінде жалғасып жүріп жатты.

Шоқанның әулеті ертеден ақ қоғамның саяси өміріне тереңнен енген отбасылық орта болған. Оған дәлел-үлкен әкесінің әкесі Абылай хан болғаны. Үлкен әкесі Уали Орта жүздің соңғы ханы болған. Әкесі Шыңғыс 1811 жылы әулет қонысы болған Көкшетаудың Сырымбет қонысында өмірге келеді. Ағасы Габайдулла саяси мотивтермен жер аударылып, сол адарылудан аман қайтпай, қайтыс болған. Бұл жағдай хандар шаңырығынан шыққан ақсүйек жігіттің патшалық билік саясатымен келіспеген тұстарының болғаны, билік шеңберінің ішінде болғанымен отбасы субъектілерінің жас жігіттің өмірін аман сақтап қалуға дәрменсіз болуы туралы болжам жасауға негіз береді. Шыңғыстың әкесі Уали қайтыс болғанда баласының әлі 7 жаста болуына байланысты әулет билігі Уалидің жесірі Айғанымның үлесіне көшеді. Білімді, ақылды және бірнеше Шығыс тілдерін білген жоғары мәдениетті Айғаным мемлекеттік істерге араласа отырып, өзінің орнықтылығымен және іскерлігімен байқалды. Ол өзінің басқарушылық тұлғасына, Патшалық Ресейдің қазақ даласындағы саясатының оны мен солын айыра білетіндігімен тек өз төңірегіндегі биліктің қана емес Орталық биліктің де назарын өзіне аудара алған тұлға. Орыс мәдениеті-не, саясатына ден қоя отырып, сол кездегі қазақ даласына аяқ басқан ғалымдарға, зерттеушілерге көмек, қолдау жасап отырған. Осындай ой мен істің иесі және болашақты жан-жақты бағдарлай алған Айғаным ана ұлы Шыңғысты 1827 жылы Сібір

әскери училищесіне оқуға береді. Училищені оқып аяқтаған Шыңғыс Қушмурун округіне «аға сұлтан» әкімшілік қызметіне тағайындалып, осы қызметі барысында полковник чиніне дейін көтерілген [1].

Ол, жалпы іскер, алғыр, білімге құмар азамат болған. Әртүрлі жұмыстармен Аманқарағай даласына келіп-кетіп жүрген орыс оқымыстыларымен жақсы арақатынаста болған және олардың арасында құрмет-ке ие азамат. Шыңғыс 1834 жылы Чорман бидің қызы Зейнепке үйленеді. Ал 1835 жылдың күзінде Сырымбеттегі ақ орда мен Обаған даласында және Аманқарағай округінде дүбірлі той болып өтті. Оның басты себебі Мұхамед-Қанапия аталған Шыңғыстың ұлының өмірге келуі еді. Ол халқы арасында өз беделімен ерекшеленген Айғаным әженің немересі әрі, он үш жасынд елді аузына қаратқан Шорманның жиені [2]. Шыңғыс отбасы Айғаным анамен тығыз байланыста болған. Айғаным әжесі немересі тәрбиесі-мен өзі шұғылданды. Бұл отбасының төңірегінен ақын-жыраулар, билер, әншілер үзілмейтін. Әкесінің достары – декабристер, ғалымдар, жалпы алғанда, орыс зиялылары бұлардың жиі қонағы және өздерін еркін сезінетін ортасы болатын. Алғыр баласына алғаш рет сурет салуды өз әкесі үйретсе, Аманқарағай округінде топографиялық жұмыстар жүргізуші орыс инженерлері осы бір сүйкімді және қызығашылығы ерекше бала үшін оны жалғастырды. Жалпы алғанда Шоқанның балалық шағы әжесі Айғанымның аялы алақаны, ақыл-ой ықпалымен тікелей байланысты. Оған қоса балаға бағытты, бағдарлы тәрбие беруді жөн көрген отбасы шешімімен өмірлік тәжірибесі мен даналығы мол Ықлас би оның арнайы келісілген тәрбиелеушісі болған. Әжесінің еркелетіп қойған аты бойынша – Шоқан (Мухаммед-Канафия) өзінің балалық шағын аристократтық, әлеуметтік-саяси және білімдік-мәдени деңгейі биік және кең кеңістікті ортада өткізді. Оның ой-өрісі өзін қоршаған мейірім мен даналық кеңістігінде өрбіді. Жас Шоқанның өмір жолы мен оның әлеуметтік-саяси ұстанымдарының қайнар көзі осы бір әлеуметтік-саяси арабайланыстар кеңістігі екені ешбір күмән тудырмайды. Оған қоса күнделікті өмірі өтіп жатқан табиғи ортаның да кереметін атап айтпауға болмайды. Көкшетау өңірінің орманды алқабы, қазақ даласының жауһары болып табылатын кеңістігі, жасыл жазираның ғажап ландшафы тұнып тұрған төңірек... 1834 жылы осы аймақта Аманқарағай округы ашылды.

Саяси-әлеуметтік ғылымының дамып қалыптасуы барысында оның әлеуметтік-географиялық бағыты да негізделген болатын. Бағыт авторлары француздық Поль Ле Бланш пен неміс ғалымы Рудольф Штейнмец қоршаған табиғат пен адамдардың физиобиологиялық және әлеуметтік-экономикалық тіршілігі арасындағы тығыз байланыстыққа зор мән берген еді. Олардың басты идеясы да адамды қоршаған географиялық ортаның тұлғаның қалыптасуына зор әсерімен байланысты. Қоршап жатқан территориялық-географиялық орта мен климат адамның тек физиобиологиялық, физиопсихологиялық антропологиялық құбылыстарына ғана емес, бастысы, мінез-қылығының, әлеуметтік-саяси тұлғасының қалыптасып дамуы-на өз ықпалын тигізеді. Егер осы тұрғыдан келтін болсақ, Шоқанның адами антропологиялық тұрпаты мен тұлғалық кескін-келбетіне Көкшетау өңірінің, оның туып-өскен территориялық ортасы Сырымбет пен Қушмурунның табиғатының бергені аз болмаған. Қазақстан жері мен табиғи ортасының әсем де сәнді жерұйығы. Оған қоса оның айналасындағы ересектердің әдеби-музыкалық таланттылығы, аңыз-әңгімеле-рің таусылмас көзі екендігі мәдени және әлеуметтік-мәдени антропологияның да жас талант жанынан табылғаны оның халықтық рух пен танымнан жас кезінен бастап сусындағанын байқатады. Адами және табиғи-жаратылыстық мәдениеттердің үйлесімділігі зерек, талапты жасты өсірген орта. Бұл факторлар-дың Шоқанның өміртіршілігіндегі атқарған ролі мен орнын ерекше екенін есте ұстамасқа болмайды.

Шоқанның арнайы білімге бет бұруы да сол заманғы қазақ даласына жаңа келіп ене бастаған зайырлы-лық сипаттағы мектептердің жұмыс істей бастауымен, алдыңғы қатарлы қазақ аристократтарының білім мен ғылымға ден қоя бастаған уақытымен тұспа тұс келеді. Шоқан орыс тілінде білім алу мен қатар сол уақыттың бірен-саран білімділеріне тән болған білімдік-мәдени дәстүр рухында бірнеше шығыс тілдерін игерді. Шығыс әдебиеті мен поэзиясынан сусындады. Зерек және сезімтал бала Уалихановтар отбасына жақын жүрген орыс геодезист-суретшілерінен сурет салу өнерін үйренді. Бұл өнер кейін өскен және офицер Шоқанды тек мәдени-әлеуметтік, саяси зерттеуші ғана емес, зерттеу құбылыстар туралы мәлімет-терін өзінің бейнелеу өнері арқылы толықтырушы, қарындаш ізімен сөйлетуші, деректеуші ретінде де танытты. Ол жастайынан өзінің туған өлкесін тереңнен қызықтап танып өсті, танымдық қызығушылығы оны жасынан саяхатшылыққа баулыды. Осының бәрі, түптеп келгенде, сегіз қырлы жас тұлғаны тудыр-ды. Аз өмір сүріп, көп іс тындырып үлгеруге мүмкіндік берді, интеллектуалдық-танымдық рухын дамыт-ты, ол үшін ізденімпаздық табиғи құбылысқа айналды*.

Дарын, талант Шоқанның болашақ саясаткер және ағартушы, зерттеуші ғалым ретінде қалыптасып

дамуында орыс-қазақ басшы әкімшілік ортаның арабайланысы мен қазақ және орыс халқының сол замандағы арабайланысының ықпалы зор болған. Шоқан әулетіне жергілікті халықпен арабайланыстың өзіндік ықпалды байланыстырушысы ретінде қараған бірқатар орыстың оқыған білімді азаматтарының, әкімшіліктің кейбір өкілдерінің қазақ халқы мәдениеті үлгілеріне қызығушылық тудыруында елеулі ықпал етуші фактор болды деуге негіз бар. Мысалы, Ә.Марғұнанның редакциялығымен шыққан Шоқанның таңдамалы шығармалары туралы кітапта архив материалдарына негізделіп жазылған төмендегідей ақпарат бар: «Шоқанның бала кезінде әкесінің аулында көптеген білімді адамдар болып тұрған, мысалы, Н.Ф. Косылецкий, Н.И. Дабшинский және Казань университетінің шығыс факультетін бітірген Т.Сейфуллин... Бізге дейін сол уақыттағы Сібір қазақтарының Шекаралық комиссиясының бастығы полковник Ладыженскийдің хаты жеткен. Ол хатта Ладыженский Шыңғыстан қазақтың халық поэзия-сын, ертегілерін, аңыздарын жинап беруді сұрайды. Ладыженский хаты Шоқан әкесіне қатты әсер қалды-рады. Ол өз жанына таңдаулы ақындарды, жырауларды шақырып, сол уақытта сауат таныған ұлының көмегімен қазақ өлеңдері мен аңыздарын жазып алып, оны Омскіге жіберіп отырған [3].

Бұл құжаттың бізге беріп отырған әлеуметтік фактілері Көкшетау өлкесінің шығыстанушы ғалымдар мен қазақ даласының мәдениетін, тіршілігін танып білуге ден қойған білімді үкімет қызметкерлерінің назарын өзіне ерекше аударған өңір болғандығын ұғынамыз. Оның үстіне, Шоқанның өз әкесінің антро-пологиялық, этнографиялық зерттеулерге тікелей қатысушы болғанын, оған бала Шоқанды қатынасты-рып қызықтырғаны. Бәрінен де қызықтысы, жас дарынның ерте сауаттанып қана қоймай, жинақталған ақпаратты қағазға өз қолымен түсіре бастағаны. Қағазға түсіру дегеніміз алдымен оның не екенін қанша-лықты болсада ұғыну, ой елегінен өткізу, жазғанының дұрыстығына көз жеткізу. Мұның өзі шығармашы-лық қызмет қой! Осыдан кейін офицер Шоқанның антропологиялық, этнографиялық, саяси-әлеуметтік зерттеулерге деген қызығушылығы мен зерттеу шеберлігіне таң қалудың өзі артық. Ертеден көзін таным-

**Осыдан соң тәрбие мен білімнің өзара тығыз байланыстығына, тек екеуінің жарасымды үйлесімділігінің ғана дарындары тудыра алатынына сеніміңіз арта түсді. Дарынды жасынан тәрбиелеудің тамаша үлгілерінің қазақ даласында да болғанын, оның Шоқан сияқты өркениет элитасын тудырғанын мақтан етесіз. Шоқанның, Абайдың тұлғаларына қарап қазақ даласы әжелерінің әлеуметтік бейнесі мен даналығын да ерекше бір қоғамдық-тәрбиелік құбылыс ретінде қарастырғың келеді. Қазақ даласының осынау әлеуметтік-антропологиялық, әлеуметтік-арабайланыстық дәстүрі мен тәлімінен қазіргі қазақ ортасы айрылып қалмаса екен деген ойға тоқталасың.*

-дық дағдымен ашқан жас ғалымның өмірден, халық дәстүрінен алған деректеріне көпжақты жүйелілік тұрғысынан, тарихи-әлеуметтік, саяси-әлеуметтік тұрғыдан қарап талдауларының өзі бала жасында көңіліне тоқып, санасына салып сараптауға бағдарланған мәдениетімен тікелей байланысты.

Шоқан әулетінің қонақжайшылдығы, білімді, ғылымды, өнерді меңгерген, ізденімпаз адамдарға деген сый-құрметі өзіне назар аудартап қоймайды. Бұл кез келген сол уақыттағы қазақ ауқаттыларына, әкімшілік ішінде жүрген қазақ шенді-шепенділерге, билікке жақын жүрген белсенділердің бәріне ортақ қасиет деп те айта алмайсыз. Әлеуметшілдік, қоршаған ортаға жақын болу, жақсыны тани білу және құрметтеу сияқты өскен орта үлгісінің өскелең жанның ішкі мәдениетін, саяси дүниетанымын қалып-тастыруда өзіндік орны болғаны сөзсіз.

«Дала» деп аталып кеткен қазақтың өзінің әлеуметтік-мәдени пейіліндей кең территориялық-географиялық, саяси кеңістігінің жүрегінен шығып аспанына көтерілген дара тұлғасы жеті жасында әкесі Шыңғыс аштырған қазақ мектебіне барады. Бірақ ол, жоғарыда атап өткеніміздей, бұл жасында сауат танитын, сурет салатын, білімді ересектер арасында өзін еркін ұстайтын, зерттеуге деген ішкі мәдени сұранысы ояна бастаған бала болды. Мектепке баруы оның балалық шақтан, ол үшін ерекше жемісті жасөспірімдік және ересектік тіршілікке ентелеп енудің бастамасы болды. Зерттеушілер деректеріне қарағанда Шоқан ел ішіндегі әрқелкі әлеуметтік-саяси мәні бар істерге де жастайынан араластырылған. Әкесінің баулуы бойынша халықтың тұрмыс-тіршілігін, шаруашылығын бақылап

бағдарлауға да ерте бастан назар салып ден қоюға бейімделген. Айталық, С.Ө. Өтениязовтың «Шоқанмен қайта кездесу» кітабында келтірген деректері бойынша, әкесі оны 9 жасында жесір дауына байланысты мәселені қарас-тырып шешу ісіне бір топ зиялылармен бірге жібереді. Ел ішіндегі мәселелерді танып білуге, оны зейіні-мен танып зерделеуге бағдарлаған әке қамқорлығы мен талапкерлігін дәлелдейтін деректің жалғыз бұл еместігі күмән тудырмайды. 12 жасында Омбы қаласына білім алуға аттанған Ш.Уалихановтың даланың әлеуметтік және басқа да жағдайына қанық болуы кездейсоқтық емес.

Осыдан кейін «біз қазіргі балаларды қалай тәрбиелеудеміз» деген ой еріксіз сананды соғып, сенің өзінді «тергей» бастайды. Қазіргі заманғы ата-аналар арасында қалыптасып қалған әдеттің бірі сол, олар өзінің не беруге тиіс екенін, бергенін саралап жатпайды, ал баладан өз көңіліндегі көргісі келетін биіктер-дің бәрін сұрайды. Оның өзінде, кімнің көңілінде не бар екені де көп жағдайда жұмбақ болып қала береді, себебі баласы үшін көрінетін өрістің өзі ата-ананың тар немесе кең өрісімен тікелей байланысты. Әрине, уақыт басқа. Шоқан қазақ даласына келген алғашқы «мектеп» деген мекеменің есігін ашса, қазір әрбір қазақстандық баланың қазіргі заманғы толық орта білім беретін мектебі білімін аяқтауға құқы да, мүмкін-дігі де бар. Алайда әр бала сол мүмкіндікті толыққанды пайдаланып қалғысы келе бермейді. Неге?

Шоқан 1847 жылы 12 жасында Омбы қаласының Кадет корпусына оқуға түседі. Бұл сол уақыттағы оқытушылары және білімінің сапасы мен көпжақтылығымен белгілі болған таңдаулы оқу орны болатын. Әскери пәндермен қатар кадеттіктер тарихты, әдебиетті, жаратылыстану пәндерін, философияны, өнер пәндерін және шет тілдерін оқыды. Француз тілімен қоса түркі тілдері де оқытылды. Сол уақыт үшін, яғни, ХІХ ғасырдың ортасы, елдің орталық оқу орны емес, Сібір төріндегі қаладағы осындай сапалы білім институтының қызметі өзіне елеулі қызығушылық пен құрмет тудырады. Әрине біз осында болашақ офицерлердің даярланатынын, олардың Патшалық Ресейдің мемлекеттік саясатын, оның ішінде отаршылдық саясатын іске асырушылардың даярланғанын білеміз. Сонымен қатар кадет корпусының сапалы білім беріп қана қоймай, прогресшіл ұстаздардың қазақ даласынан келген таланттың дарынын қатесіз танып, оның бойына жинап үлгерген тамаша білімдік, танымдық, адамдық қасиеттерін одан әрі жандыра білген ұстаздар оларға деген құрмет пен ризашылық тудырмай қоймайды. Шоқанның өзінің өскен ортасынан жинаған негіздерін олар лаулатып жаға білді. Шынайы ұстаз қай уақытта да ұстаз. Тағы бір назар аудартпай қоймайтын шындық – ұстаздары арасында саяси, демократиялық көзқарасына байланысты Сібірге жер аударылған білімді және қайсар тұлғалардың болуы. Солардың қатарында жас талантты тани білген, өздеріне жақын тартқан, прогресшіл ойшыл, әдебиетші В.П. Лободовский мен ғалым Гоневкий бар.

Шығыс тілдері мен ғылымына жас дарынның қызығушылығын өршіте түскен ұстаздың бірі Қазан университетінің Шығыс факультетін бітірген Ф.Н. Костылецкий. Ол қазақтың халықтық поэзиясына қызығушы Ресей ғалымдарының бірі және оны жинақтауға кадет жастары мен және қазақ жастарын баулып, бағдарлап, оларға практикалық нұсқаулар берген азамат. Бұл ісінде ғалым тікелей Шоқанның да көмегіне сүйенген. Оған дәлел ретінде аталған «Избранные сочинения» кітабының 24 бетінде [4] келтірілген Баян-аул, Аягөз, Көкшетау уезінің біраз жастарының өздері жинақтаған материалдарын Н.Ф. Корыстылевқа тапсыра отырып, оған зор ризашылық білдірген хаттары туралы ақпарат.

Өзіне біздің назарымызды аудартпай қоймайтын фактінің бірі – терең білімді тарихшы Гонсевскийдің ғылымға ізденімпаз жастарды баулығаны. Оның қоғамдық қозғалыстар тарихы туралы лекциялары алғыр және өрісті жастарға зор ықпал етіп, ой тастайтын. Тарихшы ұстаз Ресейлік демократиялық ой-пікірлерге жақын жүретін және тәуелсіз еркін ойларымен кадет оқушыларымен бөлісетін. Ол Шоқанға әкелік сүйіспеншілік таныта отырып ұстаздық етті және оны қоғамдық азаттық қозғалыстардың тарихымен, өзінің саяси түсініктерімен және көзқарастық ұстанымдарымен таныстырды. Тағлым берген тамаша ұстаздары Шоқанды тек ғылымға, білімге ғана қызықтырып қана

қоймай, оның демократиялық, саяси көзқарасын шындай түсті. Адамдардың қаналуы, саяси озбырлық, теңсіздік, әлеуметтік әділдік пен әділсіздік туралы түсінігі кеңіді, әлеуметтік және саяси көзқарасы айқындала түсті.

Жаз айында ауылға – Сырымбетке оралған шақтарында Шоқан халық арасына шығып өлеңдер, аңыздар, ертегілер жазып ала жүріп, қарапайым халықтың жай-күйімен жақын танысуға мүмкіндік алды. Зерттеушілерде сирек кездесетін оның ерекше қабілеті болды. Ол көзі көріп көңіліне тоқыған өмір шындығын қарындашпен суреттеп қағазға түсіріп алатын (зарисовка). Зерттеушілік қабілеті мен әлеуметтік сезімталдығы оны шынайы өмірге, көпқырлы өмірлік құбылыстарға жақындата түсті, танымдық қызығушылығына нақтылық сипат берді. Шоқанның сезім мүшелерінің көмегімен (көру арқылы түйсіну-ді) шындықты танып білу қабілеттілігі мен әдісін қазіргі әлеуметтік-саяси ғылымында «ғылыми бақылау» әдісі деп атайды. Бұл әдіс зерттеу алаңының өзінде, зерттеушінің тікелей активті қатынасуымен, танымдық әдістердің бірнеше тәсілдерін бірдей іске қоса отырып, зерттелуші құбылыс туралы терең және жан-жақты шынайы ақпарат алуға мүмкіндік береді. Өмірдегі шынайы құбылыстарың дәл қазіргі кесіндемесін дәл, сол қалпында бейнелеп алуға көметеседі. Біздіңше, бұл қазіргі кез келген кәсіби даярланған зерттеушілердің қолынан келе бермейтін, ақылы да сыя бермейтін танымдық құбылыс.

Ш.Уалиханов 1847-1852 жылдардағы өзінің жазғы уақытта елде болғандағы суреттерін «Корпустан елге, отпускіге барғанда жазылған суреттер (зарисовкалар)» – деп атады. Шоқанның қарындашпен сурет салу өнері оның офицерлік қызыметі, географиялық саяхаттары кезінде жалғасын тауып, мазмұны жағынан баи түсті, зерттеушілік ғылыми қызметінің ажырамас құрамды бөлігіне айналды.

Аталған әдістер қазіргі уақыт зерттеушілері үшін ерекше үлгі, сабақ, танымдық объект. 21 ғасырдың зерттеушісі, әрине, қазіргі техниканы, озық технологияны қолдану арқылы шындықты кескіндейді, жазып, түсіріп алады. Алайда, оны өз қолындағы қарындашпен түсіріп кескіндеудің жөні бір басқа. Ол үшін көзбен көріп, көңілге түйгенді оның дәл өз мағнасында, мазмұнында сезіну, түйсіну қажет. Шоқан терең сезіну, түйсіну арқылы шындықты тек сырттай бейнелеп қойған жоқ, алдымен ой елегінен, үшкі түйсігінен, сараптамасынан өткізді, бағалады, бағдарлады. Алдымен санаға жазылды, содан кейін оның кейбір кескіндері қарындаш ұшына жан бітіріп, оны шығармашылық қозғалысқа келтірді. Оның танымдық қасиеттері мен әдістері негізінен арнайы мақалалар мен материалдар кеңінен қарастырылып жазылды деп ойлаймыз. Мүмкін, жоғары оқу орындарында Шоқанның зерттеушілік тәжірибесі туралы арнайы курс өткізуші жас талант ұстаздар да өсіп шығатын уақытта келер болашақта.

Қазақ даласы талантының ой-өрісі, мәдени антропологиялық қызығушылығы, қазақ халқы дәстүрлері туралы әңгімелері, өз қолынан шыққан суреттер баяндайтын көріністері кадет оқытушылары мен курстастарының да таңғалысын тудырып, олардың дала тіршілігіне деген қызығушылығын оятты. Оның сурттері қазақ өмірі туралы сырларды баяндады. Шоқанның тұлғалық бейнесі басқалардың оның туған халқына деген жылы сезімін тудырып, оларды «мәдениеті жоқтар», «бұратана» деген ұғымдармен өлшемдеудің жөнсіздігіне бағдарлай түсті.

Оқу аяқталып, әскери қызметтің басталуы жағдайында қызметкер Шоқан көптеген қайшылықтар мен қиындықтармен бетпе-бет келді, қиналып кеитін жағдайлар жиі кездесті. Оның ендігі ортасы патшалық өкіметінің отарлық саясатын іске асырушылар, тек қазақ халқы ғана емес, жалпы халық ортасынан алыс тұрған, оған тек тәккапарлықпен қарайтын «шаш ал десе бас алғыш», саясаты мен ісін орындауда асыра сілтеушілікке маманданған, білім мен мәдениетпен санаса бермейтін, қылмысшыл, бірбеткей офицерлер. Сондай адамдар арасында қызмет етіп, қызметінің жөні сондайларға бағынуға тура келді. Шоқан үшін бұл қиянат ортасына айналды. Олардың қазақ даласы кеңістігіндегі жемқорлығы, озбырлығы, отаршыл-дығы, әділетсіздігі оның жан дүниесін жаралады. Шоқанның ойы мен ақылының бұлар үшін керегі болмады. Сол себепті бұл ортадан алыстап кету жолдарын іздестіре

бастады.

Патша үкіметі Ресейге қосылып алынған территориялық-географиялық кеңістікті игеру саясатын жалғастырып жатты. Осы мақсатта ол территориялық кеңістікті жан-жақты зерттеуге әскерилер мен қатар ғалымдар, географиялық одақ зерттеушілері тартылды. Аталған мақсатты орындау үшін жергілікті халықтар ортасынан шыққан сауатты, білімі бар адамдар аса қажет еді. Орталықтың географиялық, этнографиялық және тарихи зерттеулері мен жергілікті халық арасында ағарту жұмыстарын жүргізуге қабілетті адамдарға зәрулік болатын. Осы жағдайда Шоқан олар үшін тағдырдың тартуы болды деуге болады. Экспедициялық зерттеулердің түпкі мақсаты патшалық саясатқа бағындырылғанымен жас ғалым-офицер үшін зерттеу жұмыстары, танымдық сапарлар оның көңілінен шығары анық. Осылайша оның бала кезінен арманына енген мәдени антропологиялық, әлеуметтік-тарихи, саяси зерттеулеріне жаңа өріс ашылды. Жаңа ғылыми танымдық өріс пен кеңістікке ол ресми тұлға, офицер чиніндегі зерттеуші ретінде енді. Оның зерттеушілік қызығушылығы мен қабілетінің, ой-өрісінің жан-жақтылығының, қалың халық ортасы психологиясы мен өнеріне деген құрметінің негізі оның бала кезінде қаланып, негізделіп қойылған еді.

1. Валиханов Ч. *Избранные произведения. Под ред. академика Академии наук Казахской ССР А.Х. Маргулана. –Алма-Ата, 1958. – С. 17.*

2. *Өтениязов С.Ө. Шоқанмен қайта кездесу. – Алматы: Қазақстан, 1990. – 145-146 бб.*

3. Валиханов Ч. *Избранные произведения. Под ред. академика Академии наук Казахской ССР А.Х. Маргулана. – Алма-Ата, 1958. – С. 27.*

4. *Бұлда сонда. – С. 24.*

ЭТНО-ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ (КЕЙБІР ОЙЛАР МЕН ШҚІРЛЕР)

М.Н. Мусабеков – *Абай ат. ҚазҰПУ МЖДИ саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының аға оқытушысы*

Түйін

Мақалада ұлттық құрылымының ішіндегі нақты этникалық қоғамдастыққа тиістілігі, оның өкілдерімен сәйкестігі қарастырылады. Өзге де этникалық құрылымдардың өкілдерінен ерекшеліктері арқылы тұлғаны қалыптастыру үдерісіне және құндылықтарына көңіл бөлінген.

Резюме

В статье рассматриваются сходства представителей этнических общностей к национальному древу. Также уделено внимание особенностям представителей других этнических древ с их ценностями.

Summary

In article about nationalism meaning existence open society. About transformation ethnic nationalism and values, presence and changes in the nation undergoing only that who possesses a certain set of basic ethnic and cultural signs. Some estimates for judgment are given to compare value.

Құндылықтардың трансформациясын қарастырып оның мазмұндық өзгерістеріне тереңдеу үшін бірне-ше ғалымның осы жайлы ойларын шолып өтейік. Ал оған бармастан бұрын ұлт, ұлыс, ұлттық пен ұлтшылдықтың төңірегіндегі бастамаларға да көңіл бөлген абзал. Біз солай істеген жағдайда өзіміз көзде-ген ұлт төркінінің өзгеруі және құндылықтардың қалайша және не себепті түрлі трансформацияларға ұшырайтынына көз жеткіземіз.

Э.Д. Смит «Этнические истоки наций» (1986 г.) атты кітабында былай деп жазған екен: «Қазіргі әлемдегі ұлтты қалыптастыруға жасалған қысқаша шолуды жалпы қорытындылай келгенде айтарымыз, барлық ұлттарға аумақтық, сондай-ақ этникалық ұстанымдар мен компоненттер тән, олардың барлығы әлеуметтік және мәдени ұйымдардың анағұрлым кейінгі «азаматтық» және анағұрлым ежелгі «генеалогиялық» үлгілерінің толығымен үйлесімді қоспасын көрсетеді. «Болашақ ұлттың» бірде-біреуі аймақтық атамекенсіз немесе шығу төркінінің ортақтығы туралы аңыз-әңгімесіз болмайды. Және керісінше, “ұлт болуға ұмтылатын этния” (Э.Д. Смит этния деп этникалық топты айтып отыр. – М.М.), еңбектің ортақ бөлінісінен және аймақтық ұтқырлығынан тыс немесе барлық мүшелердің ортақ құқықтары мен міндет-терінің заңды теңдігінен, яғни азаматтығынан тыс өз мақсаттарына жете алмайды». Бұл сияқты әлеумет-тік құрылымды Э.Д. Смит дуалистік деп атайды, сонымен қатар, бұл дуализм ұлт феноменін концептуал-ды тұрғыдан зерделеу кезінде көрініс табатындығын атап өтеді. Ол былай деп жазады: «Ұлт концепция-сының бұл дуализмі этния мен мемлекеттердің арасындағы қазіргі қатынастарда екі мәнділік тудырып отыр. Ұлт концепциясына имманенттік нақты еместік тән, бұл этния мен мемлекет сияқты екі полюстің арасындағы ауытқушылыққа итермелейді, имманенттік нақты еместік оларды қосып, оған шыдауға ұмтылады» [1].

Жоғарыда айтылғаннан келіп шығатыны, ұлттар полиэтникалық мемлекеттік құрылымдар құрылған сәттен бастап қалыптаса бастайды. Алайда, көптеген жүзжылдар бойы бұл қалыптасу тежеліп келді, тіпті, саяси және өзге де биліктің (атап айтқанда, діни) құрылымдары және олардың түрлері арқылы бұғаттал-ды. Шығыста ғана емес, Батыста да Жаңа уақыт басталғанға дейін қоғамдық-мемлекеттік құрылымдарда қандай да бір қалыптасқан автономды азаматтық қоғам мен дамыған заң институты болған емес. Бұлар-дың тек қана буржуазды (жекелей айтқанда, азаматтық) қоғамда ғана қалыптасатындығы мәлім. Сондай-ақ зерттеушілер бұл уақытқа ұлттың да пайда болу уақытын жатқызады. Ал ұлттар этникалық құрылым-нан жоғары қоғамдық-мемлекеттік құрылымдарды қалыптастырады. Демек, ұлт – тұтасымен әлеуметтік феномен. Алайда қазіргі мемлекеттік бірлестіктердің көбі – бұл ұлт емес, небәрі этно-ұлттар. Сондықтан да бұл жерде индивидтер үшін олардың этникалық сәйкестігі мен оған тиісті сәйкестік пен өзіндік сәйкес-тік анағұрлым маңызды. Бұл жағдайдағы этникалық сәйкестіктің мәні – ұлттық құрылымының ішіндегі нақты этникалық қоғамдастыққа тиістілігі арқылы, оның өкілдерімен сәйкестігі және өзге де этникалық құрылымдардың өкілдерінен ерекшеліктері арқылы тұлғаны қалыптастыру үдерісі болып табылады. Бұл сәйкестік және өзіндік сәйкестік үдерісіне ұлттық тұтастық тұрғыдан референтті этнос мәртебесін сезіну және анықтау, осы тұтастық тарапынан бағалау және жеке субъективті өзіндік бағасы енеді.

Толыққанды, тұтасымен қалыптасқан ұлт мемлекеттерінің азаматтары ұлттық сәйкестікке (объективті) және өзіндік сәйкестікке (яғни, субъективті сәйкестік) ғана ие. Ал этно-ұлттық адамда (яғни, этно-ұлттық мемлекеттердің азаматтарында) объективті түрде екі сәйкестік бар, бұлар (ал кейбір жағдайларда бұлар болмауы да мүмкін) екі өзіндік сәйкестік ретінде көрініс табуы мүмкін: адам өздерін төмендегілермен байланыстырады: 1) жағымды тұрғыдан этноспен (субэтноспен, этникалық топпен – Э.Б. Смиттің терми-нологиясы бойынша этниямен) және 2) жағымды немесе жағымсыз тұрғыдан (құндылықты және оның өзге де нұсқамаларына қарай) – бірнеше этностарды біріктіретін ұлттармен байланыстырады. Демек, оның екі өзіндік сәйкестігі болуы мүмкін – этноәлеуметтік және ұлттық. Егер де ол өзінің этносы енетін ұлтқа жататын болса, ұлттыққа қарағанда, этникалық сәйкестік пен өзіндік сәйкестік өзі үшін анағұрлым маңызды болып табылады. «Этникалық сәйкестік, – деп жазады В.Г. Бабаков пен В.М. Семёнов, – жеке-психологиялық байланыстармен, құндылықтардың

жалпы жүйесімен және т.б., сондай-ақ индивидтердің өмір сүруінің объективті-материалды шарттарымен, ортақ шаруашылық-экономикалық және мәдени-әлеуметтік қызығушылықтармен түсіндіріледі. Жасанды әсер ететін объективті және субъективті жағдай-лар мен факторлар құбылыстардың кең ауқымынан көрініс табатын этникалық өзіндік сананың тереңдігін төмендетеді, яғни белгілі бір этникалық ұжымға, руластарына деген енжарлық қатынастарға деген әлсіз байқалған саналы тиістіліктен этникалық сезімдердің, эмоцияның мінез-құлқынан және әлеуметтік маңызды әрекеттерінен, жағымсыз топтық бірлікке, тіпті, басқа этностарға деген дұшпандық қатынастарға дейін төмендетеді» [2]. Бұл сияқты жағымсыз, тіпті, бұл ұлттың құрамына енетін басқа этностарға дұшпандық қатынас өзіндік әділетсіздік сезімі арқылы түсіндіріледі, яғни сөз болып отырған ұлттың қалыптасуына негіз болған «негізгі» этностың анағұрлым жоғары мәртебесімен түсіндіріледі. Егер бұл расында да орын алған жағдайда, бұл ұлт өзінің қалыптасуының бастапқы кезеңіне әлі жақын болатындығын білдіреді.

Демек, әлі қалыптаспаған, енді қалыптасып келе жатқан ұлттық және этникалық қатынастар оның қалыптасуының әртүрлі кезеңдерінде әртүрлі болып табылады. Бәлкім, бір этнос екінші этностарға төзімді де, ксенофобиялық та қатынаста болуы мүмкін. Бұл сияқты жағымсыз, тіпті, бұл ұлттың құрамына енетін басқа этностарға дұшпандық қатынас өзіндік әділетсіздік сезімі арқылы түсіндіріледі, яғни сөз болып отырған ұлттың қалыптасуына негіз болған «негізгі» этностың анағұрлым жоғары мәртебесімен түсіндіріледі. Егер бұл расында да орын алған жағдайда, бұл ұлт өзінің қалыптасуының бастапқы кезеңіне әлі жақын болатындығын білдіреді. Бұл тәрізді әлеуметтік-мәдени құрылымның мәдениеті тек қана гетерогенділікпен ғана емес, сондай-ақ мәдени тұрақсыздық арқылы сипатталады. Бұл ішкі немесе сыртқы факторлардың қысымымен оңай ыдырауы мүмкін.

Баяндалғанның негізіндегі, әдетте, ұлттық мәдениет деп аталатын ұғым қарапайым дүние емес, өздігінен түсінік болуы мүмкін. Қалыптасқан ұлттың мәдениеті ішкі бірлікке, тұтастыққа және де басқа ұлттармен өзара әрекеттестіктің ашықтығына ие. Қалыптасқан ұлттар құрылымдық қатынасқа түсіп, осы қатынастан өзара баюға қабілетті. Ал этнос қалыптасқан ұлттың тікелей қайшылығы болып табылады. Этностардың басым көпшілігі өздігінше тұйықталған. Сондықтан да этникалық мәдениет те тұйықталған және де басқа этностарға барынша ашылмайды. «Ұлттық егемендік болашаққа ұмтылған мәдени жобамен рухтанған, ал этникалық сепаратизм – өткенге ұмтылған мәдени оймен рухтанған. Болашақ руластықтан, сословиеліктен, таптық айырмашылықтардан босатса, өткен оларды құрметтеуге шақырады» [3]. Дәл осы өткенге, нақты және жалған бастауларға (кейде бұл дереккөздер аңызға айналады) деген бағдар этноцен-тризм деп аталатын феноменді тудырады.

«Этноцентризм, – деп жазады М.А. Гулиев, – бұл референтті топтың өмір сүру салтының үстемдігі туралы қиялға негізделген төзімсіздіктен көрініс тапқан сыртқы этникалық топқа деген теріс қатынас» [4]. Этноцентризм ғана емес, сондай-ақ ұлтшылдықтың да бар екендігі мәлім. Н.Эберкромби, С.Хилл және Б.С. Тернер оған мынадай сипаттама береді: «Ұлтшылдық – бұл тіл, дін немесе этникалық тәрізді ортақ қасиеттерге ие халықтың пайымдауына негізделген және ерекше саяси қауымдастықты құрайтын идеология. Ұлтшылдар ұлттық сәйкестіктердің және ұлтқа тиістіліктің нәтижесі болып табылатын әлеуметтік игіліктерді қорғау үшін осы әлеуметтік ерекшелікті сақтауға ұмтылуда» [5]. Ұлтшылдыққа берілген бұл анықтама ұлтты этникалықтан жоғары саяси-қоғамдық қауымдастық немесе «таза» ұлт ретінде түсінуден келіп туындаған. Бірақ жоғарыда этно-ұлттар ретінде айқындалған дуалистік құрылымдарда ұлтшылдық-тың өзге түрі бар. Н.А. Бердяев этнос пен ұлтты ажыратпайды. Сондықтан да ол былай деп жазады: «Адам үшін ең жаман нәрсе мінсіз әрі өте жеке болып танылған ұжымдық нақтылыққа өткен кезде, ол нәрсе жақсы болып шығады, тіпті парызға айналады. Өзімшілдік, пайдакүнемдік, өзін-өзі дәріптеушілік, мақтаншы, күш-қуатқа деген ерік-жігер, басқаларға деген жек көрушілік, зорлық-зомбылық – осының бәрі тұлғадан ұлттық тұтастыққа көшкен кезде ізгі адам үшін жасалады. Ұлт үшін бәрі рұқсат етілген, адамның көзқарасы тұрғысынан, ол үшін қылмыс жасауға болады. Ұлттың өсиеті адамгершілікті танығы-сы келмейді» [6]. Алайда, бұл ұлтшылдыққа емес, этноцентризмге тән сипаттама.

С.Хантингтон былай деп жазады: «Зерттеушілер ұлтшылдық мен ұлттық сәйкестіктің екі түрін бөліп көрсетеді, сондай-ақ оларға әртүрлі атаулар береді: азаматтық және этникалық немесе саяси

және мәдени немесе революциялық және трайбалистік немесе либералды және органикалық-мистикалық немесе азаматтық-аймақтық және этника-генеалогиялық немесе жай ғана патриотизм мен ұлтшылдық. Әр жұптың бірінші мүшесі “жақсы”, ал екіншісі “жаман” ретінде қарастырылады» [7]. Бірақ бұл жағдайда баға міндетті емес, алайда орынды да емес. Ғылыми танымның міндетіне ең алдымен, пән білімін объективті жаңғырту кіреді; баға – екінші орында тұрған нәрсе. Бұл қарама-қарсылықтардың бәрінде бірінші мүше бір пәндік мазмұнды (этникалықтан жоғары феномен), ал екіншісі басқаларын (этнос пен ұлттың, яғни этно-ұлттың бірлігі) белгілейді. Сондықтан да, біздіңше «этно-ұлтшылдық» немесе «этникалық ұлтшылдық» деген термин анағұрлым орынды болып отыр. (Былайша айтқанда, 2001 жылы Мәскеу қаласында «Этнический национализм и государственное строительство» атты ұжымдық монография жарық көрді; қараң.: [8]). С.Хантингтон былай деп жазады: «...Азаматтық ұлтшылдық қоғамдық келісім-ге негізделген (ең болмағанда теорияда) ашық қоғамның тіршілік етуін айтып отыр, осылайша кез келген нәсілдің, кез келген ұлттың адамдары осы қоғамға қосыла алады. Қарама-қайшылығы бойынша, этника-лық ұлтшылдық шектеулі болып табылады: ұлттағы «мүшелік» негізгі этникалық және мәдени белгілердің белгілі бір жиынтығына ие адамдар үшін ғана қолжетімді» [9].

Ұлтшылдық туралы айтылған тағы бір көзқарасты келтірелік. 1920-1930 жылдардағы орыс еуразияшылығының негізін қалаушылардың әрі саңлақтардың бірі Н.С. Трубецкой өз дәуірінде *шынайы* және *жалған* ұлтшылдықты бөліп көрсетеді. Тіпті, оның «Об истинном и ложном национализме» деген мақаласы да бар. Оған сәйкес, «өзіндік болмыстың ұлттық мәдениетінен бастау алып, осы тәрізді мәдени-етке бағытталған ұлтшылдық қана шынайы, рухани және логикалық ақталған болып танылуы мүмкін. Бұл мәдениет туралы ой шынайы ұлтшылдың барлық іс-әрекеттерін басқаруы тиіс. Ол осыны қорғап жүреді, осы үшін күреседі. Өзіндік болмысы бар ұлттық мәдениет әсер еткеннің бәрін ол қолдап отыруы тиіс, өзіне кедергі келтіргеннің бәрін ол шеттетугі тиіс» Н.С. Трубецкийдің пікірінше, шынайы және шынайы емес, жалған ұлтшылдықтың айырмашылығы осындай. Оның пайымдауы бойынша, «әрбір халық үшін мәдениет басқа болуы тиіс. ...Барлық халықтар үшін бірдей болып табылатын адамзатқа ортақ мәдениеттің болуы мүмкін емес. ...Адамзатқа ортақ мәдениетке ұмтылудан бас тарту керек. Кері-сінше, әр халықтың өзіндік ұлттық мәдениетті қалыптастыру толығымен рухани тұрғыдан ақталуы тиіс. Кез келген мәдени космополитизм немесе интерұлтшылдық түпкілікті айыптаушылыққа лайық» [10].

Қазіргі таңда аталмыш тақырыпта іздену және талдау өзектілер қатарында себебі зерттеушәлердің өзі осыны дәйек етуде. Д.Қ. Мамытқнов былай деп келтіреді, Қазақстан қоғамы соңғы жиырма жылда ғаламдық үрдістердің ықпалында дамуы халықтың рухани және адами құндылықтарының трансформацияланып, әлемдік стандартқа сәйкес жалпылануына алып келді [11].

Қалай болғанда да тақырыптың зерттелуі әлі де талай қырларын ашып көтеретіндіктен жалғастыру жұмыстары жүре бермек.

1. Смит Энтони Д. *Образование наций // Этнос и политика. Хрестоматия.* – М.: УРАО, 2000. – б. 86-94.
2. Бабаков В.Г., Семёнов В.М. *Национальное сознание и национальная культура (методологические проблемы).* – М.: ИФ РАН, 1996. – 70 с.
3. Хамидов А.А. *Проблема глобализации без альтернативы: глобализм или антиглобализм / Евразия. 2005 - №1 – б. 22-41.*
4. Гулиев М.А. *Этноцентризм: когнитивный, эмоциональный и поведенческий компоненты // Известия высших учебных заведений. Северо-Кав-казский регион. Общественные науки. 2005. - №1. – б. 22-25.*
5. Эберкромби Н., Хилл С., Тернер Б.С. *Национализм // Этнос и политика. Хрестоматия.* – М.: УРАО, 2000. – б. 104-107.
6. Бердяев Н.А. *О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии // Бердяев Н.А. Царство Духа и царство Кесаря.* – М.: Республика, 1995. – б. 3-162.
7. Хантингтон С. *Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности.* – М.: ООО «Изд-во АСТ»; ООО «Транскнига», 2004. – 637 б.
8. *Этнический национализм и государственное строительство.* – М.: ИВ РАН – НАТАЛИС, 2001. – 432 б.
9. Хантингтон С. *Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности.* – М.: ООО «Изд-во АСТ»; ООО «Транскнига», 2004. – 637 б.
10. Трубецкой Н.С. *Об истинном и ложном национализме // Пути Евразии. Русская интеллигенция и судьбы России.* – М.: Русская книга, 1992. – б. 316-330.
11. Мамытқанов Д.Қ. *«Қазіргі Қазақстанда қоғамдық құндылықтар жүйесіне бұқаралық ақпарат құрадарының әсерін әлеуметтік талдау». Абай ат. ҚазҰПУ ХАБАРШЫСЫ «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы №4(36). 2011 ж. – 67 б.*

ҚАЗАҚ БАСПАСӨЗІ: ДӘСТҮР САБАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ДӘНЕКЕРІ

Ж.Кенжалин – с.ғ.к., «Қазақ газеттері» ЖШС-нің Бас директоры, Редакторлар кеңесінің төрағасы

Түйін

Мақалада қазақ баспасөзін жаңғыртудың келелі мәселелері төңірегінде әңгіме қозғалады. Автор осы проблеманы ұрпақтар сабақтастығына қатыстыра отырып қорытады.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы о совершенствовании традиции преемственности подготовки журналистских кадров. Автор в этой связи на конкретных примерах останавливается об опыте модернизации СМИ в нашей стране.

Summary

In article questions of improvement of tradition of continuity of preparation of journalistic shots are considered. The author in this regard on concrete examples stops about experience of modernization of mass media in our country.

Сәкен Сейфуллин өткен ғасырдың жиырмамыншы жылдары, дәлірек айтсақ, 1922-1925 жылдар арасында Қазақ АКСР-і Халық Комиссарлары Кеңесінің Төрағасы болды. Онда ел астанасы Орынбор еді. Осы тұста оның қолымен мемлекет тағдырына қатысты қыруар құжаттардың тұсауы кесіліп, жүзеге асып жатты.

Сол кездері өзінің болмысына біртабан жақын баспасөз, руханият, мәдениет, әдебиет мәселелеріне де ол айрықша назар аударып отырды. Мәселен, республика Халкомкеңесінің 1923 жылы 22 тамызда өткен төралқа мәжілісінде «Қызыл Қазақстан» және «Советская Киргизия» журналдарының баспаханалық шығындары үшін қыруар қаржы бөлдіріп, оны Қаржы министрлігінің мүлтіксіз жүзеге асыруын талап еткен [1].

Төралқаның 1924 жылы 2 қазанда болған мәжілісінде 1924-1925 жылдарғы республика бойынша радио хабарларын таратуға бөлінген қаржыны олқысынып, оған қосымша қазынадан алтынмен шаққан-дағы 9020 сом 45 тиын бөлдірген [2].

1926 жылы Қазақ Өлкелік Комитетінің баспасөз бөлімінің меңгерушісі әрі «Еңбекші қазақ» газетінің редакторы болып тұрған кезінде Тұрар Рысқұлов Қызылордадағы баспасөз күніне арналған салтанатты мәжілісте баяндама жасады [3]. Жиылыс қаладағы іскерлік клубында өткен еді. Баяндама кейін «Совет-ская степь» газетінің 17 мамыр күнгі нөмірінде жарияланды.

Баяндамада Қазақстанның мәдени-экономикалық тұралауының басты себебі патшалық Ресейдің ұлт аймақтарын бұғаулап ұстауынан, езіп жаншуынан деп атап көрсетілді. Бұдан соң ол артта қалған

халық шаруашылығын қалай өркендетеміз деген сауалға жауап іздеді. Өлкені өркенді іске бастаушының бірі – баспасөз деп білді.

Ол Қазақстан баспасөзінің дәл сол кезеңіндегі тұрпатына талдау жасап, оны ұлт руханиятын дамыту-дың қайнар көзі деп есептеді. Мұнан соң Рысқұлов соқырға таяқ ұстатқандай етіп, атқамінерлердің алдына нақты міндеттер қойды. Газеттердің таралымы, оның тілі, ұлт мәселесін жазудағы міндеттер, қазақ зиялыларының ауытқушылығы, газет сапасы, салалық басылымдардың жай-күйі т.б. секілді жоталы тақырыптар бір қарағанда күнделікті күйбеңнің қосақарасында айтыла беретін әңгіме сияқты көрінгені-мен сол кезеңнің ең өзекті мәселесі деп бағаланды.

Т.Рысқұловтың осынау бағдарламалық мақаласы қазақ баспасөзін дамытуға соны серпін бергені сөзсіз еді. Ашығын айтайық, қоғам, мемлекет қайраткерінің сөзіндегі біз санамалап отырған ой-орамдары әлі күнге дейін өзінің актуальдылығын жоя қоймағандығына көз жеткізу қиын емес.

Біз бұл мысалдардан халқымыздың қос перзентінің мемлекеттік қызметте жүріп, қазақ баспасөзіне, ұлт руханиятының алтын діңгегі болып саналатын газет-журнал ісіне қаншалықты назар аударып, жанашырлық танытқанын байқаймыз. Сәкен мен Тұрар дәстүрі одан соң жалғасын таппады десек, күпір-лік болар. Темірбек Жүргенов пен Ілияс Омаровтың, бертін Өзбекәлі Жәнібековтың сан-сапырлыс мемлекеттік қызмет ортасында жүріп, баспасөз шаруасына келгенде өзге дүниенің бәрін жиыстырып қойып, журналистер жағдайымен білек сыбана айналысқаны ойлы оқырман жадында.

Дегенмен, қазақ баспасөзі тарихында оның тағдыры қақпақылға түскен шағы да аз болған жоқ. Кеңес-тік моноидеология тұсында қазақ басылымдары орыс газеттерінің аудармасы деңгейінде шықса да жарап жатыр деген пиғыл болған. Жұмабек Тәшенов секілді біртуар азаматтар басын бәйгеге тіге отырып, осы жойқын шабуылға тойтарыс бергені де ақиқат.

Қысқасы, жоғарыда біз есімдерін ауызға алған тұлғалардың табандылығы, осы тұрпаттас әріптес аға ұрпақ өкілдерінің қазақ журналистикасын дамытудағы еңбегі әрдайым әспеттеуге, ардақтауға лайық!

Осы дәстүрдің Қазақ Елінің жаңа дәуірі басталған шақта да жалғасын тауып келе жатқаны рас. Демек, ағалар дәстүріне адалдық – қазақ баспасөзінің бүгінгі қайраткерлерінің бойтұмарындай болғандай қасиет деп білеміз. Әрине, ізденіс үрдесінде тақтайдай жолдың болмасы тағы бар. Бір сүрінесің, еңсеңді көтеріп қайта ұмтыласың. О да табиғи заңдылық.

Ұлт руханиятына қызмет етуге келгенде тарихи кезеңдердің тағдырлы шешімдеріне төрелік айтар тұста, бүгінгімізді байыптап, ертеңімізді електен өткізер сәтте қазақ журналистикасы лайым биіктен көрінді. Қысқасы, ұлт намысына қатысты қай-қай мәселеде де қазақ баспасөзі бұғып қалған жағдайы жоқ. Осы өлшеммен қарағанда, Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор Р.Б. Әбсаттаров атап көрсеткеніндей, ұлттық ақпарат құралдарына ешкімнің өкпе-назы болмас деп ойлаймыз. Әсіресе, ол қоғамдық санаға сілкініс әкелген демократиялық дүмпу кезеңдерінде, жариялылық мінбері сартап идеологияның пердесін сыпыр-ған жылдарында шын мәнінде қалың бұқараның үнжариясына айналды [4].

Ал тұтастай алғанда, Қазақстан өзінің Тәуелсіздігін жариялағаннан бергі жиырма жылдан аса уақыт ішінде де ел ақпарат құралдарының тағдыр-талайына байланысты сан түрлі шешімдер қабылданып, оның өркендей беруіне тиісті жағдайлар жасалды. Рас, санаға сілкініс әкелген демократиялық дүмпу ұлт бұқаралық ақпарат құралдары саласына да өз ықпалын тигізді. Меншік формасының өзгеруі тәуелсіз басылымдардың тұсауын кесті. Нарықтық қатынастың талабына ілескендері көшін түзеді, ал енді біреуле-рі бір, екі нөмірден соң жабылып жатты. Кейін бұл үйреншікті құбылысқа айналды.

Ал, бірақ, осы жылдары қазақ баспасөзі өзінің тарихи миссиясын толықтай атқара білді деп

есептейміз.

Дүние-дүрмек. Ол бір орында шегенделіп қалмайды. Олай болса, жеткен жетістігіміз осынау екен деп, болдым-толдыммен уақыт өткізу жараспас шаруа. Кешегі бүгінгіге өлшем бола алмасы тағы анық.

Сондықтан, бүгінгі талап тұрғысында не істелмек, жеткен жетістігімізге тоқмейілісіп отыра береміз бе, әлде басқаша қайран қыламыз ба деген сауал әр қаламгердің көкейінде жүргені анық. Әңгіме осы тұрғы-дан өрбігенде үстіміздегі жылы ақпан айында билік өкілдері және республикалық бұқаралық ақпарат басшыларының қатысуымен өткен мәслихаттан түйер ой көп болды деп айтуға болады.

Күні бүгінге дейін республика ақпарат кеңестігінің жай-жапсарына қатысты үлкенді-кішілі жиындар-да, мерзімді басылымдар беттерінде әңгіме өзегіне айналып отырған осынау мәжілісте республикамыз-дың Мемлекеттік хатшысы Марат Тәжин, «Нұр Отан» ХДП Төрағасының бірінші орынбасары Бауыржан Байбек, Мәдениет және ақпарат министрі Мұхтар Құл-Мұхаммед қазақстандық БАҚ саласындағы толғау-лы мәселелер туралы ойларын ортаға салған еді.

«Біз мемлекеттік БАҚ-тардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселесін әрқашанда естен шығармауы-мыз керек, – деп атап көрсетті. М.Тәжин – Мемлекеттік медиа дегеніміздің өзін нарықтық индустрияның құрылуы әрі айырылмас бөлшегі деп қарастырып, оны жүргізуде экономикалық тиімділікті басшылыққа алуды саналарға сіңіруді бастаған жөн».

Бұдан туатын қорытынды «Қазақстан-2050» стратегиясын басшылыққа ала отырып жүргізілетін жұмыста алашапқандыққа жол бермеу, ұраншылдықтан ада болу, есесіне қарапайым оқырманның жүрегі-не жол табатын, оны ойландырған мәселеге жауап беретін мақалалар ұйымдастыру қажет. БАҚ шын мәнінде миллиондардың сөз алатын мінбері, ой бөлісер сырласу клубы болуы тиіс. Әсіре белсенділік стратегияның мәні мен мағынасын ашып көрсетудің орнына қарапайым оқырманның кері реакциясын туғызуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: жалпыға ортақ еңбек қоғамына қарай жиырма қадам» мақаласы редакциялар ұжымының іс-қимылына жаңа серпін бергені сөзсіз. Мақаладағы 18-тапсырмада айтылған отандық БАҚ-тарды жаңғырту бағдарла-масына сәйкес Серіктестікке қарасты газеттер мен журналдар 2013-2016 жылдар аралығында жаңа сапалық дәрежеге шығуды жоспарлап отыр.

- Кәсіпорынды модернизациялау жоспары бойынша барлық негізгі құрал-жабдықтар толық жаңартылады;
- Қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, ақпаратты жеделдете жеткізудің жаңа заманауи дәрежесіне көтерілу көзделеді;
- Серіктестіктің журналдарды, басқа да өнімдерді басып шығару үшін мини-баспаханасын құру қолға алынбақ;
- Баспа өнімдерінің электронды нұсқасын жетілдіре отырып, Қазақстан аумағында ғана емес, жаһан-дық ақпараттық кеңістікке жету жөніндегі жұмыстар жүргізіледі;
- «Қазақ газеттері» ЖШС-не қарасты басылымдарда жарияланған материалдардың қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде таралуы, араб және латын қаріптеріне көшірілуі жүзеге асырыла бастайды; Ол медиа-холдинг жанынан құрылған Web-сайт қызметі арқылы орындалады.
- Еліміз бойынша «Қазақ газеттері» ЖШС-нің: Шығыста – Өскеменде, Батыста – Ақтөбеде, Оңтүстік-те – Шымкентте, Орталық және солтүстік облыстарда – Астана қалаларында төрт аймақтық өкілдіктері ашылады.

«Қазақ газеттері» ЖШС-не қарасты әрбір басылымның мазмұнды да сапалы шығуы, оның өнім өтімді-лігін жетілдіру мәселесі күнбе-күнгі назарымызда. Осы тұрғыдан келгенде олардың менеджменті мен маркетингін бүгінгі уақыт талабына сай құру ұдайы ізденісті қажет етпек. Себебі, саясаттанушы ғалым Н.Сейсенованың атап көрсеткеніндей, «Саяси жаңғыртудың табыстылығы мен нәтижелілігі көп дәрежеде экономикалық салада көрініс береді... Адал бәсекелестік, жеке бастаманың көрініс беруі, серіктесті сыйлау – нарықтық экономиканың осы және басқа да басымдықтары қоғамды

демократияландыруға мүмкіндік жасайды» [5].

Әрбір газет пен журналдың нөмір сайынғы жоспарлануынан бастап оның оқырман қолына жеткенге дейінгі аралықтағы циклы бір сәтте қаперден қалмауы қажет. Осының бәрін үйлестіріп отыратын Серік-тестік жанынан қоғамдық негізде Бас редакторлар Кеңесі құрылды. Кеңес өзінің әрбір мәжілісінде Серік-тестік өміріндегі ең өзекті мәселелерге назар аударып, оның шешімін табуына мүдделілік танытады. Сондықтан болуы керек Бас редакторлар Кеңесінің ұйғарымымен әрбір басылымның оның маркетингіне әсер ететін жеке жобалар жүзеге аса бастады. Айталық, «Ана тілі» газетінің «Ана тілінің аруы» – «Жігіт-тің сұлтаны», «Экономика» газетінің Банк академиясымен бірлескен «Капитал-Қаражат», «Үркер» журналының «Үркер-Үміт», «Ақиқат» журналының «Келелі кеңес», «Мысль» журналының «Еркін мінбер» деп аталатын дөңгелек үстел басындағы сұхбаттар жобалары, «Ұйғыр авазы» газетінің «Көшпелі редакция мінбері» жобалары қазірдің өзінде газет жанашырларының көзайымына айналып қалды.

Профессор Т.Әуелгазина атап көрсеткеніндей, әрбір азаматтың оқу-тоқуды игеруі үшін, саяси білімді тәжірибеде жүзеге асырып пайдалануы үшін саяси әлеуметтенудің маңызы зор [6]. Біз мақаламыздың басында, мәселен, Тұрар Рысқұловтың баспасөз мәселесіне арналған мақаласына сілтеме жасап, ең түйін-ді шаруаның бірі ел ішінде газет-журнал тарату ісіне айырықша назар аударғанына тоқталған едік. Осы «жыр» содан бері ғасырға жуық уақыт өтсе де әлі күн тәртібінен түспей келеді.

Соның нақты мысалы мемлекет, қоғам қайраткері, Мәжіліс депутаты Қуаныш Сұлтанов Парламент мәжілісінде қазақ басылымдарының бөлшек саудада шетқакпай көріп отырғанын ашық айтып, үкімет-ке сауал жолдады. Депутат мәселені дұрыс көтеріп отыр. Осы шетін шаруа қазақтілді БАҚ басшылары арасында айтыла-айтыла әбден жауыр болған мәселе. «ҚазПресс» пен «Қазпошта» секілді алпауыттардың маңына жүй алмай жүрген қазақ басылымдарының ендігі сағалап отырғаны Астанадағы «Алты Алаш» дүңгіршіктері еді.

Амал қанша, «Алты Алашқа» бәсекелестер енді оны қысымға алып жатқан жағдайы бар. Осыған араша түсіп, қазақ басылымдары қаншама өтініш хат жазды, мақала жариялады, бірақ «Алты Алаштың» басынан бұлт сейілген жоқ. Бірде электриктер, бірде салық органдары, бірде санэпидстанция т.б. толып жатқан тексерушілер дүңгіршікке жұмыс істетпей әлек. Ал дүңгіршіктер иесі Мейрамгүл Рахымбаеваның әділдік іздеп ашпаған есігі жоқ. Енді осы арпалыстың қай уақытқа дейін созылары беймәлім...

Міне, осының бәрі өз өнімін өткізе алмай жүрген журналистің жүйкесіне тимейді деп кім айтады?

1. Абсеметов М., Сакен Сейфуллин. *Председатель Совета Народных Комиссаров.* – Астана: Рух-пресс. 2006. – С. 308.

2. Абсеметов М., Сакен Сейфуллин. *Председатель Совета Народных Комиссаров.* – Астана: Рух-пресс. 2006. – С. 370.

3. Рыскулов Т. *Избранные труды.* – Алма-Ата: Казахстан. 1984. – С. 127.

4. Әбсаттаров Р.Б. *Саясаттану негіздері. Екі томдық, 2-т.* – Алматы: Қарасай. 2011, – 310 б.

5. Сейсенова Н.Б. *Қазақстан Республикасында мемлекеттің егемендігі мен тәуелсіздігін нығайту жағдайында саяси жаңғыртудың қалыптасуы // Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің Хабаршысы, №2(38), 2012 ж., – 50-51 бб.*

6. Ауелгазина Т. *«Национальное воспитание в системе социализации личности» // Вестник КазНПУ им. Абая №2(38) 2012, – С. 69.*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КАТЕГОРИАЛЬНОГО АППАРАТА

ПОЛИТИЧЕСКО-НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ

Н.Б. Сейсен – *к.полит.н., доцент кафедры политологии и социально-философских дисциплин*

Института магистратуры и докторантуры PhD

Түйін

Автор бұл мақалада элеуметтік-саяси ғылымдарда әлі қаралмаған саяси-ұлттық мәселелердің: категориалды аппаратының салыстырмалы талдауын қарастырған.

Резюме

В данной статье автор рассматривает сравнительный анализ категориального аппарата: политическо-националь-ных проблем, которые в социально-политической науке еще не изучены.

Summary

In this article the author considers the comparative analysis categorial apparata: politichesko-national problems which in socio-political science aren't studied yet.

Трансформационные процессы, протекавшие в конце прошлого тысячелетия, характеризуются своей сложностью и противоречивостью, а именно переходом от традиционного к современному демократиче-ски развивающемуся обществу. Практическое воплощение данного явления, заметный шаг к новым ценностным измерениям общественного устройства вызвали необходимость в теоретическом обоснова-нии коренных изменений – модернизации, выявлении закономерностей и этапов развития этого сложного политического процесса. На сегодняшний день в отечественной политической науке одним из главных критериев актуальности являются понятия «политическая модернизация» и «ценность». В силу их недос-таточной изученности и не раскрытости в политологическом аспекте казахстанской науки. Сообразно этим и другим причинам, мы считаем, что их сущности, должны бы быть предметом оживленных дискус-сий, однако, в силу дефицита внимания ученых к аксиологическим проблемам политологии и их взаимо-связи и влияния на политический процесс, являются недостаточно исследованным.

Несомненно, главным направлением политической модернизации Республики Казахстан является демократизация политической системы, что подразумевает формирование и развитие собственной модели демократии, поскольку в современной политической науке устоялась теоретико-практическая конструкция понимания демократии, как идеально-типичного понятия и формы государственного устройства. В демократии заложены специфические социально-политические критерии, под которым можно проанализировать развитие, консервацию и регресс демократического процесса, которые протека-ют в том или ином государстве.

В то же время проблематичность демократического устройства современного Казахстана на началь-ном этапе транзитного периода была вызвана желанием скопировать западную модель «демократии». Это не могло не вызвать противоречий между «вертикалью власти» и различными общественно-политически-ми организациями, а также усиления влияния различных бюрократических

инструментов на социально-экономическую сферу. В этом аспекте очень важно было решить насущные социально-политические, экономические и иные проблемы, а также наметить перспективы устойчивого стабильного развития страны. Кроме того, очень важно было полиэтничному государству, каковым является Казахстан, при формулировании социально-политических демократических реформ учитывать специфику Казахстана, менталитет и культуру граждан и политические традиции страны. Именно эти объективные факторы и нужно было учитывать при разработке и реализации дальнейших демократических реформ во всех сферах деятельности казахстанского общества.

В свою очередь, модернизация включает в себя различные общественные сферы. По сути, модернизация это осуществление всестороннего реформирования в таких сферах как: социальная, экономическая, культурная, политическая. Причем в каждой отдельно взятой сфере происходят собственные преобразования, которые, в свою очередь, имеют тесную взаимосвязь с общим.

Стоит заметить, как отмечалось нами выше, что в самом начале категория «модернизация» в казахстанской политической теории исходила из идеи проведения реформирования общества по так называемому западному образцу. В дальнейшем этот подход к процессу осуществления модернизации был пересмотрен. На практике оказалось, что преобразования общества по западному образцу не так эффективны и результативны. Ученые, практики пришли к выводу, что реализация процессов перехода к современному обществу требует объективных предпосылок.

Кроме того, взгляд на набор целого ряда предпосылок проведения модернизации также был заметно откорректирован. Определенная группа исследователей для проведения процесса модернизации предложила идею о необходимости технологических аспектов. Некоторые ученые обратили пристальное внимание на обязательное присутствие институтов демократии. Также важная роль была определена и за экономикой. Примечательно, что социокультурные условия для проведения модернизации также обрели некоторую поддержку среди ученых-практиков.

Однозначно, что более надежным в проведении успешных коренных изменений является учет всех объективных и субъективных предпосылок в процессе социально-политической модернизации. Это позволит избежать модернизирующейся стране социальных и общественно-политических потрясений.

Казахстанский исследователь В.Х. Баймурзаева считает, что «в условиях перехода общества к рыночным отношениям и радикальных перемен, происходящих в нашей стране и в мире в целом, необходимость глубокого политологического осмысления этих проблем усилилась и является велением времени. Сегодня казахстанский опыт свидетельствует, что общекзахстанские ценности имеют конкретно-историческое содержание. В связи с этим следует подчеркнуть, что изучение общекзахстанских ценностей является важным, актуальным и приоритетным для Республики Казахстан» [1].

В то же время сам феномен современных неавторитарных трансформаций, как и вообще беспрецедентные различия в результатах режимных изменений, ставят перед политологическим сообществом фундаментальную задачу существенного концептуального обновления сложившихся представлений о политических изменениях и политическом развитии с учетом разновекторного характера современных политических трансформаций [2].

По мнению исследователей в процессе проведения политической модернизации важно сохранить ключевой приоритет, а именно универсальных ценностей современного демократического общества. Отход от демократических ценностей не должен объясняться национальными и иными особенностями конкретной страны. Демократические ценности: правовое государство, гражданское общество, средний класс, рыночная экономика, частная собственность, здоровая конкуренция, плюрализм, многопартийность, неправительственный сектор и общественные организации необходимы для

осуществления именно такой демократической модернизации государства.

Совершенно справедливо по этому поводу считает казахстанский ученый К.М. Жаулин, что «...осуществляя преобразования и реформы нужно соблюдать такие условия как: последовательность, постепенность, своевременность, адекватность, традиционные ценности, уровень политической культуры и др. Практика свидетельствует, что исключение традиционных ценностей не всегда является эффективным решением. Многие ценности традиционного общества могут только укрепить модернизационные процессы. Примечательно, что модернизация зависит во многом от конкретного государства. Поскольку потенциал и ресурсы для проведения модернизации сосредоточены именно в рамках этого основного политического института» [3]

Особенно сейчас, в условиях мирового финансового кризиса, актуальной становится проблема выбора типа государственного администрирования. Так, по мнению аналитика Балгимбаева А.С.: «Находясь на стадии модернизации Казахстан сумел перейти из ряда развивающихся стран в разряд интенсивно развивающихся и выдвинул амбициозную задачу вхождения в число 50 наиболее конкурентоспособных государств... Однако инновационное развитие, научное производство, использование современных технологий, обнажая пределы модернистской системы ценностей, властно требуют перехода к демократическому стилю управления, который не имеет ничего общего с авторитарными методами, ни с попустительским либерализмом»[4].

Для успешного осуществления модернизации важно наличие политики и стратегии проведения коренных изменений. Модернизация – это далеко не безболезненные процессы, что важно понимать. Этот процесс сопровождается определенными трудностями. Данная сторона процессов по реформированию естественна для перехода от традиционных обществ к современному.

Исходным основанием для общей оценки политической ситуации выступает то, что казахстанское общество переживает как и все страны СНГ – переходный транзитный период – нестабильный исторический процесс, в ходе которого происходит его трансформация из тоталитарного состояния в демократическое. Переходному периоду развития казахстанского общества присуща неоднозначность и неопределенность совмещения разнородных укладов многих формаций, приводящих к объединению противоположностей. Поэтому можно отметить, что наш казахстанский опыт политической трансформации государства не является каким-то сверхновым или резко отличается от опыта других стран постсоветского пространства.

Необходимость дальнейшей теоретической разработки модернизационных проблем эволюции переходных процессов в Казахстане, их динамики, адаптации системы к изменяющимся условиям трансформации политических отношений вызвана тем, что одной из важнейших задач, стоящих перед политической элитой общества, является разработка и внедрение оптимальных моделей переходных политических процессов страны на основе анализа и критического переосмысления имеющегося в мире опыта реформирования государств транзитного типа.

При структурно-функциональном подходе под политическим процессом понимается результат совокупного функционирования как всей политической системы, так и ее отдельных элементов. Функциональные процессы интегрируют из одного состояния в другое. Результатом функционирования политической системы являются интеграция общества через структуры власти и влияния, а уровень интегрированности выступает показателем результативности политической системы в целом. В рамках конфликтного подхода политический процесс представляет собой борьбу, соглашение и сотрудничество во имя материальных ресурсов и социальных статусов в обществе. При этом политические процессы развиваются с точки зрения консолидации участвующих в них субъектов. В поведенческой концепции политические процессы предстают как поведение и активность людей по поводу овладения и использования власти. Так, к примеру, политологи России и Казахстана в целом признают, что политический процесс – это форма функционирования

политической системы общества, динамично эволюционирующей в пространстве и времени.

Если в мировой политической науке трансформация посттоталитарных обществ к демократии в условиях капиталистической системы более или менее изучена, то политический процесс демократизации политической системы, сопровождающийся переходом социалистической формации в капиталистическую, требует пристального научного внимания и изучения для выработки теории переходного периода от социализма к свободному демократическому обществу. В связи с этим, можно утверждать, что в Казахстане и других постсоветских республиках под политическим процессом можно подразумевать «совокупность политических взаимоотношений общества по поводу власти». С точки зрения исследования политического процесса, это будет в конечном счете анализ и изучение власти, властных отношений, руководства и авторитета.

Отсюда следует, что политический процесс представляет собой совокупность действий институционализованных и неинституционализованных субъектов по осуществлению своих специфических функций (дисфункций) в сфере власти. Методологически будет верно, если в ходе изучения и анализа политического процесса мы будем иметь в виду органическую взаимосвязь последнего с властными отношениями.

Общественное развитие любой страны естественным образом связано со следующими формами политического процесса: функционирования, эволюции и революции. Под функционированием подразумевают процесс воспроизводства системы в прежнем виде, целью которого является обеспечение жизне-способности и целостности системы, т.е. быть в подвижном состоянии для необходимых действий. Эволюционная форма политического процесса сочетает в себе не только воспроизводство функционирующей системы, но и ее трансформацию, модернизацию с качественно-количественными позитивными изменениями. В ходе эволюционного развития видоизменяются в качественную сторону государственные, общественные и политические институты, расширяются и обогащаются подходы к решению возникающих проблем, устраняются либо, наоборот, увеличиваются функции тех или иных органов реформируемой системы. В целом путь эволюционного развития политических процессов носит длительный период времени, в ходе которого происходит процесс накопления позитивных и негативных изменений, оказывающие определенное воздействие на систему в целом. Эволюционная форма политического процесса характерна для высокоразвитых демократических государств, где в течение более нескольких столетий происходит постепенное видоизменение тех или иных общественно-политических значимых переустройств. Это, в первую очередь, относится к Великобритании и США.

Революционное развитие связано главным образом с изменением качественного состояния общества и системы в целом – разрывом связей с прошлым, ломкой и переориентацией ценностей, изменением роли и места политических отношений и т.п. Подобный путь развития характеризуется в первую очередь завоеванием власти насильственным путем, решением имеющихся или назревших проблем радикальными методами и отрицанием всех предыдущих позитивных моментов истории страны, а также фанатичностью и жестокостью в достижении своих целей. Яркой иллюстрацией такой формы политического процесса, конечно же, служит Французская революция 1848 г, Великая Октябрьская революция в России или Исламская революция в Иране. При сравнении эффективности эволюционной и революционной форм политического процесса, конечно же, наблюдается верховенство и преимущество первого, где наибольшего прогресса достигли страны и их политические системы, следовавшие путем постепенного, поэтапного видоизменения своей политической системы. К примеру, достаточно назвать ту же Англию, США, Германию и Францию. Дорогу к радикально-революционному изменению в обществе можно было бы оправдать, если бы те или иные проблемы и задачи решались путем взвешенного и обдуманного подхода, а не путем коренной ломки всех положительных достижений народа.

Казахстан, как и Россия, а также другие страны бывшего СССР после приобретения в начале 90-х годов прошлого столетия и объявления независимости находились в революционной форме политического процесса. Этот период времени характеризовался полным коллапсом в экономике,

отмиранием и выдавливанием самим ходом истории различных политических институтов, доминировавших в советские времена. Параллельно полным ходом шло построение и развитие своей государственной независимости со всеми необходимыми атрибутами и символами в лице новых демократических институтов власти, переориентацией экономики на рыночные отношения и т.п. Все эти масштабные изменения в политической, социально-экономической жизни казахстанского общества свидетельствует о том, что Казахстан, пережив трудные времена революционного развития, плавно, без глубинных потрясений и катаклизмов перешел в следующую фазу развития своего политического процесса – эволюционному. В этой связи, нельзя не исследовать концептуально-практические аспекты понятийного аппарата категории «модернизация».

В настоящем исследовании своей целью мы ставим – научное обоснование и скрупулезное изучение категориального аппарата понятия «политическая модернизация». Так, понятие «модернизация» входит в общесоциологическое направление, методологические основы которого были заложены Ф.Теннисом, М.Вебером, Т.Парсонсом и др. Теории модернизации возникли во второй половине XX века. Сам термин можно использовать для характеристики социального, экономического, культурного, политического развития. Как таковой общей теории модернизации не существует. Однако их отличительной чертой разнообразных взглядов является стремление к универсализации. Они предлагали рассматривать процесс развития общества как некий универсальный процесс, имеющий одинаковые закономерности и этапы для самых различных стран и народов.

Теория модернизации охватывала собой все сферы общественной жизнедеятельности. Предполагалось, что каждая их существующих сфер социума должна подвергнуться модернизации. Экономическая модернизация само собой означала развитие и применение высоких технологий, которые опирались бы на солидную научную базу исследования. Экономическая модернизация подразумевала применение высокоэффективных источников энергии, углубление процесса дифференциации труда, развитие и внедрение широкого рынка товаров, услуг, денег, существование стимулов для дальнейшего создания технологических и организационных новшеств.

Однако необходимо отметить, что уже в 60-е годы XX-го столетия некоторые исследователи предположили отказаться от принципа технологического детерминизма. Попытки свести модернизацию лишь к технологическому развитию получили резкую критику. В русле данных концептуальных прений возникла идея о первостепенности развития уровня образования, наращивания человеческого капитала.

Если говорить о социальной сфере жизнедеятельности общества, то ее модернизация определялась как четкая специализация людей, общественных и государственных институтов по родам их деятельности. Причем, акцент делался на отказе от традиционных разделении на основе дискриминирующих признаков. Социальная модернизация не должна зависеть от пола, возраста, происхождения, личных связей, принадлежности к определенной социальной группе и т.д. На первый план выдвигаются требования более рационального характера, а именно личностные характеристики, уровень образования, квалификация и т.д. Модернизация социальной структуры предлагала построение горизонтальных равных отношений, и замена ими вертикальных иерархических отношений подчиненности. Пересматривается роль и функций индивида, семьи, демографическая структура.

Культурная, или, как ее еще называют, духовная модернизация предполагала дифференциацию культурных и ценностных систем, норм, ориентаций. Кроме того, данный тип модернизации связывался с отказом от традиционных ценностей, и повышением роли индивидуализма, рационализации сознания и поведения на основе научных достижений.

Наконец, политическая модернизация также предполагала осуществление определенных принципов. Среди них можно выделить необходимость усиления центральной власти, и в то же время сохранения ее разделения на три основные ветви. Осуществление процесса модернизации должно происходить в условиях общественного согласия и стабильности. Сохранение этих приоритетов будет способствовать и успешному процессу формирования современного общества.

Одними из важнейших условий политической модернизации традиционных обществ являются

установление и развитие демократии и ее основополагающих принципов, а также распространение ее ценностей в широких слоях населения. Конечно, данный процесс определил и процесс трансформации уровня политической культуры и сознания граждан.

Совершенно верно отмечает российский ученый Е.Б. Шестопал о том, что на пути становления современной демократической системы власти во всех ее ветвях стоят два важнейших типа препятствий: объективные (экономический кризис, несовершенство и незрелость политических институтов и законодательной базы) и субъективные (особенности национального менталитета, авторитарные традиции политической культуры) [5].

Кроме всего прочего, теоретики модернизации вполне осознавали тот факт, что процесс модернизации в разных странах будет осуществляться разными путями. В одних традиционных обществах причины модернизации вызревают изнутри, а в других она будет осуществляться под внешним воздействием современных обществ. Кроме того, сами темпы модернизации весьма различны между собой. Причиной того, могут быть самые разные объективные и субъективные факторы. Например, отсутствие гражданско-го общества, как важнейшего признака современного общества, будет создавать серьезные трудности на пути модернизации. И так, в принципе, может быть с каждым отсутствующим принципом, формирующим современное общество.

В существующих теориях модернизации большая роль отводится политическим институтам, проблемам лидерства, государства в процессе перехода от традиционного общества к современному. Вместе с этим, рассматривались проблемы социального субъекта процесса модернизации.

Важно отметить, что главный вывод теоретиков – это то, что успех реформирования зависит от того, смогут ли субъекты модернизации обеспечить и сохранить стабильность в процессе обновления общества и государства. Таким образом, стабильность выступает неким краеугольным моментом перехода от традиционного общества к современному, и только лишь при ее наличии данный процесс будет результативным.

Необходимо отметить, что при изучении процесса модернизации на опыте конкретных стран Азии, Африки и Латинской Америки многие исследователи пришли к выводу о том, что не всегда существующие ценности и нормы традиционного общества могут препятствовать процессу обновления. Успешное проведение модернизации, перехода от традиционного общества к современному в конкретных странах было весьма значительным. Гармоничное переплетение, взаимоподдержка существующих традиционных ценностей и новых принципов преобразования общества способствовало достижению собственного уникального результата.

Вышесказанное можно с полной уверенностью продемонстрировать на примере перехода от традиционного общества к современному в Японии. Безусловно, традиции и обычаи Японии сыграли важнейшую позитивную роль в процессе модернизации общества, оказали глубокое влияние на саму сущность процесса перехода от традиционного общества к современному. Сегодня мы можем, аргументировано утверждать, что в Стране Восходящего Солнца сформирована по-своему уникальная система общественного жизнеустройства. И во многом эту специфику определила поддержка и сохранение, а также искусное применение традиционных ценностей к реалиям современного общества.

Безусловно, высоко развитая культурная традиция Востока позволяет эффективно трансформироваться традиционному обществу. Происходит переход к индивидуалистическим ценностям на основе приверженности национальным формам организации экономической, политической, культурной жизнедеятельности. Исходя из этого, Япония сумела избежать разрыва между традиционными и современными ценностями, что само по себе обеспечило эффективность реформирования. Культ семьи, уважение старшего поколения, коллективизм – эти и другие ценности

традиционного японского общества способствовали эффективному усвоению либеральных западных норм и ценностей.

Еще одним стимулирующим фактором успешной модернизации Японии стало культивирование синтоизма. Как известно, он исходит из идеи божественного происхождения японской нации, что определяет – стремление быть лучше, превосходить другие народы. Данное положение является весьма подхлещ-тывающим фактором и для современного японца.

Способность адаптироваться к постоянно изменяющимся условиям объективной реальности была заложена в философии буддизма, с его приоритетами автономности личности, соблюдения индивидуаль-ных ценностей долга, совести, прав, стремление к сотрудничеству с окружающими.

В свою очередь, конфуцианство объединило ценности синтоизма и буддизма. В японце как бы совмещаются две половины единой целостности. С одной стороны, это соблюдение традиционных ценностей японского общества. Это и уважение, преемственность поколений, благожелательное отношения с окружающими, лояльность и компромисс. С другой стороны, проявление индивидуальности каждого через ценности буддизма.

Конечно, при рассмотрении японского чуда мы должны учитывать и такие факторы, как военное американское присутствие после окончания Второй Мировой войны, которое разработало планы эконо-мической модернизации страны, причем обеспечив материальные, организационные и прочие условия ее осуществления.

Отсутствие собственных полезных ископаемых, высокая работоспособность, особое отношение к труду, хозяйское отношение к природе, просто невероятная активность в области технологических разра-боток – вот далеко не исчерпывающий круг факторов, обеспечивших успешный переход традиционного японского общества к современному, а сейчас уже и к постсовременному.

Особое внимание теоретиков модернизации было направлено на исследование процесса модернизации постгитлеровской Германии. На месте абсолютно недемократической нацистской системы правления было создано и новое современное общество. Конечно, немцы имели в своем историческом багаже определенные традиционные ценности, которые способствовали процессу обновления. Тем не менее, сама система нуждалась в кардинальной переработке. Вообще, достаточно сложно создавать нечто силь-ное на месте существовавшей тоталитарной системы. Всегда присутствует некое опасение вновь столк-нуться с издержками процесса усиления роли государства, элиты и ее лидера. Однако, данный, во многом психологический барьер, был успешно преодолен немецкими идеологами процесса модернизации.

Сама стратегия и тактика обновления строилась на необходимости активной роли и деятельности государственных институтов в создании рынка и его регулирования. В Германии удалось избежать негативных последствий сильной роли государства за счет создания системы политической конкуренции. Многопартийная система, а также четкая система сдержек и противовесов позволили держать сильное государство под не менее сильным общественным контролем. Таким образом, опыт немецкой модерниза-ции приводит к выводу о том, что существование сильной, но контролируемой государственной власти способствует успешному, эффективному процессу преобразования и перехода к современному обществу.

Французский политолог М.Прело, весьма кстати замечает, что возникновение институтов обусловлено не столько идеями, осознанными целями, сколько потребностями людей, которые не могут быть удовлет-ворены на индивидуальном уровне или удовлетворяются в недостаточной степени. Именно потребности людей толкают к созданию новых структур, которые затем приобретают порядок и правила поведения, новые ценности [6]. Это в полной мере относится ко всем странам, вставших на путь политического и социально-экономического развития.

Как уже выше было отмечено, теория модернизации возникла в результате обобщения опыта хаотич-ной модернизации с целью передачи его развивающимся странам Азии, Африки и Латинской Америки. Выявленные универсальные закономерности и этапы процесса модернизации должны были обеспечить возможность сокращения социальных издержек и потрясений в тех странах, которые будут руководство-ваться данным опытом в процессе собственного преобразования.

Однако создание теории модернизации отнюдь не значит, что создана некая универсальная модель перехода традиционных обществ к современному, которая обеспечит успех реформирования. Опыт модернизации был не только положительным, но и порой провальным в некоторых государствах. Причин краха модернизации определенных стран можно назвать немало. В том числе, и острое неприятие привне-сенных западных ценностей местной самобытной социокультурной системой.

При этом было бы весьма неразумным отказаться от имеющегося опыта модернизации. Данный опыт реформирования позволяет выявить логику, источники, способы перехода от традиционного общества к современному.

Процесс модернизации может быть самым различным, и зависеть от тех предпосылок, которые наличествуют в данном конкретном обществе. Как уже было отмечено выше, существуют переходные общества, в которых присутствуют те или иные конкретные элементы современного общества, но при этом сохраняются и принципы традиционного жизнеустройства. В зависимости от того, каковы будут реформы преобразования, что будет принято обновлять, а что сохранять, можно выделить конкретные модели модернизации.

Выделяя разновидности парадигм понимания термина «модернизация» важно было бы кратко рассмотреть наиболее общие и главные модели современной модернизации и трансформации политических систем, экономической, социальной условий жизни и развития государства и общества:

- Во-первых, классическая модель органичной модернизации;
- Во-вторых, запаздывающая или неорганичная модель модернизации;
- В-третьих, запоздалая модернизация;

- В-четвертых, форсированная модель модернизации. Актуальность и научная потребность краткого рассмотрения данных моделей современной модернизации определяется тем, что каждая из них представляет свое толкование и содержание понятия «модернизация». Более того, каждая из моделей по-своему определяет и объясняет роль и влияние традиционных и общечеловеческих ценностей на развитие и осуществление модернизации.

1) Модель классической хаотической модернизации (органичная) была создана на основе обобщения опыта реформирования стран Западной Европы, США, Австралии. В данной модели можно выделить органичность созревания условий и предпосылок модернизации. Они нашли свое проявление в конкрет-ных экономических, культурных, политических, правовых принципах.

Экономическая сфера была обеспечена эволюционным развитием, а также стремительным технологи-ческим прогрессом. В совокупности данные факторы способствовали появлению и развитию основы основ современного общества – среднего класса. Представители данного класса стали тем активным субъектом, который способствовал формированию свободных рыночных отношений. Кроме того, именно средний класс стал социальной базой демократического устройства. Ведь, как известно, гражданское общество формируется средним классом. В свою очередь гражданское общество является одним из незаменимых принципов демократического устройства общества и государства.

Еще одним немаловажным элементом, который способствовал успеху модернизации, было признание и закрепление института частной собственности. Предоставление права частной собственности обеспечи-вало высвобождение индивида, личности. Данный институт как бы развязывал личностную, индивиду-альную инициативу. Отдельный субъект получал богатую перспективу собственно развития, в том числе расширения собственных интересов и потребностей. Этот процесс, как цепная реакция, задействовал каждую исходящую точку. Понятно, что расширение интересов и потребностей способствовало росту активного политического поведения и установления высокого уровня политической культуры. В целом же это определяло и развитие демократических

принципов организации общества и государства.

Развитие данных принципов обеспечило создание плюралистической системы, соблюдение разделения властей, внедрения многопартийности, повышения контроля за деятельностью государства со стороны гражданского общества. Все это в целом и составляет отличительные признаки современного общества. Создание и развитие данных элементов современного общества во многом определяет успех реформирования традиционных обществ.

Основной характерной чертой процесса хаотичной модернизации можно назвать последовательность, поступательность, эволюционность развития. Он продлился с XIV по XIX столетие. Достаточно важную стабилизирующую роль в данном процессе сыграли религия (особенно протестантство), развитые культурные ценности, накопленные демократические знания.

Эти и другие факторы способствовали успешному эволюционному проведению модернизации западного общества. Опыт же данной модернизации позднее стал представляться многими, как образец формирования современного общества. Хотя краткий ретроспективный анализ опыта слепого копирования хаотичной модели модернизации не всегда свидетельствует о положительном исходе реформирования традиционных обществ.

Конечно, динамика политического процесса модернизации определяется возможностью государства и его институтов инициировать социентальные и культурные изменения, способностью убедить массовые слои в безальтернативности существующей концепции развития, институционализации политического участия народа. Демократический путь предполагает плюрализм источников власти и в силу этого характеризуется своим методом принятия взаимоприемлемых решений, основанным на компромиссе. Всегда приходится иметь в виду сложный баланс интересов различных групп и индивидов. Также преимуществом представительного управления является преодоление деперсонализации власти, создание возможности для того, чтобы мнение имущих слоев обрело значимость и престиж. Как отмечает М.Крозье, главными ресурсами в реформе государства, прежде всего, являются человеческие ресурсы. Они должны и могут стать главным рычагом модернизации общества. Государство должно способствовать трансформации глубинных регуляций реальных человеческих систем [7].

2) Другая модель модернизации традиционного общества известна как запаздывающая или неорганичная. Данный тип модернизации имел место быть в Японии, Аргентине, странах Балканского полуострова. Характерной чертой запаздывающей модернизации является то, что она началась значительно позже, нежели хаотичная модернизация, а именно на рубеже XIV-XIX вв. В странах, взявших на вооружение данную модель модернизации, отсутствовали определенные предпосылки и факторы модернизации.

Среди широко ряда обозначенных предпосылок можно выделить отсутствие гражданского общества, а также его основного фактора – среднего класса. Кроме того, в данных странах отсутствовал институт частной собственности, что позволяло говорить о том, что и рыночной экономики там тоже не существует. Сама же власть носила чисто авторитарный характер. Таким образом, незрелость, а порой и просто отсутствие предпосылок модернизации являлись отличительными чертами данных традиционных обществ.

Практическое применение запоздалой модернизации показало, что основными ее активными субъектами становятся государство и его лидеры. В свою очередь, именно этот фактор носит явно двойственный характер. С одной стороны, только государство и его лидеры могут полноценно обеспечить успешный исход процесса перехода от традиционного общества к современному. Поскольку они обладают теми качествами и возможностями, чтобы инициировать и проводить реформы преобразования.

С другой стороны, выведение на первый план государства и его лидеров, элиты несет и негативный оттенок, поскольку таит в себе потенциальную опасность чрезмерной бюрократизации, непоследовательности в проведении реформ, и возможности возвратного движения.

3) Эти и другие основополагающие моменты и определяют специфику запоздалой модернизации. Кроме всего прочего, данной модели присущи собственные закономерности. Среди них можно назвать следующие. Во-первых, процесс модернизации традиционных устоев общества в современное берет свое начало с реформирования политической сферы жизнедеятельности. Такие вопросы, как принятие конституции, введение новых политических институтов, определение национально-государственного устройства, становятся первостепенными при неорганичной модели модернизации. Во-вторых, ввиду первостепенности политического преобразования экономическое реформирование отводилось на более поздний период. Его начало было отложено до конца разрешения политических проблем при переходе традиционных обществ к современным. В-третьих, сама сущность процесса запоздалой модернизации, ее темпы, последовательность определяются и регулируются авторитарным правящим режимом власти. Власть и ее непосредственные представители становятся некими генераторами при данной модели обновления традиционных обществ. И, наконец, четвертая закономерность вытекает из предыдущей. Ее особенность состоит в следующем. Авторитарный режим и его возможности позволяют достаточно быстро и успешно решать самые различные задачи. Например, строить правовое государство, и осуществлять переход к развитию и внедрению информационных технологий.

Проведение процесса модернизации происходит в условиях существования авторитарного режима. Многие исследователи считают, что данный режим не способен к успешному реформированию, поскольку он резко ограничивает свободу индивида, его права, интересы и потребности. Хотя, к примеру история преобразования Испании свидетельствует об обратном. В условиях функционирования откровенно авторитарного режима в этой стране запоздалая модернизация завершилась весьма успешно.

Основной характерной чертой модернизации Испании после смены режима власти Франко было преобладание, первостепенность политического реформирования над экономическим. После смерти диктатора испанское общество вполне реально могло разделиться на конфликтующие стороны, которые вступили бы между собой в достаточно жесткую конфронтацию. Кроме того, картину явно утяжеляла существующая проблема национального экстремизма. До сих пор непрекращающаяся кровавая конфронтация баскских сепаратистов, выступления каталонцев, галисийцев могли бы стать еще одной взрывоопасной причиной краха процесса модернизации и началом разгорания гражданской войны.

Заметим, что определенные ценности современного общества присутствовали и в послефранкистской Испании. Это и институт частной собственности, и придавленные, но, тем не менее, существующие разнообразные социальные интересы и потребности. Однако в условиях неразвитости демократической политической культуры либерализация социальной сферы значительно обострила и усилила противостояние различных политических сил.

В сложившихся условиях настоятельно требовалось сохранение стабильности и порядка, при наличии которых можно было бы говорить о проведении успешных реформ преобразования традиционного общества. Единственным выходом в создавшейся ситуации стало создание авторитарной сильной власти, которая смогла бы обеспечить так необходимые для реформирования условия стабильности и общественного согласия.

В сложившихся условиях настоятельно требовалось сохранение стабильности и порядка, при наличии которых можно было бы говорить о проведении успешных реформах преобразования традиционного общества. Единственным выходом в создавшейся ситуации стало создание

авторитарной сильной власти, которая смогла бы обеспечить так необходимые для реформирования условия стабильности и общественно-го согласия.

При этом необходимо еще раз отметить, что именно данная авторитарная власть на наш взгляд, и стала основным инициативным субъектом процесса перехода традиционного общества к современному. Таким образом, данная политическая власть, ее институты, элиты и лидеры признали ценности современного общества, и повели свои страны именно к выбранному примеру социального жизнеустройства. Как уже было сказано, первоначальной в процессе модернизации Испании стали политические реформы. Данные политические реформы обеспечили создание, внедрение и развитие демократических институтов власти. Предложенные политические институты формировались путем проведения всеобщих демократических выборов, основанных на многопартийной основе. Введенные сверху данные политические институты получали законное обоснование со стороны государства, и одновременно легитимизировались обществом путем проведения всеобщего голосования, выборов. Это однозначно способствовало признанию их руководящей и законной роли в обществе и государстве.

Кроме того, успех запоздалой модели модернизации испанского общества был определен создавшимся внутривластным консенсусом между правящей элитой и оппозицией. Безусловно, сплочение общества в действительно экстремальных, нелегких условиях проведения процесса перехода от традиционного общества к современному реально обеспечило успех проводимого обновления. Договоренности о моратории на политические забастовки в течение двух лет были подписаны как представителями правящей элиты, так и оппозиции, и вошли в историю как Пакт Монклоа.

Особую роль в процессе перехода к современному обществу в Испании сыграла сильная централизованная королевская власть. Король Хуан Карлос являлся своего рода символом единства испанского народа, и институтом его сплочения. Данный статус предоставлял возможность противостоять враждебным выступлениям, обеспечивать модернизацию как всеобщую цель государственного развития. Вместе с тем, сильная вертикаль исполнительной власти позволяла обеспечить последовательность реформ, а также осуществлять их адаптацию и контроль. В данном конкретном случае, мы вновь сталкиваемся с ситуацией, когда традиционные институты, в совокупности с новыми веяниями, обеспечивают успех проводимого перехода от традиционного общества к современному. При этом одновременно с усилением исполнительной власти проводилась кампания по введению и развитию иных политических институтов, присущих демократическому правлению. Кроме того, последовательность и плавность этапов перехода к современному обществу, сохранение гражданского мира и политической стабильности также обеспечили успех запоздалой модернизации в Испании.

4) В контексте рассмотрения различных моделей модернизации необходимо также выделить и так называемую форсированную модель. Данная модель модернизации традиционных обществ была успешно использована в странах Юго-Восточной Азии (Южной Корее, Сингапуре, Тайване). Реформы преобразования в этих странах проводились в ограниченные временные сроки – 30-35 лет. В этой форсированной модели, также как и в рассмотренной ранее запоздалой модели модернизации особую роль в процессе преобразования традиционных обществ сыграли местные политические режимы. Именно властные институты стали инициаторами реформ обновления. Кроме того, данные авторитарные системы правления не только возглавили процесс модернизации, но и сумели обеспечить сохранение таких приоритетных факторов реформирования, как стабильность и правопорядок. Претворение указанных факторов позволило избежать конфликтов и конфронтаций в модернизирующемся обществе. Это, несомненно, является явным позитивным качеством форсированной модели модернизации.

Однако, основной отличительный признак форсированной модели модернизации от запоздалой заключается в том, что процесс обновления традиционных обществ был начат с проведения реформ в конкретной области экономической сферы жизнедеятельности. Данной областью экономики выступило сельское хозяйство, где происходило быстрое накопление капитала. Затем, данный капитал органично перемещался в промышленность.

Первые пять-семь лет модернизации экономика ориентируется на экспорт. В связи с этим, необходимо отметить, что ориентация на него требует повышения качества и конкурентоспособности

производимой продукции. В свою очередь, это обеспечило производственный скачок. При этом происходит значительное ограничение индивидуального потребления на внутреннем рынке. Однако последовавший затем переход к внедрению и развитию высоких технологий позволил расширить внутренний рынок и значительно повысить его покупательскую способность.

Как указывают современные исследователи, структурные модификации и смещения продолжались в современных обществах с неослабевающей силой, главным образом под влиянием изменений в экономике, урбанизации и развития средств связи. Эти процессы привели не только к обнародованию всевозможных конкретных жалоб и требований различных групп, но и стимулировали все большее стремление периферии к расширению своего участия в общественных и политических делах на общегосударственном уровне. В основе этого стремления к участию, предполагавшего усвоение центром тем протеста и, в конечном счете, преобразование самого центра, часто лежали рассматривавшиеся выше утопические мечты, а проводниками выступали крупные социальные движения, которые превратились в неотъемлемую составляющую современного политического процесса [9].

Сохранение прежних неактуальных политических ценностей и приоритетов при активном экономическом росте является серьезной причиной для краха проводимой модернизации. Главное – соблюсти хрупкую грань, обеспечить последовательность и логичность, сохранить стабильность и правопорядок, при одновременном введении и развитии демократических ценностей.

Кроме того, большое внимание в процессе модернизации традиционных обществ необходимо уделять культурной сфере жизнедеятельности. Культурные ценности и нормы традиционного общества порой играют высокую просто неоценимую роль. Бывает, что отказ от них, и искусственное насильственное вживление западных ценностей может носить разрушительный характер. И привести не просто к краху процесса модернизации, но и к исчезновению общества как такового. Это достаточно тонкая материя, обращаться с которой следует крайне аккуратно, осторожно. При разумном же подходе традиционные ценности и нормы могут сыграть весьма положительную роль в процессе модернизации. Опыт модернизации ряда протестантских, католических, буддийских стран красноречиво свидетельствует об этом. Данные культурно-религиозные системы способны достаточно гибко приспосабливаться под новые технологические, духовные, социальные реалии современного общества.

Пресловутое распространенное мнение многих исследователей о слабых модернизационных возможностях мусульманских стран весьма и весьма спорно. Конечно, в условиях современного политического процесса получила распространение некая исламская фобия, и это тоже дополняет существующее мнение. Однако, при ближайшем рассмотрении современного развития многих мусульманских стран (Египет, ОАЭ и др.), утверждать последнее было бы не разумным. Высокий уровень экономического благосостояния, сохранение стабильности и правопорядка, развитый рынок услуг, социальная справедливость – это ли не явные признаки современного общества? Безусловно, наличие иного незападного политического устройства может стать причиной того, что эти государства не относят к модернизирующимся.

Однако, их политическое устройство легитимизировано как законом, так и обществом данных стран. Исходя из анализа предложенных моделей модернизации, можно сделать определенный вывод о том, что наиболее оптимальным политическим вариантом процесса перехода от традиционного общества к современному является следующий. Идеальной моделью модернизации вполне правомерно считать систему преобразования, которая основана на одновременном, если не сказать параллельном, осуществлении экономических и политических реформ, с учетом традиционных культурных и ментальных ценностей.

Казалось бы, очевидно, что этот вариант действительно является наиболее привлекательным.

Однако в реальности просто невероятно сложно осуществлять реформирование всех сфер социальной системы, и при этом сохранять стабильность и согласие, которые являются неременными атрибутами успешной модернизации. Поэтому, формы и методы проведения модернизации в каждой конкретной стране в первую очередь должны определяться ее социально-культурной и политико-экономической спецификой.

Некоторые исследователи считают, что идеальный вариант модернизации, при котором происходит одновременное успешное реформирование политической и экономической сфер социальной системы, был осуществлен в странах Северной Европы. Эта модель носит название "скандинавская". За истекшие 180 лет скандинавские страны сумели трансформироваться в современные общества. Одной из причин успешного перехода от традиционного общества к современному принято считать протестантскую этику. Данная религиозно-культурная традиция органично вписала ценности индивидуализма, частной собственности, свободы и конкуренции в каждодневную жизнь общества скандинавских государств.

Высокий уровень жизни населения способствовал размытию классовых противоречий созданию обстановки всеобщего согласия и признания общих ценностей и приоритетов. Принятые конституции обеспечили демократическое устройство и организацию правовых паритетных отношений между индивидом, гражданским обществом и государством.

Базовой для Запада сегодня является, опирающаяся на теоретический и практически-политический опыт модернизационного формирования в течение нескольких веков, плюралистическая модель либеральной демократии, которая есть не что иное, как «политическая власть народа, отправляемая свободно выражающим себя большинством, уважающим право меньшинства проявлять свое несогласие» (Ж.Л. Кермонн). В связи с этим предлагаются обычно следующие критерии демократического режима:

- всеобщее избирательное право граждан;
- возможность для граждан претендовать на занятие выборных должностей;
- регулярное проведение свободных, конкурентных и справедливых выборов;
- наделение избранных должностных лиц конституционным правом контроля над правительственными-ми решениями;
- отсутствие притеснений по отношению к политической оппозиции (включая независимые политические партии и группы интересов);
- свободный доступ граждан к источникам альтернативной информации (Ф.Шмиттер, Т.Карл) [8].

Хотелось бы отметить, что при однозначной привлекательности скандинавской модели модернизации мы вправе сомневаться в успешности ее претворения в других странах, вставших на путь перехода от традиционного общества к современному. И причины этого лежат на поверхности. К примеру, если бы в нашей стране проводилась скандинавская модель модернизации, мы бы все равно, даже при ее успешной реализации не стали бы копиями стран Северной Европы. Это очевидно. Однако стремиться извлечь полезный накопленный опыт было бы самым рациональным вариантом. И это касается не только скандинавской, но и хаотичной, запоздалой, форсированной моделей модернизации.

Теория модернизации позволила обобщить стандарты в области экономики, политики, культуры, присущие современным обществам, и к которым обратились и традиционные социальные системы. Такие стандарты, как внедрение рыночной экономики, обеспечение экономического роста, развитие

высоких технологий, повышение уровня образования, формирование демократических принципов жизнеустройства, стали действительно универсальными ценностями. Таким образом, комплексно исследуя проблему модернизации, предлагается раскрывать ее сущностную характеристику через признание ее составной частью, функцией политического развития. Мировой опыт политического развития явно обнаруживает тенденцию стремления к модернизации, а в последнее время и к постмодернизации конкретных стран международного сообщества. Процесс модернизации одновременно протекает в совокупности всеобщего расширения экономического, культурного, политического сотрудничества.

Раскрывая основное теоретическое содержание концептуальных основ исследования политической модернизации в ценностном измерении, необходимо перейти к раскрытию следующего понятия «ценности».

Как известно, ценности выполняют в обществе функции социально-нормативных, политико-правовых регуляторов общественной жизни и поведения людей. Нормативно-политическая функция ценностей делает их специальным предметом социально-политического исследования в политологии.

В связи с этим, надо отметить, что мир ценностей в социально-политической науке состоит из оценок, измерений, ценностей, ценностных критериев и соответствующих им иерархий.

Все многообразие человеческой деятельности, социально-политических отношений и включенных в их круг природных явлений выступает в качестве «предметных ценностей», как объектов ценностного отношения, то есть оцениваться в плане добра и зла, справедливости и несправедливости, истины и неистинны, долга или безответственности, совести или бездушия, красоты или безобразия, доступного или запретного, справедливого или несправедливого и т.д.

Казахстанский исследователь В.Х. Баймурзаева считает, что «в условиях перехода общества к рыночным отношениям и радикальных перемен, происходящих в нашей стране и в мире в целом, необходимость глубокого политологического осмысления этих проблем усилилась и является велением времени. Сегодня казахстанский опыт свидетельствует, что общеказахстанские ценности имеют конкретно-историческое содержание. В связи с этим следует подчеркнуть, что изучение общеказахстанских ценностей является важным, актуальным и приоритетным для Республики Казахстан» [9].

Однако, прежде чем, исследовать общеказахстанские ценности изучим понятийный аппарат категории «ценности».

В переводе с греческого «аксиос» означает «ценность». Ценностью является для человека все, что имеет для него определенную значимость, личностный или общественный смысл. Слово «ценность» было хорошо известно уже древним грекам. Однако только в XX веке философы стали развивать учение о ценностях, поскольку человек далеко не сразу осознал свое собственное положение в мире, а лишь в Новое время. Именно в этот период появились первые концепции о ценностях.

Понятие «ценность» широко используется в философской, социальной, юридической психологической и политической науках для обозначения определенных социально-политических и культурных явлений человеческой действительности, то есть бытия.

Российский ученый Ю.А. Демидов определяет ценность, как общественные и личные интересы [10]. В своей работе, он подвергает критическому анализу употребляемое Г.Риккертом и Н.Гартманом понятие «блага», то есть ценности, как идеального объекта, соединенного с объектом действительности. В такой трактовке ценность сводится к лишь интересам, что, на наш взгляд, является иным их обозначением и не имеет самостоятельной значимости.

Как полагают российские ученые Ф.Н. Фаткуллин и Л.Л. Чулкин, «ценности есть суть предметы, явления, их свойства, идеи и побуждения, которые нужны людям ... для удовлетворения их потребностей и интересов, связанных с нормальным, закономерным развитием общественных отношений» [11]. Таким образом, данные исследователи объективно изучают ценности в неразрывной связи с «нормальным, закономерным» развитием социума.

Российский ученый В.Н. Кудряцев считает, что ценности есть суть предметов, явлений и их свойств, которые нужны (необходимо, полезны, приятны и пр.) людям определенного общества или класса и отдельной личности в качестве средства удовлетворения их потребностей и интересов, а также идеи и побуждения в качестве нормы, цели или идеала [12]. В данном случае под ценностью понимаются реальные и идеальные объекты, которые удовлетворяют потребности и интересы людей. Подобным образом определяет ценности и другой ученый А.Ф. Черданцев, который утверждает, что ценным для человека становится то, что служит удовлетворению его личных потребностей или потребностей общества [13]. Таким образом, источник ценностей – в психологическом интерпретировании потребностей человека, а сами ценности могут быть эмпирически фиксированы, как специфические объекты наблюдаемой реальности.

В своей коллективной работе «Теоретические основы эффективности правосудия» И.Л. Петрухин, Г.П. Батуров и Т.Г. Моршакова определяют понятие ценность, как норму (институт) права. По мнению данных российских исследователей, «Ценность есть соответствие действительным потребностям общества, способность отражать и развивать прогрессивные общественные тенденции» [14].

По мнению исследователя В.М. Баранова, «ценностью» есть способность служить целью или средством для удовлетворения научно-обоснованных, социально-справедливых, прогрессивных, положительных общечеловеческих и классовых потребностей и интересов граждан и их законных объединений. При этом автор критикует понимание ценности, как значения [15].

Российский же ученый П.М. Рабинович напротив представляет, что наиболее строгим и определенным является понимание ценности, как положительной значимости объекта для удовлетворения потребностей субъекта [16]. Об этом же пишет Н.Неновски: «Ценности – это вещи, обращенные к человеку. В этом смысле ценность не есть сам предмет, ценность – это предмет в его связи с человеком, с точки зрения его значимости для человека. Ценности выражают значение вещей и их свойств для человека» [17]. В этом случае ценность существует только в отношении между человеком и объектом. В то же время, на наш взгляд, личностные ценности отражаются в сознании человека в форме ценностных ориентаций, что включает в себя также широкий круг социально-политических ценностей, признаваемых людьми, но не всегда принимаемых ими в качестве собственных жизненных целей и принципов сосуществования.

По мнению исследователя Л.С. Мамут ценности есть явления особой реальности, возникающих и существующих в результате «сцепки» определенных свойств предметов объективной действительности и направленных на них потребностей, интересов субъекта [18]. Таким образом, пространство аксиологической рефлексии маркируется также, как пространство субъект-объектных отношений.

Следовательно, российские ученые в своих исследованиях базируются на утилитаристских и социологических концепциях при определении системы ценностей. При этом отметим, что социально-политических направлениях познания потребительские, психологические и социологические трактовки лишают ценности самостоятельного концептуального наполнения. Сущность ценностей, понимаемых таким образом, заключена не в них самих, а в потребностях и интересах.

Зарубежные ученые А.Мейнонг, К.И. Льюис, З.П. Менцер, И.Александр, З.Фрейд и другие представи-тели натуралистического психологизма определяют ценности как «чувства людей диктуют признать стоящим над всем и к чему можно стремиться, созерцать, относиться с уважением, признанием, почтением»[19].

По мнению Р.Б. Пэрри, «любой объект, каков бы он ни был, приобретает ценность, когда любой интерес, каков бы он ни был, распространяется на него» Знаменитый З.Фрейд и его последователи рассматривают ценности, как «проецированную во внешний мир психологию».

Аксиологические трансценденталисты – И.Кант, В.Виндельбандт, Г.Риккерт, В.С. Соловьев, Н.А. Бердяев, С.Н. Булгаков, И.А. Ильин, Б.П. Вышеславцев, Н.А. Лосский, Е.Н. Трубецкой, С.Л. Франк, Л.И. Шестов, Н.Н. Шестов, Н.Н. Алексеев, М.Шелер, Ж.Мартиен, Э.Жильсон, Ж.Лекперк и другие ученые полагают, что ценности – это критерии, которые не могут быть придуманы или сотворены, а открываются подобно звездам на небе. «Ценности ... образуют совершенно самостоятельное царство, лежащее по ту сторону субъекта и объекта» [20].

По мнению М.Вебера, У.Томаса, Э.Дюркгейма, Т.Парсонса считают, что система любого социального масштаба предполагает существование надличностных, разделяемых всеми общих ценностей. Дюркгейм ценность рассматривает как коллективное сознание. «Ценности – это устойчивые убеждения в том, что определенный тип поведения более значим в существующем типе культуры или культурном континууме. Ценности существуют в социальном сознании и интернализируются индивидом».

Всемирно известные исследователи В.Дильтей, О.Шпенглер, А.Тойнби и другие представители культурно-исторического релятивизма утверждают принадлежность ценностей миру культуры, причем типы культур возникают вне связи друг с другом, отсюда следует аксиологический плюрализм. По мнению А.Тойнби, «ценность, подобно времени, относительна» [21].

Дж. Дьюи, Р.Б. Пери и другие представители утилитаристов называют ценностями все то, что служит реализации потребностей и интересов, таким образом, понятие ценностей распространяется на конкрет-ные значимые для субъекта предметы и факты. Из этого же понимания исходит понимание социальной ценности У.Томаса и Ф.Знаецкого: «Любой факт, имеющий доступные членам некой социальной организации эмпирическое содержание и значение, исходя из которых, он есть или может стать объектом деятельности».

При этом стоит учитывать, что когда речь идет о высших и низших измерениях, это означает, что более высокое измерение является более объемным, которое включает в себя низшее и оказывается «снято» в высшем в том смысле, который придавал этому слову Гегель (в этом смысле и человек остается в чем-то животным и растением). Действием, противоположным профанации, редукции, игре на пониже-ние, является сублимация. Сублимация есть возведение низшего к высшему.

Таким образом, посредством политологического анализа теоретико-методологических аспектов понятия «ценности» можно прийти к выводу о том, что ценность – есть:

- 1) интерес, убеждение, представление субъекта;
- 2) предмет, явление, материальное или идеальное по своему субстрату, обладающее способностью удовлетворять потребность;
- 3) способность, потенциальная функция;
- 4) функционирование предмета в качестве средства удовлетворения потребности, т.е. его реальная значимость;

5) явление особой реальности, возникающее в результате взаимодействия свойств предметов и направленных на них потребностей. Поскольку социально-политические ценности, преломляясь через призму индивидуальной жизнедеятельности, входят в психологическую структуру каждого человека в форме личностных ценностей. При этом мир людей и ценностей в социально-политической науке рассматривается из оценок, ценностных критериев и соответствующих им иерархий.

Как показывает политическая история многих стран, ценностные системы формируются и трансформируются в эволюционном развитии общества. Это в полной мере можно проецировать и на казахстанское общество. При этом в эволюционном процессе развития данного общества складывается собственная модель системы ценностей, которая имеет важное человеческое и культурное значение. Это в полной мере можно проецировать, например, на систему общекзахстанских ценностей, как составных частей общечеловеческих ценностей.

Казахстанцам присуща специфическая система иерархий социально-политических ценностей, которая выступает в качестве связующего звена между традицией, менталитетом, культурой общества и духовным миром личности, между общественным и индивидуальным, общекзахстанским и национальным бытием. При этом, на наш взгляд, ценности отдельно взятого человека выполняют функцию перспективных стратегических жизненных целей и мотивов жизнедеятельности, реализация которых выражается во вкладе личности каждого казахстанца в культуру, формированию им новых объективированных форм ценностей.

Следовательно, взаимодействие личности каждого казахстанца и общества постоянно осуществляется в перманентных взаимопереходах социально-политических и личностных ценностей. Таким образом, социально-политические ценности есть фундаментальные нормы общественного бытия, обеспечивающие целостность социально-политических систем, что выражается в значимости существования и развития материальных и духовных благ общества. При этом следует учитывать такой факт, как переход от одного состояния в другой. По мнению видного кыргызского ученого и дипломата Ж.Сааданбекова, все мировое сообщество находится в переходном состоянии. Этот этап, когда следует ожидать новых важных открытий в науке, технике, экономическом и социальном управлении, психологии общения и ощущении мира, способных привести к глобальным изменениям. Многие элементы, например, экономика, информационные системы и коммуникации, наука и образование, по большей части приобретают все более глубокое международное измерение. Но полученные в результате блага распределяются не равномерно, а в зависимости от того, какое место занимают в мире те или иные страны и целые системы. Нельзя не согласиться с мнением ученого о том, что ведущие державы постепенно создают систему управления глобальными процессами. Поэтому, если Содружество Независимых Государств (СНГ) не желает остаться на обочине мирового хозяйства, ему необходимо реально оценить свои возможности в новой геополитической и экономической конфигурации и, при согласованности по принципиальным вопросам, сосредоточить внимание на резервах и возможностях общего развития. Наступает эра интеграционной цивилизации. Это, на наш взгляд, не может не оказывать своего влияния на модернизационные процессы в постсоветских государствах, в том числе в РК.

Политическая модернизация обусловила необходимость исследования проблемы сохранения национальной культуры, свободного приобщения к общемировой цивилизации и общечеловеческим ценностям. Казахстан обладает уникальной историей и значительным культурным наследием. Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в книге "В потоке истории" выделяет двенадцать этапов развития духовности, которые охватывают 6 тысяч лет [28]. Это позволяет рассмотреть процесс развития важнейших духовно-культурных событий в политической истории нашей страны и понять формирование и исчезновение отдельных государств, а также культурно-ценностные, структурные и иные изменения в казахском обществе. Стоит отметить, что в казахском обществе важное место занимают культурные традиции, ценностные нормы и правила бытия.

За годы своей независимости, республика проделала громадный путь по созданию своей государственности, успешно реформировала свои политико-экономические сферы и заложила прочный фундамент для устойчивого и поступательного движения страны. В Казахстане зародились и активно внедряются истинно демократические ценности в виде выборности, будь то выборы Президента РК, депутатов Парламента и маслихатов, а также выборы политической ориентации посредством набирающего оборота многопартийности.

В настоящее время в республике продолжается модернизационный процесс изменений старых общественных и государственных структур и создание новых, оптимально соответствующих уровню и потребностям современного этапа развития демократии. Поэтому проводимые в стране реформы, означающие переход посткоммунистического общества в новое качественное состояние, ничуть не убавляет число острых и проблемных вопросов, волнующих население, но и непрерывно порождает новые. В целом, можно констатировать, что посткоммунизм, как историческое явление, является одной из фаз развития независимого суверенного государства. По мнению западного исследователя Раймона Арона, свобода, которую Маркс называл формальной, то есть свобода гражданина в политической империи, выбирающего своих представителей и прямо или косвенно являющегося носителем высшей власти, сохранилась на Западе, но была уничтожена в государственных системах советского типа. Сохранилась ли во всем своем объеме эта собственно политическая свобода? Что значит политическая свобода для рабочего, включенного в организацию, или для потребителя, окруженного хитроумными средствами психологического воздействия, для телезрителя или радиослушателя? Современный идеал – это идеал свободы для всех людей в течение всего их существования. По иронии истории, не стала ли собственно политическая свобода мнимым подобием таковой, ибо человек индустриального общества не знает больше, что значит свобода, которая ныне порабощена либо рациональностью коллективной эффективно-сти, либо властью коммерции, которая использует в своих интересах всеобщую тягу к развлечениям и потреблению? [22].

Французский ученый Р.Арон называет политической свободой ту из формальных свобод, которая гарантирует гражданину участие в общественных делах и позволяет ощутить влияние, оказываемое им на судьбу общества через своих избранных, и, возможно, выражение своих мнений. В тоже время, он замечает, что кризис демократии, упадок собственно политической свободы – очевидные факты, которые склонны игнорировать только консерваторы, удовлетворенные вчерашними завоеваниями и не видящие логики изменения идей и событий. Более чем понятно и то, что американская и западноевропейская система жизнеустройства тоже имеют определенные недостатки. Однако, при этом ее видимые позитивные стороны весьма привлекательны. Кроме того, ее основополагающие принципы и стали наиболее актуальными и востребованными, в частности, в бывших государствах социалистического лагеря.

Существование обозначенных систем ценностей жизнеустройства общества и обусловили появление двух его конкретных типов. В данном случае речь идет об уровнях цивилизационного развития – традиционном и современном. Оба этих общества различны между собой по уже обозначенным выше, а также и другим конкретным параметрам. Если говорить более детально, то наиболее важными отличительными чертами традиционного и современного общества являются в частности следующие.

Справедливо мнение казахстанских ученых А.Нысанбаева, М.Машана, Ж.Мурзалина и А.Тулегулова о том, что механизмы политического развития также лежат в плоскости политической институционализации и формирования в обществе новых стандартов и ценностей. Здесь видна прямая связь между институционализацией и переходом к современности, или преодолению традиционности [23]. Поскольку, в современном обществе место и роль личности, индивида всегда первостепенна, а в традиционном она подчинена интересам социума, и в целом воспринимается как инструмент претворения и реализации государственных и общественных интересов. Социальное

развитие современного общества во многом определяется экономическими интересами самой личности, индивида. В традиционном же обществе мы видим определенного рода принуждение, нежели свободную экономическую деятельность, что также негативно отличает это общество от современного.

Кроме того, непосредственно сам способ регуляции общественных отношений в современном обществе весьма отличен от бытующих в традиционном. Ведь, насколько известно, в традиционном обществе осуществляется тотальный контроль над всеми сферами человеческой жизнедеятельности. Государство проникает всюду, охватывая и подавляя собой все и вся. В современном же обществе мы видим полноценное паритетное взаимодействие всех сфер жизнедеятельности. Политика, культура, экономика и другие сферы выступают как самостоятельные и равные партнеры общественного и государ-ственного жизнеустройства.

Все вышеназванные факторы определенно подчеркивают превосходство современного общества над традиционным. Конечно, нельзя отрицать и определенных позитивных компонентов традиционного общества. Однако, в контексте сравнительного анализа большинства признаков двух обозначенных обществ, традиционное реально проигрывает современному в условиях конкуренции государств, эконо-мик обществ. Поскольку принципы жизнеустройства и организации современного общества более привлекательны, приоритетны для современного человека.

Вообще, человеческое общество с завидным постоянством стремится к совершению и достижению чего-либо нового, более лучшего, нежели ранее существовавшего. Кроме того, традиционные общества, просто обязаны, стремится к переходу на новые этапы, иначе они подвергнутся перманентным кризисам, которые рано или поздно приведут к исчезновению данного общества как такового. Сама объективная реальность уже достаточно четко определяет необходимость перехода от традиционного общества к современному.

Необходимо отметить, что на переход от традиционного жизнеустройства к современному оказывает влияние идущий процесс рационализации общественных отношений, который отражает стремление к сознательному изменению деятельности в условиях углубляющейся дифференциации и усложнения социальных интересов и потребностей.

Безусловно, прошлое XX-е столетие стало веком научно-технического прогресса, который в свою очередь, обусловил кардинальное изменение многих параметров человеческого социума. В этом отноше-нии традиционное общество можно охарактеризовать, как экономически и технологические отсталое, в отличие от современного. Кстати говоря, по мнению теоретиков модернизации, именно технологический прогресс обеспечит всеобщность и размоет социо-культурные и политические особенности разных стран. Социальные отношения в традиционном обществе регламентируются существующими традиционными ценностями, предписаниями, обычаями.

Сама роль личности сведена к подчинению классовым, общественным интересам и потребностям. Индивид достаточно негативно относится к тому, что отлично от его образа, жизни, он не приемлет иные, способствует консервации общества, его вялой жизненной активности и ценности. Понятно, что эти объективные характеристики традиционного общества, являются отталкивающими для современного человека, стремящегося к свободе, паритету, улучшению собственной жизни.

В современном же обществе роль личности, индивида неуклонно возрастает и развивается на универ-сальных ценностях прагматизма, рационализма, свободы выбора и т.д. Вообще, современному обществу присуща рационализация всей системы общественных отношений. Каждый отдельный индивид поступа-ет в соответствии с собственными интересами и потребностями, но при этом он также несет и ответствен-ность в процессе реализации этих ценностей современного общества. В совокупности личности действу-ют не хаотично. Они образуют так называемое гражданское общество

– основной регулятор системы социальных отношений современного общества. Гражданское общество это как раз то, до чего не доходят руки государства. Оно функционирует исходя из деятельности составляющих ее индивидов. Кроме того, гражданское общество постоянно адаптируется и изменяется в соответствии с меняющимися интересами и потребностями индивидов. Формирование полноценно функционирующего гражданского общества является одной из важнейших аспектов для государств, переходящих от традиционного общества к современному.

Исследователь Э.Гирш, ссылаясь на гегелевскую концепцию государства, писал: «мы находимся к государству во внутренних отношениях, как маленькая индивидуальность к близкому матерински большому; государство является единством жизни и убеждений, духовной родиной и предпосылкой всей жизни каждого отдельного» [24].

Естественные причины социальных явлений и развития человеческой истории в целом, согласно Дж.Вико, коренятся в «природе вещей». Природа вещей, – поясняет он, не что иное как их возникновение в определенные времена и при определенных условиях; всегда, когда последние таковы, именно таковы-ми, а не другими возникают вещи. При этом он подчеркивал, что «порядок идей должен следовать за порядком вещей». В историческом развитии людей и народов, порядок вещей человеческих таков: сначала – леса, потом – хижины, затем – деревни, после – города, наконец – Академии. Люди в своем социальном и духовном развитии сначала ощущают необходимое, затем – полезное, потом – удобное, потом развлекаются наслаждением и развращаются роскошью, наконец, безумствуют, растрчивая свои имущества.

Вместе с этими изменениями природы людей и народов менялись и формы организации их общественной и политической жизни, поскольку «образ правления должен соответствовать природе управляемых людей». Люди первого поколения (как Полифемы), согласно Вико, появились во времена возникновения семьи и были нужны, «чтобы заставить человека повиноваться человеку в состоянии семей и подготовить его к повиновению законам в будущем состоянии городов»; вторые (как Ахиллы) нужны были для установления на основе семей аристократических республик; третьи (как Аристиды) – чтобы открыть дорогу демократии («народной свободе»); четвертые (как Александры и Цезари) – чтобы внести монархии; пятые (как Тибериусы) – чтобы укрепить их; шестые (как Калигулы и Нероны) – чтобы их разрушить. Именно таким образом, по его мнению, совершают свой бег во времени все Нации в своем зарождении, движении вперед, состоянии, упадке и конце.

Между существующими традиционными и современными обществами мы также можем выделить переходные или предсовременные общества. Эти переходные общества характерны частичной модернизированнойностью. В этих типах общества весьма развиты, модернизированы определенные конкретные сферы жизнедеятельности. Например, это могут быть высокий уровень технологического развития, большой процент образованных граждан, быстро растущее экономическое положение Казахстана. Но при всем этом социальные отношения в данных обществах развиваются на основе традиционалистских ценностей, обычаев, норм.

Создание универсальных ценностей современного общества отнюдь не обязывают традиционные социальные системы к их слепому копированию. Эти приоритеты современного общества становятся некими целями, достижение которых становится важным в процессе перехода к новым ценностям. Ориентируясь на эти общепризнанные универсальные стандарты общественного развития, каждая конкретная страна в процессе проводимой реформации создает собственную социальную систему.

Безусловно, такие моменты как темп, этапы, временные рамки, приоритетность реформ преобразования целиком и полностью зависят от наличия конкретных специфических условия. Именно эти условия и будут определять особенности модернизации в каждой конкретной стране.

Особого внимания заслуживает проблема часто возникающего конфликта между признанными

универсальными ценностями и стандартами современного общества и их привнесение на традиционную почву. Новые цели развития социальной системы порождают мощные дисфункции, которые ведут к резкому напряжению в отношениях между индивидом, обществом и государством. Поэтому крайне важно найти баланс и установить гармонию взаимодействия названных социальных составляющих.

Политика правящей элиты должна быть максимально рационализирована и последовательна. Ее основной задачей в контексте обозначенных элементов кризиса становится снижение высокого уровня конфликтности. Необходимо суметь найти возможность сохранения и встраивания традиционных ценностей в новые реалии реформируемого общества. Надо отметить, что это отнюдь не утопия. Практическая реализация процесса модернизации в конкретных странах (Япония, Южная Корея, Швеция и др.) вполне основательно демонстрирует возможности привлечения традиционных ценностей в процесс обновления. Больше того, эти традиционные ценности в совокупности с новыми социально-экономическими реалиями и обеспечили успешный исход преобразования традиционных обществ в современные. Статистические данные показывают, что Япония уже в 1985 г. стала величайшим в мире экспортером промышленных товаров, превзойдя Америку и Западную Германию.

Несомненно, такие аспекты как обеспечение последовательности и постепенности реформ преобразования, учет традиционных культурных ценностей позволили осуществить успешную модернизацию традиционных обществ. Ускоренный темп реформирования, игнорирование традиционных ценностей и норм, нарушение логики последовательности преобразований могут служить прочным основанием для краха модернизации. Население, и без того находящееся в крайне тяжелых обстоятельствах может перейти к самым непредвиденным и достаточно негативным способам влияния на властвующую элиту, субъекта модернизации.

В случае возникновения конфликтов элиты должны найти законные методы их разрешения. В любом случае применение силовых методов или, еще хуже, нелегитимных, будут способствовать краху процесса модернизации. В данном случае вполне уместно обеспечить верховенство закона, равенство граждан перед ним. С другой стороны разрешение проблемы политического радикализма, пресечение попыток осуществления террористических актов также должны быть обеспечены субъектами преобразования традиционных обществ.

Политическая реальность стран, вставших на путь модернизации весьма противоречива и тем более полна мощным потенциальным источником различных конфликтов. В условиях проведения перехода от традиционных обществ к современным неопределимое значение обретает безопасность, как самого общества, так и внешних партнеров. В контексте обеспечения условий безопасности и была предложена и обоснована необходимость создания сильной вертикали исполнительной власти.

По мнению западных исследователей Ф.Шмиттер и Т.Карл, современная политическая демократия есть система правления, при которой властители считаются ответственными за свои действия в публичной сфере перед гражданами, действующими опосредованно через конкуренцию и сотрудничество собственных выборных представителей... Другими словами, современная политическая демократия предлагает широкий набор конкурентных процессов и каналов для выражения интересов и ценностей – как совместных, так и фракционных, как функциональных, так и территориальных, как коллективных, так и индивидуальных. Все они значимы для ее практики [25].

В этом понимании демократии прослеживается близость с взглядами видного ученого М.Вебера. Поскольку в свое время он справедливо указывал, что при демократическом устройстве электорат утверждает правителей либо смещает их в зависимости от того, удовлетворен ли он или нет результатами их деятельности на протяжении самого последнего электорального цикла. Гражданское общество отличается от массовой демократии тем, что оно заботится об интересах и идеалах всех слоев населения, а не только какого-то одного. От ретроспективной демократии оно отличается тем,

что постоянно тщательно проверяет и оценивает работу правительства и не позволяет ему расширять масштабы или увеличивать интенсивность своей деятельности.

Демократия предоставляет набор институтов в достижении “социального решения”, под которым понимается механизм, каким-то образом агрегирующий предпочтения индивидов в групповое решение. Заметим, что минимальный набор демократических институтов включает в себя те, что обеспечивают реализацию двух основных принципов: а) “один человек – один голос”; б) принятие решений простым большинством. Демократия не допускает, чтобы при голосовании индивид имел более одного голоса, и предполагает так называемого победителя по большинству, то есть такую норму определения результатов выбора, согласно которой победившими считаются кандидат или альтернатива, набравшие наибольшее число голосов. В свою очередь, американские исследователи Линц, Степн и Гунтер считают, что институционализация демократии определяется политологами, как создание легитимных демократических политических институтов. Наряду с усвоением демократических процедур политической элитой и широкой общественностью институционализация считается частью процесса консолидации демократии.

Современная демократия, по мнению Дж. Сартори, должна представлять, во-первых, селективную (основанную на избирательности, отборе, подборе) систему конкурирующих избирательных меньшинств (элит), то есть селективную полиархию, и, во-вторых, полиархию на основе достоинств. От демократий прошлого полиархия отличается расширением политических прав индивида как по объему, так и по охвату ими граждан. Многие новые права выступают, как своеобразная компенсация или альтернатива прямому участию граждан в политической жизни. Изменяется и целевая ориентация прав: они необходимы не только для отстаивания индивидуальных и групповых интересов, но и для достижения консенсуса интересов, их согласования. Легитимность представительных политических режимов должна опираться на веру управляемых в то, что демократия сама по себе соответствует их интересам, а также на их убежденность в том, что она способна быть эффективной в обеспечении некоторых важных интересов масс в обмен на существенное ограничение политического участия.

В этом состоит одна из центральных проблем транзитологии как раздела политической компаративистики, который занимается вопросами перехода к демократии и ее консолидации. Причем, на протяжении последних десятилетий, начиная с 1970-х гг., в транзитологии произошла как бы смена концептуальных парадигм – от акцента на социально-экономических и культурно-ценностных предпосылках и условиях демократии (Растоу, Липсет, Хангтингтон) к подчеркиванию роли формальных демократических процедур и конкретных шагов, последовательности действий самих участников политического процесса (Г.О. Доннел, Х.Линц, А.Штепан, Ф.Шмиттер, Т.Карл, А.Пшеворский).

Таким образом, совершенно очевидно, что, оценивая различия и особенности концепций понимания сути и значения модернизации и места общечеловеческих и общественных ценностей и традиций в ней, надо признать существование общих правил для каждого современного общества и государства. В настоящее время нет единого стандарта или господствующей теории осуществления и планирования политической, экономической, социально-культурной модернизации и реформ. Каждое государство и общество по-своему решает данную задачу. Но современные примеры трансформации и перехода некогда тоталитарных, авторитарных государств, подтверждают общую направленность их развития, сообщества по пути дальнейшей демократизации, открытости, внедрения рыночных механизмов регулирования экономики. Большое влияние в данном вопросе оказывает глобальный процесс объединения и сближения государств и обществ в рамках глобализации. Более того, развитие науки, техники, информатизации способствуют прогрессу индустриализации, как современного и будущего этапа эволюции государств и обществ. Значительное влияние единению и сближению государств оказывает усиление процессов и тенденций унификации экономик, разделения государств в производстве товаров, услуг, по сферам экономической специализации. Расширение возможностей и

механизмов межгосударственной и глобальной торговли, распространение достижений техники, науки действуют, как объективные механизмы общего процесса модернизации в рамках повышения конкурентоспособности между странами и регионами.

Именно в рамках современных условий глобализации, развития коммуникаций, технологий и торговли между странами и частными компаниями, повышения образовательного уровня, знаний населения, постоянного процесса урбанизации появляются новые научные разработки роли и места общемировых ценностей и традиций каждого отдельного общества в рамках данных процессов модернизации, которая затрагивает не только сферу политики, государственного управления, но и социально-культурную сферу, образование, экономические отношения между странами, регионами, отдельными гражданами. Неизбежные процессы глобализации, давления массовой культуры, внедрения западных ценностей и традиций ставят перед национальными экономиками и обществами сложные задачи гармонизации и соответствия процессов модернизации с ценностными и традиционными особенностями в отдельных странах. Сложность задачи состоит в том, что элементы глобализации, модернизации западного типа, влияния массовой культуры не имеют единого и общего восприятия или принятия в отдельных странах, регионах, культурах, религиях.

В рамках вопроса соответствия требований и давления модернизации внутренним ценностями и традициям отдельных народов, культур, религий имеются научные изыскания и разработки, которые доказывают наличие сложностей и рисков в данном процессе. Наиболее известными современными учеными, которые доказывают наличие рисков и опасностей модернизации для обществ, где имеются глубокие внутренние укоренившиеся традиции и ценности, являются М.Вебер, Э.Дюркгейм, Р.Парк, Ф.Теннис, Г.Беккер, М.Леви, У.Ростоу, Дж.Грегор, Р.Рэдфилд, Г.Алмонд, А.Гершенкрон и другие. Согласно позиции таких ученых как М.Леви и Д.Рюшмейер, модернизация может иметь успех и высокие результаты в политической, экономической, социальной сфере только через изменение существующих в обществе и государстве ценностей [26].

Более того, успех и внедрение модернизации в политической сфере не могут быть долговременными без кардинального изменения ценностей и традиций, которые противоречат требованиям демократизации, глобализации и либерализации. Без изменения архаичных, устоявшихся «народных» традиций и ценностей повышаются риски кризисов и конфликтов политической культуры, поведения и единства общества.

Актуальность изучения вопросов результативности и успешности модернизации в условиях наличия в обществе глубоко укоренившихся ценностей и традиций определяется современными примерами и условиями. Многие западные и казахстанские ученые подтверждают, что переходный период от тоталитарного, закрытого общества к демократии и либерализму требует переоценки и формирования новых ценностных ориентиров среди населения. Наиболее сложным является экономический, финансовый вопрос благосостояния населения. Формирование рыночной экономики и рыночных отношений в обществе неизбежно отражается на благосостоянии и социальном уровне жизни населения.

Известный американский ученый Т.Парсонс давно доказал, что кардинальная и одновременная модернизация в экономике и политике наиболее негативно отражается на экономическом благосостоянии населения. Социальное расслоение и появление в обществе классов бедных и крайне богатых являются главными рисками конфликтов ценностей в обществе. Согласно его мнению, в процессе модернизации социальное расслоение «важнейшая составляющая, определяющая развитие» [27]. Без экономического расслоения, упразднения равенства невозможны модернизация и формирование мотивации у населения к саморазвитию, работе, конкуренции.

Задача изучения связи модернизации и ценностей, существующих в обществе, проблем и рисков конфликтов ценностей актуализируется в рамках объективной реальности, что процесс модернизации

не-избежен. Но сложность модернизации заключается в том, что каждое государство и общество, перехода от традиционного к индустриальному и информационному должно пройти естественный путь и стадии и развития. Невозможно в одностороннем и уникальном порядке одновременно перейти от традиционного, аграрного общества к индустриальному и информационному обществу и экономике. Ученый Т. Парсонс также подтверждает, что существует универсальная последовательность и системность этапов, технологических требований и задач перехода от одного общества к другому. Американский социолог Э. Джексон также признает, что «общественное развитие ... имеет определенную структуру или последовательность... эволюционных стадий, через которую проходит большинство обществ» [28].

Больших успехов в научном осмыслении проблем модернизации в ценностном изменении достиг ученый В. Леви. Согласно его изысканиям, основной проблемой внедрения стандартов и фундаментальных основ модернизации является противоречие универсальных ценностей общечеловеческого порядка и национальных ценностей и традиций отдельного народа, этнокультурной общности [29].

Данный факт, что основной проблемой современного этапа внедрения модернизации является противоречие универсальных и национальных ценностей и традиций, подтверждают российские ученые В. П. Пугачев и А. И. Соловьев. «Цели и ценности модернизации, проникая в сложившийся менталитет того или иного государства, порождают мощные социальные дисфункции, перенапряжение структур и механизмов управления. Поэтому правящие структуры, заинтересованные в реализации реформаторской политики, должны максимально снижать взрывную реакцию политического поведения граждан, искать способы встраивания социокультурной архаики в логику общественных преобразований. Только последовательность и постепенность использования национальных культурных стереотипов могут способствовать позитивному решению стоящих перед обществом проблем» [30].

Интересное мнение представляет современный российский ученый С. Я. Матвеева. Согласно ее изысканиям и анализу российской действительности, традиции и ценности общества, русского народа неизбежно влияют на темпы, успехи и результаты масштабных политических реформ, модернизации во всех сферах экономики, политики, социальных отношениях в стране. Ценности и стереотипы российского общества не позволяют полностью внедрять элементы политической модернизации либерального типа, элементы рыночной экономики. Но более всего важным являются не уступки в силу традиций и ценностей общества, но возможность сохранения структурных требований модернизации. Она приходит к выводу, что уступки и ограничения модернизации в силу существующих ценностей и традиций общества являются обязательными элементами. Но важнейшей задачей и обязанностью властей и элиты является сохранение структуры и фундаментальных элементов модернизации: «определяющим для процесса модернизации является соотношение традиционных ценностных элементов и ростков модернизированных структур, их взаимодействие, последовательность накопления новых качеств, позволяющая в конце концов достигнуть большей органичности социальных изменений, не потеряв при этом системного качества. Столь же важно и само представление о модернизации, как осознанной цели, учитывая, что при достаточно серьезных социальных изменениях, включающих элементы модернизации, последняя может выступать, как неотрафлированный результат массовых социальных процессов. Модернизация, как осознанная цель общественного развития, зависима от представления о ценности личности, сложившегося в обществе» [31]. Мы согласны, тем, что традиции и национальные ценности в обществе неизбежно влияют на содержание и элементы модернизации, но важно сохранить саму суть, основное содержание и структуру модернизации.

Суммируя вышесказанное, можно подытожить, что существуют несколько наиболее важных концепций понимания термина «модернизация».

Либеральное течение воспринимает модернизацию как общественное решение и действие, когда изменения и реформы инициируются и реализуются самими гражданами, гражданским обществом.

Противоположностью его выступает консервативное течение. Ученые-консерваторы стоят на позиции того, что модернизация должна проходить под контролем, управлением государства, политических властей, правительства. Во многом, данная концепция схожа с принципами конструктивизма, когда все ценности и традиции общества находятся под контролем государства. Модернизация, как и общественные ценности и традиции являются такими же проектами и программами государственного развития, укрепления и безопасности, как экономическая, социальная, этническая политика. Однако, очевидно, что сложность управления общественными процессами, реализация задач государственного управления, контроля не могут развиваться в рамках только одной концепции. В данной сфере требуется универсальность и приемлемость политической, общественной реальности, которые налагают свои условия и требования.

Политическая модернизация демократизации общественных процессов, системы и институтов государственного управления, принятия решений неизбежно сталкивается с внутренними ограничителями, как традиции и ценности. Западные, универсальные ценности либерализации особенно сильно сталкиваются, создают рискованные ситуации в обществах, которые переживают периоды трансформации, имеют особенные культурные, этнические, религиозные традиции, устои и нравы. Не исключение и современный Казахстан, где элементы либерализации политической системы, демократизации наталкиваются на внутренние объективные условия традиционных ценностей, идеалы этатизма и коллективизма.

Таким образом, политическая модернизация, как объективный и неизбежный процесс и требование современного мирового сообщества, конкурентоспособности современных государств, экономик, это явление, которое затрагивает каждое государство и общество. Однако, модернизация, как процесс развития, неизбежно имеет внутренние риски и опасности. Конфликт ценностей является объективным следствием и связанным элементом с политической модернизацией. Вопрос модернизации особенно тесно связан с процессами глобализации, которая также ставит перед национальными государствами и обществами задачи решения сопутствующих проблем и рисков внутреннего отторжения и конфликтов. Вопрос соотношения политической модернизации и ценностей особенно актуален для Казахстана. Казахское общество все еще переживает сложный этап становления политической системы, перестройки экономической системы, формирования среднего класса, воспитания класса собственников и предпринимателей. Экономический кризис, социальная нестабильность, уменьшение традиционных мест работы, снижение доходов населения повышают риски конфликтов ценностей между гражданами. Усиление социального разобщения между богатыми и бедными гражданами увеличивают опасности ценностного противостояния тех, кто поддерживает экономическую политику государства и тех, кто выступает с оппозиционным мнением. Все это укрепляет политологов, элиту, государственных деятелей в мысли о необходимости ускоренного проведения политических реформ и модернизации в ценностном измерении казахстанского общества на современном этапе.

1. Баймурзаева В.Х. *Общекзахстанские ценности как предмет политологического исследования: автореф ... кан. полит. наук – Алматы, 2006. – 30 с.*

2. *Политология: Лексикон / Под ред. А.И. Соловьева. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 800 с. – С. 124.*

3. Жаулин К.М. *Политическая модернизация как условие стабильного развития Республики Казахстан. – Алматы, 2008. – 237 с.; Его же. Политическая модернизация в Республике Казахстан. Научное издание. – Атырау: КГП «Атырау Ақпарат», 2008. – 139 с.*

4. Балгимбаев А.С. *Модернизм, постмодернизм и традиции // Евразия. - №4. 2009. – С. 3-10.; См.: Его же. Систему управления – на уровень современных задач // Казахстанская правда. – февраль, 2009. – С. 4.*

5. Шестопал Е.Б. *Политическая психология: учебник для ВУЗов. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 448 с. – С. 153.*

6. Пушкаревич Г.В. *Политическая наука во Франции: проблемы методологии // Социально-политический журнал. 1994. - №№ 11,12. – С. 175.*

7. Мачкув Е. *Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, периодизация // Полис. 2000. - №4. – С. 38-59 – С. 49.*

8. Эйзенштадт Ш.Н. *Парадокс демократических режимов: хрупкость и изменчивость // Полис. 2002. - №2. – С. 67-81 – с. 70-71.*

9. Баймурзаева В.Х. *Общекзахстанские ценности как предмет политологического исследования: автореф ... кан. полит. наук – Алматы, 2006. – 30 с.*

10. Демидов Ю.А. // Социальная ценность и оценка в уголовном праве. – М., 1975. – С. 50.
11. Фаткуллин Ф.Н., Чулкин Л.Д. Социальная ценность и эффективность правовой нормы. – Казань, 1977. – С. 9.
12. Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность. – М., 1986. – С. 64.
13. Черданцев А.Ф. Социальная ценность социалистического права. // Советское государство и право. 1978. - №7. – С.22,24.
14. Петрухин И.Л., Батуров Г.П., Моршакова Т.Г. Теоретические основы эффективности правосудия. – М., 1979. – С. 170, 195.
15. Баранов В.М. Истинность норм советского права. – Саратов, 1989. – С. 266, 282.
16. Рабинович П.М. Социалистические право как ценность. – Львов, 1985. – С.9.
17. Неновски Н. Право и мораль. – М., 1995. – С.25.
18. Мамут Л.С. Государство в ценностном измерении. – М., 1998. – С.8.
19. Менцер З.П. Психология и философия // Вопросы психологии и философии. – М., 2005. - С. 115.
20. Крюков В.В. Философские интерпретации проблемы ценностей // Вечные философские проблемы. – Новосибирск, 1991. – С.44.
21. Тойнби А. Постыжение истории. – М., 1991. - С.87.
22. Арон Р. Эссе о свободах. – М.: Праксис, 2005. – 208 с. - С. 100-101.
23. Нысанбаев А., Машан М., Мурзалин Ж., Тулегулов А. Эволюция политической системы Казахстана: в 2-х т. – Алматы: Казак энциклопедиясы, 2001 г., Т 2.– С. 3.
24. Нерсесянц В.С. История политических и правовых учений: Учебник для вузов. – М.: Норма, 2005. – 704 с. - С. 603, 334.
25. Селезнев Л.И. Политические системы современности: сравнительный анализ. М.: СПб, 1995.
26. Политология: Лексикон / Под ред. А. И. Соловьева. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 800 с. – С. 124.
27. Parsons T. Evolutionary universals in Society. American sociological revolution. - N.Y., 1964. – Vol.7. - N.3. - P.32-36.
28. Buck G.L. Jacobson A.L. Social evolution and structural analysis: an empirical test. American sociological revolution. - N.Y., 1968. -Vol.33 – N3. – P. 849-851.
29. Levy V. Modernization and the structure of societies: Asetting for international affairs. – Princeton: University library, 1960. – P. 34-45.
30. Пугачев В. П., Соловьев А. И. Введение в политологию: учеб. пособие.– М.: Аспект Пресс, 2000. –С 230-231
31. Матвеева С.Я. Модернизация общества и конфликт ценностей // С.Я.Матвеева http://www.libertarium.ru/libertarium/l_pp_matveeva

ШОҚАН УӘЛИХАНОВ – САЯСИ ЗЕРТТЕУШІ

Р.Б. Әбсаттаров – филос.ғ.д., проф., Абай атындағы ҚазҰПУ-нің
саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі,

Т.Ж. Қалдыбаева – ә.ғ.д., проф., Абай атындағы ҚазҰПУ-нің
саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасы

Түйін

Мақалада Шоқан Уәлиханов, қоғамның әлеуметтік-саяси өмірін зерттеуші ретінде қарастырылған. Сонымен қатар оның саяси қайраткерлігі, басқа да зерттелмеген тұстары мен таласы бар мәселелерге назар аударылған.

Резюме

В статье рассматриваются Чокан Валиханов как исследователь социально-политической жизни общества. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным, недостаточно изученным вопросам о его политической деятельности.

Summary

In article Chokan Valikhanov as the researcher of socio-political life of society is considered. At the same time the attention and to the debatable, insufficiently studied questions of its political activity is paid.

Ш.Уалихановтың қатынасуымен 1855 жылы генрал Гасфорт Орталық Қазақстанға, Жетісу және Тарбағатай өлкесіне саяхатын бастады. Қазақ тарихын және саяси өмірін зерттеу мүмкіндігіне ие болған зерттеуші Шоқан қазақ даласын танып-білудің бірқатар кеңейтілген бағыттарын назарға алды. Негізгі зерттеу құбылыстары етіп заңдық дәстүрлерді, саяси құбылыстарды, әлеуметтік мәнге толы әдет-ғұрып-тарды, діни сенім дәстүрлерін қарастырды және мүмкін болғанынша статистикалық материалдарды іздес-тіріп, нәтижесінде мол ақпарат жинады [1]. Оның таланты мен қызметі экспедиция жетекшісі мен қатына-сушыларының зор ризашылығын ие болды. Генерал Гасфорт жоғары орындарға оның қызметін жоғарла-туға ұсыныс жасады және ықласын сала отырып барынша жатымды мінездеме береді. Онда тек жас ғалымның біліктілігі туралы ғана жазылмаған, генерал қазақ әлеуметінің оны зор құрмет тұтатыны, халық арасындағы беделі туралы да атап айтылған.

Омбыға оралған Шоқан экспедиция барысында жинақталған материалдарды жүйеге келтіріп, талдау ісіне кіріседі. Қазақ даласындағы жердің пайдалануы, рулық және отбасылық қатынастар, қазақтардың ертедегі діни сенімдері туралы ресми құжаттарды жазып даярлайды. Бұл тұста тек Шоқанның зерттеуші-лік ғылыми еңбегі туралы ғана емес, патшалық биліктің ғылымға, ғылыми зертеулерге терең мән беруі туралы да атап айта кетуді жөн қарадық. Аталған фактілер сол XIX ғасырда патшалық ресейлік мемлекет билігінің ғылым мен саясатты байланыстырып қарағаны, саяси-экономикалық шараларына нақтылық пен тиімділік сипат беруге деген ұстанымына куә бола алады. Мемлекет билігіне бағындырылған территория-ларды игеруді, ол территорияларды мекендеген халық жөнінде қандай саясат ұстану керектігін айқындап шешуде ғылыми зерттеулердің нәтижелеріне сүйенген. Қазақ даласындағы әскери бекіністердің салынуы, сауда орталықтарының нығайтылуы, өндіріс салаларының дамытылуы, дала территориясы арқылы басқа мемлекеттермен экономикалық, мәдени, саяси байланыс орнатуы, қалалардың дамытылуы, қазақ жерінің таңдаулы өңірлеріне орыс және басқа да слявян шаруаларының қоныстандырылуы, тағы басқа мемеле-кеттік шаралардың іске асырылуы арнайы қаржыландырылған, жасақталып ұйымдастырылған ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелерімен тығыз байланысып жатыр. Отарлау саясатымен тығыз байланыс-ты болуына қарамастан мемлекеттің саяси-экономикалық істерін ғылыми негізге қою тәжірибесі бірқатар қазіргі мемлекеттер үшін үлгі боларлық құбылыс екенін мойындау қажет. Ал Шоқан болса, ол ғылыми еңбекпен шұғылданды, өзі қызмет етіп отырған мемлекеттің ғылыми-зерттеу саласына берген тапсыры-сын абыроймен орындады, бұл салада асқан білгірлік пен біліктілік танытты және саясаткерлік көрсетті, өзінің жан-дүниесіне жақын іспен зор қызығушылықпен шұғылданды, өзінің халқының арасына ғылым мен білімді жеткізуге асықты.

Шоқанның келесі көлемді зерттеу жұмысы офицер Хоментовскийдің бастауымен іске қойылған әскери-жаттығу экспедициямен байланысты болды. 1856 жылы басталған бұл сапардың мақсаты кыргыз халқын, географиясын зерттеу және Ыстық көл алқабын тереңірек танып білу және картаға, қағазға түсіріп алу болатын. Экспедиция екі айға созылды. Бұл жолғы зерттеулердің бір ерекшелігі – оның атақты ғалым географ П.Семенов-Тянь-Шанскийдің тікелей қатынасуымен өтуі. Бұл зерттеулер жұмыстарына ерекше мән мен мағна бере түсті, оның маңыздылығын арттырды.

Ш.Уалиханов Ыстық көл жағалауын жан-жақты аралап, зерттеулерін іске асырды, зерттеуінің жалғасы барысында П.П.Семенов-Тянь-Шанскиймен бірге Тянь-Шан тауына көтерілді. Жас ғалымның талантты-лығы, ғылым-зерттеу ісіндегі білгірлігі мен мұқияттылығы, қабілеті ұлы ғалым П.П. Семенов-Тянь-Шанскийді сүйсіндірді. Оған деген зор құрметі мен игі ниетін тудырды. Оның жоғары деңгейдегі ғылыми болашағына сендірді. Атақты ғалым Шоқанға Петербургқа барып, университет лекцияларын тыңдауға кеңес берді.

Бірнеше жылдан кейін П.П. Семенов-Тянь-Шанский кадет корпусының біраз бітірушілерінің ереше талантын еске ала отырып, Шоқан туралы мынаны жазды: «Ерекше дарынды қасиеттерімен көзге түскен Чокан Чингисович Валиханов Омбы кадет корпусын табыспен аяқтап, кейін менің ықпалыммен Петербургте университет лекцияларын тыңдап, француз және неміс тілдерін жақсы меңгеріп алды, шығыс тарихы, әсіресе кыргыздармен туыстас жақын жатқан тайпалар тарихы туралы керемет эрудит болып алды» деп жазды [2]. Олар ұдайы өзара байланыста болды және 1856 жылы екеуі Құлжа қаласына сапарлап қайтты.

Шоқанның келесі зерттеуілері Хоментовский басшылығымен жасалған 1856 ж екінші жартысындағы танымдық экспедициясымен байланысты. Осы жолғы зерттеудің объектісі Іле Алатауы, Алатаудың теріс-кейі мен күнгейі, Ыстық көлдің шығыс жағалауы болатын. Мәдени антропологиялық, әлеуметтік антро-пологиялық, саяси аймақтылық, территориялық-географиялық зерттеулер жолға қойылды. Оған қоса және толықтырушы жалғасы ретінде тәжірибесі мен танымдық диапазоны кең жас ғалым жергілікті территориялардың флорасы мен фаунасын қоса зерттеп, этномологиялық коллекциялар мен гербарийлер жасады. Орталық Тянь-Шань биігінен қарағандағы хан-Тенгри келбетінің кереметтілігіне қарап тебіренді. Ол осы сапарында ертедегі қалалар мен ескерткіштерді, архитектуралық мұралар туралы ақпарат жинады, осы көзбен көре алатын деректер арқылы танымдық территориялық кеңістікті мекендеген халықтардың экономикалық, саяси, мәдени тіршілігін терең танып білуге тырысты. Ол деректер зерттелуші қауымдас-тықтардың негізінен көшпелі тіршілік еткенімен, біршама отырықшылдықты болғанын куаландырды. Шоқан кыргыз ақсақалдарымен терең әңгіме жасады, басқада осы аумақтардағы білгір деп саналған адамдармен әңгімелесті. Сонымен қатар халық арасында кең таралған әндерді, аңыздарды, эпикалық поэмаларды тыңдады және жазып алды. ХІХ ғасырдың орта тұсында Еуропа төрінде саяси әлеуметтану ғылымы теориясы енді ғана жасалып, оның эмпирикалық саласы жаңа ғана қалыптаса бастаған уақытта Шығыстың жас ғалымының осыншама бай және жан-жақты зерттеу әдістерін іске қосуы мен оларды өзара үйлестіре білуі, әрқайсысының мазмұнының мәніне терең бойлап, олардың берер мүмкіндігі мен әлеуетін соншалықты шеберлікпен пайдалануы қазіргі зерттеушілердің де таңданысы мен сүйіспеншілігін тудырмай қоймайды. Кеуденді мақтаныш сезімі кернеп алады.

Аз уақыт ішіндегі ғалым-офицердің атқарған ғажайып жетістіктері мемлекеттік саяси ортаның да назарына жетпей тұрмады. Ресейдің шығысында орналасқан ірі және қуатты Қытай мемлекетімен арабай-ланыстар орнатып реттеудің бірқатар әлі түсініліп болмаған жақтары болатын. Алдымен оның жақын жатқан батыс аймағымен арабайланысты жөнге келтіріп алу қажеттілігі туды. Осы мақсатқа бағындырылған сапарды іске асыру Шоқан мен оның мақсаттас әріптестерінің үлесіне тиді. Жол бойы территориялық-географиялық, әлеуметтік-саяси, этнографиялық, тағы басқа аспектілерге қатынасты танысу мен зерттеу-лер іске асырылып жатты. Олар 1856 жылдың тамыз айында Құлжа қаласына келді. Үш ай бойы таныс-тық жұмыстарын жалғастыра отырып, мемлекетаралық байланыстар орнату мәселесімен шұғылданды. Нәтижесінде Құлжа және Шәуешекте Ресейлік консулдық ашылып, Табағатай келісімінің негізі қаланды.

Ресейдің оңтүстік шекарасына ақын жатқан Батыс Қытайда әлеуметтік-саяси мазасыздықтар жиі байқалып тұрды. Жергілікті халық Манчжурья династиясының аясыз қанауына төзгісі келмей, жиі наразылық көрсетіп, бас көтерумен болды. Феодалдық қанау ұйғырлар мен дунгандардың, кыргыздардың көтерілістерін тудырып отырды. Сонымен қатар тек көтеріліс қамтып қана қоймай,

Манжуриялық қанаушылар тарапынан бұл аумаққа қойылған бақылау да қатаң және қатерлі болатын.

Жақын аумақтағы бұл жайсыздықтар, қытай қырғыздарының көңіл-күйі патшалық үкіметтің бұл өңірге назарын аударта түсті. Ондағы жағдайды бақылауда ұстап отыру қажеттілігі артты. Осы мақсатта батыс қытайдың Шығыс Түркестанына жақын жатқан Алатау қырғыздарына «сылықтар тарату» деген сылтаумен Шоқан мен оның бір топ әріптестері жол бастайды. Ол істі Шоқан басқарып барды. Болашақ мақсат үшін ұзақ уақыт және жан-жақты ғылыми-танымдық даярлық керек болады. Осы жолында Шоқан әр саладағы зерттеулерін іске асыра береді. Шынғысұлы қырғыз халқының бүкіл аңыздары мен поэмала-рының, ауыз әдебиетінің жинақталған құбылысы «Манас» поэмасына зор мән беріп, оны жазып алды. Бұл «Қырғыз Одессеясының» алғашқы ғылыми жазылуы еді [3]. Халық өмірі, дістүрі туралы ақпаратқа толы, негүрлым реалистік бір бөлігін Шоқан өзі орыс тіліне аударып, оны «Смерть Кукотай хана и его поминки» деп атады Осындай тарихи және саяси-әлеуметтік, психологиялық жағдайда, 20 жасқа толған Шоканның алғашқы қолжазба еңбектері – «Поездка на Исык-куль», «Западная провинция Китайской империи и г. Кульжа», «Записки о кургизах» жазылды. Ғылымы бақылаушы, географ, этнограф және саясаткердің табиғи дарыны, ақылы мен әлеуметтік-психологиялық сезінгіштігі, зерттеушілік мол тәжіри-бесі назарына алынған зерттеу объектісі мен құбылысының ұсақ-түйегіне дейін көріп байқатты. Оның күнделіктері мен жазған еңбектері (қолжазбалары) оның ғылыми бақылаушылық қабілетінің ерекше екенін дәлелдейді [4].

Аталған саяси-әлеуметтік зерттеулерге оны алып келген, негізінен, әскери ведомствоның, жоғарыдағы басшылықтардың әртүрлі сырлар мен мақсаттарға толы тапсырыстары болғанымен, Шоқан Шынғысұлы өз зертеулері арқылы өзінің интеллектуалық сұраныстарын іске асырды. Балалық шағынан санасы мен түйсігіне, мәдени танымына терең енген сұраныстарын өзінің нақты және көпқырлы зерттеуі арқылы қанағаттандырды. Шынайы ғалым, өзіндік танымдық ерекшеліктері мен әлеуеті мол зерттеуші ретінде қалыптасты, дамыды және ғылымды нақты шынайылық негіздерде дамытты. Нәтижесінде ғылыми әлемі-нің жарық жұлдызының біріне айналды. Алайда берілген зерттеушілік тапсырмалармен қатар оның кө-ңілінің түкпірінде жатқан, мазасын алып, шығармашылық қызметке итермелеген, толғандырған бірқатар мәселелер болған. Айталық, оның досы Г.Н. Потанин: «Қырғыз тайпаларын, оның ішінде үйсін, керей, найман тайпалары тарихына қызығушылығы арта түсті, тіпті оларды терең зерттей отырып бұғанға де-йінгі шығыс тарихын бұрмалаушыларды әшкерелеу мүмкіндігі туралы арман Шоканның бойын алды» – деп жазған [5].

Дарынның қызығушылығын тудырған мәселенің бірі – қырғыздардың (ол уақытта патшалық Ресейде қазақтарды да «қырғыздар» деп атайтын еді) Енисей алқабында және Тянь-Шан мен Памир-Алтай таула-рына қоныстануы себептері болатын. Оның шындығын жазылған және жазылмай ел аузында қалған қайнар көздер арқылы іздеп табуды мақсат етіп қойды. Осындай жолмен қырғыздардың 17-18 ғасырлар-дағы тарихын айқындамақшы болды. Екі қыс бойы Батыс Сібір архивінде жұмыс істеді. Өткен тарихи уақиғаларды, жонғар шапқыншылығын т.б. тарихи фактілерді зерделеді. Издеген жауабын, дәлелді дерек-терді, құжаттарды тапты! Қырғыздарды Сібірден Жетісуға, Шу алқабы мен Түркістанға күштеп қоныс аудартқан! Оған сол кезде архив жұмыстарын реттеуге басшылық жұмылдырылған Г.П. Потаниннің де зор көмегі тиді. Ол өзінің естелігінде бұл уақиға туралы былай деп жазған еді: «Зенгор генералының қырғыздарды Енисей губерниясынан Шу төңірегі мен Түркістанға зорлықпен ығыстырып қоныстандыр-ғаны туралы ақпаратқа мен кез болғанымда біз қалай қуандық, Шоқан соншалықты қатты қуанды» [6]. Ол уақытта Енисей Алтаймен географиялық біртұтастықта қарастырылатын еді.

Ш.Уалиханов өз зерттеулері негізінде қырғыздар өзінің алғашқы отаны Андижан таулары деп санағанымен көше жүріп Оңтүстік Сібір мен Қара Ертіс, Хагай, Үрімшіге дейінгі шығысқа жеткен» деген қорытынды жасады. Ол нақты деректер негізінде белгілі ғалымдар, саяхатшы географтар К.Риттер, А.Гумбольд, шығыстанушылар Шотта, Клапрота сияқты ғаламдардың ертедегі қырғыздар

тарихы туралы еңбектерін сынға алды. Бұл оның жеке дара ой-пікірі мен танымдық көзқарасы бар, ғылымдағы «бедел-дермен» қатар тұрып әріптес бола алатын деңгейге көтерілгенін дәлелдейді. Оның басты сенімді «серігі» нақты деректер, шындықты бейнелейтін құжаттар, бүгінгі тілмен айтар болсақ «әлеуметтік фактілер». Географиялық, мәдени антропологиялық, саяси, әлеуметтік-тарихи зерттеулерімен ғылыми ортада танымал болған жас дарын П.П. Семенов-Тянь-Шанский мен В.И. Ламанский берген ұсыныс пікірлері негізінде және барлық жүргізген зерттеулері ескеріле отырып, Уалиханов Шоқан Шынғысұлы 1857 жылы Орыс географиялық қоғамының шынайы мүшелері қатарына қабылданды.

1858 жылы оны «Ержүрек саяхатшы» даңқына бөлеген атақты Кашгар сапары күтіп тұрды.

Қытай еліне қарасты Шығыс Түркістан өңіріндегі саяси-әлеуметтік жағдайдың ушығуы екені туралы, патшалық Ресейдің болып жатқан уақиғаларға алаңдаулы екенін және ондағы шынайы жағдайды зерттеп білуге мүдделілік танытуын, осы мақсатта арнайы жұмыстардың басталғанын жоғарыда айтып кеткен едік. Еуропалықтардың да бұл аймаққа көз тігіп, жағдайды айқындамақ болған іс-әрекетінің сәтсіздіктері де белгілі болатын. Ендігі жерде Ресейдің жасырын зертеушілерінің қапыда өмірі үзілген Шлагинтвейт тағдырын қайталамауы керек-ақ болды.

Қатерлі әрі қажетті сапарға барып қайтуға бірқатар факторларды ескере отырып П.П. Семенов-Тянь-Шанский Шоқанды ұсынған болатын. Оның зерттеушілік қабілеті мен тәжірибесі, қайсар және ізгілікті мінезі, әскери даярлығы, азиялық сыртқы пішіні, шығармашылық және тапқыр ой-өрісі, адамдармен тіл табысу мәдениеті... бәріде алдағы өте күрделі, жауапты міндетті атқара алатынына сенім тудырды.

Кашгарға саяхат процесі, оның қыры мен-сыры Шоқанның «Описание пути в Кашгар и обратно в Алатавский округ» деген кітабында бастан аяқ баяндалған. Бұл еңбекті біз бастан аяқ әлеуметтанулық-саяси еңбек деп бағалаған бола едік. 10 ай 14 күнге созылып, соның ішінде 5 ай бойы қазіргі саяси-әлеуметтану ғылымының эмпирикалық зерттеуіне тән ең тиімді сапалық әдістерін аса білгірлікпен қолдануы, зерттеу алаңында бірнеше қолданбалы зерттеу тәсілдерін қатар қойып пайдалануы, бүгінгі тілмен айтқанда, іріктелген сарапшылар жұмыс, тереңдетілген сұхбат, құжаттармен жұмыс, тағы басқала-ры. Ең бастысы – фантастикалық ептілікпен іштей жүргізілген ғылыми бақылау, оның нәтижелерін сақтаудың айлалы жолдарын табу т.б. Әскерилік пен саяси-әлеуметтанушылықтың тар жол тайға кешуде үйлескен ерекше құбылысы...

Араларында «Әлімбай» деп аталған саудагері бар сауда-саттықпен шұғылданушы керуен Қарамола жерін, Іле жағасын басып өтіп Шығыс Түркістанға жақындай түседі. Жол бойы олар Шығыс Түркістан-ның Еркенд, Янысар, Хотан, Ақсу, Турфан қалаларын басып өтіп, саудасын жүргізеді. Бұрын ешкім болып көрмеген Тургарт асуын, Ферғана жоталары, жоғары тауда орналасқан Шатыр-көл, зор қиындық-тармен бетпе-бет келе жүріп, күз айында Қашғарға жетеді. Бірден бұл ортаның сырттан келгендерге сенімсіздікпен қарайтын, олардың іс-әрекеттеріне қатаң бақылау қоятыны белгілі болды. Қытай офицер-лерінің тұрақты бақылауы ол да бар. Қала кірер қарсаңда тағыда тексеріс жүргізілді. Осылайша Қашғар-лық және Қоқандық шенеуліктерінің тексерісі және бақылауы жағдайында керуен 1858 жылдың 1-ші қазанында қала ішіне кірді. Қоқандық хандығының кашгардағы басты чиновнигі «ақсақал» және 2 кашгарлық бектің бақылауымен әкелінген тауарлар тіркелуден өткізілді. Олардың жанында Әлімбаймен жақсы қатынаста болған Измаил да болды. Әлімбай мен оның жақын әріптестерін дорға-бектің қабылдауы күтіп тұрды. Осылайша жан жақтан тасалаған бақылау мен төніп тұрған қауіп-қатерер жағдайында «Әлімбайға» мемлекеттік тапсырманы тиімділікпен орындап шығу үшін зор қырағылықпен қызмет етуге тура келді. Төңірегінде «саудагерлер арасында агент бар екен», «Уалиханов төре қашып кетіпті», «орыс офицері» сияқты «өсек-аяң» деген қаулап жүрді. Келесі жылдың наурыз айының басы, бұл ортада енді қалуға болмайтындай ахуал қалыптасты, сондарына бақылау түсті. Тез жиналып, Қашғардан шығып үлгеру

міндеті тұрды. Сауда керуені 24-ші наурызда Құлжаға жетті.Тарбағатай, Найман ауылы, Қапшағай арқылы Верный қаласына аяқ тірелді. Осылайша Қашғардағы 5 айға созылған (1858 жылдың қазанынан 1859 жылдың 13 наурызына дейін) бір жағынан өте ауыр азапты күндер, екінші жағынан, ерлікпен, мемлекет мүддесіне берілгендікпен атқарылған іс-қимылдар, кешегі уақиғаға айланды, артта қалды. Шоқан кейінірек: «Қашғардағы менің іс-әрекетіме келетін болсақ, кез келген, мүмкін болған әдістермен өлке туралы, шағын Бұхарадағы саяси жағдайдың ерекшеліктері туралы нақты мәліметтер жинауға ты-рыстым. Осы мақсатпен барлық ұлттардың, сословиелердің, партиялардың адамдарымен таныстық бай-ланыс жасадым т.б. Сонымен қатар кейбір ғалымдармен достығымды пайдаланып, ходжалар билік еткен кезеңге қатынасты бірқатар кітаптар жинап алдым. Олардан мен жоңғарлар билігіне және қытай басқын-шылығымен елдің құлағанына дейінгі ходжалардың ықпалы туралы және 1825 жылғы көтерілістер тура-лы ақпарат ала алдым», – деп жазды Шоқан [7]. «Әлімбай» әңгімелескен тұлғалардың арасында Қашғар Ақсақалы (әкімі) Нормогомбет дахта, ходжалардың елді қалпына келтіру мақсатында ұйымдастырған кө-терілістеріне қатынасушылар, есаул Тохтар, қоқандықтар, таныстық орнатқан қыпшақтар, бектерге, ахун-дарға, шейхтарға жақын жүрген адамдар, тағы басқа жағдайды білетін адамдар болған. Қоқандықтармен жақын байланыса отырып, осы хандықтың жағдайлары, Худояр ханның құлатылғанынан кейінгі уақиға-лар туралы деректер алынды. Географиялық сипаттағы мәліметтер жинақталды. Елге Шығыстық қол-жазбалар қаталанбас «Сутук Бугар-хана тарихы», «Туглук-Тумар тарихы», «Ходжалар тарихы» әкелінді. Таулы аймақтар рудаларының коллекциясы, нефрит, керамика үлгілері, гербарийлар мен көлемі шағын ескерткіштер жеткізілді. Этнография заттары, тағы басқа танымдық тұрғыдағы құндылықтар елге алып келінді. Әдетінше, қарындашпен салынған суреттері Шығыс Түркістан тіршілігі мен онда этностық және таптық құрамы өмір сүруші халықтар туралы мол мағлұмат беріп тұрды. Осының бәрі салыстырғанда аз-ғана ғана уақыт ішінде, ең бастысы, кез келген сәтте өмірін жалмап қатерлі тіршілік жағдайында атқары-лып үлгерілген іс. Үкімет сенімі ақталды, тапсырма орындалды. Айтылып болмаған бірқатар мағлұматтар зерттеуші Шоқанның «Записки об Алтышатыре или 6-ти городах Восточного Туркестана» еңбегінде баяндалды. Бұл оның Қашғарға сапарының ең басты жемісі және Шығыс Түркістан тарихы, географиясы, әлеуметтік-саяси өмірі туралы алғашқы ірі еңбек.

Верныйда біраз уақыт болған зерттеуші жинақтаған материалдарын өңдеп, талдап, есеп беру үшін Омскіге аттанды. Жылдың аяғына дейін шығармашылық және офицерлік есебін аяқтады. Шоқан есебі почтамен Басштаб департаментіне Петербургқа жіберіледі де, өзі онда кейінірек келді. Басштаб Уалиханов өңдеп, жинақтап жіберген материалды барынша қызықты және пайдалы деп тапты [8].

Уалиханов еңбектері билік, әсіресе, географиялық, ғылыми ортада, шет ел ісі, мемлекеттік кеңес, министрлер комитеті... екі жыл бойы қолдан-қолға өтті. Оның ыңғайлы қысқартылған варианты даярлан-ды: «Краткое извлечение из описания Кашгарии и Алтышатыра». Ғалым-саяхатшы еңбегінің жоғары бағаланғанының тағы бір куәлігі – ол штаб-ротмистр чиніне ауысты, жалақысы өсті және оның сұрауы бойынша 23 сапар-серіктірі мен керуен басы Мусабай, Семей көпесі Букаш та марапатталды.

Уалиханов Петербургке 1859 ж күзде келді. Келген ортасы оны батыр, білгір ғалым, ержүрек саяхат-шы ретінде қабылдады.

Шығармашылық, саяси көзқарасы өрлеу шағында Петербургқа келген ғалым 1859-1861 жылдардағы феодалдық қоғамның қалдығы ретіндегі крепостниктік тәртіпке қарсы демократиялық күштердің қарсы-лығы күшейіп, революциялық көңіл-күй ширығып тұрған жағдайға кез келді. Орталықтарда жасырын революцияшыл қозғалыстар дамыған уақыт еді. Олардың арасында Шоқанның жақын таныстары мен достарыда болды. Азаттық қозғалыстары мен оның идеялары, сөзсіз, қазақ қыранына да әсер қалдырмай, ықпал етпей қоймады. Қазақ халқы жағдайын, оған қалай көмек беруге болатынын ойлады. Мүлдем әрекетсіз де отырмады. Соның бір дәлелі ретінде кейініректегі академик В.А. Обручевтің Г.Н. Потаниннің естеліктеріне сүйене отырып, Шоқанның

Әскери Академияда оқитын сибирьлік студенттерді топтастырып, жиын өткізіп, қазақ халқының жағдайы туралы лекциялар өткізді деп жазды. Логикалық болжамда-уымызша, ол болашақ офицерлерді, халық арасында болашақта мемлекеттік билік пен саясатты іске асырушыларды дұрыс жолға бағдарлап, халыққа тиімді көзқараспен қарауды насихаттады, өзінің зерттеу-лерін сүйене отырып қазақ халқының артта қалған тағылар емес, елеулі мәдениеті, өнері, дәстүрі бар халық екенін дәлелдеп түсіндірді. Ол осындай ағартушылық жұмысты бұғанға дейін де, Кадет корпусында оқыған жылдары, одан кейін де әр мүмкіндікті пайдаланып, жоғары чинді офицерлер және орыс ғалымдары арасында, ұстаздары мен достары арасында жүргізіп келген. Ол нәтижесіз де болмады. Оған қоса Шоқан өзінің тұлғалық бейнесі мен таланты бірқатар маңайындағылардың оның шыққан ортасы мен халқына деген жылы ықласын тудырды, сол халықты танып білуге ынталандырды. Мысалы, 1857 жылы Шоқанмен жақсы арабайланыста болған Батыс Сибирь губернаторы Госфортың жоғары басшылыққа қазақ халқын басқару ісінде жақсы істер керектігін айтып, қазақ халқы мүддесіне жаны ашитындығын бейнелеген Запискасы осының бір куасы. Басқа достарын айтпағанда ұстазы және қамқоршысы болып кеткен П.П. Семенов Тянь-Шанскийдің де ыңғайы келгенде қазақ халқының мүддесін қорғауға ниетті болғаны белгілі.

Петербургте танымал жас ғалым әртүрлі мекемелерде қызмет етті: бас штабтың әсері-есеп комитетінде, Азия департаментінде, университетте және география қоғамында. Бас штабтың ғылыми комитетінің тапсырысы бойынша Орта Азия мен Шығыс Түркістан картасын жасады [9]. Оның редакциялауымен «Балхаш көлі мен Алатау жоталары арасындағы кеңістік картасы», «Құлжа қаласының жоспары», «Қытай империясының Батыс өлкесі» т.б. карталар жасалды. Географиялық қоғамда лекциялар өткізді. Кашғардан науқастанып қайтқан Шоқанның осыншама істерді атқарып үлгеруі ғылымдағы әріптестерінің, жаңа және бұрынғы достарының қолдауымен іске асып жатты.

Алайда науқас асқына берді. 1861 жылы, шығармашылық, ғылыми өмірінің шыңына шығар шақта, ауыр науқас көктем айында Петербургті тастап, елге бет алғызды.

Егер оның ағартушылығы туралы сөз қозғайтын болсақ, басыны өткен өмірдің өзі оны көрнекті ағартушы етті. Тек халқы арасында ғана емес, қызметтес әріптестері, достары арасында да. Біріне білім мен ғылым сыйлағысы, қараңғылық пен артқа тартушы наным-сенімдерден арылтқысы келді, екіншісіне туған халқының жақсылықтарын жеткізіп, қазақтар қауымдастықтарына деген керітартпа көзқарастары мен қатынастарынан арылтқысы келді. Өзінің санасынан туған реформалық өзгертулер жасау идеясын жоғарыдағыларға ұсынып, революциясыз, саяси төңкеріссіз халық жағдайын өзгертуді мақсат етті. Кейбір шоқантанушылар оның жоғарыдан өзгеріс жасауға бағдарланған қадамдарын қолдамайтындықта-рын білдіреді, оны Шоқанның көзқарастық кемшілігіне саяды. Біздіңше, керісінше. Феодалдық-патриархалдық құрылыстың құрсауынан шығып болмаған, әліде білім, ғылым, озық қоғамдық ойлау мен ұйымдық құрылымдану ауылынан алыс жатқан қазақ ортасы үшін, төңкеріссіз, күшпен қиратусыз, бейбіт жолмен жолмен реформалық өзгерістер әлде қайда тиімді болған болар еді. Ал патшалық Ресей билігінің ондай демократиялық прогрессивті өзгерістерден әлі тым алыс жатқаны өз алдына басқа әңгіме. Сол себепті де үстем тап пен халықты билеушілердің озбырлығын, даланы билеуді оның жоғарыдан өзгерту мақсатында даярлап ұсынған «Сот жүйесі реформасы туралы», «Даладағы мұсылмандық» [10] сияқты жазған құжаттары мен ұсыныстары сол уақыт жағдайында тек ағартушылық мәнге ғана ие болып қалған еді. Сол дәуірдегі Еуропа сияқты капиталистік өндірісі, соған сай өндірісті қатынастары дамыған, пролетариаты қалыптасқан қазақ даласы үшін бейбіт реформалаудан басқа жолды ұсыну мүмкін емес еді. Кейінгі екі ғасырдағы әлеуметтік, экономикалық, саяси өзгерістер мен бұрылыстар Шоқанның саяси-әлеуметтік көзқарасының негізділігін дәлелдей түседі. Сол себепті оған дәстүрдегідей тек «ағартушы» деп қарамай, әлемдік әлеуметтік, саяси, мәдени ғылымдарды негіздеушілер мен дамытушылардың бірі деп бағалаған орынды болмақ. Оның ғылымды дамытушы еуропалық, ресейлік ғалымдардан ерекше қол жеткізген нәтижесі бар. Ол – Шоқанның нақты өмірдің ащысы мен тұщысының арасынан шыққандығы, кез келген ғылыми тұжырымдарын нақты өмір шындығында, оны терең де жан-жақты

зерттеуі арқылы жасағаны. Бұл тұрғадан алғанда Ш.Валихановты саяси-әлеуметтану ғылымын, оның эмпирикалық саласын алғашқылардың бірі деп пайымдауға негіз бар. Әлеуметтану классигі Эмиль Дюркгейм «әлеуметтік факт» туралы ғылымын баяндап, негіздеп, түсініктеп беріп жатқанда, жас ғалым Шоқан оны өзінің зерттеу тәжірибесінде жан-жақы пайдаланып та қойған және оның нәтижесін беріп те үлгерген еді. Дәстүрлі ғылыми ортамен қатарластырған басты фактор – оның академиялық ортаға қарағанда өмір шындығынан ажырамағаны. Керісінше, ғылыми өрлеуге, әлеуметтік-саяси дамуына өмір шынайылығы-ның серпіліс бергені. Кейінгі ұрпақ, біздің парызымыз, Шоқанның басқалардан алғанын баяндай бермей, оның басқаларға, өзі өмір сүрген өркениет пен қазіргі өркениетке, саясатқа бергенін, қалдырғанын дәлел-деп баяндау. Бұл бағытта атқарылатын талай істер жаңа Қазақстан жағдайында атқарылуда, атқарылуы қажеттілік.

1. Семенов Тянь-Шанский П.П. Путешествия в Тянь-Шань в 1856-1857гг. Мемуары. Т. 11. -М.,1946. -С. 53-54.
2. Чокан Валиханов. Избранные произведения. Под ред. академика Академии наук Казахской ССР А.Х.Маргулана. -Алма-Ата, 1958. -С. 40
3. Бұл да сонда. –С. 41.
4. Потанин Г.Н. ЗРГО, ХХІХ. -С. 22.
5. Бұл да сонда. –С. 21.
6. Доклад по департаменту Ген.штаба. Госархив Л-ской обл., ф.360, оп 1, д.257. лл.14-15.
7. Чокан Валиханов. Избранные сочинения. –С. 483.
8. Поездка Валиханова в Кашигар. Известия РГО. Т.4, 1868. -С.264-287. Қараңыз: Семнов Тянь-Шанский П.П. История полувековой деятельности РГО. Ч.1. -С. 276.
9. Чокан Валиханов. Избранные сочинения. –С. 54.
10. Бұл да сонда. –С. 77.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЛЫҚ САЯСАТЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ СТРАТЕГИЯСЫ: ҰЛТТЫҚ ЖӘНЕ ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ МҮДДЕЛЕРІ

Н.Б. Сейсен – с.ғ.к., доцент, Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасы,

А.Б. Сейсенова – с.ғ.к.

Түйін

Бұл мақалада автор әлеуметтік- саяси ғылымда әлі де толығымен ашылмаған , Қазақстандағы салық саясатының әлеуметтік-саяси стратегиясы: ұлттық және жалпыұлттық мүдделері қарастырылады.

Резюме

В данной статье авторы рассматриваются национальные и общенациональные интересы в социально-политической стратегии налоговой политики Казахстана, которые в социально-политической науке еще не изучены.

Summary

In this article the author it is considered national and national interests in social political strategy of a tax policy of Kazakhstan which in socio-political science aren't studied yet.

Салық саясаты мемлекеттің қаржы ресурстарын қайта бөлу жолымен өзінің және қоғамның

жекелеген әлеуметтік топтарының қаржылық қажеттіліктерін қамтамасыз ету, экономиканы дамыту мақсатында еліміздің салық жүйесін қалыптастыру жөніндегі мемлекеттің экономикалық, қаржы және құқықтық шараларының жиынтығы болып табылады. Елімізде салық төлеушілер саны жылма жыл өсіп келеді. Бұл, әрине мемлекетіміздің экономикасының дамып, өсуінің нәтижесі. Салық жүйесі осы тұрғыда мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара тиімді қарым-қатынасының конституциялық заңдылығы негізінде бекіте-ді. Осы көпмағыналы қатынастар ішінен біз Қазақстанның салық жүйесі қалыптасуы мен дамуының әлеуметтік-саяси аспектілерін тереңірек зерттеу үшін бөліп қарастыруды жөн көріп отырмыз.

Мемлекет қоғамдық қатынастарды нормативті тұрғыдан реттеп отырады. Салыққа қатысты айтсақ, қабылданған тезистер жаңа және жаңарған дәуірлердің өз кезеңінде әділетті болып табылады. 1908 жылы Э.Селигман керемет этимологиялық зерттеу жүргізді. Ол салықтың адамзат тарихында алатын мәні туралы айқын түсініктің қалыптасуына жол ашты. Алғашқы кезде сый ұсыну идеясы үстемдік құрды. Орта ғасырларда жеке тұлғалар үкіметке сый-сыяпат ұсынады. Екінші сатыда үкімет халықтан жалыныш-ты түрде қолдау сұрады. Үшінші сатыда біз мемлекетке арнайы көрсетілетін көмек идеяларымен кезіге-міз. Төртінші сатыда жеке тұлғалардың қоғамдық игілік мақсатына жасаған құрбандықтарының көрінісін байқаймыз. Бесінші сатыда төлемгердің бойында мемлекетке деген борыш пен міндеттілік сезімі дамып қалыптасады. Алтыншы сатыда ғана біз мемлекет тарапынан мәжбүрлеу идеясының көрінісімен кезіге-міз. Жетінші және соңғы сатыда біз үкіметтің төлемгердің еркінен тыс алым есептеген көрінісін байқай-мыз. Салық алу үлгілері мен әдістерін дамытудың үш ірі кезеңін бөліп қарастыруға болады. Ерте дәуірден орта ғасыр басталған кезеңге дейінгі дамудың алғашқы сатысында мемлекеттің салықты белгілеуі мен жинау үшін қаржы аппараттары болған жоқ. Мұндайда тек қажет деп саналған жалпы қаржы көлемі ғана белгіленеді де, ал салық жинау қала мен қауымдарға жүктелген. Мұндайда “откупщиктер” көмегіне жиі жүгінетін. Екінші кезеңде (16-19 ғасыр) бірқатар елдерде мемлекеттік мекемелер, оның ішінде қаржы мекемелерінің жүйесі пайда болып, мемлекет салықтандыру квотасын белгілеу жөніндегі функциясы өзіне жүктей отырып, салық жинау барысын бақылау арқылы, оны өзінің шегінен кең көлемде жүргізеді. Бұл кезеңде откупщиктердің ролі әлі де жоғары болады. Үшінші кезеңде салықтандыру ережелері қалыптасып болғандықтан, мемлекет салықты белгілеу мен алу жөніндегі барлық функцияны өз қолына алады. Биліктің аймақтық органдары, жергілікті қауымдар белгілі бір дербестігін сақтай отырып, мемлекеттің көмекшілік ролін атқарады [1].

Салық мемлекеттің негізгі қаржы ресурсы, ал оны тиімді басқару толықтай алғанда мемлекетті басқа-рудың негізі бір саласы болып табылады. Егер мемлекет өз азаматтарының игілігін қамтамасыз ету үшін өмір сүреді десек, онда мемлекеттік билік екі стратегиялық бағыттың бірін таңдауы керек. Оның біріншісі жоғары салық алып, өз азаматтарының игілігі үшін мемлекет өзіне үлкен жауапкершілік жүктейтін болса, екіншісі салықты аз көлемде алып, азаматтардың мемлекетке үміт артпай, өз игілігін өздері қамтамасыз ететіндей жағдайды қалыптастыруы қажет. Өмір үнемі өзінің өзгерістерін енгізіп отырады. Бұл өзгерістер республикадағы салық қатынастарын реттейтін салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлем-дер туралы барлық ережелер мен нормаларды жүйелеудің жаңа стратегиясының қажеттілігін көрсетті.

Біз білетіндей қандай да болмасын мемлекеттің салық жүйесі, негізінен, екі қызметті атқарады. Бірін-шісі фискальды қызмет болса, екіншісі реттеуші қызметі. Фискальды қызмет ешкімді де алаңдата қоймай-ды. Себебі кез келген мемлекеттің өмір сүру үшін қаражаттың қажеттілігі өте маңызды нәрсе. Ал, реттеу-ші қызмет әркімнің, мейлің мемлекеттің немесе кәсіпкерлердің болсын, аса қызықтыратын мәселесі болып табылады. Баршамызға белгілі таразының екі жағы бар, біріншісі мемлекеттің қажеттілігінен туындаса, ал екіншісі еркін кәсіпкерлікті ұстағандардың мүдделерінен шығады. Қазақстандағы салықтар-дың атқаратын реттеуші қызметіне кеңінен тоқталсақ, оның оншалықты өз атына сәйкес келе бермейтін жақтарын байқауымызға болады. Салықтардың реттеушілік ролі негізінен мынадай шарттарға жауап беруі қажет:

- мемлекеттің бюджетке кіретін кіріс мөлшерінің белгілі бір деңгейін ұстап отыру және кәсіпорындар мен жеке тұлғаларға салынатын салықтардың ауыртпалығын реттестіру.

Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясында болашақтағы негізгі байлық көзі шикізатты, соның ішінде ең біріншіден мұнайды экспорттау болып табылады. Алғашқы кезеңдегі мәліметтердің қорытындысы бойынша, салық түрінде ғана мемлекеттің бюджетімізге 500 млн АҚШ доллары шамасын-дағы қаржы түспей қалған. Осындай көлеңкелі экономиканың келеңсіз әрекеттерінен еліміздегі күнделік-ті тұрмыстық қажеттіліктерге аса зәру болып отырған тұрғындардың бөлігі көп зардаптар шегуде. Екінші жағынан, салық салынатын базаның кемуінен, экспорттаушы емес экономиканың басқа салаларында қызмет атқарып отырған кәсіпорындарға жүктелетін салық

ауыртпалығы арта түсуде.

Салық төлеушілер үшін салық жүйесінің ең болмағанда үш немесе бес жылға дейін тұрақты болып қалуы аса маңызды шарт болып табылады. Тұрақсыз экономика жағдайында бұлай болу әрине мүмкін емес, әсіресе жалпы ішкі өнімнің мөлшері дүние жүзілік бағаға тәуелді жағдайында бұл өте қиынға соғады. Жер қойнауындағы табиғи байлықтарды өндірушілердің табыстары әлемдік бағаға байланысты екенін ескере отырып, оларға салынатын табыс салығына прогрессивті ставканы енгізген дұрыс болар еді. Егер шикізаттың қалыптасқан бағасы орташа көрсеткіштен жоғары болып қалыптаса, онда осындай шикізатты экспорттаушы кәсіпкерлер бағаның артық мөлшеріндегідей пайызда қосымша табыс табады. Бұл артық табыс мөлшері қазіргі салық заңында кәсіпорындардың ішкі нормаларына сәйкес үстеме пайда салығы арқылы алынып отыр. Бұл аталған салықтың кемшілігі мынада: біріншіден, ішкі пайда нормасын анықтау кезінде оның мөлшеріне әр түрлі себептер мен субъективті жағдайлар әсер етуі мүмкін, екіншіден, пайда нормасын қайта-қайта қарастырып отыру қажет, өйткені шикізаттың әлемдік бағасы күн сайын өзгерістерге ұшырауы мүмкін.

Аталған кемшіліктерді жою үшін шикізатты өндірушілерге салынатын табыс салығының базасын кәсіпорынның ішкі пайда нормасынан шикізаттың сатылу уақытындағы қалыптасқан әлемдік бағасы мен шикізатты өндіру мен тасмалдауға кеткен шығындардың айырмасына ауыстыру керек. Бұл арада нелік-тен шикізаттың сатылу бағасы емес, сатылған уақыттағы қалыптасқан әлемдік баға алынып отыр? Оған себеп, кез-келген шикізатты болсын, дайын өнімдерді болсын экспорттаушы кәсіпорындар сатылу бағасын жасалған келісім шарттарында төмендетіп жазып, сөйтіп табыс мөлшерін азайтып көрсетуі әбден мүмкін, ал белгілі бір уақытта қалыптасқан шикізат бағасын кемітіп көрсетуі мүмкін емес және оның дұрыстығын тексеру онша қиынға соқпайды. Сонымен қатар шикізаттың өзіндік құны мен тасымал шығынын анықтау көп жағдайда тұрақты болып қалады. Бұл арада экспорттаушы кәсіпорындардың келіспейтін жақтары орын алуы мүмкін, мәселен, Қазақстан шикізаты сапасының төмендігі тағы басқа қиындықтар, ал шын мәнінде туындайтын қайшылықтарды реттестірудің жолдары қиын емес. Егер экспортталатын шикізаттың әлемдік бағасы күрт төмендеп кетсе, онда мәселе қалай шешілетін деген сұрақтың қойылуы сөзсіз. Оған жауап беру үшін, мұндай экспорттың еліміз үшін маңыздылығын сарапқа салуымыз қажет.

Егер әлемдік бағаның төмендеуіне қарамастан шикізатты экспорттау еліміз үшін маңызды болып қала берсе, онда өндіруші кәсіпорындарға мемлекет тарапынан көмек көрсету аса қажет. Салық салу жағынан шикізатты экспорттаушылар үшін көмекті табыс салығы ставкасын да азайту қажет. Мұндай әрекет шикізатты өндірушілер мен экспорттаушылар үшін едәуір көмек болар еді. Әрине, көмектің де белгілі бір шегі болуы тиіс, егер экспортталатын шикізаттың әлемдік бағасы белгілі бір деңгейден төмендеп кететін болса, онда мұндай шикізатты өндіруді тоқтату қажет болады. Сонымен, шикізатты экспорттаушыларға қолданылып келген үстеме пайдаға салынатын салықты алып тастап, бір ғана прогрессивті табыс салығын қолданған дұрыс болар еді.

Осы аталған салық төлеушілер мен еліміздің экономикасында орын алып отырған монополиялық кәсіпорындарды теңестіріп қарауға болады. Өйткені монополиялық кәсіпорындар өз кезінде үстеме пайда табу үшін, өздерінің тауар немесе қызмет бағаларын қайта-қайта көбейтуге құштар болып отыр. Мемлекет тарапынан монополияға қарсы комитеттің бағаның өсуін тежейтін белгілі бір ролі орын алғанымен, әр түрлі жолдармен монополиялық кәсіпорындар әлі де болса, мұндай әрекеттерін тоқтата қойған жоқ. Осыған орай, бағаның өсуіне кедергі болатын әкімшілік жүйеден бөлек экономикалық жол да орын алуға тиіс сияқты. Әңгіме бағаның тұрақты жағдайда болуын ынталандыратын салықтың қажеттілігінде болып отыр. Кейбір экономикасы дамыған батыс елдерінде, тұрғындардың өміріне аса қажетті салалардағы кәсіпорындар үшін пайда нормасы мемлекет тарапынан 12% шамасында етіп қойылған. Яғни кәсіпорын осы нормадан артық тапқан табысын салық түрінде түгелдей мемлекет бюджетіне өткізуі тиіс. Қазақстан жағдайында халыққа коммуналды қызметтер көрсетіп отырған жеке және мемлекеттік кәсіпорындар үшін мемлекет тарапынан мұндай қысымдық көрсету көптеген қиыншылықтарға алып келуі мүмкін. Мысалы, инвестиция жасаған компания аталған саладан өз қаржысын алып, пайда нормасы жоғары болатын салаға ауысып кетуі әбден мүмкін. Сондықтан Қазақстандық кәсіпорындар үшін ішкі пайда нормасын инфляциялық пайызды ескере отырып, 20-25% дейін көтеруге болады. Осындай шаралардың нәтижесінде мемлекеттік бюджетке түсетін кіріс түсімінің ұлғаюымен бірге Қазақстандық тұтынушылар үшін монополиялық кәсіпорындардың қызметтері арзанырақ түсетін болады.

Қорыта айтқанда, монополиялық кәсіпорындар бағаның көтерілуіне айтарлықтай қызықпайтын болады, себебі баға көтерілгенімен кәсіпорынның пайда мөлшері еш өзгермейді. Мемлекет тарапынан болатын мұндай әрекет нарықтық қатынастарға ешқандай кедергі болмайды, керісінше, бұл нарықтық кезіндегі мемлекеттің экономиканы реттеудегі әрекетінің бір жолы болып саналады. Осыған сәйкес әр мемлекет өзінің қаржылық жүйесін өзінше құрады.

Салық – бұл қоғамдық сұранысты қанағаттандыру және қоғамның экономикалық өмірін мемлекеттік реттеуді жүзеге асыру үшін бюджет табысын қалыптастыру мақсатында алдын-ала ресми түрде мерзімі мен көлемі белгіленген, жеке шаруашылықтар мен жеке тұлғалардан алынатын мемлекеттің заңмен белгі-леген міндетті қайтарымсыз төлемі болып табылады. Салықтар мемлекеттік, аймақтық және жергілікті бюджеттердің табысының негізгі бөлігін құрап, осы арқылы экономикаға қаржылық ықпал етудің мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Откупщик – бұл салықты және басқа мемлекеттік табысты жинау құқын сатып алған адам. Салықтар кез-келген мемлекеттің өмірінде өте маңызды орын алады. Халықтың, мемлекеттің және кәсіпкерлердің барлығының мүддесінен шығатын салық жүйесі қалыптасқан емес. Мемлекет экономикалық дамудың қу-атты факторы. Экономикаға жеткілікті түрде мемлекеттік ықпал етудің үлгісі барлық мемлекеттік құры-лымдарға тән, кейде ол мемлекет қызметінде үстемдік құрып, барлық жақты қамтитын сипатқа ие бола-ды. Экономикаға мемлекеттік ықпал ету оның өмірлік бағдарламалық міндеттерін шешуге қажетті қа-уымдастықтың күш-жігерін бір мақсатқа шоғырландырып, жұмылдыруға мүмкіндік береді. Мысал үшін, ол экономика саласында мемлекеттің қуатын арттырып, оның дербестігін күшейту, ішкі рынокты қорғау, әлемдік қауымдастықта экономикалық белсенділікті қамтамасыз ету жағдайымен көрініс береді [2].

Мемлекет, салықты белгілей отырып, ең алдымен өзіне жүктелген міндеттерді шешу үшін қажетті материалдық жағдай жасауды қамтамасыз етеді. Мемлекет өзінің қолындағы барлық мүмкін болған құралдарды, оның ішінде күш қолдану әдістерін пайдалана отырып, салық төлемгерлерінің мүмкін болға-нынша заңдылық шеңберінде барлығын алуға, сөйтіп қазынаны барынша мольынан толтыруға талпыныс жасайды. Сонымен бірге салық төлемгері өз мүддесін қорғауға талпынады, салық мөлшерінің кәсіпорын-ның қызметін тұншықтыратындай деңгейде болмауы үшін күреседі. Көпғасырлық салық тарихы бар мемлекеттердің тәжірибелері айқындағанындай, салық көлемі төлемгерлер табысының 40%-нен аспауы керек. Бізде, есептеулер көрсетіп отырғанындай, егер заң белгілеген көлемде барлық салық көлемдерін төлейтін болсақ, ол кәсіпкерлік қызметтің мәні жоғалатындай шектен асып кетушілік жағдайын көз алдыңызға елестетеді. Сондықтан, салық төлемгерлері өз табыстарының, мүліктерінің белгілі бір бөлігін қолданыстағы заңдылық мүмкіндік бретіндей дәрежеде жасырып қалуға тырысады.

Егер мемлекет өз азаматтарының игілігін қамтамасыз ету мақсатында өмір сүретін болса, онда мемле-кеттік билік мына стратегиялық міндеттердің бірін таңдай алады. Ол жоғары салық алып, өз азаматтары-ның игілігін қамтамасыз ету жауапкершілігін өзіне жүктейді немесе аз салық алып азаматтардың мемле-кет қолдауына сүйенбей өз игілігін өздері қамтамасыз ететіндей жағдай қалыптастыруды көздейді. Бұл жағдайда халықтың әлеуметтік-экономикалық қажеттілік деңгейінің маңызы айрықша, осыған сәйкес мемлекет дамудың алғашқы сатысында төмен салыққа жүгініп, кейінгі кезеңдерде қоғамдық тұтыну үлгілерінің дамуына байланысты (білім беру, денсаулық сақтау, коммуналдық қызмет т.б.), салықтанды-рудың неғұрлым жоғары ставкаларына біртіндеп көшуді жүзеге асырады. Кез-келген салық төлемгері жинаған салықтардың қайда, қандай мақсатқа жұмсалатынын, білуге өздерінің бизнеске, қаржы қатына-сының зардабына, оның қалай әсер ететініне, бақылау органдарының құқықтық емес әрекеттерінен макроэкономика деңгейінде өз мүдделерін қалай қорғай алатындығын білуге ынталы. Бұл мәселелер жүргізіліп отырған салық саясатының ашықтығын талап етеді. Ол бір жағынан бюджет саясатының арасындағы белгілі бір үйлесімділікті қамтамасыз етсе, екінші жағынан отандық өнім өндірушінің өндіріс мүмкіндігін ұдайы кеңейтіп, түпкі мақсатта елдің бүкіл экономикасының күрт серпілісін қамтамасыз етудің қарапайым қолдауына ықпал жасайды.

Нарық экономикасы жағдайында кез-келген мемлекет салық саясатын рыноктың теріс құбылыстарын болдырмауға ықпал етуші реттеуші құралы ретінде пайдаланылады. Салықтар, бүкіл салық жүйесі сияқты нарық жағдайында экономиканы басқарудың қуатты құралы болып саналады. Экономиканың даму кезеңіндегі басым мақсаттарына байланысты салық саясатын жүзеге асырудың әртүрлі әдістері пайдаланылады. Ол экономикалық саясаттың құрамдас бөлігі ретінде көп жағдайда мемлекеттің экономи-калық саясатының үлгілері мен әдістеріне де байланысты болады. Өте жоғары салықтың болуы капитал-дың көлеңкелі экономикаға кетуіне жол ашады, жөнсіз жеңілдіктер бәсекелестік органың жоғалып, түбін-де тұтыну рыногының дағдарысына әкеп соғады. Сондықтан мемлекет мұндай саясатты, әдетте дамудың күрт сипат алған, экономикалық дағдарысқа ұшыраса немесе соғыс жағдайларында жүргізеді. Салық саясаты сондай-ақ, экономикалық даму саясатының үлгісі ретінде көрініс береді. Мұндай жағдайда мемлекет салық серпінін әлсіретіп, ең алдымен әлеуметтік бағдарламалар шығынын қысқартады. Ол өзінің мәні айқындап отырғанындай, капиталды басым бағытта кеңейтуді, инвестициялық белсенділікті ынталандыру мақсатын көздейді. Мұндай саясат экономиканың дағдарысқа көшетін стопнация кезеңінде белгіленеді. Салық саясатының мұндай әдісі тарихта “рейганомиялық” атқа ие болған өткен ғасырдың 80-ші жылдарының басында АҚШ-та қолданылды. Салық саясаты мемлекеттің салықты реттеу саласында жүзеге асыратын шаралар кешені

болып табылады. Ол экономикалық саясаттың шешуші буыны болып, макроэкономикалық пропорцияларды реттеу құралының көрінісін айқындайды.

Салық саясаты тұтастай алғанда сол мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының ажырамас бөлігі болып табылады. Себебі, бюджеттің құрылымы мен шығыс көлемін мемлекет қана белгілейді, кейін салықтар соған “бейімді” етіп құрылады да ставкалар мен жеңілдіктер белгіленеді, жаңа төлемдер енгізіліп, ескілері күшін жоятын болады. Салық саясаты үкіметтің әскери шығындарын, экономикалық және әлеуметтік бағдарламаларға қажетті ресурстармен қамтамасыз етудің мақсатын көздейді; салықтар мен шығындар шаруашылық қызметін және экономикалық саясаттың белгілі бір мақсаттарын қамтама-сыз етіп, оның көмегімен салықтандырудың прогрессивті жүйесі, кедейлерге, жұмыссыздарға, мүгедек-терге т.б. трансферттік төлемдер арқылы ұлттық табыс қайта бөлінеді. Мемлекет осы негізгі функциясын жүзеге асыра отырып, екінші жағынан салықтың жалпы көлемінің, оның құрылымының, прогрессивтік дәрежесінің, сондай-ақ шығындар мен трансферттердің кәсіпкерлік және еңбек қызметін ынталандыруды бәсеңдетпеуін үнемі қадағалап реттеп отыруы тиіс.

Күн өткен сайын салық саясатының мәселелері неғұрлым айқындалған сайын саяси және әлеуметтік сипатқа ие бола түсуде. Салық саясатының мазмұны мен мақсаты қоғамның әлеуметтік-экономикалық саясатының жалпы бағытымен, сондай-ақ салық саясатының нақты әдістерімен байланысты. Салық саясатының әдістерін жүзеге асыру мемлекеттің осы саясатты жүргізуде ұсталған мақсатына байланысты болады. Қазіргі дүниежүзілік тәжірибеде салық төлемгерлерінің салық жүгін жеңілдету, салықтандыру-дың бір әдістері мен үлгісін екіншісімен алмастыру, салықтың кейбір түрлерінің немесе салықтандыру-дың бүкіл жүйесінің әртүрлі таралу саласын өзгерту, салық жеңілдіктерін енгізу немесе жою сияқты түрлері кеңінен таралған.

Салық саясаты мемлекетке қажетті табысты қалыптастыру және экономиканы реттеу кезеңінде жүзеге асыратын салық шараларының жүйесін білдіреді. Салық саясатының мазмұны мен мақсаты, мемлекеттің дамуының әр кезеңіндегі міндеттерімен тікелей байланысты. Мемлекет салық саясатының нақты бағатын айқындай отырып, мына мәселелерді шешуге көңіл бөлген дұрыс деп есептейміз:

- экономикалық өсімді ынталандыру;
- инфляциялық процестерді жою;
- бюджет тапшылығын азайту;
- әртүрлі деңгейдегі бюджет көлемінің тепе-теңдігін сақтау сияқты экономикалық міндеттер.

Салық алымдарын оңтайландыру міндеті, яғни салықтандыру саласында қоғамдық, корпоративтік және жеке мүдделер ерекшеліктерін ескеру және олардың арасындағы байланысқа қол жеткізу. Біздің мемлекеттің салық саясатының негізгі бағыттарына мыналарды жатқызуға болады:

- Қазақстан Республикасының тұрақты салық саясатын құру;
- салық сандарын оларды ірілендіру жолымен қысқарту және ірі түсімдерді қамтамасыз етпейтін мақсатты салықтарды жою;
- бюджетте мемлекеттік бюджеттен тыс қорлар қаржысын олардың мақсатты бағытта пайдалануды сақтай отырып шоғырландыру;
- өнім өндірушілердің салық ауыртпалығын жеңілдету (жұмыс, қызмет көрсету) және екінші қайтара салықтандыруға жол бермеу;
- салық федерализмін дамыту;
- аз жеңілдіктерді қысқарту немесе оларды салықтандырудың жалпы режимінен алып тастау;
- акциздердің арнайы ставкаларын белгілеу практикасын кеңейту;
- акциздерді минералды шикізаттың жекелеген түрлерінің ресурстық төлемдерімен алмастыру;
- экологиялық салықтар ролін арттыру.

Мемлекеттің салық саясатының осы бағыттарының ішінен салық федерализмін дамыту түрін қарастырып көрейік. Салық федерализмі мемлекеттің салық табыстарын әртүрлі деңгейдегі бюджеттер – федералды, территориялық және жергілікті бюджеттер арасында оңтайлы бөлуді қамтамасыз ету мақсатын білдіреді. Бұл үшін мемлекет салықтық реттеудің кең ауқымды әдістерін пайдалануы мүмкін:

- жекелеген салықтарды әртүрлі деңгейдегі бюджеттерге бекітіп беру;
- жеке аймаққа салықтың қомақты үлесін белгілеу;
- трансферт төлемдері.

Салық саясатының мазмұны төмендегідей негізгі буындарды қамтиды:

- салық саласында тұжырымдама жасап шығару;
- салық реформасының негізгі бағыттарын айқындау; практикалық іс-қимылды жүзеге асыру.

Салықтар – бұл мемлекеттің орталық және жергілікті органдардың заңды және жеке тұлғалардан тиісті деңгейдегі бюджетке алатын міндетті төлемдері. Салықты жинауға қатысты заңдар, ережелер және практикалық тәсілдер жиынтығы салықтандыру деп аталады, ал салық саясаты мемлекеттің

қазыналық кірісін қамтамасыз ету және экономиканы реттеу кезінде мемлекеттің жүзеге асыратын оңтайлы салық шараларының жүйесін үйлестіру мәселелерін қамтиды.

Салық саясатын талдау кезінде Республика, Республика субъектілері (жерлер, қалалар, облыстар т.б.) көрініс береді. Қазақстан Республикасында салық саясатының субъектілеріне облыстар, республикалық маңыздағы – Астана, Алматы қалалары, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару құрылымдары – қалалар мен аудандар жатады. Салық саясатының әрбір субъектісінің салық заңдылығы белгілеген өкіметтілік шегінде салық егемендігі болады. Субъектілердің салық заңдылығы белгілеген тәртіп бойынша аймақтық және жергілікті салықтар тізімінің шегінде оларды енгізуге және жоюға құқы бар.

Ал салық субъектісі немесе салық төлемгері – бұл өзіне заңмен салық төлеу міндеті жүктелген заңды немесе жеке тұлға. Салық субъектісі әрдайым оның нақты төлемгері бола бермейді. Себебі, бюджетке салық аударатын субъектінің бұл ауыртпалығын басқа адамға аударудың экономикалық мүмкіндігі бар. Оның соңғысы салық таратушы деп аталады. Салық таратушы – бұл өзіне салық ауыртпалығы көшкен сәттен бастап, оның барлық жүгін көтеретін салық төлейтін адам. Мысалы, өнім өндіріп, оны тарататын заңды тұлғалар қосымша құн салығын төлейтін субъектілер болып табылады. Олар салықтың көлемін есептеп, оны бюджетке аударулары тиіс. Салық тауар құнына енгізіледі, сол себептен сатып алушы тауар-ды алу кезінде қосымша құн салығын төлейді. Егер бұл сатып алушы осы тауарды басқа өнім шығаруға пайдаланып, кейін оны сататын немесе сатып алынған тауарды жәй ғана қайта сататын болса, ол өзінің төлеген салық мөлшерін өтеп алады. Егер сатып алушы тауардың түпкілікті тұтынушысы, яғни оны өндірістік мақсатқа пайдаланбайтын және қайта сатпайтын болса ол салық таратушы, оның нақты төлем-гері болып табылады.

Қазақстан Республикасының заңдылығы бойынша заңды және жеке тұлғалар, басқа да салық төлем-герлері салық төлеушілер болып табылады. Олардың соңғы тобына жеке немесе дербес балансы, есеп айырысу, ағымдағы есебі бар кәсіпорындар, ұйымдар, мекемелердің оқшауланған бөлімшелері мен филиалдары, заңды тұлға құрмайтын кәсіпорындар, жеке тұлғалар арқылы құрылатын жәй серіктестіктер жатады. Жоғарыда айтылып кеткендей 2009 жылғы 1 қаңтардан бастап, салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы Қазақстан Республикасының кодексін (салық кодексін) қолданысқа енгізу туралы Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 12 маусымындағы №210-11 заңдары күшін жойды. Жаңа кодексте реттелетін қатынастар: осы кодекс салықты және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді белгілеу, енгізу және есептеу мен төлеу тәртібі жөніндегі билік қатынастарын, сондай-ақ мемлекет пен салық төлеуші (салық агенті) арасындағы салық міндеттемесін орындауға байланысты қатынастарды реттейді.

Салық объектісі – бұл салық төлемгерлерінің заң күшімен салық салуға жататын табысы немесе мүлігі болып табылады. Тауарлар сату, қызмет көрсету бойынша айналымдар жанама салықтар объектісінің қатарына жатады. Салықты есептеу үшін, оның объектісін анықтау жеткіліксіз, салықтандыру базасын есептеу қажет. Ол салық объектісін сандық өлшеу қызметін атқарады. Сонымен салықтандыру базасы - бұл салықтандыру объектісінің сандық бағалау өлшемі болып табылады. Оны анықтау үшін салық салу бірлігін – салық объектісінің өлшем бірлігін таңдау қажет. Практикада ақшалай (рубль, экю) және натуралды (ат күші) салық салу бірліктері пайдаланылады.

Европада XVIII ғасырдың ортасынан бастап салық туралы ғылымның қалыптасып, интенсивті дамуы өріс алды. Бұл буржуазиялық қоғамның және буржуазиялық мемлекеттің қалыптасу қажеттілігінен туды. А.Смит “Халықтардың байлығы туралы” еңбегінде (1770 ж.), салық жөніндегі түсінікке, шаруашылық өмірдегі орнына баға беріп, салық алудың негізгі принциптерін ашып, негізін қалады [3].

Қазір Қазақстанда әртүрлі баж салығын есептемегенде отыздан астам салықтар мен алымдардың түрлері бар. Олардың барлығы бірдей бүгінгі уақыт үдесінен шыға бермейді. Бірақ, ол Батыста қабылданған салықтандыру жүйесіне неғұрлым жақын. Дегенмен, әр елдегі салық саясатының едәуір айырмашылықтары бар екенін ескерген жөн. Соңғы жылдары кәсіпорындардың мемлекеттік бюджетпен өзара қарым-қатынастары бірнеше рет елеулі өзгеістерге ұшырады. Бұл өзгерістер өзінің сипаты жағынан әртүрлі болғанымен, ол белгілі бір ішкі логикалық байланысы ерекше болғанын атап өтуіміз керек. Себебі, бұл бағыттағы әрбір қадам кәсіпорындардың шаруашылық дербестігін кеңейте түсті. Бұл қозға-лыс 1965-1966 жылдардағы экономикалық реформалардан басталды. Сол кезде біздің шаруашылық практикамызда тұңғыш рет кәсіпорындарға өздерінің пайдасы есебінен экономикалық ынталандыру қорларын – өндірісті дамыту қорын, әлеуметтік-мәдени және тұрғын үй құрылысы, материалдық ынталандыру қорларын ашуға рұқсат етілді. Кәсіпорындардың өзі тапқан пайдасын жұмсауда мүмкіндік алып, бұрынғы дәрменсіздігімен салыстырғанда кәсіпорындардың ұрандатылған дербестігін тұңғыш рет заңмен бекіткен экономикалық негізінің нақты көрінісі болды. Енді мемлекет

бюджетіне пайдадан аударым белгіленген нормативтермен шектеліп қалған жоқ, оған “пайданың еркін қалдығы”, яғни бюджетке жоғарыдағы органдарға, кәсіпорындардың экономикалық ынталандыру қорларына аударған-нан кейін қалған пайда бөлігі аударылатын болды. Кейін кәсіпорындар мен мемлекет бюджетінің өзара қарым-қатынасын жетілдіруде елеулі қадам жасалып, толық шаруашылық есеп пен өзін-өзі қаржыландыру жүйесі енгізілді. Оның бір артықшылығы, пайданы бөлу нормативтік сипатқа ие болды: пайданың бір бөлігі емес, оның барлығы жоғарыдан белгіленген экономикалық нормативтер бойынша бөлінеді. Осының нәтижесінде кәсіпорындардың “мазасын” алып келген, шын мәнінде әлі толық еркіндікке жетпеген пайданың “еркін” қалдығы жойылды. Бір мезгілде кәсіпорындар мен мемлекеттің пайданы бөлу кезіндегі мүдделер теңдігі мойындалды. Себебі нормативтер кәсіпорынның өндірісті кеңейту ғана емес, сондай-ақ сол кәсіпорынға жататын балалар бақшасын, оқушылар лагерін, демалыс орнын, тұрғын үй құрылысын ұстауға кететін шығындарды есепке алуды ескере отырып қалыптастырылды.

Алайда, бұл экономикалық нормативтердің елеулі кемшіліктері бар. Ең алдымен нормативтер өз табиғатына сәйкес бірыңғай болып, яғни барлық кәсіпорындарға бірдей талап қоятын болса, ол дифференциалдық емес, іс жүзінде әрқайсысының жеке даралық сипаты басым болып шығады. Сондықтан, барлық кәсіпорындарға бірыңғай талап қойылмай керісінше бағыт: яғни, бұл талаптар әрбір кәсіпорынның жеке жағдайы мен мүмкіндігін ескеріп қойылды. Сөйтіп нормативтерді қалыптастырудың принциптерінің бірлігі барынша субъективизмге ұласып, нормативтердің мөлшері объективті жағдайдың талаптарынан басқа министрліктердегі шенеуніктердің өзара қарым-қатынасына байланысты болды. Сондықтан, пайданы бөлудің экономикалық нормативтерін пайда салығына алмастыру кәсіпорындар мен мемлекеттің өзара экономикалық қарым-қатынастарының жүйесіндегі субъективизм элементтерін жоюға бағытталған қоғамның логикалық дамуының жалғасы болды. Салықтар – бұл жеке адамдардың еркінен тыс, заңға сүйенетін бірыңғай, тұрақты жүйеге негізделген экономикалық нормативтер болып табылады. Салық ставкалары мен жеңілдіктерін және санкцияларын жеке дара қарастыруға тыйым салынғандықтан, оларды жекелеген кәсіпорындар бойынша емес, салалар, өндірістер, аймақтар бойынша бөліп қарастыру қажет. Салықтар экономикалық нормативтер тобына жататындықтан өзіне тән нормативтер принципі бойынша қалыптасады. Мысалы, пайдаға салынған салық ставкасын жалпы мемлекеттік деңгейде белгіленген пайдадан бюджетке аударым нормативі ретінде қарастыруға болады. Бюджетке пайда аударымдары нормативтерін салықтандыру жүйесімен алмастыру, нарық қатынастарына көшуге тәуелді емес жағдайында жүзеге асыру қажеттігі дәлелденді. Бірақ мемлекеттік, бюджетпен және салық жүйесінің өзара экономикалық қарым-қатынастардың айқындалмаған жағдайында кәсіпкерлік қызметтің тиімді дамуы мүмкін болмауына байланысты бұл процесті жеделдете түсті.

1991 жылдың 25 желтоқсанында Қазақстан Республикасының жоғарғы Кеңесі қабылдаған “Салықтар жүйесі туралы” Заң еліміздегі салық жүйесінің негізін қалап, осыған сәйкес жалпы мемлекеттік және жергілікті мақсатқа бөлінген 42 салық пен алымдар енгізілді. Олар өзінің елеулі кемшіліктеріне, даурықпалы сипатына, кейбір заңдылық нормативтік базасының болмауына, халықаралық салықтандыру принциптеріне сәйкес келмеуіне қарамастан, Қазақстандағы бұл жүйе халық пен шаруашылық субъектілерінің мемлекетпен өзара салықтық қарым-қатынасының принципті бастамасына негіз қалады. 1995 жылы қабылданған “Салықтар және бюджетке басқа міндетті төлемдер туралы” Заң салықтандыру мақсаты үшін амортизациялық жаңа нормалар енгізгенімен өтпелі кезеңнің жекелеген емес, әртүрлі кәсіпорындарды жаппай қайта жабдықтандыру қажеттілігі мен мүмкіндіктерін жүзеге асыру жөніндегі негізгі мақсатына қол жеткізе алмады. Оның себебін былайша түсіндіруге болады. Осы құжатқа сәйкес өндіріс-тік мақсатта кем дегенде үш жыл пайдаланылған технологиялық жабдықтың құны салық төлемгерінің қалауымен амортизациялық кезеңнің кез-келген сәтінде, амортизацияның қалған сомасының шегінде, жылдық табыстан шығарылып тасталады. Іс жүзінде бұл шара инвестицияға бағытталған салықты алып тасталатын пайдадағы салынған салықтың жеңілдетілген түрі болып табылады.

1995 жылдың 24 сәуіріндегі “Салықтар және бюджетке басқа төлемдер туралы” Президенттің Заң күші бар жарлығы егеменді Қазақстанның салық жүйесін дамытудағы шешуші кезең болды. Оған кейін көптеген өзгертулер мен қосымшалар енгізілді. Ол осы мазмұнымен 2001 жылға дейін өмір сүріп келді [4].

1995 жылдың 1 шілдесінен енгізілген жаңа жеделдетілген амортизация нормаларының өзі декларация толтыру кезінде салықтандыру мақсаты үшін ғана қолданылады. Өнімдердің, жұмыстардың, қызметтердің өзіндік құнын енгізу үшін амортизациялық есептеулер 1990 жылы бекітілген нормалар бойынша жүргізіліп келді. Салықтандыру мақсатымен амортизациялық есептеулер жүргізу үшін құны 40 % төменгі жалақы көлемінен асатын барлық негізгі қорлар 7 салық

тобына бөлінді Бірақ, шығарылған өнім көлемі бойынша Қазақстанда маңызды үлесі бар кен өндіру өнеркәсібінің мүдделері толықтай ескерілген жоқ. Салық топтарында әрбір тонна ставкасынан есептелетін тау-кен жұмыстарының нақты амортизациялық нормалары айқындалған жоқ. Амортизацияның бұл түріне “Басқа топтарға енгізілмеген амортизациялық активтер” тобы бойынша белгіленген 10% нормасы қолданылатын болды, демек, салық жеңілдігі жеңіл автомобильдер ставкасы (15%) мен офис жиһазы ставкасына (15%) т.б. қарағанда едәуір аз болды.

Сонымен бірге Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің 1995 жылдың 13 шілдесіндегі қаулысымен меншік үлгілері мен қызмет түріне қарамастан ұйымдарға 1995 жылдың 1 шілдесінен бастап негізгі қорларды қайта индексациялау олардың баланстық құнын тиісті негізгі қорлар түрінің индексация-лану сәтінде қалыптасатын рыноктық бағаларға сәйкес тікелей қайта есептеу жүзеге асыру құқығы берілді. Іс жүзінде кәсіпорындар негізгі қорларды қайта бағалау құнын өздері анықтаулары қажет. Мұндай жағдайда негізгі қорларды қайта бағалау мен индексация жүргізу нәтижесінде кәсіпорындардың амортизациялық аударымдарының нақты көлемі өсуі тиіс болатын. Бірақ, практика көрсетіп отырғанындай, амортизациялық аударымдар әрдайым өз мақсатына пайдаланыла бермейді. Бұл жерде бақылау пробле-масы туындайды. Сондықтан амортизациялық аударымдарды пайдалануға бақылау жүргізу үшін кәсіп-орындардың пайдасынан күрделі қаржыны қаржыландыру мақсатына бөлінген амортизациялық аударым-дар мен қаржыларды банкілердегі арнайы есептерге аудару жолын пайдалануға болады. Кейін оларға сақтау мерзіміне қарай пайыз есептеу қажет. Бұл есептерді пайдалану тәртібі жекелеген келісім-шарт арқылы айқындалады, бірақ кез-келген жағдайда бұл қаржылар кәсіпорынның ағымдағы мұқтаждықтары-на кепілдік ретінде немесе басқа да мақсаттарға пайдаланылуы мүмкін. Логикалық тұрғыдан алғанда, бұл есепке аударылатын барлық қаржы заңды тұлғадан алынатын табыс салығынан босатылуы керек. Мұндай есептер жыл қорытындысымен жабылып қалмай, белгілі бір уақыт кезеңінде жұмыс істеу қажеттігін атап өткіміз келеді. Бірақ белгіленген кезеңде, мысалы 5 жыл ішінде есептегі қаржы мақсатты пайдаланылма-са, ол негізгі қызмет бойынша ашылған есепке аударылып, салықтандыруға жататын болуы қажет. Неме-се бұл есептер белгілі бір жобаның оның сметалық құнынан аспайтындай сомасы көлемінде ашылуы тиіс.

1995 жылы Қазақстан Республикасының Министрлер Кабинеті салық реформасының ұзақ мерзімді тұжырымдамасын бекітіп, онда республиканың салық заңдылығын салықтандырудың халықаралық принциптеріне кезең-кезеңмен көшіру көзделді. Бірінші кезеңде Қазақстан Республикасының “Салықтар және бюджетке басқа төлемдер туралы” Заңы немесе Салық Кодексі қабылданды. Салық төлемгерлерінің салық жеңілдігін жеңілдету, салық қатынастары кезінде шаруашылық субъектілері арасындағы теңдікті қамтамасыз ету және бюджеттің кіріс бөлігін қалыптастыру – оның басты міндеті болып табылады. Қазақстанның ТМД елдері қатарында Салық Кодексін бірінші болып қабылдағанын ескеруіміз керек, сондықтан оны қолдануда көптеген кедергілер кездесуі мүмкін, оны уақыт өте келе жалпы күш жігер өзара келісім арқылы жоюға болады.

Салық Кодексі енгізілгеннен кейін салық жүгі жеңілдеді, бірақ ол әлі де ауыр, көп мәселелер икемсіз, тиімсіз күйінде қалып отыр. Заңдылық шеңберінде белгіленген көптеген жеңілдіктер олардың сипатын түсіндіруде біржақты түсініктің жоқтығынан іс жүзінде ынталандырмай отыр. Сондықтан, макробасқару мен салық әкімшілігі деңгейінде бұл кемшіліктерді жөндеуге тура келеді, себебі нақ осы олқылықтар коррупцияның тыныс алуына жол ашып отыр.

Салықтың оңтайлы құрылымымен қалыпты жұмыс істеу жүйесі көлеңкелі экономикамен күрестің құралы болып табылады: қайсібір табыстан болмасын төленетін салық оның жария, заңды екендігін білдірсе, сондай-ақ салық алудан жасырылған табыстың болуы, мемлекет арқылы заңмен қудаланады. Біздің еліміздегі салық ролінің артуы, олардың жеке және заңды тұлғалар табысының белгіленген бір бөлігін мемлекеттік және жергілікті бюджетке алу тәртібінің бір жүйеге келіп, негізгі әдісіне айналуы – қоғамның қаржылық мәдениетінің өсуін айғақтайды. Халықтың белгілі бір деңгейде сауаттылығы көтерілген жағдайда салықты төлеу олардың әрқайсысының өз қаржысымен мемлекеттік, ең алдымен әлеуметтік міндеттерді шешуге қатысудың бір үлгісі ретіндегі түсінік қалыптасады. Мұндай көзқарастың толық қалыптасуы үшін алынатын салықтардың ставкасының деңгейі азаматтардың, кәсіпкерлердің, жеке кәсіпорындар мен мемлекеттің мүдделерімен ұштастырылуы керек.

Дүниежүзілік және отандық тәжірибе (дүниежүзілік тәжірибені біз бірінші тарауда қарастырған болатынбыз). Салық жүйесінің азаматтар мен кәсіпорындар табысының бір бөлігін мемлекет бюджетіне алу жөніндегі үлгісінің басқа кез-келген жүйеге қарағанда артықшылығын айқын көрсетіп беріп отыр. Оның бір артықшылығы салықтың құқықтық сипатынан көрініс береді. Олардың құрамын, ставкаларын, санкцияларын министрліктер мен ведомствалар, тіпті Үкіметтер емес, парламенттер қабылдаған заңдар айқындайды. Оны формалды деп қарастырмау керек. Мысалы, Ресейде кәсіпорындардың пайдасынан алынатын салықты үкімет 40% мөлшерінде ұсынса (ол заң жобасында осылай көрсетілген еді) прамамен-тарийлер оны 32% мөлшерде қабылдады. Айырмашылық

айтарлықтай. Пайдадан бюджетке аударымдар нормативтерінен салыққа көшу елдің экономикалық өмірінің демократияландыруының бір көрінісі болып табылады. Бұл ставканы дифференциалды ету қажет емес деген ұғымды білдірмейді, керісінше, оны жекелеген жеке тұлғалар немесе кәсіпорындар бойынша емес, төлемгерлердің экономикалық, әлеуметтік, аймақтық категориялары бойынша дифференциалды ету қажет. Салық ставкасы төлемгер жататын категорияға байланысты болады. Ол кімнің нақты төлемейтініне байланысты емес, азаматтың немесе кәсіпорынның қандай топқа немесе категорияға жататындығымен байланысты болады. Ал ставкалардың шекті мөлшері мен оларды салыстырмалы тұрғыдан алғандағы тұрақтылығы кәсіпкерлік қызметтің дамуына ықпал жасайды, себебі ол оның нәтижесін болжауды жеңілдетеді.

Салықтар біздің елімізде қалыптасатын экономикалық қатынастар жүйесімен жанды үйлесім табады. Тиімді жолға қойылған салық ставкасы кәсіпкерлердің, азаматтар мен мемлекет мүдделерінің өзара үйлесімділігін қамтамасыз етеді. “Салықтан кету”, “салықтан жалтару”, “салықтан қашу”, “салықты оңтайландыру”, “салықты жоспарлау” ұғымдары баспасөзде айтылып жүргеніндей, кеңестік экономика жүйесінің құлауы мен бүгінгі Қазақстан Республикасының салық жүйесінің қалыптасуымен бірге пайда болды. Алғашқы пайда балған кооперативтер, жеке шағын кәсіпорындар мен кәсіпкерлер жұмысына байланысты салықтан жалтарудың келеңсіз жәйттері көрініс берді. Салық төлеуден жалтаруды мемлекет-тің кез-келген салық шарасына қарсы жасалған өзіндік әрекет ретінде бағалау керек. Бір жағынан бұл әрекет табиғи тұрғыдан алғанда заңдылық сияқты, себебі кез-келген меншік иесі тіпті, заң жүзіндегі шаралардан болсын өз мүлкін, байлығы мен табысын қызғыштай қорғауға әрекеттеніп бағады.

Бұл проблеманың бүкіл Қазақстан үшін актуальды мәні бар. Барлық елдерде салық жүйесіндегі қылмыс бірінші кезекте тұр. Кәсіпкерлерді салықтан жалтаруға итермелейтін мына себептерді алға тартуға болады: моральдық (адамгершілік-психологиялық); саяси; экономикалық; техникалық (құқықтық).

Моральдық (адамгершілік-психологиялық) себептерді негізінен салық заңдарының сипаты туғызады. Егер кез-келген басқа заңның (құқықтың басқа саласы) беделі оны ұзақ уақыт бойы біркелкі, барлығы үшін жалпы, тұрақты жағдайда қолданумен айқындалатын болса, онда салық заңының тұрақты сипаты жоқ, өте әлсіз болды. Салық заңы жекелеген төлемгерлер категориясына жеңілдіктер беруге байланысты жалпы сипатта бола алмайды, осының салдарынан жоғарыда айтылған төлемгерлер басқалармен салыс-тырғанда неғұрлым тиімді жағдайда болады. Бұл жеңілдіктен тыс қалған кәсіпорындардың жеңілдік алғандармен өздерін теңестіруге деген ынтасын туғызады. Сондықтан олар салықтан жалтарудың құралына жиі жүгінуге мәжбүр болады. Салық заңының басқалармен салыстырғанда мүлтіксіз орындалу сипаты төмен болады. Тіпті, заңды сыйлайтын азаматтардың өзі де басқа заңдарға қарағанда салық заңына оншалықты құрмет сезімін білдіре қоймайды. Өйткені олар мемлекет салықты тек өз мүддесі үшін ғана белгілейді деп түсінеді. Басқаша айтқанда, мемлекет салық төлемгерлері үшін заң шығарушы емес, өзінің “ойын ережесін” ұсынатын үлкен кредитор ретінде қабылданады. Сол себептен де төлемгер мүмкіндігінше салықтан жалтаруға ұмтылады. Егер заңның біркелкі сипатта ұзақ уақыт қолданылуы орын алса, азаматтардың оған деген құрметін туғызады, ал үнемі өзгеріске ұшырайтын жалпылық сипаты жоқ салық заңы, керісінше, азаматтардың оған деген құрметін жоғалтып, салықтан жалтару түріндегі заң бұзушылыққа әкеп соқтырады. Айналым салығының орнына ҚҚС-ын, акциздерді енгізу, өндірістік қорлар төлемдерінің орнына жер және меншік енгізу, сондай-ақ жер қойнауын пайдаланушылар үшін бонустар, роялти, жоғары пайдаға салық енгізу арқылы жалпы салық санын азайту салық реформасын жүргізудің маңызды қорытындысы болып табылады.

Бұл жаңалықтарды саяси көзқарас тұрғысынан қарастырып көрейік. Ұзақ жылдар бойы Қазақстанда КСРО-ның бір бөлігі ретінде өнеркәсіп тауарларына оның бөлшек сауда құнын өсіріп келген айналым салығы өмір сүріп келді. Кейін бұл салық халыққа дотация есебінен арзан тауарлар сату арқылы біршама кері қайтарылғанымен, оны жағдайы тәуір адамдармен қатар кедейлер де тең дәрежеде төлеп келгендіктен ол қайта бөлу тиімділігін бере қойған жоқ. ҚҚС-ы айналым салығы экономиканың барлық секторлары бойынша тең дәрежеде бөлінгендіктен пропорциялардың бұзылу қайшылығын туғызбайды. Бұл әлеуметтік жағынан әділеттілік принципін орнықтыру үшін өте маңызды. Әрі бұл салықтан іс жүзінде жалтару мүмкін емес.

Қазақстанда акциздер мұнай мен мұнай өнімдерінен басқа әлеуметтік жағынан залалды немесе сән бұйымдарына жататын тауарларға белгіленген. У.Петти осы салықты енгізу қажеттігін барынша дәйекті дәлелдеген болатын. Әркім өзінің тұтыну дәрежесіне сәйкес төлейді, ешкімге күштеп таңылмайды. Бұл салық ұқыптылықты ынталандырады, демек, халықтың дәулетті өмір сүруінің мәдени жолын айқындай-ды. Бұл дәйектемелер бүгінге дейін өз мәнін жоғалтқан жоқ. 90-шы жылдары

енгізілген жылжымалы мүліктер, жер, жер қойнауын пайдаланғаны үшін ресурстық төлемдер сияқты салықтар және басқалары негізінен алғанда саяси талаптарға жауап береді. Мысалы, мүлік салығы қоғамның ресурс үнемдеуге де-ген талабын нығайтады. Сондай-ақ, мүлікті бөлудегі үлкен айырмашылық деңгейі экономика субъектіле-рінің мүмкіндіктеріне елеулі түрде ықпал етіп, өз кезегінде бұл саладағы жаңа айырмашылықтарды (жеке адамның дамуы, экономикалық ықпал ету т.б.) тудырады. Сондықтан әділеттілік принципі мүліктің шо-ғырлану проблемасын азайтуды әсіресе мұраға қалдырылатын мүлікті салықтандыру есебінен шешуді та-лап етеді. Мүлік салығының саяси мәні сол, жеке адамдардың материалдық жағдайы ағымдағы табыстар-мен емес, байлық деңгейімен де айқындалады. Мүлік – көзге көрінетін байлықтың маңызды құрамдас бө-лігіне айналуға тиіс. Мүлік салығы бір жағынан жеке табыс салығы қамтымаған бөлікті қамтып үлгіреді.

Жер және жер қойнауын пайдаланушылар салығы іс жүзінде ренталық төлемдер қатарына жатады. Ол мемлекеттік меншіктің ресурстарды игеріп, жүзеге асыруының экономикалық үлгі көрінісін білдіреді. Сондықтан бұл салықтардың саяси, экономикалық және әлеуметтік тұрғыдан алғанда өмір сүруі сол сияқты ресурстардың сапасы мен тұрағына байланысты ставкалардың дифференциалды болуы негізді болып саналады. 90-шы жылдардың екінші жартысында елімізде қолданыста болған салықтандырудың басты кемшілігі, біздің ойымызша, Қазақстан халқының кеңестік дәуірдегі менталитетіне, жалпы алғанда кәсіпкерлердің нарықтық қатынасқа әлі де болса жеткіліксіз бейімделуімен түсіндіруге болады. Салық Кодексі американдық мамандардың тұжырымдарына негізделіп, заңды құрметтейтін азаматтарға арнал-ған еді. Көп жағдайда ол шектен тыс жалпы сипатта болып, салық төлемгерлерінің жеткілікті түсінуі үшін күрделілік туғызып, салықтан жаппай жалтару мен коррупцияны тудырды. Сондай-ақ, салық заңдылығы-ның қажетті тұрақтылығы қамтамасыз етілмеді. Тіпті бір жылы ішінде салыққа енгізілген әртүрлі түзету-лер, қосымшалар шаруашылық қызметінің берекесін кетіріп, кәсіпкерлердің тәуекелшілдігін негізсіз туындатып отырды. Сонымен бірге салықты есептеу әдістемесінің өзінде ірі кемшіліктерге жол берілді. Олардың жаңа Салық Кодексінде біртіндеп ескерілетіндігі сөзсіз.

Осыған байланысты бір-бірімен өзара байланысты екі саяси сәтті атап өткім келеді. Біріншісі инвести-циялық ахуалды жақсарту мақсатындағы шетелдік инвесторлар көп қолданатын салық жеңілдіктері мен преференцияларға қатысты. Егеменді Қазақстанның алғашқы жылдарында олар елімізге шетелдік капиталдың ағылуын ынталандырғандықтан, біздіңше өзін ақтады деп ойлаймыз. Ол кезде саяси имиджі, валюталық-қаржы рейтингі бұлыңғыр, беймәлім елге инвестиция тарту мүмкін емес еді. Қазір жағдай түбегейлі өзгерді. Республиканың қаржы-экономикалық жағдайы тұрақты, саяси конъюктураны болжауға болады, ал келісім шарттарда көзделген салық жеңілдіктері жұмыс істеуде. Бірақ ол ұлттық өндірушілер-дің мүдделеріне нұқсан келтіріп, бюджеттің кіріс бөлігінің азаюы есебінен еліміздің әлеуметтік-экономи-калық дамуын тежеп отыр. Сондықтан елге жаңа инвестиция тартуда мұны ескеру қажет. Принципті тұрғыдан алғанда жаңа Салық Кодексі ештеңені өзгерте алмайды деуге болмайды. Қазір, әсіресе, мұнай және мұнай өнімдері рыногында төзгісіз жағдай қалыптасып отыр. Өзіне тиімсіз келісім-шарттардың сал-дарынан пайдадан салық алынбай еліміздің бюджеті орасан зор зиян шегуде. Қазақстан өз міндеттемесін бұза алмайды, себебі бұл үлкен күшпен келген инвестициялық ахуалға теріс ықпал жасайды. Қазақстан Республикасының шетел инвесторларымен салық саласындағы сыртқы экономикалық қатынастарын жаңа сипатта құру мәселесі қарапайым экономикалық және құқықтық шаралармен шешілмейді, ол БҰҰ-на дейінгі барлық саяси құралдарды іске қосуды талап етеді.

Екінші жағынан, Қазақстан екі қайтара салықтандыруға жол бермеу үшін екіжақты халықаралық салық келісімдерін (конвенцияларын) бекіту кезінде неғұрлым сақтық танытуы керек. Қазақстан мен тиісті шетелдік мемлекеттің бір табыс бойынша екі қайтара салықтандыруға жол бермеу үшін экономика-лық, ғылыми-техникалық ынтымақтастықты дамыту мен нығайтуға қол жеткізуді ұйымдастыру осы келісімдердің негізгі мақсаты болып табылады. Мұндай жағдайда әрбір ел ұлттық салық заңдылықтарын салық юрисдикциясымен өз резиденциясын жоғары қоя отырып олардың ішкі мүмкіндігін барынша сақ-тап, үйлесімді етуге талпынады. Келісімдерді бекіту кезінде 3 типті конвенциялар пайдаланылады. Олар:

- Экономикалық ынтымақтастық және дамуды ұйымдастыру үлгісі (ОЭСР);
- американдық үлгі;
- БҰҰ үлгісі.

Бұл үлгілердің құрылымдық жағынан ұқсастығы болғанымен олардың жеңілдіктер беру, салықтан босату, басқа да салықтық қарым-қатынастырдың мазмұнды сәттері бойынша бір-бірінен принципті түрде айырмашылықтары бар. Қазақстан ТМД-ның басқа елдері сияқты ОЭСР типті конвенциясын пайдаланады. Бұл американдық үлгідегі сияқты капиталды экспорттайтын елдерге бұл неғұрлым

тиімді. Қазақстан капиталды импорттаушы ел болғандықтан, оған салық келісімдерін нығайту үшін БҰҰ-ның үлгісін пайдаланған тиімді. Ол әдетте дамыған және дамушы елдер арасындағы екі жақты келісімдерді бекіту үшін ұсынылады.

Жаңа Салық Кодексінің ішіндегі көптеген жаңалықтардың ішінде біреуін – ауылшаруашылығы және бизнес субъектілері үшін арнайы жеңілдетілген салық режимінің енгізілуін атап өткіміз келеді. Онда экономиканың осы секторлары үшін мемлекеттік қолдау саясаты айқын көрініс береді. Салық төлемгерінің салықтандыру режимін өзі тандауға құқысы бар, яғни, жалпы белгіленген режимді немесе осы арнайы салық режимін қолдануға құқы бар. Ауылшаруашылығы өндірісімен айналысатын субъектілер үшін бірыңғай жер салығы ретінде арнайы салық режимі сақталған, ол оңайлатылған әдіс бойынша есептеліп, экономиканың басқа секторларындағы қолданылатын табыс салығы, ҚҚС-ғы, мүлік салығы т.б. сияқты тұтас салықтар кешенін алмастырады. Бизнес субъектілері үшін арнайы салық режимі шағын кәсіпкерлік субъектілерінің салық жүгін жеңілдетуге бағытталған. Салықты есептеу мен төлеудің оңайтылған тәрті-бін, жеңілдетілген ставкаларды және басқа механизмдерді көздейді. Осы режим шеңберінде бюджетпен есептесудің үш үлгісі бірінші рет қолданылады: олар бір реттік талон, патент және оңайлатылған декларация тәртібін білдіреді. Оның соңғысы 2001 жылдың 1 қаңтарынан енгізіліп, салық заңдылығының ескі ережелерімен қатар қолданылады.

Евразиялық одақты құру салық заңдылықтарын үйлестіруді, ең алдымен ҚҚС-ғын алу принципін сәйкестендіруді талап етеді. Қазақстан үшін тиімділігі сол, Ресей 2001 жылдың 1 шілдесінен бастап ҚҚС-ын баратын жері бойынша алу ережесін заңмен бекітті. Бұл екі ел арасындағы экспорт-импорт операция-ларының, Салық бюджетіне түсімдер көлемінің өсуіне онды ықпал жасайды. Алдағы бес жыл ішінде салық саясаты индикативті жоспарға сәйкес салықтық және кешендік әкімшіліктендіруді жетілдіру, базасын кеңейту және бюджет қаржысын тиімді пайдалану есебінен бюджет табысын арттыруға бағытта-латын болады. Кейбір ғалымдар экономикалық және саяси есептерге қарағанда моральдық және адамгер-шілік-психологиялық себептерді алдыңғы қатарға қояды. Салық төлемгерлерінің адамгершілік-психоло-гиялық жағдайы салықтық қылмыстың негізгі себебі болып табылады. Ол салық жүйесіне деген келеңсіз көзқарастан, құқықтық мәдениеттің төмендігінен, сондай-ақ жеке пиғылдық мақсаттан көрініс береді.

Мемлекет салықты өз шығынын жабу, яғни өз қызметін қамтамасыз ету мақсатына ғана емес, оны әлеуметтік немесе экономикалық саясаттың құралы ретінде пайдаланған кезде саяси себептер салық төлемгерлерін салықтан жалтаруға итермелейді. Мұндайда салық әлеуметтік саясаттың құралы ретінде жиі пайдаланылады. Мысалы, билікте тұрған топ оны төменгі- билемейтін топты “жаныштау” үшін пайдаланады. Бұл жерде салықтан жалтару бұл “жанышталуға” қарсылық үлгісі ретінде көрініс береді. Егер өндірістің кейбір салаларына мемлекет салықты өсіріп, оның экономикадағы үлесі кемісе немесе керісінше тез даму мақсатымен әлі әлсіз, бірақ болашағы бар салалардың салығын кемітсе, онда ол эконо-микалық саясат құралы ретінде көрініс береді. Мұндай жағдайда салығы өскен кәсіпорындар салықтан жалтаруға ұмтылады, бірақ бұл жалтару жеке пиғылды көздеуден ғана емес, кәсіпорынды, тұтастай алғанда, саланы бұрынғы деңгейде сақтап қалу ұмтылысынан туындайды. Сондай-ақ экономикалық себептер салық төлемгерін салықтан жиі жалтаруға итермелейді. Әдетте оларды екі түрге бөлуге болады: салық төлемгерінің қаржылық жағдайына байланысты себептер және жалпы экономикалық конъюктура-дан туындаған себептер. Кейде салық төлемгерінің қаржылық жағдайы салықтан жалтарудың айқындау-шы факторы болып табылады. Ол салықтан жалтарудан мүмкін болатын теріс зардаптары тиімділік бере ме, әлде жоқ па деген сауалды салмақтап көреді. Егер материалдық тұрғыдан салықтан жалтару өзін ақтайтын болса, ол мүмкіндігінше оны төлемеуге тырысады. Салық ставкасы жоғары болған сайын, одан жалтаруға деген ынталылық артып, одан өзіне келетін тиімділік, сөз жоқ, өсе түседі, бірақ үлкен қателікке ұрынатындығы сөзсіз.

Жалпы экономикалық конъюктура тудырған экономикалық себептер экономикалық құлдырау немесе керісінше, экономиканың гүлдену және халықаралық ынтымақтастықтың кең өрістеген кезеңдерінде пай-да болады. Мұндай жағдайдың дәл қазір республика үшін принципті маңызы бар, себебі аналитиктер мен шенеуніктердің пікірінше салықтың шектен тыс қатандығына қарамастан оның жалпы төмендеу сипаты байқалатын емес. Экономикалық дағдарыс кезеңдерінде кез-келген ел басшылығы экономиканы тұрақ-тандыру үшін тиісті шаралар қабылдауға мәжбүр болады. Оған негізінен жекелеген тауарлар тобына шек-теулі бағалалар белгілеу жолымен рынок қатынастарының қатаң тәртібін орнату, жекелеген тауарлар тү-рін бөлу жүйесін енгізу арқылы қол жеткізеді. Мұндай кезеңдерде мемлекеттің ашық рыногымен бірге өз заңдылығымен жұмыс істейтін, мемлекет белгілеген ережелерді бұзатын “қара”, “көленкелі” басқарусыз рынок пайда болады да салықтан жалтару мүмкіндігі өсе түседі. Бұл рыноктағы алыс-беріс салықтанды-рудан айналып өтеді. Себебі оны мемлекет тарапынан бақылауға алу мүмкін болмайды. Демек, кәсіпкер-лердің осындағы тіршілігі

салықтан жалтарудың таптырмайтын көзіне айналады. Екінші жағынан алған-да, экономиканың гүлденуі, халықаралық ынтымақтастықтың, байланыстардың, сауданың кең өріс алуы кезеңдерінде де салықтан жалтарудың өсуі мүмкін. Салық бақылауы тиісті мемлекеттің территориясымен шектелетіндіктен, капиталдың еркін қозғалысының нәтижесінде кейбір кәсіпкерлердің шетелдегі табы-сын жасырып қалуға қолайлы жағдай туындайды. Салық жүйесінің күрделілігі оның техникалық, құқық-тық себеп-салдарын туғызып, олар салық бақылауын тиімді жүргізуге кедергі келтіреді, осының салдарынан салық төлемгерінің салықтан жалтару мүмкіндігі туады. Бұған қосымша айтарымыз, салық заңдылығының өзі кейде кәсіпкердің салық төлемдерін азайту жолдарын іздестіруге мүмкіндік туғызып жатады.

Ол негізінен төмендегі жағдайлардан көрініс береді:

- Заңдылықта салық жеңілдіктерінің болуы, бұл кәсіпкерді оны пайдалану жолдарын іздестіруге итермелейді;

- кәсіпорынның өзінде қалатын шығыстар мен шығындарды өзіндік құнға, қаржы нәтижесіне, пайдаға жатқызудың әртүрлі әдістерінің болуы; бұл жағдай салықтандыру базасын есептеу кезіндегі есепке әсер етеді;

- Заңдылық техникасының жетілдірілмеуінен, заң шығарушылардың барлық қажетті жағдайды ескер-меуінен салық заңдарында түйіткілдердің болуы, олар қайсібір салықты есептеу және төлеу кезінде көрініс беруі мүмкін.

Кәсіпкер салықтан жалтару жолына жоғарыда келтірілген себептер салдарынан емес, бір-бірін жоққа шығармайтын бірнеше себептер салдарынан түсуі мүмкін. Олар белгілі бір жиынтық құрай отырып, заңды құрметтейтін азаматтардың өзін салықтан жалтаруға итермелеуі мүмкін. Салықтан жалтару эконо-микамен қатар тұтастай алғанда мемлекетке де теріс әсерін тигізеді. Мемлекет бюджеті өзіне тиісті қаржыны алмағандықтан, өз шығынын шектеуге мәжбүр болады. Осының салдарынан мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыру тоқтатылып, бюджет саласы қызметкерлерінің жалақысының жетіспеуші-лігіне жол беріледі [5].

Салықты төлемеу бәсекелестік принципінің бұзылу түріндегі елеулі экономикалық зардаптарға әкеліп соқтыруы мүмкін. Мысалы, белгілі бір тауарлар өндірушімен айналысатын біркелкі екі кәсіпорынның біреуі салық төлемдерінен жалтарған жағдайда олар бір-бірімен тең жағдайда болмайды. Мұндай жағдай-да кәсіпорынның бірі монополия үстемдігіне ие болады. Осы келеңсіздіктерді болдырмау мақсатында салықты төлемеудің жолын кесу мемлекеттік салық саясатының маңызды буыны болып табылады. Бұл міндетті көптеген мемлекеттік органдарымен бірге салық полициясы жүзеге асырады.

Мемлекеттің салық төлеуден жалтаратындармен күресінің бес негізгі әдістері мен құралдарын бөліп қарастыруға болады, олар:

- “үлгіден жоғары тұратын болмыс” доктринасы;
- “іскерлік мақсат” доктринасы;
- салық және басқа органдар арқылы келісімдерге шағым білдіру құқығы;
- салықтану презумпциясы;
- салық заңдылығындағы олқылықтарды толтыру.

Жоғарыда айтылған салық саясатындағы ұлттық және жалпыұлттық қайта құрулар уақыттың өткір талабынан туындап отыр. Өйткені, нарықтық қатынастарға қатысты салық қызметін реттеу бүгінгі заман талабы, салық саясатының қоғамдағы әлеуметтік саяси стратегиясының негізі болып табылады.

1. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку.// М.: Издательская корпорация “Логос”, 2000. - 544 с.

2. Политология: Энциклопедический словарь.\\ Общ. ред. И сост.: Ю.И. Аверьянов. М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. С. 358.

3. Макеев А.В. Политология.// М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. - 333 с.

4. Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу Закона от 24 апреля 1995 года «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» Алматы: Кржы-Каражат, 1995 год.

5. Териова Л.В. «Налоговая ответственность – самостоятельный вид юридической ответственности» - // Финансы. – 1998. – №9.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

1. **Абсагтаров Р.Б.** – заведующий кафедрой политологии и социально-философских дисциплин Института магистратуры и PhD докторантуры КазНПУ имени Абая, член-

корреспондент НАН РК, доктор философских наук., профессор

2. **Амир Алиаскери** – соискатель Института Человеческих Прав Национальной академии Наук Азербайджана

3. **Абсаттаров Г.Р.** – кандидат политических наук, зам. декана исторического факультета КазНПУ им. Абая

4. **Кенжалин Ж.** – «Қазақ газеттері» ЖШС-нің Бас директоры – Редакторлар кенесінің төрағасы, саяси ғылымдар кандидаты

5. **Калдыбаева Т.Ж.** – д.с.н., профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин Института магистратуры и PhD докторантуры КазНПУ имени Абая

6. **Куанышбаева Ж.Ж.** – PhD докторант КазНПУ им. Абая

7. **Матакбаева Л.Х.** – кандидат политических наук, доцент кафедры политологии и социально-философских дисциплин Института магистратуры и PhD докторантуры КазНПУ имени Абая

8. **Мусабеков М.Н.** – ст.преп. Института магистратуры и докторантуры PhD КазНПУ имени Абая

9. **Сейсен Н.Б.** – кандидат политических наук, доцент кафедры политологии и социально-философских дисциплин Института магистратуры и PhD докторантуры КазНПУ имени Абая

10. **Серикжанова С.С.** – докторант PhD кафедры социологии и социальной работы КазНУ им. аль-Фараби Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан

11. **Халикова Ш.Б.** – доктор PhD, доцент кафедры политологии Казахского национального университета имени аль-Фараби

12. **Шерьязданова К.Г.** – Доктор (PhD), доцент кафедры внешней политики и дипломатии Института дипломатии Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан

13. **Шалтыков А.И.** – доктор политических наук, профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин Института магистратуры и PhD докторантуры КазНПУ имени Абая